זכרונות ראשונים

יוסף אליאש
זכרונות עיוני מרוסיה

הספריה הציונית
ליד הנהלת ההסתדרות הציונית ירושלים
בהוצאת ספרים מ. ניומן

יוסף אליאש

זכרונות ציוני מרוסיה

מבוא

ד' בנימין

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הספריה הציונית
ליד הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים
בהוצאת ספרים מ. ניומן בע"מ
תל־אביב תשט"ו

נערך בידי ר' בנימין

כל הזכויות של ההוצאה העברית שמורות
All rights reserved

נדפס בישראל, תשט"ו
Printed in Israel 1955
דפוס י. שלומי תל-אביב

הספריה הציונית

ליד הנהלת ההסתדרות הציונית

סדרת

זכרונות ראשונים

הספרים הראשונים בסדרה זו:

א. ריכארד ליכטהיים / „שאר ישוב", זכרונות ציוני מגרמניה

ב. יוסף אליאש / זכרונות ציוני מרוסיה

ג. יהודה ראב / זכרונות איש פתח־תקוה

יוסף אליאש

יוסף אליאש / זכרונות ציוני מרוסיה

מבוא

„באדר תר"ן נפגשתי בקניגסברג עם סטודנטים ממינסק, עיר מולדתי. מהם נודע לי על תנועת „חיבת־ציון" ועל זה שבקניגסברג קיים חוג סטודנטים המתאספים ודנים בשאלות ישוב ארץ ישראל. עם היותי עוד צעיר מאוד הורשיתי להשתתף באסיפות ושמעתי הרצאות על ועידות קטוביץ ודרוסגניק, על מושבות בא"י וכו'. הושפעתי עד מאוד מן הדברים האלה, ומשנה זו, תר"ן, הריני מונה את השנים, שבהן אני עומד במערכה הציונית".

ככה מספר הישיש בעל הזכרונות בעמוד 22. תר"ן... שנה לפני בקורו הראשון של אחד־העם בארץ ופרסומו את ה„אמת מארץ־ישראל" הראשונה שלו. שבע שנים לפני הקונגרס הציוני הראשון. קטנה היתה עדיין תנועת חיבת ציון בהיקף, בכמות ובאיכות, אך אלה שנתנו את ידם לה, דבקו בה בכל לבם ונפשם. אחד מאלה היה זה המחבר בעל הזכרונות, שהיה אז, כאמור, עוד צעיר לימים מאוד. הוא היה מיד לחייל אנונימי נאמן של התנועה החדשה, הוא שמר לה אמונים בכל תחנות חייו. הוא ליוה אותה בכל שלביה ותתנותיה היא. הוא לא הלך בגדולות ולא בז לקטנות. כל חובה וכל משימה היתה חשובה בעיניו, כגדולה כקטנה. הוא לא נדחק לשורה הראשונה, אופייני שהוא לא היה בקונגרסים הציוניים הראשונים. אופייני שהוא לא ביקר בארץ לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, אם כי עשה הרבה לבנינה וגם השקיע בה מרכושו. הוא הלך בתלם. ואולם מכיון שהיה בעל שכל ישר ובעל מרץ רב, מתמיד ושקדן, לפיכך יש שממילא הגיע לעתים לשורה הראשונה ויש שהגיע לפעולות שהיתה להן השפעה מרובה גם מחוץ לאיזור של תחום פעולתו. על זה יסופר בספר הזה.

אוצר הזכרונות האלה הוא בעיקרו וביסודו פנורמה של ששים שנות חיבת־ציון וציונות על כל הופעותיהן, מנקודת־מבט של איש השורה. כל קונגרס ציוני, למשל, מלפני מלחמת העולם הראשונה עמד במרכז עניניו והוא מקבל את מקומו ואת הערכתו בעלים האלה, אך כמו כן גם כמה וכמה מאורעות מקומיים ואפילו עניינים מן הספירות הגבוהות בתחום התנועה. תשובת הפרופ' ורבורג בשיחה עם בעל הזכרונות ולחברו הציר שפירא מקופוסט בקונגרס הי"א בשנת 1913 בוינה על עתידות התגשמות הציונות: „יש בידינו מסורת־קבלה מאת ד"ר הרצל „שארץ ישראל תהיה שייכת סוף סוף לאנגליה" (עמ' 155) — מסורת נבואית זו, שאין לפקפק בה, איני יודע אם יש לה מקורות אחרים מאשר דברי המחבר. אך מלבד המסגרת הציונית מלא וגדוש הספר הזה רשמים חיים מן ההוי היהודי מימי ילדותו ונעוריו של המחבר ועד ימי זקנה ושיבה. וגם בשטחים אלו יש שמתגלים לנו דברים אשר אולי אין להם מקור אחר זולתו. דרך משל ספורו על הקוזקים היהודים: בנסיעותיו הרבות ברוסיה לרגלי מסחרו הוא פוגש ברכבת במקרה בקצין קוזאקי גבוה, וזה, אגב שיחה מספר לו על הקוזאקים היהודים

וגם מסכים לקחתו אתו תחת חסותו למשך יומיים לשם ביקור במקומות שבהם נמצאים יהודים קוזאקים במספר רב (במקום אחד 4 אלפים בין 12 אלף) בתנאי שישוחח אתם רק על חייהם הקוזאקיים ועל מנהגיהם הדתיים ולא על שאלות מדיניות וחברתיות. על זה מסופרים בספר פרטים מעניינים בעמודים 119־116. ומעניין, כי במלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, נתגלגלו לחג השבועות לקופוסט שנים עשר קוזאקים יהודיים, נכנסו לבית הכנסת, נתכבדו בעליות ובמפטיר וסיפרו שבסביבה נמצאים עוד כמאה וחמישים מהם. ובכ"ז ספק אם נשארו מקורות אחרים על הפינה המוזרה הזאת בחיינו זולת רשימות המחבר. ואם עובדות כאלה הן בחינת אקוסטיקה, הרי נאצרו בספר המון עובדות ופתגמים ותיאורים מן החיים הקבועים והשוטפים של ישראל וביחוד מחיי התנועה הציונית ובנין הארץ, שהם עכשיו אבני־חפץ בבנין קורות הימים ההם, שכבר צללו לעולמים לים הנשיה באותן המדינות, ואין להם זכר עוד. המבול הקומוניסטי שטף את הכל.

כן, המבול הקומוניסטי, המאבק על המשך הקיום הציוני עד סוף 1921 וכן המאבק העקשני של יחידים לעלות ארצה על אף כל הקשיים, זוהי התרומה המיוחדת של הספר הזה לקורות הציונות. כאן היה דרוש כוח המצאה והסתגלות לאין קץ כדי להחזיק מעמד. היה דרוש מצד אחד מאמץ נפשי ופיזי רב ומצד שני היו דרושים גם מעשי־נסים כדי שלא להכשל. עתים החיים קבלו מעצמם צורה דרמטית. מצד אחד היה המחבר בין יוצרי הקואופרטיב החקלאי „החלוץ" ומצד שני סיכן את חייו פעמים מספר ע"י הנסיונות לצאת מרוסיה הסוביטית. האופטימיות לא עזבה אותו בכל המצבים ולבסוף השיג את שאיפתו.

יש מומנטים בספר שלא היו בודדים בשעתם ואעפ"כ קריאתם כיום עושה רושם מיוחד. בסתיו תרע"ג נתגלגל דר. ארתור רופין לקופוסט, כדי למכור מטעם „חברת הכשרת הישוב" מגרשים ב„הדר הכרמל" ושטחי קרקע חקלאית במקומות שונים בארץ. הוא הטיל על ציוני קופוסט לעסוק במכירה זו בעיר ובכל הפלך מוהילוב. בנאומו אמר רופין: „שאם עם ישראל היה תורם חד־פעמית רבע אחוז מהונו לבנין הארץ, היה אפשר לרכוש את כל ארץ־ישראל משני עברי הירדן". רופין היה שבע־רצון מבקורו בקופוסט. אחר־כך נסעו המחבר ושפירא לעיר מוהילוב, שהיו בה הרבה עשירים מופלגים. לאסיפה שקראו באו כמאה איש. אף אחד מהם לא הסכים לרכוש אז חלקת אדמה. בין הנוכחים היה מנהל סניף של בנק גדול, שהמחבר ושפירא עמדו אתו בקשרים כספיים. ואולם המנהל הזה הוציא מהרצאותיהם של ד"ר יוסף אליאש ושפירא מסקנה מיוחדת. הוא הפסיק לשניהם את האשראי... „אתם קונים אדמה בארץ ישראל ומעבירים שמה את הונכם, לכן התחלתי לפקפק בבטיחות שלכם..." לימים, בשנת 1918, פגש בו המחבר, כשהוא לבוש סחבות והוא בכל רע. „כן, אני גזכר תמיד בך ובשפירא, וכל פעם אני מכה „על חטא" שלא שמעתי בקולכם ולא קניתי קרקע בארץ. כולנו, כל היהודים העשירים, בטחנו רק בכספנו. זאת היתה הטעות הגדולה בחיינו". (ע' 161). כמובן שכך היה לא רק במוהילוב, אלא ברוב הערים. גם הרצל בעצמו הזמין אסיפה כזאת בוינה ואף אחד לא נעתר להצעתו, 1)

---

1) המנוח דר. אדולף פולק נכח באסיפה זו ואף שמר על הסטינוגראמה של נאומו של הרצל. דר. פולק תיאר לי את צביון האסיפה וגם מסר לי אמרה נאה מנאומו של הרצל.

אך עוד אכזבה מרה יותר נחל המחבר. כשהצליח סוף־סוף לצאת את רוסיה ולהגיע לורשה, מצא שם את חברו לעסקנות ציונית, את הציר לקונגרסים ציונים, אברהם משה שפירא, כשפניו מועדות לא לארץ כי אם לשיקגו. „לא האמנתי לאזני. מה, שאלתי, אתה צוחק לי ולמה תהתל בי ??" אך עד מהרה נודע לי, כי אין זו מתהלה אלא החלטה פסקנית. הוא שהכריז בנאומו: „מוטב להיות שומר בפרדס בארץ מלהיות קפיטליסט בגלות", העדיף לנסוע לקרובים עשירים לשיקגו מאשר לעלות ארצה. לא הועילו דברי התוכחה של דר. יוסף אליאש. שפירא הלך לעולמו בשיקגו בשנת 1930 והעתונות הציונית שם הספידה אותו כציוני ותיק ונאמן... הדברים כתובים לפרטיהם בספר (260 והלאה).

אך אם חברו אברהם משה שפירא גרם לו בסוף אכזבה מרה, הנה גרם לו באחרונה חבר צעיר אחד מקופוסט סיפוק עצום בלתי צפוי־דר. יוסף אליאש היה בן כ״ו כשהתישב בקופוסט לרגלי עסקיו וישב בה כ״ב שנים, כשהוא מחלק את זמנו ומרצו בין החיים הפרטיים והציוניים. „בינתיים נודעה לי עובדה משמחת שבמקום ישנו נער בגיל לא יותר מארבע עשרה שנה, והוא בעל כשרונות יוצאים מן הכלל — וציוני נלהב. אף הוא נואם בחסד עליון ובכוחו להלהיב את שומעיו ולהשפיע עליהם. שמו היה משה דוד דרבקין. אבל די היה להזכיר „משה דוד" והכל ידעו במי המדובר. בפגישתנו הראשונה נוכחתי לדעת שכל מה ששמעתי על הנער — נכון הוא. ראיתי לפני ילד צנום וחיוור, בעל עיניים שחורות ועמוקות שהביעו הרבה והעידו על הבנה ורצינות. כבר בשיחתי הראשונה אתו ראיתי שהוא בקי בכל ההיסטוריה של התנועה הציונית מהתחלתה מתקופת „חיבת־ציון". אפילו בשאלות המסובכות ביותר היתה לו השקפה משלו, מתוך שיקול דעת והגיון. עשה רושם כאיש מבוגר לכל פרטיו. בזמן ההיכרות שלנו עוד למד תלמוד, אם ב„חדר" ואם ביחידות בפני עצמו. התידדנו וביחד עם שפירא היינו כבר כחוט המשולש, והתחלנו לדון באמצעים להגברת התעמולה הציונית במקום. בניגוד לפסימיזם של שפירא היה הנער משה דוד כולו אופטימיזם" (90).

עם הנער משה דוד עבד המחבר מספר שנים עבודה מרוכזת ומוצלחת עד שנת ההתקוממות 1905. משה דוד, (שנצטרף לדאבון לב המחבר אל „פועלי ציון") לקח בזו חלק פעיל, פתח אסיפה פומבית שנכחו בה כמה אלפי פועלים נוצרים. הנאום היה נלהב, מהפכני, עז וחריף. בנאומו כינה את הצאר בשם „רוצח חזירים" ודרש בכל תוקף שיתפטר תיכף ומיד. אך עודו עומד על הבמה ונואם את נאומו, והנה הופיעו שוטרים והתחילו לפזר את הקהל. „תוצאת האסיפה היתה, שמשה דוד נעלם מן האופק" (ע׳ 138).

ומה עצומה היתה הפתעתו ושמחתו של המחבר בבואו ארצה אחרי שבע עשרה שנה, בשנת תרפ״ב, ובמצאו בה שוב את משה דוד שלו, — דוד רמז ז״ל. אכן בתיאורי המחבר בזכרונותיו וכן בזכרונות שפרסם נתן בר־נתן ב„הפועל הצעיר" על ימי קושטא של דוד רמז כלול חומר כדי לקבל תמונה שלמה מחייו של רמז הצעיר, — זה שבהיותו שר החינוך ובליל האחרון לפני מחלתו עוד הספיק להביא לידי סיום את החוזה מטעם מדינת־ישראל עם הרב הישיש חיים יהושע קוסובסקי נ״י להוצאת „אוצר לשון תלמוד בבלי", שהכרך הראשון ממנו הופיע זה עתה.

הספר נקרא „זכרונות ציוני מרוסיה". אך מכיל, מדרך הטבע, גם תיאורי דמויות נחמדות (האם!) מחוג המשפחה ומצבים (דרך משל ההשתמטות מן הצבא, חינוך, נשואים וכדומה), שהקורא נהנה מקריאתם. ימי קניגסברג ודירשו, וכן ביקור בברלין פותחים אשנב גם לחיי היהודים בגרמניה וחוגי הציונים שם באותה תקופה, וכיוצא בזה.

בסך־הכל: אוצר זכרונות נעים ומרתק. וברוך המספר, שהגיע זה עתה לגבורות, וברוך ספרו.

הר הכרמל, אלול תשי"ד.

ר' בנימין

ספר ראשון

נעורים וחיבת ציון

ספר שני

מחיבת ציון לציונות

ספר שלישי

במלחמת העולם ובמהפכה הרוסית

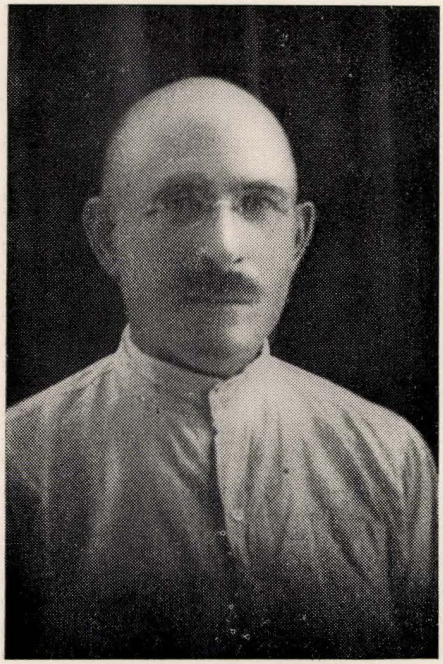

המחבר בעלותו לארץ

הקדמה קטנה

לא סופר ולא בן סופר אנוכי, ואין בידי עט סופרים; בימי חיי, בהיותי עוד בגלות רוסיה, כתבתי שתי חוברות באידיש על הציונות, שקראתי אותן במקומות שונים ברוסיה הלבנה, בעיירות שבפלכי מינסק, מוהילוב וויטבסק; ואף על פי שנתקבלו ברצון על השומעים, הרי לא זכו לדפוס, ושתיהן אבדו לי ברוסיה בזמן הבולשביקים. לא עלה על דעתי לכתוב זכרונות, אלא שנעניתי להצעתה של מרת ד"ר מרים קיסלובה־סמילנסקי, שידעה כי בחובי חבויים הרבה זכרונות על מאורעות ומעשים ציוניים וחברתיים, שאני באופן אישי לקחתי חלק בהם, והיא שהשפיעה עלי שאעלה את זכרונותי על הנייר. ובשעה טובה ומוצלחת, ובגיל של ששים ושבע, ביום כ' לחודש אדר שנת תש"א, התחלתי לכתוב את זכרונותי, המיוסדים אך ורק על עובדות ועל מאורעות שעברו עלי. ואם הצלחתי במידת־מה להציל משיני הכליון חומר הראוי לשימור, הרי עלי להביע בזה תודה עמוקה להמעוררת הנעלה והנכבדה.

מסיבות שונות נאלצתי להחליף שמות של אנשים ומקומות בשמות אחרים, ואתם וגם את הקוראים ההבנה והסליחה. על התוכן זה לא השפיע כלל וכלל.

נעורים וחיבת־ציון

פרק ראשון

ב„חדרים" ראשונים — ה„ביאור" — „הם ואנחנו" בעולם הילדים — כומר ושוטר ב„חדר" — בר־מצוה — סבא דורש השכלה.

נולדתי בכ' אדר שנת תרל"ד בעיר מינסק, ברוסיה הלבנה. הייתי הבן השלישי להורי. היו לי שני אחים, האחד יהודה־ליב ז"ל, שהיה גדול ממני בשנתים, והשני יעקב ז"ל, שהיה גדול ממני בארבע שנים, ואחות אחת, שרה ז"ל, צעירה ממני בשנה ורבע. הורי היו אדוקים מאוד. אבי, ר' צבי ז"ל, נחשב עילוי וכינו אותו בשם „העילוי מוילנה", ועל שום כך בחר בו אבי־זקני, ר' זלמן איש־הורביץ, חתן לאמי.

אבי ידע לכתוב, לקרוא ולדבר רוסית, פולנית וגרמנית. את הלשונות הללו למד אחרי חתונתו. אמי, רחל־פשה ז"ל, ידעה על בורין רוסית, גרמנית וצרפתית. ושניהם ידעו היטב לקרוא ולכתוב עברית.

קודם שהגעתי לגיל של חמש שנים הודיעו לי פעם, שמהיום והלאה אהיה ל„ילד־החדר" ועוד מעט יבוא מי־שהוא לקחת אותי שמה. ואמנם הופיע בחור גבוה, שאמא מסרה לידו סל מלא שקיקים ועליהם „סידור" חדש, ואותי לקחה בידי והלכנו עד שבאנו לרחוב פטרובסקה; נכנסנו לחצר אחת וממנה לחדר מלא ילדים קטנים בגילי. הילדים הקיפוני, הביטו עלי בסקרנות ואני עליהם. לאחר זמן קצר העמידוני על השולחן, עטפוני בטלית; הרבי פתח את הסידור, שבראש דפיו נמצא „האלף־בית" באותיות גדולות מאירות עינים, הראה לי על האות הראשונה ואמר לי שזו „אלף", ועלי לחזור כמה פעמים על מלה זו: „אלף". אותה שעה הורק על ראשי שקיק עם ממתקים והרבי פתח בברכת „המלאך הגואל". אמא מילאה אחריו והוסיפה ואמרה, שהמלאך הגואל הוא שהמטיר עלי את הממתקים. בירכה אותי להתחלת הלימודים ואיחלה לי שאהיה ילד טוב, שאשמע לקול הרבי ואעשה חיל בלימודים. לאחר הטכס הזה הורידוני מהשולחן. אמא חילקה את שאר השקיקים עם הממתקים לילדים, לקחה אותי בידי והלכנו הביתה. מאז היה אותו בחור בא בכל יום והיה מוליך אותי עם ילדים אחרים ל„חדר".

משהגעתי לגיל שש הוציאוני מחדר־הדרדקי והכניסוני לחדר, שלומדים בו חומש עם רש"י. מהחדר הזה נשאר לי זכרון אחד: על יד החומש של

הרבי היה מונח תמיד עוד ספר מכוסה מטפחת אדומה; לנו הילדים, אסור היה לנגוע בספר זה; לפעמים היה הרבי מסתכל בספר ועל פיו היה מסביר לנו את המלים או את הפסוקים; כשהיה הרבי עוזב את החדר היה לוקח אתו את הספר. לסקרנותנו לא היה גבול ואנחנו חיפשנו תמיד תחבולות איך להשיג את הספר הפלאי הזה, להסתכל בו ולראות מה כתוב בו, אבל מחמת השמירה המעולה על הספר נתבטלו כל תכניותינו; אלא שפעם אירע שהרבי שכח את הספר על השולחן. מיד פתחנו את הספר וראינו שמלבד החומש נמצא בו כתב משונה, לא עברית ולא רוסית, אלא כתב מוזר שלא ידענוהו. אחר כך נודע לנו, שזה היה ה„ביאור" של משה מנדלסון עם תרגום החומש בגרמנית. מענין שעוד בזמן ההוא נמצא מלמד שהשתמש בביאורו של מנדלסון, שנחשב „טרף־פסול". בחורף היינו לומדים לאור נרות (כנראה עוד לא היו מנורות נפט), וכל ילד היה מביא נר על פי תור. כדי להשתחרר בשעה מוקדמת יותר מהלימודים, מצאנו תחבולה בדוקה ומנוסה: כל אחד מאתנו הזדיין בסיכות ארוכות, ובשעה שהרבי היה עוזב לרגע את החדר היינו מחממים בשלהבת הנר את הסיכות ותוחבים אותן בנר. הסטיארין היה נמס והנר דעך קודם זמנו, והיינו יכולים לעזוב את החדר לפני המועד. בין הילדים היה אחד קונדס גדול, שבעד מעשיו ותעלוליו היה סופג מהרבי מהלומות ומלקות יותר מן הילדים האחרים. וממילא מובן שהרבי היה שנוא עליו. פעם נרדם הרבי בשעת הלימודים, תמך ראשו על ידיו כשהן נשענות על השולחן וזקנו הארוך שטוח גם הוא על השולחן. מה עשה אותו קונדס? לקח את הנר הבוער וטפטף מהסטיארין על הזקן, והזקן נדבק לשולחן. משהקיץ הרבי ורצה להרים את הראש הרגיש כאב בלחיים והרבה שערות נמרטו מזקנו. כאשר נודע לו אחר חקירה ודרישה מי גרם לו הכאבים והבזיונות הללו, גרש את הנער מהחדר. למחרת באה האם עם הילד לבקש רחמים מהרבי, שיקבל את הילד בחזרה, ואחרי עונש מלקות נתרצה הרבי לכך.

משהגעתי לגיל של שבע וחצי, ועדיין לא הספקתי לגמור את חמישה חומשי תורה, החליט אבא שעלי להתחיל ללמוד גמרא. ובחג הסוכות הוזמן לביתנו המלמד, המפורסם בעיר בלמדנות, ר' ברל איש־קוידנוב (עיירה קטנה ליד עיר מינסק).

במחיצתו ביליתי שמונה שנים רצופות בלימוד גמרא ותנ"ך. הוא היה בעל הדרת פנים ובעל זקן ארוך ושחור, ששיבה זרקה בו. לבוש היה תמיד מעיל שחור ארוך עד הברכים, חזיה ומכנסים שחורים מעל למגפים; „הטלית־קטן" שלו לא נראתה מבחוץ והיתה מכונסת אל מתחת לחזיה ולמכנסים; הנעלים היו מצוחצחות תמיד, כתונתו לבנה ונקיה, ולא חסרה גם

העניבה; מגבעת פלוסין חבש, שחורה ובעלת שולים, ומתחתיה כיפה קטנה, עגולה, שלא נראתה בחוץ; על פי פניו ומלבושיו אי אפשר היה להכיר שהוא „מלמד"; דומה היה יותר לסוחר.

יחסו לתלמידים היה יפה וטוב. בפידגוגיה של מכות או מלקות השתמש רק לעתים רחוקות מאוד. כעונש היה רגיל להטיל לימוד פרק בתנ"ך בעל־פה, לפעמים גם עם הפירושים; הדבר תלוי היה בגודל הפרק; ספרי־העונש היו על פי רוב תהילים או משלי. הדבר הזה גרם שבמשך שמונה השנים שלמדתי אצלו ידעתי הרבה פרקים בתנ"ך בעל־פה. ערב שבת לא למדנו גמרא, אלא עברנו על פרשת השבוע בטעמי הנגינה, שנים מקרא ואחד תרגום, וגם על ההפטרה המתאימה לשבת או לחג.

מפורסם היה בעיר מינסק כלמדן גדול וכמלמד טוב ומומחה, „מלמד להועיל", וביחס למלמדים האחרים היה מקבל שכר לימוד גבוה יותר, שכן בחדר שלו למדו תמיד לא יותר משמונה תלמידים, בשתי כיתות, האחת למתחילים והשניה למתקדמים. שיטת הלימודים שלו היתה מיוחדת במינה. הוא השתדל לענין את התלמידים. לפעמים קרובות היו הסברותיו מתובלות בהלצות; והתלמידים התיחסו אליו לא רק בכבוד רב, אלא גם באהבה.

בכל שבת אחרי התפילה היה מבקר בבית הורי תלמידיו, בית אחד לשבת. במשך חדשים ביקר, איפוא, בבית כל ההורים ומסר להם דין וחשבון על ילדיהם.

את לימוד הגמרא התחלתי בפרק „המניח את הכד ברשות הרבים". מיד שאלתי את הרבי: הלא הניח כד ואיך נתקל בחבית? כתשובה נתן לי צביטה קלה על הלחי מתוך חיבה והנאה ואמר לי: יפה שאלת בני, כיוונת לדעת גדולים; מחר תסביר לך הגמרא את שאלתך.

בשבת בא הרבי אחרי התפילה לביתנו לקידוש, ובשעת הקידוש סיפר להורי את שאלתי והוסיף, שזה לו המקרה הראשון, שתלמיד מתחיל המתקשה עוד בקריאה בגמרא יקדים את חכמי הגמרא. מובן שהורי שמחו שמחה גדולה, ומאמא קיבלתי נשיקה חמה מאוד עם תוספת ממתקים.

מן הפרק „המניח את הכד" עברתי בדילוגים לפרקים אחרים שבמסכתות „בבא קמא" ו„בבא מציעא". את הסוגיה „תגרי לוד" זוכר אני היטב. הדבר היה ביום רביעי בשבוע, הרבי הסביר לנו את הסוגיה פעם, פעמיים ושלוש. אני הרגשתי שלא הבנתיה היטב ולא תפסתיה במלואה. באתי הביתה ושמחתי בל עמי. אמא הרגישה בזאת והתחילה למשש את מצחי, אם אין לי חום ולחקור אותי על מצב בריאותי. כששכבתי לישון התחלתי להרהר בסוגיה, וראה זה פלא, היא נעשתה לי ברורה לכל פרטיה. למחרת בבוקר רצתי

לחדר וכשנפגשתי ברבי הכרזתי בהתלהבות: רבי! יודע אני את הסוגיה תגרי לוד.

כאשר התחלנו ללמוד הרציתי את הסוגיה, הסברתי את ההבדל באונאה בין שתות מלגו ובין שתות מלבר, ומדוע שמחו תחילה תגרי לוד על דעת ר' טרפון, ואחר כך חזרו בהם והזדהו עם דעת הרבנן וכו' וכו'. הרבי היה שבע רצון מאוד מהסברתי והיללני בפני חברי התלמידים.

שבת אותו שבוע, לאחר התפילה, הופיע הרבי בביתנו לקידוש ומסר להורי על הצטיינותי בסוגיה של תגרי לוד. לשמחת הורי לא היה גבול; וכאות להוקרתם, הזמינו לי ליום־הולדתי חליפה חדשה, לא ילדותית לפי גילי, אלא מבד שחור. המעיל ארוך היה עד הברכים. קנו לי גם כובע שחור בעל שולים, חזיה לבנה עם צוארון קשה, ועניבה. ובבגדים אלה הייתי מופיע ליד אבי בבית הכנסת בשבתות ובחגים.

כיאה „לילדי־גמרא" היינו תמיד רציניים. כמעט שלא נהנינו מתקופת הילדות שלנו. ההורים והמלמדים השתדלו תמיד להשריש בלבנו את ההכרה, שלא נאה ולא יאה לילדים הלומדים גמרא להתעסק במעשי ילדות, ופחות מזה במעשי קונדס. שללו מאתנו אפילו את יום החופש היחידי בשבוע, את יום השבת. אבי היה מעסיק אותנו, אותי ואת אחי, בלימודים שונים. בחורף היינו קמים כולנו בשתים בלילה. אמא היתה מגישה תה ו„רצ'ישניק", מין פשטידה מקמח של כוסמת וגם אפונה מלוחה, ואבא היה לומד אתנו מדרש־רבה, שהיה מומחה לכך. בקיץ היינו לומדים את המדרש ביום שבת אחר שנת הצהרים ונוסף לזה היינו הולכים לחדר ללמוד עם הרבי פרקי אבות.

כמה התקנאנו אנחנו הילדים, כשטיילנו לפעמים עם הורינו בשבתות החורף לפנות ערב, בילדי בתי־הספר „שלהם", בראותנו אותם מחליקים על הקרח במגרשים המיועדים לכך, או בעברנו על יד מגרשי המשחקים בקיץ ובראותנו איך הם משחקים במשחקים שונים, כגון קרוקט, קגל, או שהם שטים בסירות על פני הנהר השקט, הזורם באמצע העיר. אולם קנאתנו לא היתה לזמן רב, כי לנגד עינינו ריחפו תמיד הגמרא עם רש"י ותוספות, התנ"ך עם רש"י ו„מצודת־דוד" ו„שפתי חכמים", והתיחסנו אל לימודיהם שלהם בביטול. וכי מה למדו „הם"? — היסטוריה, שפות, גיאוגרפיה וחשבון. כל הלימודים האלו למדנו גם אנחנו עם מורים מיוחדים, והם נחשבו בעינינו כקליפת השום לעומת דף הגמרא, ועל כך היתה גאוותנו והשכיחה מאתנו את הילדות עם תענוגיה הילדותיים.

אלא שבכל־זאת התגעשה גם בנו לפעמים הנשמה הקונדסית ואנחנו, „ילדי־הגמרא", גם אנו עשינו מלחמות! עם מי? עם ילדים מחדרים אחרים, או עם ילדי ה„תלמוד־תורה", היינו עם ילדי העניים, ולפעמים אפילו עם

„שקצים". המלחמות הללו התנהלו בעיקר בערבי החורף, בזמן שהילדים היו חוזרים מלימודיהם. כלי הזין שלנו היו כדורי שלג וגם נשק קר, כגון מקלות פשוטים או מסומרים. ומקל מסומר כזה גרם לנו פעם צרות צרורות: באחד „הקרבות" תקע אחד מאתנו את המסמר ברקתו של נער ממחנה „האויב", והוא מת בהרעלת דם. התחילה חקירה ודרישה ונתגלה כל אותו ענין של מלחמותינו, שנמשכו שני חרפים רצופים. ומאז נפסק גם המשחק הספורטיבי הזה.

איני יכול שלא לתאר מעשה אחר, שעשו ילדי החדר שלנו. ומעשה שהיה כך היה: הרבי אמר לנו פעם, שצריך לומר שלוש פעמים „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא" כשעוברים על יד כנסיה נוצרית. והנה החצר של החדר שלנו גבלה עם כנסיה נוצרית ודלת הכנסיה פנתה לרחוב. מובן מאליו שראינו עצמנו חייבים לקיים מצוה זו שבאה לידנו וכשהיינו חוזרים בערבי החורף מן החדר, היינו מתיצבים מול דלת הכנסיה והיינו שרים שלוש פעמים במקהלה ובניגון, שאנחנו עצמנו חיברנוהו, את הפסוק „שקץ תשקצנו" והיינו נהנים הנאה גדולה מקיום מצוה זו. אולם פעם אחת הופתענו באמצע השירה בכדורי שלג, שהומטרו על ראשינו על ידי „שקצים", שנתחבאו בחצר הכנסיה. אבל גם אנחנו לא טמנו ידינו בצלחת — הלא בעלי נסיון במלחמות היינו! והנה נשמע קול יללות וצעקות מצד „האויב". הבינונו שניצחנו במלחמה, וכ„בעלי נצחון" עזבנו מהר את המערכה וברחנו כל אחד לעברו.

למחרת הופיע בחדרנו כומר זקן בעל שערות ארוכות ומלבושים כמריים ושוטר אתו. פחד נורא נפל עלינו; הכומר פנה אל הרבי והם שוחחו ביניהם כשעה שלימה. במצות הרבי המשכנו לימודנו בקול רם ובניגון. הורגענו כשהרגשנו, שהשיחה בין הכומר והרבי מתנהלת בידידות; לפני עזבו את החדר פנה אלינו הכומר בסבר פנים יפות והראה לנו, שגם הוא יודע לקרוא עברית. בהברה הספרדית קרא, שלא הבינונו אותה, ואיחל לנו שנלמד היטב ונהיה ילדים טובים. הרבי הסביר לנו אחר כך, שהתנהגנו לא־יפה והוא לא פילל שנשתמש בהסברתו של הפסוק „שקץ תשקצנו" באופן משונה כזה, והענין נגמר בכי טוב.

בפסח החליטו אבי והרבי שעלי לעבור לכתה הגבוהה, שבה לומדים המתקדמים מסכתות שלימות ולא פרקים פרקים. עזבתי את שלושת חברי ונצטרפתי לארבעה, שהיו גדולים ממני בשנה ושנתים; לראשונה התחלתי לדון בכובד ראש ובהתעמקות איך לנהוג ב„ביצה שנולדה ביום טוב", אחר כך עברתי ל„שלוש הבבות", למסכתות „ברכות", „שבת", ועד שהגעתי לגיל בר־מצוה כבר היו בראשי שש מסכתות.

מלבד גמרא למדנו שעתים ביום, מארבע עד שש אחרי הצהרים, תנ"ך

עם מפרשים. בהשוואה לגמרא היה התנ"ך קל לנו והרגשה של מנוחה הרגשנו בזמן לימודו. בשעה אחת אחרי הצהרים היה בא לחדר מורה ללשון הרוסית וללימודים הכלליים, כגון היסטוריה, גיאוגרפיה וחשבון, ומורה אחר לגרמנית. כל אחד מהם לימדנו שלוש פעמים בשבוע, והיה צריך להכין את השיעורים גם בשבילם. עבדנו עבודה קשה שתים־עשרה שעות רצופות ביום. חשבו גם על הלשון הצרפתית, אבל הדבר לא יצא לפועל. זוכר אני, שהיו חילוקי דעות בין אבא ואמא. אבא היה בעד גרמנית ואמא בעד צרפתית. במקרה התארח אצלנו סבא מצד אבי, ר' אליהו אליאש ז"ל, שגר בוילנה, והוא הכריע שגרמנית קודמת לצרפתית. נימוקו היה, שאנחנו גובלים עם גרמניה והמסחר העיקרי עם גרמניה הוא. על כן חשוב יותר ללמוד גרמנית, ואחרי שיגדל הילד וירצה ללמוד צרפתית ילמד לו. נימוקים אלה הכריעו את הכף לזכותה של הלשון הגרמנית.

כשהתקרבתי לגיל בר־מצוה התחיל הרבי ללמד אותי „דרשה". הדרשה היתה כולה פלפול מסביב לשאלה: למה בתפילין ומזוזה הוכנסו פרשיות מהתורה, ולעומתן בטלית, אף־על־פי שבתורה נתיחדה לה פרשה בפני עצמה, לא הוכנסה שום פרשה?

יום הבר־מצוה שלי חל ביום חול, בכ' אדר. ההכנות היו מרובות מאוד. הכינו סעודה למאתים איש לפחות. נתאספו הסבים והסבות מצד אבי ומצד אמי וכן כל דודי ודודותי משני הצדדים. מהם שבאו גם ממרחקים. נוסף עליהם באו הרבה מכרים וריעים ואנשים שהיו קשורים עם הורי בקשרי מסחר. לא חסרו גם בטלנים ועניים סתם. קיבלתי הרבה מתנות, ספרים וצעצועים המתאימים לגילי, התכונה היתה גדולה והשמחה במעוני.

אותי העמידו בראש השולחן, בין אבי ובין הרבי, זכרונם לברכה, ושעה שלימה דרשתי את הדרשה המפולפלת במצב רוח מרומם ובקול רם, להנאתם של כל הנוכחים.

את מי לא הזכרתי בדרשה שלי? תנאים, אמוראים, סבוראים, גאונים, ראשונים ואחרונים, כולם עברו לפני „כבני־מרון". הרגשתי שעמדתי בבחינה ויצאתי ממנה בהצלחה וזר הנצחון על ראשי.

ימים אחדים לאחר הבר־מצוה הזמין אותי סבא מצד אמי לבוא אליו לסעודת ערב. וכאן מן הראוי לתאר בקצרה דמותו של סבא זה: שמו היה ר' שניאור־זלמן בר' יעקב איש־הורביץ. למדן אדוק היה וחרד. נחשב לעשיר ביותר בעיר מינסק; אמדו את הונו לחצי מיליון רובלים. היה לו בית־באנק במינסק ועסקים גדולים ברוסיה ובגרמניה, ביערות, בצמר ובפשתן. לרגלי עסקיו המרובים נוסע היה לכל הירידים ברוסיה, בגרמניה, והגיע עד ללונדון. למרות היותו אדוק וחרד היה מעורב עם הבריות והיו לו השקפות

מודרניות על החיים שלא נצטמצמו בד' אמות של הלכה. דיבר היטב רוסית, פולנית וגרמנית. את הלשונות האלה למד בבגרותו אחרי חתונתו.

בבואי אל סבא הזמינני לחדר עבודתו, הושיבני על ידו, הוציא מהקופה שטר הגרלה מן „המלוה הראשון" הרוסי, שערכו היה אז כשלוש מאות רובלים, ואמר שנותן אותו לי בשכר הדרשה, והוציא ארנק יפה, ובו חמישים רובלים במזומנים, ונתנם לי למען אקנה בהם ספרים כראות עיני, והוסיף ואמר, שבשעת ארוחת הערב ידבר אתי על ענין חשוב.

לתמהוני הגדול הביע סבא בשעת הארוחה את דעתו, שאין לילד כמוני להמשיך את הלימודים בחדר, ועלי להתכונן, בלי לעזוב לגמרי את לימודי הגמרא, לבחינות כדי להכנס לבית ספר תיכוני למסחר, ושאלני אם רצוני בכך. כדי לחזק את דעתו העמיד לי כדוגמה את אבא, שהוא, סבא, בחר בו לחתן לבתו בתור „העילוי מוילנה", ועכשיו הוא מנהל את בית הבאנק שלו, ואבא היה מוכרח ללמוד שפות ולימודים כלליים לאחר חתונתו. ובהלצה הוסיף: חז"ל אמרו, הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה, וחלילה לבני עשירים להתחרות בבני עניים ולגזול מהם, מלבד העשירות, גם את התורה.

בשמחה הסכמתי לכל דברי סבא, ותיכף אחרי הארוחה רצתי הביתה לבשר את הבשורה הטובה להורי. בבית מצאתי רק את אמא, הראיתי לה את המתנות ומסרתי לה את דברי סבא על דבר המשך לימודי.

אמא היתה אשה חולנית, סבלה ממחלת הלב, וכאשר שמעה את סיפורי התחילה לבכות. לאחר שנרגעה מעט לקחה את המתנות ואותי והלכנו אל סבא. שמה החזירה לסבא את המתנות ומתוך בכי התחילה להתחנן לפניו, לא להדיח אותי מתלמודי; שלא יחתור תחת תקותה היחידה לזכות לראות אותי גדול בישראל.

התכנית בטלה, סבא מת בינתים ואני המשכתי עוד שנתים וחצי ללמוד בחדר ובראשי נתווספו עוד שלוש או ארבע מסכתות, אבל הצעתו של סבא נכנסה עמוק ללבי ולא נתנה לי מנוח.

פרק שני

גימנסיסטים — במקום „וולוזין": בריחה לקניגסברג — סטודנטים „חובבי ציון".

בתקופה זו שאני עומד בה כבר היתה ניכרת השפעתה של ההשכלה גם על היהדות הרוסית, והורים רבים, בעיקר מן השכבות העשירות והאמידות, מסרו את ילדיהם, אחרי שלמדו זמן־מה בחדר, או לא למדו בו כלל, לבתי־ספר תיכוניים ממשלתיים.

בחגים היו מופיעים בבית הכנסת (בשבתות לא שוחררו מן הלימודים) ילדים וכפתורים נוצצים, מוכספים או מוזהבים, במעיליהם. אלה היו תלמידי הגימנסיות. תחילה היינו בזים להם על עזבם חיי עולם בשביל חיי שעה. אולם כשבאנו במגע קרוב יותר אתם, התחלנו לאט־לאט לפקפק ביחסנו ל„שני העולמות", והכפתורים הנוצצים התחילו לעורר בנו גם קנאה.

זוכר אני היטב את ר' שאול גינזבורג ז"ל, שהיה בן גילי. בבית הכנסת עמדנו על יד הורינו, האחד על יד השני, אני לבוש חליפה „רבנית" והוא מעיל וכובע וכפתורים נוצצים עליהם. התקרבנו האחד לשני ודיברנו הרבה. אני סיפרתי לו על החיים בחדר, שהיו מוכרים גם לו, הוא בילה בו עד גיל עשר, והוא סיפר לי על הגימנסיה ועל הלימודים בה. נפגשנו אחר כך מחוץ לבית הכנסת. סייעה להתקרבותנו זו הידידות ששררה בין הורינו. והנער שאול גינזבורג השפיע עלי, ואני התחלתי לחשוב מחשבות, איך להיפטר מהחדר ולעבור ללימודים האחרים, שבהם התחלתי לראות את התכלית בחיים.

על לבי הצעיר, שהתחיל כבר להתבגר, השפיע גם ענין אחר: אמא החליטה בעצת הרופאים לנסוע למקום מרפא למחלות לב, לרייכנהאל שבגרמניה; אבא צריך היה לרגל עסקיו לנסוע לקובנה, והם החליטו לקחת גם אותי אתם לקובנה. כאן התארחנו אצל דודנו ר' משה ברמסון, ששאתו ליוטה היתה אחותו של סבא מצד אמי, ר' זלמן ז"ל. הדוד והדודה אדוקים היו, אבל עם זה היו אנשים מודרניים; הדוד היה למדן גדול, עסקן ציבורי ובעל מזג טוב, והדודה סופרת עברית. כתבה מאמרים ב„השחר", וזכור אני שדודי הראה לנו בגאווה הערת המערכת מתחת למאמרה ב„השחר" בזה הלשון: „הרבה סופרים גברים לא זכו לכתוב עברית בסגנון נעלה כזה כבעלת המאמר".

באחד הערבים שמעתי בבית דודי ויכוחים על שאלה שלא היתה מובנת לי אז. שמעתי מלים: „חיבת ציון", „חובבי ציון", „קאטוביץ". כאשר שאלתי אחר כך את אבא על מה התווכחו בהתלהבות כזאת, ענה לי בקיצור נמרץ, שהעניין אינו נוגע לילד שכמוני. אחרי זמן נודע לי, שדודי היה מראשוני חובבי ציון, ואבא התנגד לתנועה הזאת מנימוקים דתיים.

אבל ראה זה פלא! לדודי היו חמישה בנים ושתי בנות וכולם למדו בגמנסיה הקובנאית ומהם הספיקו כבר לעבור לאוניברסיטאות ברוסיה ומחוצה לה. ביקרנו בקובנה אצל ר' איסר וולף, שהיה מחשובי קובנה ומיקיריה ומבאי ביתו של הרב הגאון ר' יצחק־אלחנן, והנה כל בניו ובנותיו למדו בגימנסיה הקובנאית. לא יכולתי להבין את התופעה המשונה הזאת: היתכן שאנשים, אשר תלמודם בידם ונזהרים בכל מצוה קלה כבחמורה; שלא פסחו מימיהם על מנחה ומעריב ביום חול, מבאי ביתם של רבנים וגאונים בקובנה, ספוצקין, סלובודקה, ווילנה, והנמנים עם חשובי העיר ועסקניה, יחזיקו בניהם כולם, בלי יוצא מהכלל, בבתי־ספר „שלהם", שבהם מחללים את השבת כמעט בפרהסיה?!

ואמנם ביקור זה בקובנה השפיע עלי יותר משהשפיע הנער שאול גינזבורג. בלבי התעוררה השאלה: מדוע שונים ההורים שלי מהוריהם של הילדים הקובנאים ושל שאול גינזבורג? תקפני רצון להתמרד. אבל איך למרוד? ואחר מחשבות רבות החלטתי להפסיק את לימודי בחדר, לעבור לעיר אחרת ולהתחיל בחיים חדשים ובלימודים חדשים.

לפני חג הסוכות בא הרבי לביתנו, בשבת אחרי התפילה, לקידוש. בשעת הכיבוד הודיעו לי בחגיגיות אבא ואמא והרבי, שהחדר אינו מספיק עוד בשבילי ומיד אחרי החג אסע „לישיבת וולוזין". אבא הוסיף, שכבר קיבל את הסכמתו של הנצי"ב לכך.

הדברים היו לי הפתעה. אולם ברוחי לא נפלתי. להיפך, החלטתי להשתמש בהזדמנות זאת ולעבור לחוץ לארץ. נתתי את הסכמתי ללכת לישיבה, אבל לא לישיבת וולוזין, כי אם לישיבה בסביבת קובנה, מתוך שידעתי כי העיר קובנה קרובה לגבול הגרמני.

לאחר דין ודברים והתיעצות עם דודי ר' אברהם איש הורביץ ז"ל, הסכימו הורי להצעתי ומיד אחרי החג הכינו לי מזוודה מלאה כל טוב, נתנו לי דרכיה פנימית לשנה, חמישים רובלים במזומנים ושני מכתבים, האחד לדודי ר' משה ברמסון והשני לר' איסר וולף, שהזכרתיו לעיל. במכתבים הללו נתבקשו להשתדל לסדר אותי בישיבה, לדאוג לכל צרכי, להשגיח עלי ולקרב אותי. אמא נתנה לי מכתב מיוחד, כתוב בלשון הגרמנית, לדודה ליוטה ברמסון.

בקובנה נתעכבתי רק שעות מעטות. הלכתי לקונסול הגרמני לקבל ממנו ויזה גרמנית, אם כי ידעתי שהדבר בלתי אפשרי הוא.

הופעתי לפני הקונסול ובגרמנית הרציתי לפניו את בקשתי. הוא היה אדם בשנות העמידה, בעל פנים סימפאטיים והתענין בעיקר במטרת נסיעתי לגרמניה. לבסוף, לאחר שיחה של שעה כמעט, הסכים, שלא כמקובל, למלא את בקשתי. אמר לי לשלם שמונים קופיקות וחתם את הדרכיה הפנימית שלי בוויזה גרמנית. חתימה זו הועילה לי אחר כך לקבל זכות־ישיבה בערי גרמניה.

לבית דודי לא נכנסתי ושמתי פעמי ישר לגבול הגרמני בכיוון תחנת הגבול וורז'בלובו.

הדבר היה ביום חמישי בשבוע לפנות ערב. ישבתי בקרון הרכבת וחשבתי מחשבות על „גניבת" הגבול. סיפורים הרבה שמעתי על כך, על מקרים שעלו בהצלחה ועל מקרים שנסתיימו בכשלון, ועל גונבי גבול שנפלו לידי מבריחים רמאים, שלא נמנעו גם ממעשי שוד ורצח, ועל כאלה שנפלו בידי שומרי הגבול.

שעה שמוחי היה טרוד בהרהורים אלה, ואני רחוק רק שתים־שלוש תחנות מן הגבול, ניגשה אלי צעירה יהודיה, סתומת־עין אחת, ושאלה אותי אם יש לי דרכיה לחוץ־לארץ. וכיון שנודע לה, שאין לי דרכיה כזאת הציעה לי עזרתה תמורת חמישה רובלים. בתשלום זה הבטיחה לי גם לינה ואוכל עד הרכבת שמעבר לגבול, באוידטקונן. את הכסף לא דרשה ממני מיד, כי אם לאחר שאהיה מעבר לגבול.

מובן שהסכמתי להצעתה. ירדנו בוורז'בלובו. הצעירה הביאה אותי לבית אביה. שמו, אברהם רוזנבלט, זכור לי עד היום. כנראה היה יהודי חרד. משנכנסתי עמד והתפלל תפילת מעריב. אחרי התפילה נתן לי שלום והבטיח לי, שהכל יהיה בסדר גמור. אכלתי ולנתי אצלם. בשיחה, שחטף אתי עם ארוחת הערב, נתברר לי שהכיר את סבי, ר' זלמן ממינסק, שנפגש אתו על הגבול בעסקי יצוא של פשתן לגרמניה.

זוכר אני שביום השישי אמרתי „תהילים". כשהגעתי לפרק כ' לא המשכתי לומר הלאה, אלא חזרתי עליו כמה פעמים. בפרק זה תליתי כל תקוותי והייתי בטוח, „שה' יענני ביום צרה", „שישלח עזרי מקדש", „שימלא את משאלותי", „שאנחנו נקום ונתעודד", „שיושיע ויענה ביום קראנו". ואמנם פרק זה עודד אותי וחיזק רוחי, עד שהייתי בטוח בהצלחת דרכי.

באותו יום שישי לפנות ערב הופיעה בבית גויה וכד בידה ושאלה על „הקאוואליר" שלה. מסרו אותי לידה והלכנו. היה ליל חושך. מלמעלה טפטף גשם ומתחת לרגלים היה בוץ. הלכנו כשעתים עד שהגענו לנחל, שרחבו

כחמישה־שישה מטרים. כאן היה הגבול. דממנו במקומנו והגויה אמרה לי: „אתה רואה שם מרחוק אור של מנורה? מהר ועבור במקום הזה את הנחל ורוץ מהר בכיוון אל המנורה; שם גר יהודי. מילאה את הכד מים וברחה חזרה לעבר וורז'בלובו.

באין־ברירה מילאתי אחר דבריה, נכנסתי לנחל עד המתנים, עברתי אותו והתחלתי לרוץ בכיוונו של האור. במרוצתי נכנסתי לחורשה, ובו ברגע נזכרתי במה שלמדתי, שביערות ובחורשות רוחשים בלילות מזיקים ורוחות רעות. אבל לא היה לי פנאי להרהורים האלה, והמשכתי לרוץ, ואילו משיצאתי מן החורשה אבדה לי נקודת־האור ונתקלתי בגדר.

עמדתי ולא ידעתי מה לעשות. והנה נשמעו יריות מרחוק. הבנתי, שהיריות הן בגבול, ואני הייתי כבר כחצי־שעה של ריצה מן הגבול. ובכן לא היה לי לפחוד עוד.

פתאום נשמעו קולות של נשים מעבר לגדר. דפקתי על הגדר ושאלתי בגרמנית אם גר פה יהודי. מיד הופיעה נערה גרמנית, לקחה אותי בידיה והוליכתני זמן־מה בשביל צר והכניסתני לבית, בו מצאתי משפחה יהודית ושולחן ערוך לכבוד ליל שבת כדת וכדין. מיד נתנו לי בגדים, שאוכל להסיר מעלי את הבגדים הרטובים; בעל הבית פיזם לו „שלום עליכם מלאכי השרת", נתן לי שלום ואמר לי שחיכה לי. בבית הזה עשיתי את השבת. בבוקר הלכתי עם בעל הבית לאוידטקונן לבית הכנסת. כיבדוני ב„מפטיר". על פי הוראת הגבאי בירכתי ברכת־הגומל וכל השבת עברה עלי בנעימים.

תיכף לאחר ההבדלה הופיעה הצעירה סתומת העין עם המזוודה שלי. הלכנו לרכבת, שתינו בירה גרמנית, שילמתי לה את חמשת הרובלים, קניתי כרטיס לקניגסברג ובשעה תשע לערך הגעתי אל העיר.

בקניגסברג היה לי דוד, אחי אמי, ר' חיים הורביץ. כתבתו היתה ידועה לי, אבל איך להגיע אליו לא ידעתי. התחלתי לשאול את העוברים והשבים ברחוב, ונמצאו אנשים טובים שליוו אני עד לבית שבו גר. עליתי לקומה השניה, צילצלתי בפעמון והופעתי כהפתעה לפני משפחת דודי. בשמחה רבה נתקבלתי. בעיקר מצא חן בעיני בני הבית הצעד הנועז והמסוכן שעשיתי, ומיד הודיע הדוד להורי בטלגראמה שאני בביתו ולא ידאגו לי.

לאחר כל שעבר עלי במשך הימים האחרונים הרגשתי פתאום שאני בן־חורין. איני צריך עוד לרוץ בבוקר ואחרי הצהרים לחדר; אין מאיימים עלי ב„ישיבה". (אף על פי שהאמת ניתנת להאמר, שלאחר שנים התחרטתי על שלא הלכתי לישיבה. הדבר לא היה מזיק לי ולא הייתי מאחר להגשים שאיפותי ומטרותי, אילו דחיתי את נסיעתי לקניגסברג לשנתים־שלוש

ובינתים הייתי מתעמק בלימוד התלמוד ומפרשיו. זאת הבנתי רק לאחר שנים, אלא שאז כבר היה מאוחר מדי. לא כן עשה אחי הגדול ממני, יעקב ז"ל, שיחד עם הלימודים הכלליים המשיך ללמוד גם תלמוד ומפרשים ונעשה תלמודי גדול).

באדר שנת תר"ן נפגשתי בקניגסברג עם סטודנטים יהודים ממינסק, עיר מולדתי, שהיו חבריו של אחי יעקב. מהם נודע לי על תנועת „חיבת ציון" ועל זה שבקניגסברג קיים חוג סטודנטים „חובבי ציון", המתאספים ומרצים ומתווכחים בשאלות הנוגעות לישוב ארץ ישראל. אם כי הייתי עוד צעיר ביותר, הורשיתי להשתתף באסיפות אלו ושמעתי את ההרצאות ואת הוויכוחים הנלהבים על ועידות „קאטוביץ", ו„דרוסקניק", על אגודת „בני משה", שנוסדה שנה קודם (בשנת תרמ"ט), על ההתבוללות במערב אירופה, על המושבות בארץ־ישראל. הושפעתי מן הדברים עד מאוד, ומשנה זו, תר"ן, הריני מונה את השנים, שבהן אני עומד במערכה הציונית.

פרק שלישי

התחכמויות של התבוללות — „הודעתי לדודי שאני חושב לברוח מביתו" — בבית רוזנצוויג בדירשאו — תעמולן ל„חיבת ציון".

בבית דודי הרגשתי עצמי כמו בבית הורי. יחס כל משפחת דודי אלי היה לבבי עד־מאוד; לא היתה כל הפליה ביני ובין יתר הילדים. היפוכו של דבר: כל בני הבית, ובעיקר בתם שהיתה בת־גילי, שקדו בכל כוחם להנעים לי את חיי. דודי מסר אותי לידי מורים טובים, שהתחילו מכינים אותי לבחינות כדי להכנס לבית־ספר תיכוני, ואני התמסרתי ללימודים בשקידה רבה ובהתמדה. התפעלות המורים מהתקדמותי בלימודים היתה רבה. עזרה לי ידיעתי את הלשון הגרמנית, שכן למדתי גרמנית במשך שנים מספר עם מורה מיוחד בימי לימודי בחדר. לפי גילי צריך הייתי להכנס למחלקה הרביעית, אבל המורים חשבו, שאם אמשיך באותו „טמפו" בו התחלתי, אפשר אצליח להכנס למחלקה החמישית.

לצערי הגדול לא ארך מצבי הנוח זמן רב. נתגלו דברים, שהוציאוני משלוותי וגרמו לי סבל בלי שמשפחת דודי היתה אשמה בכך באופן ישר.

בין המידות השונות של ההתבוללות, שהתפשטה בין יהודי גרמניה, היתה גם מידה זו: חרדות ואדיקות בכל תרי"ג מצוות בבית פנימה, ובחוץ השתדלות להידמות בכל לגרמנים טהורים וגמורים. יהודים חרדים אלה חשבו את גרמניה למולדתם, שכל הרוחות המצויות ושאינן מצויות לא יזיזו אותם ממנה.

והיהודים שבאו לגרמניה ממזרח אירופה: מרוסיה, מפולניה, מגליציה, מאונגריה, נתפסו גם הם למידות השונות של ההתבוללות בהתאם למצבם החברותי, ורק חלק קטן מהם נשאר ביהדותו הישנה, חי חיים מובדלים ושמר על בית הכנסת הישן, המסורתי, כבארצות מוצאו.

משפחת דודי נספחה גם היא אל המתבוללים, היינו לדרגת ההתבוללות החרדית. המטבח היה כשר למהדרין, „שטרנג־כשר". הדוד התפלל בבית התפילה של האורתודוכסים, שנחשב לטמפל, אלא שהעוגב לא ניגן בו בשבתות ובמועדים. מלבד שני הדברים העיקריים האלה השתדלו דודי ודודתי להיראות בפני הבריות כגרמנים גמורים, שלא יכירו בהם חלילה שהם

„יהודי מזרח", „אוסטיודען". השתדלו לחקות בכל את הגרמנים וחיו חיים דו־פרצופיים. אותי, הנער בן השש־עשרה, הצחיק הדבר.

נוכחתי לדעת, שהתנהגותה של משפחת דודי, כזו של הרבה משפחות אחרות מיוצאי מזרח אירופה, לכודה וקשורה בהתחכמויות שונות, כדי לטשטש את הפרצוף היהודי ולהידמות לגרמנים טהורים. בחנוכה היו מדליקים את הנרות בחדר השינה מאחורי דלתים סגורות, שהמשרתת הנוצרית לא תכיר בהם שהם יהודים שומרי דת. בליל שבת היתה הדודה מדליקה את נרות השבת מאחורי דלתים נעולות. הנימוק היה: „לא כדאי להפיץ ולהגדיל „הרשעות" בין הנוצרים". אבל מה לעשות בחג המולד הנוצרי? גם לכך מצאו עצה „לא להרבות ברשעות", והתרופה היתה פשוטה: היו נותנים למשרתת חופש לכל ימי חג המולד, וכאשר חזרה אחרי החג לעבודתה היו מספרים לה על האילן, שקישטו בליל חג המולד, ואיך בילו את הזמן בנעימים עם האורחים הרבים, שבאו לכבדם. וכל זה שמעתי באזני ממש.

חיים כאלה חיו משפחות יהודיות רבות בגרמניה, ואילו בעיני היו חיים אלה דומים בזעיר אנפין לחיי האנוסים בספרד, בהבדל זה שבספרד היתה תלויה על צווארם של אלה חרב האינקוויזיציה וכאן, בגרמניה, עשו זאת בלא פחד כל שהוא וממי שהוא. התנהגות זו השפיעה לרעה על הילדים. המבוגרים שבהם התחילו לדרוש, שינהיגו בבית את המנהגים שראו אצל היהודים הרפורמיים, והדוד והדודה סבלו מזה מאוד. ואחרי כל ההתחכמויות קשה היה לשחק את המשחק המשונה הזה, שלעתים קרובות הפריעוהו הילדים, שלא תמיד הבינו את תפקידם וקילקלו את המשחק.

באטמוספירה כזאת הופעתי אני עם „חיבת־ציון" שלי. הדבר היה כחצי שנה לאחר בואי למשפחת דודי. התחלתי להסביר ולבאר את הרעיון לא רק לדודי ולדודתי, לא רק לילדים המבוגרים שבבית, אלא השתדלתי להפיץ את הרעיון גם בין הילדים באי הבית שביקרו אצלנו, או שאנחנו באנו אליהם.

לגבי דודי ודודתי היה הדבר אסון ממש. כמדומני, אילו הייתי מסית את הילדים לשמד, חלילה, לא היה האסון גדול כל כך, אבל „חיבת־ציון"! שכן עושה היא לאל את כל התכניות וההתחכמויות להידמות לגרמנים גמורים. דודי נולד במינסק ודודתי בשקלוב ואף על פי כן הרגישו בכל כוחם, שהמולדת שלהם היא גרמניה ואינם רוצים לדעת על אודות ארץ ישראל. על הערתי, שבסידור שהדוד מתפלל בו (בבית, בחדרי חדרים, התפלל הדוד בכל יום לא רק שחרית, אלא גם מנחה ומעריב) נזכר כל כך הרבה פעמים השם „ציון" וכל כך הרבה תפילות שם על שיבת־ציון, קיבלתי תשובה שהיהודים הרפורמיים מחקו כבר מזמן את זכר ציון מסידוריהם, והוא, דודי, מקווה שגם האורתודוכסים „יגיעו אל השכל" ובמשך הזמן

ימחקו את הפסוקים שאינם רצויים הללו. גם נימוק אחר העלה בפני: כל הענין של ציון מכוון „לימות המשיח", וממילא מובן, שאם יופיע בימיו „הערר משיח" (מלה זו הוסיף על משקל „הערר גאָט", או כדי שגם אני אחשוב שהוא גרמני גמור; בכלל דיברו הדוד והדודה גרמנית פגומה — בימי הרצל נתנו לגרמנית הזאת כינוי מוצלח: „קונגרס־דויטש" — אלא הם חשבו שמדברים גרמנית צרופה) לא יתנגד להילוות אליו, וכמובן ברכבת (אוטומובילים ואוירונים עוד לא היו אז) ובאניה, ויסע לארץ ישראל וישתתף ברצון בבנין בית המקדש. אבל עד אז רוצה הוא להיות גרמני ולחיות במולדתו החדשה, בגרמניה...

התנהגות זאת של משפחת דודי היתה לי למורת רוח. ראיתי בה התכחשות לצור מחצבתנו, לכל הקדוש לעמנו. ולא ההתנגדות לרעיון חיבת־ציון הרגיזה אותי, שכן בזמן ההוא היו מעט מאוד יהודים שדגלו בציון. הרגיז אותי בעיקר המסוה ששמו על פניהם, הפחד שהם פחדו מפני יהודים כמותם, מפני הדוקטור פינק, הערר רייך, „סניטטס־ראט" גרין ודומיהם, (אף־על־פי שגם יהודים אלה לא היו גרמנים מלידה, אלא ילידי גליציה) שהיו אתם במגע מסחרי, או ביחסי ידידות סתם, אם אתם או עם ילדיהם. פחדם העיקרי היה, שהיהודים המתבוללים האלה לא יכנו אותם בשם „אוסט־יודן". כינוי זה צלצל באזניהם ככינוי „ז'יד" בפולין, או „הפ־הפ" בגרמניה.

וביום אחד הודעתי לדודי שאני חושב לברוח מביתו, כשם שברחתי מבית הורי. אמרתי לו כל שהיה בלבי, וכי יש ברצוני ללמוד וגם לעבוד. תשובתו היתה, שכבר הרגיש בעצמו שאין אני מוצא עצמי בטוב בביתו והבטיח לי, שישתדל לסדר אותי לפי רצוני.

דודי היה קומיסיונר מושבע בבורסה לתבואות בקניגסברג והיה קשור קשרי מסחר עם הרבה פירמות לתבואות ברבות מערי גרמניה, בעיקר בערי הנמל ממל, דנציג, שטטין, ליבק, האמבורג ועוד. אולם הוא לא רצה לסדר אותי באחת הערים האלה מפני שהן גדולות יותר מדי ומרוחקות מקניגסברג. על כן יגע ומצא בשבילי מקום בעיר קרובה ולא גדולה.

לא הרחק מקניגסברג היתה עיר לא גדולה בשם דירשאו, וגם בה בית קומיסיון גדול לתבואות. בעל הפירמה ההיא היה מוזס רוזנצווייג. דודי קשור היה אתו לא רק בקשרי מסחר אלא גם ביחסי ידידות.

רוזנצווייג זה היה יהודי גרמני אמיתי, בן למשפחה ותיקה בגרמניה מכמה דורות, ובכל זאת לא נמנה עם המתבוללים. בשנות העמידה היה, לובש בגדים אירופיים אלגנטיים מאוד, זקנו עשוי „אַלַא פראנץ־יוסף"; עיניו הפיקו פקחות והיה אדוק מאוד בדתו; בית מסחרו סגור היה מן השעה שתים־עשרה בצהרי יום הששי עד לשעה שמונה בבוקר ביום הראשון

לשבוע. התנהגותו עם הבריות היתה מנומסת והיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. מפקידיו בבית מסחרו דרש שלא יחללו את השבת בפרהסיה ושידעו לכל הפחות פרק משניות. בכל יום שבת אחרי התפילה צריכים היו הפקידים להתאסף בביתו לקידוש, ובשעת הכיבוד היה מרצה לפי התור אחד הפקידים, וגם הוא בעצמו, פרק במשניות. הפקידים הנשואים היו הולכים לבתיהם והרווקים נשארו לאכול על שולחנו. בכל יום חול משתים עד שלוש אחרי הצהרים היה בא אליו למדן ליטאי והיה לומד אתו דף גמרא. בלימוד הזה השתתפו לפעמים גם מן הפקידים, אבל זו היתה רשות ולא חובה. „יהודים־גרמנים" כאלה פגשתי אחר כך במקומות שונים בגרמניה, בעיקר בפראנקפורט ובהאלברשטאדט, והם מצאו חן בעיני על שלא השתמשו בשום מסכות ולא הלכו בדרכי המתבוללים ולא שיחקו את משחקם המכוער, אלא נשאו בגאווה את יהדותם.

באחד הימים בא דודי מן הבורסה בלוית איש, שלא הכרתיו עדיין. נכנסו ישר לחדר האורחים; גם אני הוזמנתי להיכנס. דודי הציג אותי לפני האורח כבן אחותו וסיפר לו על אודותי, שלמדתי עד עכשיו ברוסיה תלמוד ותנ"ך ומעט לימודים כלליים (על בריחתי מבית הורי לא סיפר לו) ועכשיו באתי לגרמניה ללמוד ולהתכונן לבית ספר תיכוני, אבל הצרה היא (כך אמר) שאני רוצה גם לעבוד, בבחינת „תורה ועבודה". גם זאת סיפר לו, שאני מסור לרעיון „חיבת ציון". על כך העיר מר רוזנצוויג, ששמע על אודות התנועה הזאת, אבל התעניין בה רק מעט. מדבריו הבנתי, שאינו מתנגד לה ואינו חושב אותה לאסון. נראה היה, שמצאתי חן בעיניו ובחגיגיות הזמין אותי להיכנס לבית מסחרו כתלמיד, והוסיף בהלצה, שאהיה תלמיד כפול: תלמיד תורה ותלמיד עבודה. לפני שנפרד ממני הזמין את דודי ואותי לבקר אצלו ביום הראשון שיבוא.

ביום המיועד ישבנו דודי ואני בחדר האורחים שלו על יד שולחן ערוך, ואגב שיחה נקבעה משכורתי לחמישים מארקים לחודש תמורת יום עבודה של חמש שעות. ועוד הותנה, שאצטרך להשתתף בכל יום בדף הגמרא, ולשבת, כנהוג אצלו, יהיה עלי להתכונן בפרק משניות ובפרשת השבוע. ביתר זמני אוכל ללמוד לבחינות לבית ספר תיכון. הוא מצא לי חדר מרווח עם פנסיון כשר בתכלית הכשרות.

דודי נשאר אתי גם ביום המחרת, ובעזרת בנותיו של מארחי השיג לי את המורים המתאימים. בשעת פרידתו ממני אמר לי, שימלא את החסר לי מכיון שמשכורתי לא תספיק לי לכל הוצאותי. אם נתן את החסר מכיסו, או לקח מהורי, לא ידוע לי עד עכשיו. גם דודי וגם אבי היו אז אנשים אמידים, והיו קשרי מסחר ביניהם. אולם הדבר לא ענין אותי.

וכך נפטר דודי ממני ואני מדודי והיתה לי הרווחה. את תפקידי בבית המסחר מילאתי „בדייקנות גרמנית", הן כפקיד והן כ„למדן", והתמסרתי ללימודים כלליים בהתמדה רבה.

אבל לי היתה עוד תוספת, היינו רעיון „חיבת־ציון", ורעיון זה לא נתן לי מנוחה גם פה. היהודים בעיר דירשאו, כרוב המכריע של יהודי גרמניה בכלל, חיו חיים טובים מאוד; כל אחד התעסק במסחרו, בפקידותו או במקצועו החפשי. היו יהודים טובים ב„גמיינדה" (הקהילה) שלהם, שילמו בדייקנות את מסי הקהילה, תרמו תרומות לכל השד"רים למיניהם, לישיבות ולמוסדות שמחוץ לגרמניה, נדבו נדבות הגונות למען יהודים נגועי הפוגרומים ברוסיה, ברומניה ובמקומות אחרים; היו חברים ב„אליאנס" (חברת כל ישראל חברים). אבל „חיבת ציון" עדיין לא הגיעה אליהם, והנוער לא שמע ולא ידע מאומה על תנועה זו. בגורלי נפלה הזכות להתחיל בתעמולה לטובת הרעיון. בכל ליל שבת וביום השבת מוכרח הייתי לבקר בבית־הכנסת, ופה הכרתי כמה נערים, ובאמצעותם גם נערות בנות גילי בערך, וביניהם התחלתי לנהל את התעמולה. עלה בידי לארגן קבוצה של נוער, שהיו מתאספים פעם או פעמים בשבוע בחדרי המרווח, ובפניהם הרציתי מה שידעתי על התנועה. הדבר היה קשה עלי מאוד; רוב הנערים לא ידעו עברית כלל, חלק מהם למדו „על קצה המזלג" על אודות עברו של העם היהודי ולא היה להם שום מושג על אודות הצרות של העם היהודי בהווה. הייתי מוכרח להתחיל מבראשית ושכרי היה שמצאתי אזנים קשובות. קשב רב הקשיבו לכל שסיפרתי להם. התעניינותם בכל מה שנעשה בארץ ישראל היתה רבה. בעיקר שאלו אותי שאלות על ההתישבות החדשה, על החיים במושבות, ואני מוכרח הייתי לענות על כל השאלות כפי ידיעתי ויכולתי. ויכולתי אז לא היתה מרובה, שכן אני עצמי חדש הייתי בתנועה. האירגון שלנו היה חשאי למחצה, כי בין הילדים היו כאלה שחששו שמא הוריהם יתנגדו לתעמולה שלי.

וכך נעשיתי בגיל של שש־עשרה וחצי פקיד, למדן, תלמיד הלומד לימודים כלליים, ונוסף לכך תעמולן לרעיון „חיבת־ציון".

פרק רביעי

„מחתרת" בזעיר אנפין — קערה „למען ישוב ארץ־ישראל" —
אהבה ראשונה — שיעור בתורת גניבת הגבול.

כשנה נמצאתי במצב נוח. לבי היה טוב עלי. שקדתי על לימודי ועשיתי חיל בהם. המורים היללו אותי בפני ובפני דודי. שמחתי היתה רבה מאוד כשנוכחתי לדעת שתעמולתי לרעיון הציוני נשאה פרי. הרעיון התפשט מהר בין הנוער וחדרי היה מתמלא בכל פעם יותר ויותר חברים וחברות חדשים.

הייתי שבע רצון מרוזנצווייג, ועוד יותר היה הוא שבע רצון ממני. לא חריצותי כפקיד בבית מסחרו גרמה לכך. תפקידי היה זעיר מאוד: פעמים ביום היה עלי ללכת לתחנת הרכבת, למחלקת רכבות־המשא, ועל פי הקונוסמנטים שהיו אתי הייתי צריך לחפש אחרי הקרונות עם התבואה, וכשמצאתי את המספרים המתאימים היה עלי לפתוח את הקרונות ולקחת באמצעות הדקר שבידי דוגמאות מן השקים, לשים אותן בשקיקים מיוחדים, לרשום על השקיק את מספר הקרון ומין התבואה, להביא את השקיקים למשרד ולשלוח אותם למקומות שונים לפי הוראות הפקיד הממונה על כך. זאת היתה כל עבודתי.

נחת־הרוח שגרמתי לו לרוזנצווייג, באה כתוצאה ממשהו אחר לגמרי: מדף הגמרא! למדנו מסכת „ביצה" — זו המסכת הראשונה שלמדתי בחדר בשלימותה, והנה קרה מקרה שהלמדן הליטאי חלה ולא בא זמן מסוים לשיעור. כדי לא לבטל את הלימוד לקחתי על עצמי להרצות לפניו את דף הגמרא, ולתמהונו של מיטיבי מילאתי את הדבר על הצד הטוב ביותר. מאז התחבבתי עליו והתחיל לקרב אותי. הדבר הגיע לידי כך, שהציע לי לעבור לגור בביתו. בנימוס רב דחיתי את הצעתו. הנסיון המעט בבית דודי לימדני, שנוח יותר להיות עצמאי עד כמה שאפשר ולא להיות תלוי ברצונם של אחרים, בחינת המקרא „הקר רגלך מבית רעך, פן ישבעך ושנאך" (משלי כ"ה) [1]. אבל הגימוק העיקרי לסירובי להצעת רוזנצווייג בא מן החשש, שמא לא אוכל לנהל בביתו את תעמולתי הציונית, שהיתה חביבה

---

1) אגב, על מקרא זה היתה מתהלכת הלצה עממית: כל ה„הוקרים" (גבנונים בלע"ז) הם עקומים, אבל „הוקר" זה הוא ישר.

עלי והתמסרתי לה בכל עוז נפשי, אם כי גרמה לי לפעמים אי נעימויות: אחדים מהורי חברי באו אלי בטענות, שאני „מדיח" את ילדיהם ואני מפתה אותם למין „עבודה זרה", ר"ל. לא חסרה גם הטענה הנושנה של היהודים המתימרים להיות „גרמנים טהורים", שאני מפיץ „רשעות" בין הגוים. פנו גם לרוזנצווייג שישפיע עלי להפסיק את תעמולתי, הנפסדת לפי דעתם. ואני הסברתי להורים בעלי הטענות, וגם לרוזנצווייג, שאיני כופה על שום איש את הרעיון שאני מסור לו; חדרי פתוח רק לאלה הנוטים לרעיון הזה, וההורים שאינם מסכימים עם השקפותי יכולים לאסור על ילדיהם לבקר בחדרי. רוזנצווייג הסכים לדעתי וגם הסביר לטוענים, שרעיון חיבת־ציון אינו מסוכן כלל. אדרבא, בכוחו של הרעיון לשמור על היהודים שלא יתבוללו בין הגוים. התוצאות היו, שחלק מילדי „בעלי המחאה" הפסיקו לבקר בחדרי, והאחרים המשיכו לבוא בחשאי. כך הגעתי גם „למחתרת" בזעין אנפין.

הגיע ערב יום הכפורים ואני נזכרתי, שבמינסק עיר מולדתי ראיתי שבערב יום הכיפורים בשעת תפילת המנחה מעמידים בבתי הכנסת בין יתר הקערות גם קערה „למען ישוב ארץ ישראל". החלטתי לנסות ולהנהיג מנהג זה גם בדירשאו. לקחתי שתי פיסות נייר, סילסלתי עליהן באותיות דפוס מאירות עינים את ארבע המלים: „למען ישוב ארץ ישראל". פתק אחד עם צלחת שלחתי על ידי אחד מחברי לבית הכנסת של החפשים, ואני העמדתי את הקערה בבית הכנסת של החרדים, שבו התפללנו רוזנצווייג ואני. כשהחלו היהודים לבוא לתפילת מנחה וניגשו לשולחן עם הקערות, הופתעו בראותם את הקערה החדשה עם הפתקה המסולסלת „למען ישוב ארץ ישראל". מיד התחילו להמטיר עלי שאלות. השאלה העיקרית היתה: הלא ישנה כבר קערה לטובת „ר' מאיר בעל הנס", שכסף הנדבות המושם בתוכה מוקדש לטובת ארץ־ישראל, אם כן למה שתי קערות למטרה אחת? עלי היה להסביר להם את ההבדל בין שתי הקערות, שכספי ר' מאיר בעל הנס מיועדים לישוב הישן, לזקנים הבאים לארץ ישראל לבלות את שארית חייהם בלימוד תורה ובתפילה. ואילו הכסף, שאוספים „למען ישוב ארץ ישראל" מיועד למטרות אחרות; בכסף הזה תומכים באנשים הבאים לארץ ישראל להתיישב בכפר והעוסקים בעבודת האדמה; המחיים את הארץ והופכים מדבר שממה „לארץ זבת חלב ודבש" וכו' וכו'. הרגשתי שהסברותי אינן משכנעות על אף השתדלותי. והנה בא לבית הכנסת מיטיבי רוזנצווייג וכאשר ראה בין הקערות את קערתי, שהיתה גם לו להפתעה, לא חשב הרבה והכניס לקערה מטבע של חמישה מארקים, ועמד והסביר לקהל את מהות הרעיון של „חיבת ציון", שכדאי לדעתו לתמוך בו. נחלתי איפוא שני נצחונות. האחד, הפעולה נגמרה בהכנסה של שלושים מארקים, והשני, והחשוב יותר, שהרעיון

התפשט בין הקהל. גורלו של חברי היה שונה לגמרי. גירשוהו מבית הכנסת, והוא בא אלי אבל וחפוי ראש...

חשבתי שהשגתי את מבוקשי. עוד מעט ויעלה בידי להיכנס לבית־ספר תיכוני, ואחר כך לבית ספר גבוה. פתאום עבר הכל כחלום יעוף: דודי בא אלי לדירשאו, מסר לי מכתבים מאבא שלי, שבהם הוא מבקש ממנו להשפיע עלי שאשוב הביתה, כי מצב בריאותה של אמא הורע. כאשר נודע הדבר לרוזנצווייג הזמין אותי לביתו לארוחת ערב והחל לדבר על לבי שאקיים את מצות כיבוד אב ואם והבטיח לי שמשרתי תהא שמורה בשבילי גם אם אשוב אחר זמן. ואמנם מיד התחלתי להתכונן לדרך.

לאות הוקרה ערך לי רוזנצווייג נשף פרידה בביתו. לנשף הוזמנו הצעירים שביקרו בתמידות בחדרי. רוזנצווייג פתח את הנשף בנאום יפה, הביע צער על שהוא וחברי צריכים להפרד ממני והביע תקוה שפרידתנו לא תהיה לזמן ממושך. הדגיש, שהוא מקנא בי שבאה לידי מצות כיבוד־אם ופנה בקריאה לנוער, שימשיך להפיץ את רעיון „חיבת־ציון", אף הבטיח שאם ימשיכו להחזיק ברעיון יבוא לעזרתם בכל יכולתו. נאמו גם מן החברים והחברות. גם אני עניתי בדברי תודה למיטיבי ולחברים. נפרדנו בחמימות וביום המחרת עזבתי את דירשאו.

הרבה רגעים נעימים בעבודתי הציבורית והציונית היו לי במשך ימי חיי, אך פרק הזמן שבליתי בדירשאו בחסותו של רוזנצווייג הוא הנעים ביותר בחיי.

אם כי עכשיו מבין אני שהורי לא חשבו להרע לי כלל, והדבר לא היה לרעתי אילו למדתי ב„ישיבה" שנים מספר, אבל הפגישה בקניגסברג עם חוג הסטודנטים הציונים, שנגרמה כתוצאה מבריחתי מבית הורי, היא שקבעה את דרכי בחיים. פגישה זו הביאה לידי כך שאעמוד במערכה הציונית בגולה ובארץ זה חמישים ושתים שנה.

וכאן עלי להזכיר גם את אהבת הנעורים הראשונה בחיי. בין שלוש הבנות שהיו לדודי, היתה האחת בת גילי ושמה ליזה (ליפשה). ילדה זו היתה יפהפיה ממש, ופיקחית היתה ועליזה תמיד והצטיינה בטוב לבה.

מיד בימים הראשונים לבואי לבית דודי הרגשתי, שהיא נוטה אלי חסד וריעות מתוך יחס מיוחד. כילדים בגיל אחד בילינו יחד את כל זמננו הפנוי מלימודים, טיילנו יחד ועזרנו אחד לשני להכין את השיעורים. אני עזרתי לה במתמטיקה בעיקר והיא לי בלימוד הלשון הגרמנית. יחד קראנו ספרים גרמניים, וזוכר אני שהספר הראשון היה „אוהל הדוד תום". במקומות הדרמטיים ביותר זלגו דמעות מעיניה. לעתים קרובות כיבדנו האחד את

השני גם במתנות. ברגעים כאלה לא חסרו גם נשיקות; ופעם אמרה לי שהיא אוהבת אותי מאוד מאוד, ואני הודעתי לה שאני אוהב אותה מאוד מאוד מאוד. מאושרים היינו וחשבנו שהאושר יהיה מנת חלקנו כל ימי חיינו.

כאשר התכוננתי לעבור מקניגסברג לדירשאו הרגשתי, שפניה אינן כתמול שלשום. היא נעשתה עצובה, דמעות ירדו על לחייה היפות, ואני הרגעתיה בהבטחה חגיגית, שאבקר אותה לעתים קרובות. אבל לא היה לי צורך למלא את הבטחתי, כי היא הקדימתני תמיד בביקוריה אצלי. בזמן ביקוריו של דודי בבית רוזנצווייג לרגל עסקיו, היתה מלווה אותו.

והנה הגיעה השעה ועלי לעזוב את גרמניה. אנחנו בתחנת הרכבת. בעיני ליזה היפות ניקוו הדמעות. התנשקנו, והיא נתנה לי פתקה וביקשה שאקרא אותה אחרי שהרכבת תזוז. דמעותיה אינן פוסקות. הרכבת זזה. נגמרו גם נשיקות־האויר, את המטפחת הלבנה הכנסתי חזרה לכיס, האנשים האהובים אינם נראים עוד. ישבתי בקרון, סידרתי את מזוודותי ופתחתי את הפתקה. היא הכילה רק שבע מלים: „אבן שיש נשברת, אהבתנו לעולם לא תשבר"...

אולם המציאות היתה אחרת. בכל ימי חיי נפגשתי אתה רק עוד פעם אחת, ואנו שנינו היינו כבר נשואים. נזכרנו באהבתנו הראשונה, צחקנו הרבה, התנשקנו נשיקות חמות. מאז לא נפגשנו. כעבור שנים מעטות מתה. שלום לעפרה.

לפני שלוש שנים היה לי העונג הרב לקבל בביתי את אורי בנה. בחור יפה מאוד, שהזכיר לי בקלסתר פניו את אמו ואת „האהבה הראשונה" שלנו.

ובכן ברכבת אני המובילה אותי לגבול הרוסי. ושוב עומדת בפני הבעיה איך לעבור את הגבול. תעודות מתאימות לא היו לי. היתה לי דרכיה רוסית פנימית לשנה עם ויזה גרמנית, שכבר עבר זמנה. דרכיה כזאת עלולה להביא אותי ישר לבית האסורים, למשפטים ולעונשים.

מחשבות שונות התרוצצו במוחי. נזכרתי במשפחה היהודית שבביתה ביליתי את השבת בשעה שעברתי את הגבול לגרמניה.

על כל פנים חשבתי שכדאי לי לנסוע במחלקה הרביעית בין פשוטי העם, שמא יזדמן לי כאן מישהו שיעבירני את הגבול. משראו מלווי, שאני מכניס את מזוודותי לקרון המחלקה הרביעית, תמהו וחשבו שאני טועה. הסברתי להם כוונתי. ואמנם נזדמן לי שם האיש, שהעבירני את הגבול.

וכך היה מעשה: בתחנת וולאו שבאמצע הדרך מקניגסברג לגבול הרוסי, נכנסו לקרון כמנין יהודים, מגושמים כולם ודומים לפי מלבושיהם ל„בעלי עגלות". לבשו גלימות עבות וארוכות, מגבעות של פרוה לראשיהם, מגפים שריח עיטרן נודף מהן ומטפחות עבות על צואריהם. כמעט כולם היו בגיל העמידה, ושנים מהם צעירים יותר. לאחר שהסתדרו על הרצפה וגלימותיהם

תחתם הודיע אחד מהם, שהגיע זמן קריאת שמע של ערבית. כולם עמדו על רגליהם ואחד מהם אמר בקול: „והוא רחום יכפר עוון". לאחר התפילה ישבו שוב והתחילו לסעוד את לבם בלחם ונקניקים וביין־שרף, וכטוב לבם התחילו לספר סיפורים על סוסים וסוסות, איך עלה בידם לרמות את מוכרי הסוסים וקוניהם, וסיפרו סיפורים גם על גניבת סוסים. מן הסיפורים האלה הבנתי, שיהודים אלו סוחרי־סוסים הם, הגרים ברוסיה לא הרחק מהגבול, קונים שם סוסים ומוכרים אותם בגרמניה. עתה מכרו את הסוסים ביריד שבוולאו במחירים טובים, והם חוזרים שבעי רצון ושמחים הביתה לרוסיה.

אחד הצעירים שביניהם פתח וסיפר מעשיה לא על סוסים, אלא על אודות אחיו אברמ׳לה הקונדס. וזה המעשה: לפני שבועים צריכים היו הוא ואברמ׳לה לעבור את הגבול. לקחו דרכיה לארבעה עשר יום, כרגיל, ויחד עברו את הגבול. הוא, המספר, נשאר עד אותו יום בגרמניה, אבל אברמ׳לה הקונדס עבר במשך השבועים פעמים אחדות את הגבול, הלוך ושוב בלי דרכיות — ובכן יכול הוא להעביר מי שהוא את הגבול, תחת אברהמ׳לה שעבר בלי דרכיה. אילו היה מזדמן צעיר בגיל 16—17 היה מעביר אותו בחפץ לב, ואפילו בלי כל תשלום.

מובן שפניתי תיכף אליו ואמרתי לו, שאני זקוק לדרכיה של אחיו הקונדס וגילי מתאים לגיל אחיו, וביקשתיו שיעזור לי לעבור את הגבול. בשמעו את בקשתי אמר, שהוא מוכן למלאותה רק בתנאי שאתן לו רובל אחד ומארק גרמני אחד. בלי אומר ודברים נתתי לו את הכסף כמבוקשו.

מיד הכניסוני לחברתם, כיבדוני במשקה ובמאכל ונתנו לי שיעור בתורת „גניבת הגבול". צריך הייתי לשנן את שמי החדש ואת שמותיהם של הורי החדשים: אביו, אמו, שם העיירה שהם גרים בה, ואפילו שם הרחוב וכמו כן כמה כנסיות נוצריות בעיירה, ועוד כמה דברים שיש לדעת אותם במקרה שהפקיד מטיל חשד ומתחיל בחקירה, „ואשרי אדם מפחד תמיד".

באנו לעיר הגבול אוידטקונן בערב. מסיבות בלתי ידועות לי לא רצו לעבור את הגבול בלילה. נכנסנו למלון, שתינו קפה ואכלנו, אבל לא לנו במלון אלא באורווה.

למחרת הבוקר, עם שחר, הלבישוני גלימה משלהם, במקום הכובע האירופי שמו על ראשי מגבעת פרווה ובמקום נעלים — מגפים, עד שנעשיתי כאחד מהם. וככה עברתי את הגבול בשלום.

בעיירת הגבול הרוסי וורז׳בלובו החלפתי שוב את הבגדים. נכנסנו כולנו למסעדה, כיבדתי את כולם ביין־שרף, בלחם ובנקניק, נפרדתי מהם בידידות. ולאחר נסיעה של יום ברכבת באתי לפנות ערב הביתה.

פ ר ק ח מ י ש י

נאום ציוני חרדי — ההורים — קלמן שולמן — אמא נעשית
ציונית נלהבת — בויגינסון — דרישות־צוואה של אמא.

הופעתי הפתאומית בבית היתה הפתעה נעימה לבני משפחתי ולכל קרובינו וידידינו. לשמחת אמי לא היה גבול. היא היתה מאושרה ממש. זמן רב לא פסקה להסתכל בי, כאילו רצתה להיוכח אם באמת בנה הוא זה, והמטירה עלי נשיקות למכביר. קבלת פנים זו עשתה עלי את הרושם כאילו אבדתי להם, חלילה, או כאילו הייתי בסכנה גדולה או במחלה קשה ויצאתי בשלום.

במוצאי שבת הראשון לאחר שובי ערכו הורי נשף לכבודי. כל דודי ודודותי באו עם משפחותיהם, גם הרבי שלי ר׳ ברל קוידנובר בא, וכולם שמחו בשמחת הורי לשובי הביתה, כאילו באתי מעולם אחר, שכל באיו לא ישובון. משער אני, שהסיבה העיקרית לשמחה זו היוצאת מן הכלל היתה במה שלפי דעתם ניצלתי מן הסכנה הגדולה שארבה לי לצאת „לתרבות רעה״, ר״ל.

הנוכחים הרימו כוסות לכבודי, לכבוד הורי, לכבוד כל המסובין ולכבוד רבי ומורי ר׳ ברל. אחד מדודי נאם בענין השמחה על הנושא: „והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם״. בין כוס לכוס ובין מאכל למאכל היה עלי לספר בפרוטרוט את הפרשה של „גניבת הגבול״ בלכתי ובשובי ועל כל הרפתקאותי במשך שתי השנים שנעדרתי מן הבית. וככל מה שהרביתי לספר, כן גברה התפעלותם ותמהונם, ובעיני הנערים שבין המסובים הייתי לאיש אגדי.

לא פסחתי מלספר גם על עבודתי הציונית. חלק זה מסיפורי עורר ויכוחים. בין המסובין היו שהתיחסו לרעיון „חיבת ציון״ בשלילה. עמם נמנה גם אבי ז״ל. נימוקיהם היו ישנים נושנים, כגון האיסור לדחוק את הקץ, וכן הטענה שהמתעסקים בהפצת הרעיון רובם מחללי שבת בפרהסיה, אוכלי טריפות, ועוד נימוקים כאלה. לי קשה היה לעמוד בויכוח, אבל עזרתי באה ממקום שלא פיללתי. רבי ומורי ר׳ ברל קם על רגליו ונאם נאום, שנחרת היטב בזכרוני. „בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים״, פתח ונאם, דהיינו, שכל אחד מאתנו צריך לחשוב תמיד על שיבת ציון, שהרי ידוע שעל מה שחושבים ביום חולמים בלילה. שלוש פעמים ביום אנחנו חוזרים על התפילה „ותחזינה עינינו בשובך לציון״ וכולנו מאמינים בביאת המשיח. בתלמוד

נאמר „אין משיח בא, אלא בדור שכולו זכאי, או כולו חייב". אולם מי הוא הזכאי ומי החייב אין אנו יודעים, ומי לידנו יתקע ומי יעיז לדון את הדור שלנו, אם הוא זכאי או חייב? הרי יתכן, שדווקא אלה החולמים על שיבת ציון, הנראים כפושעים וחטאים, הם הזכאים, וכבר אמרו „אפילו פושעי ישראל מלאים מצוות כרמון" ולעומת זה כתוב: „כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". וראה זה פלא, שלפושעים הללו התחברו גם גדולי הדור שלנו, כגון הרב הגאון ר' שמואל מוהיליבר, הרב קאלישר ואחרים; ועוד נאמר בתלמוד „אין ארץ ישראל נקנית אלא ביסורין", זאת אומרת, אפילו עם בואו של הגואל נצטרך לרכוש את ארצנו בקשיים מרובים, כפי שהיה כן אחרי יציאת מצרים, שכבשו את הארץ ביסורים אחרי נדידה במדבר במשך ארבעים שנה ואחרי מלחמות. ובזמן נחמיה מה היה? „באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח". ויש לחשוב שכך יהיה גם עכשיו. אלו הם „חבלי המשיח", ומשום כך נאמר: „כל הדר בארץ ישראל וקורא קריאת שמע של שחרית וערבית ומדבר בלשון הקודש מובטח לו שהוא בן העולם הבא", ועוד: „כל המהלך ד' אמות בארץ־ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא". אנו רואים, שחכמי התלמוד דורשים מכל אחד מאתנו ליישב בארץ. רק יישובה של הארץ יאפשר את ביאת המשיח המקווה. על כן אין לבדוק את ציציות הזולת, אלא יבדוק כל אחד מאתנו את הציציות של עצמו. וסיים את נאומו בהצעה להפסיק את הויכוח ולהמשיך בשמחה, שמחת הערב, על שיבת הבן לחיק הוריו, שזוהי בבחינת „ושבו בנים לגבולם". הדברים השפיעו והויכוח נפסק לשמחת כולם.

כיון שחלק מהמסובים נמנו עם „החסידים" נסתיים הנשף בניגונים ובריקודים. אני ואמי היינו במרכז והמרקדים סבבונו בריקודיהם שלובי זרוע בהתלהבות רבה.

אהוב הייתי על הורי, וביחוד על אמי, יותר מאחי ואחותי, ואיני יודע את הסיבה לכך. אחי הגדול הצטיין בכשרונותיו היוצאים מהכלל. היה לו „ראש של גאון", ואני לא הגעתי לקרסוליו. האח הבינוני אריה־ליב גם הוא הצטיין בלימודים יותר ממני. אחותי אף היא הצטיינה בלימודיה בגימנסיה, והיתה יפה למדי ופקחית ועליזה, ונוסף לכך בת־יחידה. ואני הרי הייתי „בן מרדות". נגד רצונם של הורי עזבתי את הבית, ובזאת גרמתי להם עגמת נפש. אחי ואחיותי לא הסבו להם צער כזה. אדרבה, אחי הבינוני „קנה לו חבר" והמשיך גם לאחר שסיים את החדר ללמוד תלמוד שלוש שעות בכל יום, אמנם לא ב„ישיבה" אלא בבית המדרש הגדול במינסק, וכך למד עד גיל עשרים בערך, עד שנכנס לעבוד כפקיד גבוה בבאנק שבמינסק ואחר כך כמנהל סניף של אזובסקי־דונסקוי באנק בפינסק. אחי יעקב למד תלמוד יחד

עם „פרוש" שעתים בכל יום. „הפרוש" היה מלא תמיד התפעלות מאחי, אכל על שולחננו בשבתות ובחגים וכמה פעמים שמעתי מפיו ששעתים אלה שהוא לומד עם אחי הן לו שעות העונג הגדול ביותר. אחי המשיך בלימודי התלמוד עד חתונתו, ואני הפסקתי ללמוד תלמוד עם בריחתי מן הבית.

ביחס לדת נתפלגנו לשני זרמים: אחי אריה־ליב ואחותי שרה היו ונשארו דתיים וחרדים כל ימי חייהם, אחי יעקב ואני היינו מילדותנו חפשיים. ובכל זאת הייתי אני האהוב על הורי, ובעיקר על אמי, הרבה יותר מאחי ואפילו מאחותי הבת היחידה.

ובלתי מובנת לי העובדה, שגם אחי ר' יעקב, הלמדן הגדול, החכם והמלומד (והבלתי מפורסם לדאבוני הגדול), התיחס אלי בחיבה עמוקה ולבבית, הקדיש לי הרבה מזמנו, התנהג אתי כ„ילד שעשועים" והרבה אני חייב להודות לו.

* * *

זכרונותי תובעים ממני שאתאר, ולו גם בקיצור נמרץ, את הורי, שלפי דעתי הצטיינו באופיים ובתכונותיהם.

אבי היה מצד אביו בן למשפחה עתיקה בוילנה. ידועים לנו בה שמותיהם של חמשה־עשר דורות. הראשון, המכונה „החבר ר' יוסף אוד מוצל מגזרת וינה" עקר לפראג מוינה בעקב הגירוש של היהודים מוינה. ודור הרביעי ממנו, „הגאון ר' משה ריבקש", עקר מפני הרדיפות מפראג לוילנה. ענף מן המשפחה הזאת, היינו הדור העשירי מן החבר ר' יוסף, הוא הענף של „הגאון" ר' אליהו מוילנה (הגר„א). מצד אמו היה אבי נכדו של הרב ר' לייבעלה בראודה, רב מפורסם בקלווריי.

אבי הצטיין בלימודי התלמוד. קראו לו בבחרותו „העילוי מוילנה". בגיל שש־עשרה נבחר על ידי סבא, ר' שניאור זלמן איש־הורביץ, שהיה מיקירי מינסק, חתן לבתו. בהתאם לדברי חז„ל „בן שמונה־עשרה לחופה", דחו את החתונה לשנתים.

כדאי להזכיר פרט קטן. הסופר ר' קלמן שולמן ז„ל היה בבחרותו מבאי ביתו של סבא בוילנה, והואיל ובאותו זמן היה ר' קלמן נוסע לעתים קרובות מוילנה למינסק הלוך וחזור, היה מעביר במשך שנתיים את חילופי המכתבים בין החתן והכלה, כמובן ב„חרם דרבנו גרשום", האוסר לקרוא מכתבים זרים שלא ברשות.

לימודים כלליים, רוסית וגרמנית, למד אבי אחרי חתונתו. עברית ידע מילדותו. סבא ממינסק מסר לאבי את הנהלת הבאנק שלו. אחרי שהבאנק נסגר עם מותו של סבא, התעסק אבי ביצוא של תבואות, פשתן ועצים לגרמניה. אבל על אף טרדותיו בעסקיו המרובים, קבע עתים לתורה; בכל

יום אחרי תפילת שחרית השתתף בשיעור של ר' העשל מטוסוב, התלמודי הגדול ביותר במינסק. בשיעורים הללו עברו בכל יום רק על שתים שלוש שורות מדף הגמרא. בשיעורים הללו השתתפו רק גדולי הלומדים. מהיותו בקי מובהק במדרש, היה אבי נותן שלוש פעמים בשבוע, אחרי תפילת מעריב, שיעור ב„מדרש רבה" בבית המדרש הגדול במינסק, וקהל שומעיו גדול היה. אנו, לימודנו וחינוכנו, בבית ובחוץ, מסורים היו לידי אמי.

אמי התיחסה גם היא על שתי משפחות מפורסמות בישראל. מצד אביה — למשפחת „הורביץ", שהגיעה עד ה„של"ה" ומצד אמה, למשפחת „צמח", שהגיעה עד ל„רמ"א".

בגיל של חצי שנה מתה עליה אמה ממחלת לב, ואמי התחנכה על ידי אֵם חורגת. היתה אהובה מאד על אביה וקיבלה חינוך יוצא מן הרגיל: למדה אצל המורים הטובים ביותר לימודים כלליים ולשונות, ידעה על בורין ארבע לשונות (חוץ מאידיש שהיתה לשון האם), עברית, רוסית, גרמנית וצרפתית. בכל הלשונות האלה קראה, כתבה ודיברה. לאבי היתה ספריה גדולה של ספרי־קודש ולאמי ספריה הגונה של ספרים בלשונות שידעה. קראה בעיקר ספרים גרמניים וצרפתיים. כמו כן הצטיינה במלאכת מחשבת, כגון רקמה, סריגה, גיזרה ותפירה, הכל בטוב טעם ודעת. על הכל הצטיינה באופיה הטוב. היתה עסקנית ציבורית, תמכה בהרבה משפחות ירודות וקיימה למעשה מאמרם של חז"ל: „יהיו עניים בני ביתך". בין הורי שרר תמיד יחס של אהבה וריעות. אמא כיבדה את אבי מאוד. בכל נפשה היתה מסורה לחינוך ילדיה. יחס הילדים להורים שונה היה: לאב התיחסו ביראת כבוד ולאם באהבת כבוד. והדבר טבעי, כי אבא היה טרוד תמיד בעסקיו המרובים ולעתים קרובות נעדר מן הבית זמן ארוך. לעומת זה היתה אמא יושבת בבית, ובחלקה בעיקר נפלו הצער עם הנחת של גידול הבנים.

בשובי הביתה מצאתי את אמא חולה מסוכנת. כנראה, ירשה את המחלה מאמה. היתה בפיקוח מתמיד של שלושה רופאים. בשעת ההתקפות היו מתאספים שלשתם יחד.

על פי עצת הרופאים עברנו בתחילת הקיץ לקייטנה, שהיתה ביער גדול של ארנים לא הרחק מן העיר. אבל כל בני המשפחה עסוקים היו כל היום: אבא בעסקיו בעיר ובנסיעותיו, האחים והאחות בלימודיהם, ואך לפנות ערב היו מתאספים כולם לקייטנה. רק אני נשארתי עם אמי במשך כל היום. טיילנו יחד ביער, טיפלתי בה בבית, שמרתי עליה מכל משמר שלא תתעייף, שלא תתרגז, שבסביבתה ישרור שקט ותקבל את הרפואות בזמנן. קשה היה התפקיד, אבל מילאתי אותו לשביעת רצונה של אמי בחפץ לב, ולא פעם הביעה לי את סיפוקה, שאני ולא אחר נמצא בתמידות על ידה.

בשעת טיולינו שוחחנו הרבה בשאלות־חיים שונות, חברתיות וספרותיות. בעיקר החשיבה את הספרות הגרמנית, שהיתה בקיאה בה. היינריך היינה היה המשורר האהוב עליה וציטטה הרבה משיריו בעל־פה. בשאלות דת היתה קנאית ממש. נגענו גם בענין „חיבת ציון". ענין זה היה לה חדש כמעט. היא היתה מסורה לאבא בכל לב ונפש ומושפעה ממנו, ומפיו שמעה כמה פעמים, שמטעמים דתיים מתנגד הוא לתנועה הזאת. הנימוק העיקרי שהשפיע עליה היה, שיהודים בכלל, וחרדים בפרט, צריכים להאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, „ואם יתמהמה חכה לו". מוכרח הייתי להזדיין בכל כלי הנשק הציוניים, שרכשתי לי במשך השנתיים בגרמניה ולהוכיח לה, שעם ישראל מוכרח בעצמו לסלול לו את הדרך לביאת המשיח. קראנו יחד את ה„אוטו־אמנציפציה" של הד"ר יהודה ליב פינסקר, את „רומא וירושלים" למשה הס, ועוד הרבה חוברות, ספרים ועתונים באידיש, רוסית ועברית, שדנו בשאלת „חיבת ציון".

ומענין שבכל פעם שנמצאתי במצב קשה בתעמולתי למען הרעיון, באה אלי כהפתעה עזרה מן החוץ. בדירשאו קיבלתי את עזרתו של רוזנצווייג. בנשף המשפחתי שנערך בשובי הביתה יצאתי מן המיצר על־ידי מורי ורבי ר' ברל קוידנובר, וגם עכשיו קרה המקרה וביקר אותנו בקייטנה ידידנו ומכירנו הטוב בויגינסון. הוא שב לא מזמן מארץ ישראל, לאחר שעשה בה חדשים מספר, וסיפר במסיבה של קייטנים על החיים בארץ ישראל, בעריה ובמושבותיה, כיצד הופכים היהודים מדבר שממה לארץ נושבת, גם הרחיב את הדיבור על הסיכויים להבא וענה בהבנה ובבהירות רבה על הרבה שאלות שנשאל. וכך קיבלתי איפוא עזרה בפעם השלישית ותעמולתי ודבריו של בויגינסון, שהיה יהודי חרד, השפיעו על אמי מאוד. לאט לאט יצאה בענין זה מתחת השפעתו של אבי, ונעשתה לבסוף ציונית נלהבת.

עובדה זו גרמה, שהתקשרה אלי יותר לא רק בעבותות אהבה בלבד, שהיו חזקות מאוד, אלא גם בקשרי דיעות. נעשינו „חברים חשאיים" לאידיאה אחת, לרעיון משותף. והדבר הגיע לידי כך, שהתחילה לתכן תכניות נסיעה יחד אתי לארץ־ישראל. לצערי הגדול ולהוותי גברה מחלתה, התקפותיה באו בהפסקות קצרות יותר, ורק בעמל רב עלה בידי הרופאים ובני הבית להשיב את נפשה. אבל היא הבינה והרגישה, שקיצה מתקרב, ובשעת טיולינו אחרי ההתקפות היתה מדברת על המוות בשקט כעל דבר טבעי, שאין להימנע ממנו.

ימים אחדים לפני חג השבועות, פנתה אלי אמא ואמרה לי: „אני מרגישה שחג השבועות הזה הוא החג האחרון בחיי עלי אדמות. (רציתי להפסיק את דבריה, אבל לא עלה בידי). רוצה אני להיפרד בחג הזה מקרובינו וידידינו. על כן החלטתי לסדר ביום הראשון של החג ארוחת־צהרים ולהזמין את כולם

שיבלו אתנו את היום הזה. מאתך אני דורשת שלא תמסור למי שהוא את מטרת הסעודה". הבטחתי לה למלא אחרי דרישתה וקיימתי את הבטחתי. יתר בני המשפחה לא הבינו לשמחה מה זו עושה? עד היום אני מתפלא ושואל, על שום מה בחרה בי מכל בני הבית לאיש סודה?

לא רחוק מהקייטנה גר באחוזה קטנה דודי ר' אברהם איש הורביץ. היתה לו באחוזה טחנת קמח גדולה ובביתו המרווח התקין חדר גדול לבית תפילה בשבתות ובחגים בשביל הגרים באחוזתו וסביבתה. אמא הזמינה את קרובינו וידידינו לתפילה אצל דודי. ואחרי הקידוש עברו כולם לביתנו בקייטנה לארוחת הצהרים. השולחנות היו ערוכים בגינה תחת כיפת השמים, ולפי מנהג חג השבועות היו המאכלים מאכלי־חלב. השתתפו בסעודה כששים איש. הסעודה עלתה יפה מאוד. שמחה ועליזה היתה אמי כל הזמן. והכל היו שבעי רצון ובילו עד הערב בנעימים.

בסוף הקיץ גברה מחלתה. על פי עצת הרופאים עברנו לדירתנו בעיר. אמא שכבה במיטה לבלתי קום עוד ממנה. בימים האחרונים לפני מותה דרשה ממני, שבלילות אשב על ידה. את יתר בני המשפחה שלחה לישון, לנוח, ואני הייתי נשאר לבדי על יד מיטתה.

בלילות ניהלה אתי שיחות, שהיו כצוואה בעל פה, בהן הביעה כמה וכמה רעיונות, בעיקר על החיים והמוות, על העולם הזה ועל עולם הבא. הצטערה מאוד, שמפאת מחלתה לא יכלה לבצע את שאיפתה, שהתעוררה בה בזמן האחרון, לחיות ולמות בארצנו. הדגישה, שצער זה בא לה אחרי השיחות הארוכות אתי בזמן הטיולים בקיץ והביעה את תקותה, שאני אזכה להגשים את השאיפה למעשה במוקדם או במאוחר. עצם הצוואה היתה בת ארבעה סעיפים:

א) דרשה ממני שאדאג לאחותי היחידה ושאשיאה כשתגיע לפרקה.

ב) ביקשה ודרשה ממני להקפיד על אמירת קדיש במשך כל אחד־עשר החדשים אחרי מותה.

ג) ביקשה שאבקר את קברה לפני עלותי ארצה, ואחר שהשמש או החזן יאמר „אל מלא רחמים" אגיד אני קדיש, וכמו כן עלי לחלק אז לעניים לא פחות מח"י קופיקות.

ד) כשאזכה להכנס לארץ־ישראל עלי ללכת אל הכותל המערבי, להתפלל במנין ולומר קדיש לעילוי נשמתה.

שמח אני מאוד שעלה בידי למלא את כל צוואתה כרצונה.

הכרתה היתה צלולה עד היום האחרון. זמן קצר לפני מותה ביקשה ממני להעביר אותה מן המיטה לכורסה. בעזרת אחותי מילאתי את בקשתה. עמדנו

על ידה משני צידי הכסא. פתאום אחזה בידינו, התרוממה ואמרה בקול נמוך אבל ברור: „יוסלה! עוד מעט אמות, תמלא אחרי דרישותי". צנחה על ידי ועל הכסא. ובאור ליוד אלול שנת תרנ"א אחרי חצות הלילה, בגיל של ארבעים ושמונה שנים, יצאה נשמתה בטהרה. ואני אז בן שבע־עשרה וחצי.

פרק ששי

המפנה של הצאר אלכסנדר השלישי — מחתרות ופרובוקטורים — נאום ציוני במחתרת מהפכנית — בחדר הז׳נדרמריה — בלי תעודת־גמר.

אחרי מות אמי יכולתי לחזור לגרמניה, אבל לא היה כל צורך בכך, כי איש לא הפריע לי לבחור את דרכי בחיים כרצוני. לגמרא לא חזרתי, המשכתי בלימודים הכלליים, אבל לא בגרמנית; נכנסתי ראשי ורובי לתרבות הרוסית.

אחי הגדול ר׳ יעקב ז״ל בחר לי בין חבריו, תלמידי הכיתה האחרונה של בית־ספר הריאלי, שלושה מורים, האחד לספרות הרוסית וללימודים הכלליים, האחד למתמטיקה, לפיסיקה ולחימיה, והאחד, יהודי גרמני, ללשון הגרמנית. מכל אחד מהם קיבלתי שני שיעורים בשבוע והתמסרתי בכל לבי ונפשי ללימודים בכוונה לעמוד בכל שנה לבחינות אכסטרניות. ואמנם, כשהגעתי לגיל עשרים עמדתי בבחינות הגמר בהצטיינות רבה.

המורה הגרמני היה חניך הסוציאלדמוקרטיה הגרמנית, המתמטיקן נמנה עם המהפכנים הקיצוניים, והשלישי השתייך ל„נרודובולצי״, שסיסמתם היתה „ההליכה אל העם להשכילו ולהכינו לקראת שחרורו על ידי מהפכה או בדרך אבולוציונית״. וכל אחד ממורי אלה השתדל להכניס ללבי, נוסף על הידיעות הלימודיות, גם את התיאוריות הסוציאל־דמוקראטיות והקומוניסטיות ושל „שחרור העם״. אבל אני יצאתי תמיד נגדם ברעיונותי הציוניים. והיו ביניבו „קרבות״ עזים, אבל לידי הכרעה לא הגענו.

בתקופה שאני עומד בה, היינו בשנות התשעים של המאה התשע־עשרה, בזמן מלכותו של העריץ אלכסנדר השלישי, שררה ברוסיה ריאקציה נוראה. מן העתונות הבלתי ליגאלית שקראתי אז זכורה לי היטב אפיזודה אחת המעידה על התקופה ההיא. תיכף אחרי הרצחו של הצאר אלכסנדר השני התקיימה ישיבה של מועצת המיניסטרים בראשותו של הצאר אלכסנדר השלישי; נדונה השאלה בדבר הכיוון שיש לתת למשטר; לאחר דיון ממושך באו המיניסטרים, מלבד אחד שהתנגד לכך, לכלל דעה, שהקיסר החדש צריך לפנות במניפסט אל כל העמים היושבים בכל רחבי רוסיה, ובו יודיע, שבקרוב יפרסמו את הקונסטיטוציה שעובדה בפקודת הצאר המנוח ושעמדה להתפרסם

בשמיני במארס שנת 1881. המיניסטרים מצאו שבצעד זה תרכוש הממשלה את לב העם ובו ישתיקו את התנועה המהפכנית, ההולכת וגוברת.

במשך אותו דיון ישב הצאר ושתק. אבל אחרי חוות דעתם של המיניסטרים קם על רגליו, נשען בשני אגרופיו על השולחן ושאל בקול רם, כמעט בצעקה: „אם כן למה זה אנוכי?... מה אני פה? לא ולא! השלטון בידי הוא ולא ארפה ממנו ואתכם אשלח...“ וסיים במלים חריפות ביותר, במלים המוניות שאין להעלותן על הנייר. בקיצור, הוא שלח אותם לעזאזל. המיניסטרים התפטרו, ומאז החלה הריאקציה לרקוד את הריקוד השטני שלה.

איני יכול להיות אחראי על כך שהמסופר הוא עובדה היסטורית. מסרתי מה שקראתי אז בעתונים ובעלונים הבלתי ליגאליים, שהופצו בכל רחבי רוסיה. הסיפור הזה הוא אחד מרבים.

כל המפלגות, חוץ מהמפלגה הממשלתית הריאקציונית, היו בחזקת איסור גמור. אסור היה להן להתאסף לא רק במקומות פומביים, אלא אפילו בבתים פרטיים. אסור היה לנהל כל תעמולה שהיא, על אחת כמה וכמה שאסור היה להוציא עתונים בלתי רצויים למפלגה השלטת. היו רק עתונים ריאקציוניים וקצת ליבראליים. העתונים הליבראליים עברו צנזורה חמורה מאוד, שמחקה על ימין ועל שמאל. אם הצנזורה מצאה שהעתונים הליבראליים מרשים לעצמם לדבר יותר מדי על האידיאות הליבראליות שלהם, היו סוגרים את העתונים לגמרי, או לזמנים ממושכים. אסור היה להשמיע איזה שיר שהוא ובכל לשון שהיא, אם היה בו זכר לחופש ודרור.

משטר משונה זה זקוק היה לשמירה מעולה מפני המהפכנים הרבים. על כן אורגנה ז׳נדרמריה, ולעזרתה באו המון עצום של בלשים ופרובוקטורים, שתפקידם היה לעקוב אחרי החשודים בתעמולתם נגד המשטר, לגלות את צפונותיהם ולמסור הכל לז׳נדרמריה, שבידה נמסר השלטון הבלתי מוגבל על האלמנטים הבלתי רצויים בעיניה.

אבל ה„אלמנטים“ האלה לא טמנו גם הם ידם בצלחת. על אף כל האיסורים ניהלו תעמולה רחבה מאוד, הוציאו עתונים ועלונים, שהודפסו ברוסיה גופה או מחוצה לה. לעתים קרובות שמעו על התנקשויות בחייהם של קציני הז׳נדרמריה, והיו גם נסיונות של התנקשויות בחיי הצאר עצמו. הרבה התנקשויות החטיאו את מטרתן, והרבה נכשלו מחמת הפרובוקטורים. הפעולה המהפכנית נזדקקה לאסיפות, לפגישות, וכך נוצרה היצירה הידועה בשם „מחתרת“.

כמקומות מיפגש שימשו חדרים פרטיים, יערות, מערות, קייטנות בכפרים, או שנערכו נשפים וחתונות מדומות.

במחתרות היו מתכנסים חברים לדעה אחת, או גם חברי מפלגות שמאליות

שונות. כאן נמצאה תמיד ספרות בלתי ליגאלית; כאן היתה נעשית תמיד תעמולה, הושמעו הרצאות, נתקבלו החלטות, עישנו הרבה ושיחקו בשחמט. היה קיים קשר בין המחתרות, היו מקשרים מקומיים, בין־עירוניים ובין־ארציים. רק אחד מכל חברי המחתרת ידע מי הוא המקשר. הכל היה מאורגן על הצד הטוב ביותר. אולם היתה צרה אחת, שממנה סבלו כל המחתרות: בין החברים נמצאו פרובוקטורים, שבעד בצע־כסף מסרו הכל לז'נדרמריה. היו גם פרובוקטורים יהודיים. ע"י הפרובוקטורים נתגלו המחתרות. לעתים קרובות אפשר היה לראות ברחובות ז'נדרמים ובלשים מקיפים בית והכל הבינו שנערך חיפוש מחתרת.

כל הצעירים והצעירות שהשתייכו לאיזו מפלגה, ואפילו למפלגה ליברלית, מוכרחים היו להשתייך לאיזו מחתרת, בלא זה אי־אפשר היה לדעת מה נעשה בעולם המהפכני ברוסיה ומחוצה לה. ובעיקר מעונינים היו לדעת מהנעשה „בגלות שוויצריה".

רבים נפלו לידי הז'נדרמריה על ידי הפרובוקטורים, או שלא ידעו לנהוג בזהירות. ומי שההוכחות נגדו ברורות היו פחות או יותר, נחתך גורלו לסיביר לזמנים ארוכים, אם פחות ואם יותר, ויש שנחרץ דינו גם לעבודת פרך. קרבנות כאלה היו בכל עיר ועיר, אפילו בכפרים. כאן היו אלה על פי רוב הרופאים, הרוקחים, המורים והמורות, כלומר, האינטליגנציה הכפרית.

גם לי היתה „מחתרת" במקרה. במקרה, משום שאני לא הייתי זקוק לה מאחר ש„הועד האודיסאי" מאושר היה על ידי הממשלה. מקומות התעמולה הציונית היו בעיקר בתי הכנסת, והממשלה לא סרבה לתת רשיונות לאסיפות פומביות. אדרבה, היתה מעונינת שהיהודים יעזבו את רוסיה ויהגרו למקום אחר, יהא זה ארץ־ישראל, ארגנטינה, אמריקה הצפונית, הדרומית, קנדה, סמבטיון, הרי־חושך, ובלבד שיעזבו את רוסיה. לשם מה איפוא נזקקו גם אנשים כמונו, שחשבו על עליה לארץ־ישראל או על הגירה לארצות אחרות, ל„מחתרת"? היה לי דוד, אחיו של סבא, ולדוד בן יחיד. הדוד היה עשיר, גר בביתו הפרטי בדירה גדולה של חדרים רבים. שני חדרים מרווחים הועמדו לרשות בנו היחיד האהוב, ושני החדרים האלה שימשו „מחתרת" למספר חברים וחברות, כעשרים וחמישה, וביניהם גם אחי הגדול יעקב. ואני, כקרוב וכבן־בית אצל הדוד, היתה גם לי דריסת־רגל ב„מחתרת" הזאת.

המבקרים את „המחתרת" הזאת היו בעיקר חברים, שנמנו עם המפלגה „שחרור העם" („נרודובולצי" ברוסית). תחילה לא ידעתי מה טיבה של מפלגה זו והקשבתי לשיחות ולויכוחים קשב רב. הייתי שומע את סיסמתם, שצריך „ללכת אל העם", ובעיקר למקומות הנידחים בפנים רוסיה דווקא ואל האכרים שבפלכים הרחוקים, כגון אופה, טוור, נובגורוד וכדומה.

ניסיתי לשאול בתמימותי, למה לא להשאיר את הטיפול במקומות האלה, שאין בהם אף לא יהודי אחד, לרוסים, או לבני העמים האחרים היושבים בהם? ומדוע לא ילכו אל העם היהודי, לערים ולעיירות שב„תחום המושב", המלאות וגדושות יהודים, לנהל ביניהם את התעמולה הדרושה? ולמה לנו לתחוב אפנו במקומות לא לנו? ולמה לנו הפרוגראמה של „חרות העם" ולא הפרוגראמה של ד"ר פינסקר, או משה הס?

על שאלות אלה קיבלתי תשובות שונות. התשובה העיקרית היתה, שאחרי שחרורה של רוסיה בכלל, יבוא שחרור היהודים ממילא. מובן, שהתשובות לא הניחו את דעתי. ואני השתדלתי לעשות נפשות לתכנית שלי, אבל לא הצלחתי. אמנם אחדים הקשיבו לדברי ורצו להכיר את הפרוגרמה של „חיבת־ציון", ואף ביקשוני להשיג להם חומר, אבל למעשה לא הצטרפו אלי.

באחד הערבים כשבאתי ל„מחתרת" הודיעו לי, שבאותו ערב ירצה חבר מהמרכז, שבא באופן בלתי ליגאלי מ„גלות שווייץ", על הנושא: „המצב ברוסיה".

הרצאתו היתה ארוכה ומקיפה. הוא דיבר על דיכוי העמים השונים ברוסיה: הרוסים, האוקראינים, הפולנים, הארמנים, עמי הבלטיקון, קוקז וסיביר. ציפיתי לשמוע גם על מצב היהודים ברוסיה, אבל לשוא. אפשר היה לחשוב, שאין יהודים כלל ברחבי רוסיה, או שהם מיעוט קטן כל כך שלא כדאי להתענין בהם...

בשעת הויכוחים אחרי גמר ההרצאה לקחתי את רשות הדיבור. פניתי למרצה בשאלה פשוטה מאוד: מדוע לא הזכיר אפילו במלה אחת את העם היהודי בעוד שמצא לנחוץ לדבר על האוזבקים, הצ'קצ'ים, הטטרים, היקוטים, הצ'צ'נצ'ים ועל עמים קטנים אחרים. והרי העם היהודי, טענתי, הוא מיעוט גדול המונה כששה מליונים נפש והוא סובל ברוסיה יותר מכל העמים שהזכיר. ממשלת רוסיה גוזרת חדשים לבקרים גזרות חדשות רק על העם היהודי, והרי בשום עם מהעמים שהזכיר אין עורכים פוגרומים, רק ביהודים בלבד.

על כל שאלותי קיבלתי מהמרצה הנכבד תשובה קצרה: באסיפה רבת עם בברן בשווייץ כבר שאל אחד לא מזמן את השאלות הללו וקיבל תשובה מן החבר מידם (יהודי מהפכן רוסי, שנעשה למנהיג ב„בונד") „שהדם היהודי משמש שמן טוב לגלגלי המהפכה הרוסית".

בשמעי את המלים המשונות והמכוערות הללו לא התאפקתי ופניתי למרצה בזעקה גדולה ומרה: „עוכרי ישראל! בוגדים בעם היהודי! מי נתן למידם ולך הרשות להשתמש בדם היהודי כמשחה על גלגלים זרים? אם גלגלי העמים שהזכרת אינם מרוחים, יתנו מדמם הם. השאלו את העם היהודי רשות

לזאת? והאם הסכים העם היהודי לכך? על המידמים לדעת, כי לעם היהודי גלגלים משלו. יתכן, שהגלגלים שלו מובילים למקומות אחרים לגמרי בניגוד לרצונם של המידמים. הדרך שלנו אמנם עדיין אינה דרוכה כראוי, והגלגלים מתנהלים לעת עתה בכבדות, אולם את כל הדם שלנו נשפוך אך ורק על הגלגלים שלנו. אתם במהפכנות שלכם השגתם רק את רצח הצאר הליברלי, אלכסנדר השני, שבלעדיכם התחיל לשחרר את העמים ברוסיה. ויתכן שאלמלא נהרג היינו עומדים כבר על סף השחרור ורוסיה היתה נעשית למדינה קונסטיטוציונית עם בית נבחרים. בודאי שאין העם היהודי צריך להסתפק בזאת, מפני שהגלגלים שלנו חותרים רק לשחרור עצמאי. ברצוני להגיד רק זאת, שאתם לא השגתם כלום בשביל עמנו וגם לא תשיגו כלום. אולם אנחנו „במהפכנות היהודית", בלי רציחות, כבר השגנו משהו. בעינינו הרוחניות אנו רואים את האור הזורח מארצנו, מארץ ישראל, ומי ישיג יותר ומהר יותר, אתם או אנחנו, ימים יגידו".

הייתי בטוח כמעט, שלאחר שאגמור את דברי יוציאו אותי מ„המחתרת", אבל לתמהוני זכיתי למחיאות־כפים ולתשואות מחלק הגון של הנוכחים. המרצה ענה מה שענה, אולם הרגשתי שדברי לא היו לריק.

המאורע הזה העלה את ערכי בעיני אחדים מהחברים, והם התחילו להתעניין ברעיון „חיבת־ציון". מובן ששמחתי לתת להם הסברות. אחר כך נערכו ויכוחים, שיחות, ועל פי בקשתם הרציתי במחתרת הרצאה, ששמעו אותה בהקשבה רבה. הוצגו שאלות ואני עניתי כפי יכלתי. ראוי להוסיף, שגם מן המחתרות האחרות באו לשמוע את הרצאתי. היו שהתעניינו גם בספרות ציונית ואני השתדלתי למלא את מבוקשם. לבסוף עלה בידי לארגן במחתרת חוג ציוני, שאליו נכנסו גם אחדים מן המחתרות האחרות, אלה שהסכימו אתי, שאין לבזבז את הדם היהודי על גלגלים זרים.

חשבתי לארגן „מחתרת" על טהרת הרעיון הציוני, אולם מחשבה זו לא באה לכלל מעשה, לא מחוסר חברים מתעניינים, כי אם מחמת התערבותה של הז'נדרמריה.

בוקר אחד בא אלי אחד מן המחתרת שלנו והודיע לי, שבלילה אסרו שני חברים פעילים והזהיר אותי, שאמנע מלבוא לבית דודי ואעשה „ביעור חמץ" בבית (המלה „חמץ" לספרות בלתי ליגאלית היתה שגורה גם בפי החברים הלא־יהודים). בשני הימים שלאחר מכן אסרו עוד שלושה חברים. ביניהם היה גם בן דודי. יתר החברים נמלטו על נפשם, מי לרחבי רוסיה בדרכיה מזויפת ובשם מזויף ומי לחוץ לארץ, לשווייץ. אחי יעקב לא היה אז בעיר ואנו הודענו לו, שלא ישוב הביתה עד שיתברר הענין.

לא עברו ימים מרובים ולביתנו בא אחד, שהכרתיו כבלש, ומסר

לי הודעה שעלי להופיע מיד במשרד הז'נדרמריה. העיר לי, שלא יובילו אותי כאסיר, אולם אחרי יעקבו אנשים שבכיסיהם אקדוחים, ועל כן לא כדאי לי לנסות להתחמק.

בכיסי אני היו למשמרת קבלות אחדות של הועד האודיסאי על תרומות של שלושה רובלים. בדקתי אותן שוב והלכתי.

בז'נדרמריה הכניסו אותי לחדר מיוחד, עשו חיפוש בבגדי, לקחו ממני את הקבלות וסגרו בעדי את הדלת.

כעבור זמן מה נכנס קצין ושאל אותי באדיבות (הז'נדרמים הצטיינו ב„אדיבות המדומה" בהשוואה למשטרה הרגילה), אם אני רוצה לאכול, לשתות, ואם רוצה אני לקרוא ספר או עתון. ביקשתי כוס טה ואת העתון הליברלי „רוסקויה סלובו" המוסקבאי. בצהרים הביא לי חייל תפריט ושאלני מה רצוני לאכול, ממש כמו במלון. לפנות ערב ניתנה לי ארוחת ערב ונאמר לי שבחדר יהיה אור רק עד תשע, ומשעה זו עלי לשכב במיטה שעומדת בחדר. מילאתי אחרי כל ההוראות. כאופטימיסט מלידה הייתי שלו ושקט, אלא שבכל זאת נדדה שנתי כל הלילה; הכינותי לי בראשי את תשובותי על שאלות שונות, שהז'נדרמים עלולים לשאול אותי בחקירותיהם.

למחרת, אחרי ארוחת הבוקר, נקראתי לחקירה. הכניסו אותי לחדר מרווח, מרוהט יפה. על יד שולחן הכתיבה ישב קולונל, שביקשני באדיבות לשבת ממולו. משישבתי נתבקשתי להגיד רק את האמת, מפני שהאמת היא הסניגור הטוב ביותר במקרים כאלה.

אחרי שאלות פורמליות על השם והגיל, ביקש ממני הקולונל שאספר לו בקצרה על מהלך חיי. מצאתי לנחוץ לספר לו על המומנטים הבולטים, כגון על החינוך ב„חדר", על הבריחה מהבית ועל פעולתי למען רעיון „חיבת־ציון". על יד שולחן מיוחד ישב ז'נדרם ורשם הכל בספר. בשעת הצהרים החזירו אותי לחדרי ועוד פעם אוכל ועתון, כביום אתמול.

ביום השלישי למאסרי נחקרתי שנית. החקירה נמשכה מאחרי הצהרים עד לפנות ערב. הפעם השתתפו בחקירתי עוד שני קצינים. נשאלתי למה הייתי מבקר בבית החשוד? ומשעניתי שהבית שייך לדודי, ואני ביקרתי אצל דודי, נשאלתי למה הייתי מבקר בחדרו של בן דודי? ומי הם האנשים שהיו מבקרים אצל בן דודי? מובן שתשובתי על שאלה זו היתה, שלא התעניינתי לדעת מי הם ומה שמותיהם. על השאלה לאיזו מפלגה אני משתייך נתתי הסברה ארוכה. אמרתי להם שאני מתענין אך ורק בתנועת „חיבת־ציון" וזו אינה מפלגה, אלא אגודת אנשים התומכת בחקלאים בארץ ישראל, ואגודה זו מאושרה על ידי הממשלה, ומרכזה באודיסה, וסניפים לה בכל המקומות ברוסיה, שבהם נמצאים יהודים.

הקבלות מהועד האודיסאי, שנמצאו בכיסי בשעת מאסרי, שימשו הוכחה לכנות דברי. הקולונל היה בקי בעניני התנועה הציונית. הוא שאל אותי על אישים מסוימים בתנועה, על הכינוסים בקאטוביץ ודרוסקניק ועוד. לבסוף הושיט לי את ידו ואמר לי, שאני חפשי ללכת הביתה, אך הזהיר אותי שאם ימצאו אותי עוד פעם באיזו מחתרת, לא תועיל לי גם הציונות שלי.

אולם פטור בלא כלום אי אפשר. לאחר זמן מה, כשבאתי לבית הספר הריאלי, שגמרתיו בהצטיינות, לקבל את תעודת הגמר שלי, הודיע לי המנהל, שנתקבלה פקודה מהז'נדרמריה לא למסור לי את התעודה.

חשבתי שהפקודה יצאה בזמן מאסרי ואינה בת תוקף משיצאתי נקי אחרי החקירה. החלטתי איפוא לפנות אל „הידיד" החדש שלי בבקשה לבטל את הפקודה וגם ביקשתי ממנו שיואיל לקבוע לי ראיון אתו. נתקבלתי מיד, ו„הידיד" הודיע לי שהוא יסכים לבטל את הפקודה בתנאי מפורש שאעזוב את רוסיה ואעבור לאמריקה הצפונית או הדרומית, אבל לא לאירופה, ורק באמריקה אקבל את התעודה אצל הקונסול הרוסי אחרי שאודיע לו את כתובתי. וכמתלוצץ הוסיף, שברוסיה או באירופה כולה, ובעיקר בשווייץ, בוודאי אתקלקל ובודאי יתראה אתי עוד פעם, דבר שאינו רצוי לו, אבל באמריקה אין פנאי להתעסק בדברים תפלים, כגון במהפכה ברוסיה.

וכך נשארתי בלי תעודת־הגמר עד היום הזה. ואני אז בן עשרים.

פרק שביעי

משפט דרייפוס — הרצאה ציונית מוצלחת בין סטודנטים — ארגון חוגים ציוניים של נוער — דרכי ההשתמטות מעבודת הצבא — אהבה שניה וסופה הטראגי.

כשקראתי בעתון „רוסקויה סלובו" וב„המליץ" את הידיעה, שבין הקצינים היהודים בצרפת נמצא בוגד ושמו דרייפוס, לא שמתי לב לזה, כי הלא בוגדים נמצאים בכל העמים ובכל הארצות. וכשנודע לי שדרייפוס הוא ממשפחה עשירה, וגם הוא עצמו עשיר הנהו, כעסתי על האיש הזה על שרדף בצע־כסף. חשבתי שדרייפוס יקבל את ענשו ובזאת יגמר הענין. אולם לא עבר זמן רב ו„ענין דרייפוס" החל לתפוס מקום ניכר בעתונות; הועתקו מאמרים מן העתונות הצרפתית מלאי ארס נגד היהודים בכלל, ונגד היהודים בצרפת בפרט; ל„ענין דרייפוס" נעשה פרסום עולמי וכל העתונות הריאקציונית והאנטישמית בכל העולם הגבירה את ההסתה נגד היהודים.

השאלות שהטרידו אותי ורבים כמוני היו מדוע שותקת הממשלה הצרפתית, הלא תפקידה של הממשלה להגן על כל האזרחים בלי יוצא מן הכלל? והיכן נחבא פתאום קול „החירות, השויון והאחוה?" היכן הם צאצאיהם של „כובשי הבסטיליה"?

זוכר אני שבאותו הזמן הוצאתי מארון הספרים שלי את ה„אוטואמנציפציה" של ד"ר ר' יהודה־ליב פינסקר, ובעיון רב ובהתרגשות עמוקה קראתי עוד פעם את מסקנותיו בדבר ההכרח שנשחרר את עצמנו.

אך כל ההתרחשות הזאת לא השפיעה על היהודים המהפכנים הקיצוניים שברוסיה. נזדמן לי להפגש באותו זמן בורשה, ב„שדרה הירושלמית", עם אחד מחברי מן „המחתרת", שהיה מהפכן קיצוני. גם הוא הביע את דעתו שהאנטישמיים ניצלו את הבגידה (אז חשבו עוד שהיתה באמת בגידה מצד דרייפוס) לשם הסתה אנטישמית. אולם הוא הוסיף, שגם ענין זה אינו אלא קצת משחה על גלגלי המהפכה העולמית; ואני בשמעי את דבריו התגעשתי, ירקתי והלכתי. —

* * *

כאשר גמרתי את בית הספר הריאלי ותעודת גמר אין בידי, החלטתי

להכנס לעת עתה לבית ספר לרופאי שנים, לשם כך היתה מספיקה תעודה של שש מחלקות, שהיתה בידי.

בבתי הספר המקצועיים לא הנהיגה הממשלה הרוסית את ה„נומרוס קלאוזוס", משום כך היה אחוז התלמידים היהודים בבתי ספר אלה גדול מאוד. יש ומספרם הגיע לתשעים אחוז, מהם חלק ניכר של צעירות.

לא הופתעתי כשנוכחתי לדעת שבין כל הצעירים והצעירות שבבית הספר שבו למדתי הייתי „חובב ציון" יחיד, וגם לא נפלתי ברוחי כשהרגשתי שהנני נחשב בעיניהם כ„בטלן" ממש. ואכן לא הייתי צריך לצפות ליחס אחר מהם, שהיו עסוקים ראשם ורובם במהפכה הרוסית, ושייכים ברובם למפלגת „חרות העם", בעוד שאני דגלתי ברעיון מוגבל זה של „חיבת־ציון". ברם, גרוע מזה היה. כל מפלגה ומפלגה נסתה להעלות אותי בחכתה, אבל נפשי הצטיינה תמיד בקשיות־עורף ולא התפתיתי. ועוד עלה בידי למשוך אחרי בחדשים הראשונים ללימודי שני חברים וחברה. ויכוחים והרצאות על נושאים פוליטיים היו אז דבר שכיח בין המתלמדים, אם בערבים שלא התקיימו הרצאותיהם של מורים, או גם אחרי שגמרו את הרצאותיהם. אף אני לקחתי חלק בוויכוחים והשתתפתי בהם באופן פעיל, זאת היתה זכותם של כל התלמידים בלי יוצא מן הכלל, והצלחתי שאחדים ישימו לב לדברי. התחלתי לדרוש מועד התלמידים שיקדיש ערב אחד להרצאה על הציונות ולא הרפיתי ממנו גם לאחר שדחה את דרישתי בנימוקים שונים, עד שלבסוף הסכים שארצה על הנושא: „השחרור העצמי של העם היהודי".

באותו ערב שהרציתי היה אולם ההרצאות מלא. באו כמעט כל הסטודנטים והסטודנטיות, ביניהם גם סטודנטים רוסים (שפת ההרצאה היתה רוסית) וחלק מהמורים.

הרצאתי נמשכה כשעתים. כיסוד לה שימש בעיקר הספר היסודי בציונות ה„אוטואמנציפציה" של ד"ר פינסקר. מיציתי את ידיעותי בתולדות היהודים במשך הגלות הארוכה. דיברתי על סבלו של העם היהודי בכל תקופות הגלות ובכל הארצות, על תקוות הגאולה שהתעוררה בכל תקופה, על התנועות המשיחיות שקמו. תיארתי את תקופת ספרד ואת פרשת סיומה ואת תקופת הגיטו. סיפרתי על תנועת ההשכלה, שרבים מאחינו חשבו אז שהיא תביא את הגאולה, ועל כשלונה. הראיתי שברוסיה נתחדש הגיטו באופן מודרני, הכולל רק את הערים בששה־עשר פלכים, והצבעתי גם על יתר ההגבלות. הזכרתי גם את הפרעות. שללתי את ההנחה שעם שחרור העם העיקרי, משתחרר ממילא גם העם היהודי. הראיתי על ארצות שעמיהן שוחררו על ידי קונסטיטוציות המשוות את כל האזרחים בפני החוק,

ובכל זאת נמצאו שם דרכים להגביל את זכויות היהודים. לקחתי לדוגמה את גרמניה, שלמרות השוויון המדומה לא היה בצבאה אף קצין יהודי אחד, ואחוז הפקידים היהודים בממשלה היה קטן מאוד. והזכרתי את עלילות הדם באוסטריה אונגריה, בעוד שבאותן הארצות נמצאים עוד מיעוטים לאומיים, ולא רק שאינם סובלים, אלא להיפך, הם עומדים איתן על רגליהם ואפילו רוח בלתי מצויה לא תפיל אותם.

הראיתי שגם ההשכלה וההתבוללות לא הביאו את התרופה בכנפיהן. הבלטתי את העובדה שהיהודים סובלים על היותם מחוננים בכשרונות מצוינים המעוררים קנאה ושנאה. טענתי שגם ההגירה לאמריקה לא תעזור לנו בהרבה. כי גם שם יש לחשוש להתפתחות האנטישמיות. אף התנבאתי שגם נסיונו של הברון הירש לישב את היהודים בארגנטינה לא יצליח. וכך הסקתי כי הדרך האחת והיחידה שנשארה לנו היא לחזור לארצנו, שנשארה בשממותה ומחכה לנו. וכאן תיארתי את הנעשה כבר בארץ ישראל, את נסיונות ההתישבות החדשה. דיברתי על מקוה־ישראל, על פתח־תקוה, וראש־פנה וזכרון־יעקב, על פעלו של ה„נדיב הידוע", על הביל"ויים ועל העולים האחרים. סיימתי בהבעת התקוה שעל ידי התנועה הזאת נבוא במשך הזמן לשחרורו העצמי של העם היהודי על אדמתו, היינו ל„אוטואמנציפציה".

לתמהוני הגדול זכיתי לתשואות ולמחיאות כפים סוערות. הרבה חברים וחברות נגשו אלי, לחצו את ידי ובירכוני על הרצאתי המוצלחת. המורים ששתתפו באספה הביעו לי את שביעת רצונם. אחד החברים, „גוי", ניגש אלי והביע את רצונו להתנשק אתי (הרוסים נוהגים בהרבה מקרים להתנשק). מילאתי את רצונו ברצון. הוא הוסיף, שעד עכשיו לא ידע על התנועה הזאת ולא כלום. מהרצאתי נוכח לדעת שתנועה זאת שהטפתי לה היא יותר מהפכנית מכל התנועות המהפכניות שבכל הארצות.

מפני השעה המאוחרת נדחו הוויכוחים לערב אחר. ומהוויכוחים יצאתי בנצחון גדול עוד יותר. עזר לי בהרבה „משפט דרייפוס". הראיתי למתווכחים שדבר קטן זה, כמו בגידת איזה קפיטן יהודי (אז עדיין לא ידעו שהיתה כאן עלילה) היה ביכלתו לזעזע את העם הצרפתי, שלא מזמן רב הכריז על „חירות, שויון ואחוה", וכי מצרפת עבר הזעזוע לכל העולם, דבר שלא היה עלול לקרות, אילו היה „הבוגד" נוצרי, מוסלמי, או מאמין בבודה.

ההרצאה והוויכוחים הביאו לידי תוצאה זו; כעבור זמן קצר נוסד בבית הספר חוג ללימוד תולדות ישראל, לתנ"ך, לספרות העברית החדשה, ללשון העברית, ולבסוף גם להכרת התנועה של „חיבת ציון".

תחילה נכנסו לחוג כעשרים איש ובמשך הזמן, לפני עזבי את בית הספר, היו בו כבר כחמישים חברים, כרבע מכל הסטודנטים; עזרו על ידי חברים שהיו

קרובים למקצועות שנלמדו בחוג. לפני נצחוני התבייש להראות כידעני בעניני היהדות, עכשיו גילו את עצמם.

נוסף על החוג הזה עלה בידי לארגן חוגים בין הנוער, בעיקר בבתי הספר התיכוניים. והואיל ואסור היה בבתי הספר הממשלתיים להתעסק בענינים פוליטיים, היינו מוכרחים להעביר את פעולתנו לבתים פרטיים, ומכיוון „שהחברה לתמיכת חקלאים יהודים בארץ ישראל וסוריה" היתה כבר מאושרת על ידי הממשלה, לא היה קשה לי להופיע בהרצאות בשם החברה הזאת, וכך נתאפשר לי לארגן חוגים גם בין הנוער.

הייתי הרוח החיה בכל החוגים, נתתי הוראות איך לנהל אותם, איך לסדר את הקשר ביניהם, יסדתי קופה לרכישת ספרים נחוצים, מסרתי את כל זמני הפנוי מלימודים לחוגים האלה וגם נמצאו חברים וחברות שעזרו לי.

ענין דרייפוס השפיע לא רק על הצעירים היהודים ברוסיה, אלא גרם למפנה מסוים לטובת חיבת ציון גם בין המבוגרים. אמנם ההמון היהודי, בעלי המלאכה, הפועלים, הפקידים הנמוכים וגם חלק מבני השכבה הבינונית, היו נתונים אז לענין אחר, להגירה לאמריקה הצפונית. איזה כוח ספונטני דחף אותם להגירה הזאת, כאילו לחש להם החוש הטבעי שמצבם של היהודים ברוסיה ילך הלוך ורע. מאמריקה החלו להתקבל ידיעות מהמהגרים הקודמים שהארץ היא „ארץ הזהב", כל הבא אליה מסתדר בקלות, ורבים מאוד חיכו בכליון עינים ל„שיפס־קארטע" מקרוביהם או מידידיהם.

המפנה לטובת התנועה הציונית הורגש בערב יום הכיפורים ב„קערה" למען ישוב ארץ ישראל. מימי דירשאו עסקתי במפעל „הקערה" עד עזבי את רוסיה כדי לעלות לארץ ישראל. עד למשפט דרייפוס הכניס מפעל „הקערה" סכומים לא גדולים. בקהל הרחב שררה תמיד אדישות לתנועה הציונית, אבל בזמן „משפט דרייפוס" ואחריו, בעיקר כשנודע שכל הענין אינו אלא עלילה, ניכר היה שהקהל התעורר מעט מאדישותו: הקערה התחילה להכניס סכומים גדולים יותר. וגם נתווספו באותן השנים הרבה חברים חדשים ל„נוער האודיסאי", השם הבלתי רשמי של „החברה לעזרת המתישבים וכו".

בינתים הגיעה שעתי להתיצב בפני ועדת הגיוס של הצבא. כידוע הטיל הצאר הליברלי, אלכסנדר השני, את חובת הצבא על כל נתיני רוסיה ללא הבדל דת, לאום וגזע. כל צעיר בגיל עשרים ואחת היה צריך להתיצב בפני ועדת הגיוס ואם נמצא בריא היו מגייסים אותו למשך ארבע־חמש שנים; בימי שלום שחררו מן השרות הצבאי בנים יחידים להורים, או מי שאחיו הגדול ממנו כבר נמצא בצבא, וכן כל מי שנשאר עודף אחרי שנתמלאה המכסה על פי גורל. בני סוג זה של משוחררים קיבלו תעודה אדומה

שהעידה על כך שבזמן מלחמה עליהם להתגייס. בעלי המומים שוחררו לגמרי וקיבלו תעודה ל ב נ ה, ומהם ששוחררו רק לזמן השלום, ובימי מלחמה היה עליהם לשרת שרותים בצבא אבל לא בחזית; אלה קיבלו תעודה כ ח ו ל ה.

מובן שלבחורים היהודים לא היה כל רצון לשרת בצבא הצאר, צורר היהודים אלכסנדר השלישי, זה שהוסיף הגבלות ליהודים חדשות לבקרים, שבזמנו אורגנו פוגרומים ביהודים, ושבמצוותו גורשו כל היהודים מעיר הבירה מוסקבה. ואכן, לשם מה היה לו ליהודי לבלות ארבע־חמש שנים בצבא? הרי לאחר שרותו זה נשאר בלי זכויות, כמקודם. לשם מה היה לו לבזבז את מיטב שנותיו ללא כל תועלת לעצמו? הרי הכרתו היתה שהארץ שבה נולד ובתוכה חי, אינה ארץ מולדת, לא „אמא רוסיה", אלא אמא חורגת.

היו גורמים נוספים להשתמטותם של היהודים מן הצבא. בצבא שררה האנטישמיות. את השנאה הביאו החיילים הרוסים מביתם, ממקום מוצאם; ביניהם היו רבים שבעצמם השתתפו בפרעות ביהודים. רוב יהודי רוסיה בתקופה שאני עומד בה, היו עוד חרדים, שנזהרו מאכילת טריפות, וחששו שמא יאלצו בצבא להתגאל במאכלות אסורים, וכמו כן נרתעו מפני חילול השבת; כי בעוד שהחיילים הנוצרים נחו ביום הראשון לשבוע והמוסלמים ביום הששי, נאלצו היהודים לחלל את השבת. ועוד, היהודים כמעט שלא הגיעו לאיזו דרגה שהיא בצבא, אפילו לא לדרגת קורפורל או סרג'נט, אם גם דרגתם התרבותית היתה גבוהה מזו של הרוסים ושל בני העמים האחרים.

דרכי ההשתמטות היו רבות: לבעלי היכולת היתה דרך סלולה מאז ומקדם, היינו דרך השוחד. שיחדו את הרופאים ואת קציני הועדות.

צעירים רבים היגרו לאמריקה. היו שהטילו מום בגופם, קטעו אצבעות מהרגלים או מהידים, או שדקרו את אזנם האחת עד כדי שתזל ממנה מוגלה, או שנעשו צולעים על רגל אחת; היו שהחלישו את לבם מתוך שמנעו שינה מעיניהם במשך חצי שנה ויותר ועל ידי שתית קפה חריף מאוד ועישון יתר על המידה. אלה בילו את לילותיהם במשחק הקלפים. היו שלקחו רפואות מיוחדות להחלשת הלב. ויש שלא אכלו במידה מספיקה כדי שירדו במשקלם. הכרתי אנשים רבים שנשארו חלשים ואינוואלידים לכל ימי חייהם, קרו גם מקרי מוות כתוצאה מתרופות אלה.

בני העשירים והאמידים יש שנחלצו מצרת הגיוס על ידי „המלאך הגואל": „המלאך הגואל" היה בעל מום באמת, קיטע או גידם או עיור וכדומה, שהיה מסכים תמורת תשלום גדול להתיצב בפני ועדת הגיוס במקומו של החייב בגיוס. היו מציידים את „המלאך הגואל" והיו „מסדרים" את הענין כך

ש„המלאך הגואל" היה מתיצב במקום שאין מכירים לא אותו ולא את הבעלים האמיתיים של התעודות ועל־ידי כך היה בנו של העשיר זוכה בנקל בתעודה ל ב נ ה. אולם הצלה זאת לא היתה מביאה מנוחה שלימה לבעליה. הם היו שרויים תמיד בפחד מפני ה„מוסרים", שבלחץ איומיהם היו סוחטים מן העשירים „דמי לא יחרץ".

עונת ההתיצבות היתה עונה של סיוט ברחוב היהודים. עונה זו היתה מסתיימת ב„הווי" זה: במשך שבתות מספר היו מתאספים המגויסים היהודים בבתי הכנסת והיו מעכבים את קריאת התורה. על יד הפתח היו מעמידים זקיפים, שלא לתת למישהו לעזוב את בית הכנסת. דרישתם היתה שאותם העשירים והאמידים שבניהם השתחררו מהגיוס יתרמו סכומי כסף בהתאם ליכלתם לטובת משפחותיהם של המגויסים, שברובם המכריע היו מבני דלת העם, שחסרו להם האמצעים להשתחררות. דרישתם היתה צודקת, כי אלמלא שוחררו אלה ששוחררו בדרכים הבלתי חוקיות ובתחבולות השונות, היו הם מצטרפים לחשבון המכסה, ואזי יתכן שחלק מן המגויסים לא היתה חלה עליו חובת הגיוס. כתוצאה מעיכוב קריאת התורה במשך שתים־שלוש שבתות היו מתארגנות ועדות בכל עיר ועיירה בתפוצות ישראל ברוסיה לאוסף כספים לטובת המגויסים העניים ולטובת משפחותיהם.

אני הייתי קצר ראיה. המום הזה עבר אלי בירושה הן מצד אבי והן מצד אמי, שגם אליהם עבר בירושה מהוריהם. חוק „חובת הצבא" קבע שבעלי מומים כמוני, מאחר שנקבע מומם בבדיקה שבבית חולים צבאי, הם משוחררים מחובת הצבא בימי שלום ונחשבים חיל מילואים בזמן מלחמה ותעודתם כ ח ו ל ה.

לכאורה היה עניני פשוט בתכלית הפשטות. הרי לפי החוק יש לתת לי תעודה כחולה, אבל לא כן היה הדבר בשבילנו היהודים. אנחנו היינו צריכים לשלם אפילו בעד דבר „כשר" בתכלית הכשרות. לא מתוך הגזמה שר אז המשורר העממי האידישאי ר' אליקום צונזר ז"ל בשירו המפורסם „ר' יעקב משלם": „ווילסטו איד לעבען, ווילסטו איד שטארבען, טאָ צאָל זיך ברודער געלד" (יהודי! בין שאתה רוצה לחיות בין שאתה רוצה למות, שלם כסף, אחא!). זמן קצר לפני עונת הגיוס הופיע בביתנו יהודי שהיה דומני חייט. על פי רוב היו החייטים מעורבים בין הפקידים הממשלתיים ובשעת הצורך היו הם המתווכים במעשי השיחוד. היהודי הזה נחשב מומחה לשחרור יהודים מעבודת הצבא.

באחד הערבים לקחני אל רופא צבאי. משבדק אותי הרופא הודיע לנו שישלחני לבדיקה לבית החולים הצבאי. בעד הבטחתו זו קיבל מיד מאה רובלים וסכום כזה הובטח לו שיקבל עם שחרורי.

שחרורי נחשב כודאי בעיני בני משפחתי בכלל ובעיני היהודי „המומחה" בפרט; אני הרגשתי עצמי בבחינת מה שכתב „שלום עליכם" בספורו „דער פריזיוו" („הגיוס"): „טויגען טויג ער, נאָר אין סאָלדאטען טויג ער ניט" (מוכשר הוא אבל לא לצבא). אולם המציאות היתה אחרת קצת.

ביום ההתיצבות באו רק תשעים איש והמכסה היהודית במחוז (ליהודים ולנוצרים היו מכסות מיוחדות) היתה מאה חמישים וחמישה איש. על כן החליטה הועדה, בניגוד לדעתו של הרופא שלקח את השוחד, לגייס את כל המתייצבים „חוץ מאלה שיכניסום על גבי אלונקה". מובן שלא שמו לב להודעתי שאני קצר־ראיה, ולמרות החוק המפורש הכריז היו"ר בקול רם, שאני כשר וראוי לצבא. הרופא ניסה להתנגד, ודרש שיכניסו לפרוטוקול את התנגדותו, דרישתו זו נתקבלה, אולם חברי הועדה האחרים הסכימו לדעתו של היושב ראש ונתקבלתי לצבא.

בשובי הביתה נהיה בבית תאניה ואניה. עלי היה להרגיע את כולם, ולהוכיח שהאסון אינו כל כך גדול, שהרי ישנם הרבה יהודים בצבא והרי כולם חוזרים הביתה אחרי גמר שרותם, בריאים ושלמים. הרביתי במתן נימוקי הרגעה אך כוח דיבורי לא השפיע. צערם של בני הבית היה גדול. דודים ודודות התכנסו והחלו בחיפושי דרכים, התיעצות, איך להחלץ מהמצב „הנורא" הזה. „היהודי המומחה" הוזמן לבוא אלינו מיד. הרבה טענות הוטחו אל פניו: איך לא ראה מראש את המצב? ומדוע לא שיחד את פלוני? ומדוע לא את אלמוני? ובכל אופן עליו לתקן את המעוות!

„היהודי המומחה" ישב ושתק. תחב לבין שתי אצבעותיו פאה מזקנו והכניסה אל פיו והכריז בשקט, אבל בגאוה: מקרים כאלה וקשים מאלה היו לי רבים, ולכולם מצאתי תרופה בעזרת ה' יתברך. יש רק לבחור את הדרך הנכונה ואם ירצה השם הכל יבוא על מקומו בשלום. הנה יש עוד עשרים ואחד יום להגשת ערעור, צריך להשתדל שהערעור לא ידחה „ותשועת ה' כהרף עין"!

אחרי הנאום הקצר באה ההרגעה. גמרו אומר לסמוך גם להבא ראשונה על ה', ואחר כך על מומחיותו של „היהודי המומחה".

בינתים קרה מקרה חשוב: הצאר אלכסנדר השלישי מת אחרי מחלה קצרה, בהיותו בארמונו בליבדיה אשר בקרים. הדבר אירע שבועיים אחרי שנתקבלתי לצבא ואחרי שנשבעתי שבועת אמונים „שאהיה נאמן לצאר ולמולדת עד טיפת דמי האחרונה". על כסא המלוכה עלה יורש העצר ניקולאי השני ואני הוזמנתי להשבע בפעם השניה לקיסר החדש. בלב היהודים התעוררו תקוות חדשות. התהלכו שמועות שניקולאי השני הוא איש ליבראלי. בין היהודים סיפרו, שנכנס פעם לחנות יהודית וקנה לו

גרבים. האין זה סימן מובהק שהוא אינו מפלה לרעה את היהודים? היתה נפוצה שמועה אחרת, שיש לו אהובה יהודיה יפהפיה. והיהודים החלו כבר לראות בה את „אסתר השניה" בעתיד. השמועות האלה השפיעו גם עלי. התחלתי לחשוב שמן הראוי להפסיק את פעולותיו של „היהודי המומחה" וללכת לצבא. אבל חיש מהר פגו כל השמועות האלה. הצאר אף פעם לא קנה גרבים בחנות יהודית, ואהובתו אינה יהודיה, כי אם הרקדנית המפורסמת קששינסקאיה, שבנה לה ארמון מפורסם בפטרבורג, שעלה בחמשה מליונים רובל. יד חפשית ניתנה ל„יהודי המומחה" להפר את השבועות שנשבעתי לשני הצארים ולהמשיך ביתר תוקף ומרץ בפעולותיו.

בועדת הפלך לערעורים בעניני גיוס ישב ראש הגוברנטור בכבודו ובעצמו, ובהעדרו מילא מקומו סגן הגוברנטור; באותו זמן כיהן במשרת גוברנטור איש שהיה לו תואר נסיך. הוא נחשב כאיש אציל ו„ליבראלי". הליבראליזם שלו כלפי היהודים התבטא שהוא הואיל לקבל „הלוואות" הגונות מן העשירים היהודים. „ההלוואות" הגיעו לפעמים עד עשרת אלפים רובל. ולכבודם של העשירים צריך להעיר שאת הכספים הללו אספו ביניהם הם ועול „ההלוואות" לא נפל על הציבור. סימן מובהק שני היה לליבראליזם שלו: בנשפים שנערכו בעיר ובהם השתתפו יהודים ונוצרים, היה הוא רוקד את הריקוד הראשון עם אשת הבן של המיליונר היהודי ר' משה לרינובסקי, שממנו היה מקבל את „ההלוואות". מאליו מסתבר כי לר' משה זה היתה השפעה גדולה בעניני היהודים.

בזכרוני נשארה אניקדוטה על גוברנטור זה: בהזמנתו של ר' משה הנ"ל ערך ביקורים בבתי הכנסת הגדולים שבעיר. וכדי שיוכל להתבונן באופן חפשי בסדר ובנעשה בהם מצא לנחוץ לעשות את הביקורים אינקוגניטו. בראשונה ביקר בבתי הכנסת של „המתנגדים" והוא הביע את שביעת רצונו ממה שראה; אבל הגוברנטור רצה להכיר גם את בית כנסת של „החסידים"; ר' משה הלך אתו גם לבית כנסת זה. בצאתם ממנו אמר לר' משה: עכשיו אני רואה שהעם היהודי הוא עם חכם ונבון. למשוגעים סידרו בית כנסת מיוחד... אני זוכר שהבדיחה הזאת היתה נפוצה בין הקהל היהודי בעיר.

בדידי הווה עובדה המעידה שהיתה בגוברנטור זה מידת אצילות: פעם טיילתי עם אבא בפארק של העיר; ישבנו שם על ספסל; והנה התקרב הגוברנטור אל הספסל שעליו ישבנו. קמנו, הסרנו לכבודו את כובעינו וחשבנו להסתלק. אולם הוא דרש מאתנו בכל תוקף שנשב במקומנו וגם הוא ישב לצד אבא. שאל אותו לשלומו, כי הכיר בו שהוא חלש — אבא היה אז חולה ואנו טיילנו בפארק במצוות הרופאים. אחרי זה קם הגוברנטור, הגיש את אצבעותיו למצחיה של הכובע והלך לו.

אולם פגם גדול היה בו בגוברנטור אציל זה. הוא היה דוחה על פי רוב את הערעורים שהוגשו לועדת הפלך בעניני הגיוס. למזלי קרה גם פה „נס": הגוברנטור יצא את העיר לזמן קצר והובר שערעורי יובא לפני סגן הגוברנטור. ומכיוון שכך, נפתחו שערי התחבולות לפני מצילי „המומחה". לו היה ידוע שסגן הגוברנטור, שהיה איש צעיר, חוזר אחרי בתו של פקיד גבוה יותר, שהיה חבר בועדת הערעורים, והיה ידוע לו, שפקיד גבוה זה, אף על פי שהיה בעל אחוזה גדולה על יד העיר, הנהו מסובך בחובות וזקוק לכספים.

והנה בבוקר אחד בשעה מוקדמת מאוד לקחני „המומחה" אל מחוץ לעיר, אל הדרך שבה נוסע הפקיד מאחוזתו אל מקום פקידותו בעיר. כאשר נראתה הכרכרה הרתומה לשלושה סוסים, נתן אות לרכב והכרכרה נעצרה. „המומחה" נכנס בראשו ורובו לכרכרה, הושיט לפקיד שש מאות רובלים, מסר לו בקצרה מה עליו לעשות ואף הבטיח לו ארבע מאות רובלים נוספים.

הפקיד ערך נשף לכבודו של סגן־הגוברנטור, המיועד להיות חתנו, וכטוב לבם ביין אמר לו בעניני מה שאמר. ביום שלאחר מכן נתקבל הערעור וכאשר הביא „המומחה" לפקיד את ארבע מאות הרובלים, דרש ממנו עוד מאתים רובלים כהוצאות הנשף ומובן שהם ניתנו לו.

ליום מסוים הוזמנתי להתיצב בפני ועדת הערעורים. ישב ראש הגוברנטור. הוא עצמו היה קצר ראיה וידע את דרכי הבדיקה, ולרמות אותו היה מן הנמנעות. לבסוף החליטה הועדה על פי הצעתו לשלוח אותי לבדיקה לבית החולים הצבאי. וגם כאן שוחדו שני רופאים צבאיים. אם כי עניני היה כשר לגמרי, בדקו אותי כשבועים, כתבו הרבה פרוטוקולים, ולבסוף החליטה מועצת הרופאים להציע לועדת הערעורים לשחרר אותי מחובת הצבא בזמן השלום; התיצבתי שוב בפני ועדת הערעורים והפעם הודיעו לי שאני משוחרר, ושאבוא ביום מסוים לקבל את התעודה הנכספה.

בעד טרחתו המאומצת קיבל „המומחה" מאתים וחמישים רובל; בסך הכל עלה שחרורי כאלפיים רובלים, שבזמן ההוא נחשב לסכום לא קטן.

בהביאי את תעודת השחרור נתמלא הבית אורה. נערך נשף לקרובים ולמכירים. בנשף התחילו דודותי לדבר „נכבדות" בי. אני הפסקתי את הפטפוט וביקשתי מהן שלא לדאוג לי, מפני שכבר בחרתי לי את בת זוגי. מובן, שעוררתי בהכרזתי את סקרנותן, אבל את סודי לא גיליתי להן. והוא נשאר כמוס עד עכשיו. ידעו עליו רק שלושה אנשים: אני, אהובתי ואחותי. שתיהן נמצאות כבר מזמן בעולם האמת ולולא הזכרונות האלה היה סודי יורד אלי קבר יחד אתי.

בפרק הקודם הזכרתי שלראשונה נצטרפו לדעותי הציוניות בבית־הספר

לרופאי־שנים שני חברים וחברה אחת. חברה זו, ושמה בתיה, גמרה את הגמנסיה לבנות בהצטיינות. הצטיינה גם בשמיעתה המוסיקלית. מקטנותה למדה לנגן על פסנתר וגם קולה היה ערב. לא היתה יפהפיה, אבל פניה הפיקו חן מיוחד; עינים היו לה שחורות, עמוקות, ושתי צמות שחורות, עבות וארוכות; גבהת־קומה היתה, בעלת גזרה יפה וגוף שופע בריאות. מטבעה לא היתה עליזה ביותר. לכל דבר, הן ללימודים והן לתנועות חברתיות, התיחסה ברצינות גמורה. עד פגישתנו היתה פעילה בחוגים שמאליים. על התנועה הציונית לא שמעה ולא ידעה כלום; רק מפי, בזמן הוויכוחים באסיפות, נודע לה בראשונה, שבין היהודים ישנם החושבים על שחרורו של העם היהודי תחת דגלו הוא, ולא כנספח לדגלים זרים.

לפי בקשתה השגתי לה ספרים וחוברות בעניני התנועה הציונית ואף דרשה ממני הסברות על שאלות שנתעוררו אצלה; כעבור זמן לא רב הודיעה לי, שבאה לידי הכרה, שהיהודים צריכים לדאוג קודם כל לעצמם, ולא לסמוך על אחרים; לאלה ישנן דאגות רבות משלהם, ויהיה בלתי הגיוני ובלתי מוסרי לתלות בהם גם את עניני העם היהודי.

משאירגנתי את החוג בבית הספר, היתה היא הרוח החיה בו. היא לקחה עליה לנהל את השיחות בשאלות הסוציאליות, והתאמתן לשאלות היהודיות לפי רוחה של תנועת חיבת ציון. הייתי מופתע מכשרון הדיבור שלה, מכוח השפעתה על כל חברי החוג; גם אני נעשיתי לתלמידה הרוחני, והיה לי תענוג ממש להקשיב לדבריה. התידדנו ונעשינו שנינו ל„חולי אהבה". הרגשנו שאנו שייכים האחד לשני. והחלטנו להתקשר בקשרי נשואין אחר שנגמור את לימודינו באוניברסיטה.

היינו מאושרים, ערכנו לנו תכניות, בדמיוננו נצטיירו תמונות אושר של חיינו בעתיד.

באחד הימים הרגשתי, שבתיה שלי אינה כתמול שלשום. על פניה השתלטה עצבות והיתה מורגשת בהן התרגשות ואי מנוחה. הכרתי שמשהו מעיק על לבה, שאלתי אותה לפשר הדבר והיא סיפרה לי, שהוריה (הם גרו בעיירה על יד בוברויסק) כתבו לה, שהחליטו להגר לאמריקה ורצונם הוא שתסע אתם.

מצבה של בתיה היה בבחינת „בין הפטיש והסדן". קשה היה לה להפרד מהוריה, היא היתה בתם היחידה. ומצד שני, לא היה ברצונה להפרד ממני. הרגעתיה והודעתי לה, שאני מוכן ומזומן לנסוע יחד אתה לאמריקה, ואם אחרי שנסיים את לימודינו באמריקה נחליט לעלות לארץ־ישראל, נעלה משם. אולם מעצור חשוב אחד היה בדרכי. הבטחתי לאמי, לפני מותה, לדאוג לאחותי היחידה עד שתתחתן. אולם אחותי הסכימה ללכת אחרי לאן שאוביל אותה. אדרבא, היא שמחה בשמחתנו, ואנחנו היינו מאושרים.

אולם לא יכולנו, אני ואחותי, לנסוע יחד עם משפחתה של בתיה. היה עלינו להסדיר ירושה, שנשארה מאמי, שעברה אליה בירושה מאביה.

קיבלתי מבתיה מאמריקה מכתבים מלאי אהבה. היא התחילה לעבוד כאחות בבית חולים יהודי ובערבים למדה רפואה באוניברסיטה. מובן שחיכתה לבואנו בכליון עינים.

והנה ימים מעטים לפני שהיינו צריכים להפליג לאמריקה קיבלתי מכתב מאביה של בתיה ובו „בשורת איוב": בתיה, אהובת נפשי, נדבקה בבית החולים ב„שחפת דוהרת" וכעבור זמן קצר שבקה חיים לכל חי.

נפשי לא מצאה תנחומים, וחוץ מאחותי לא ידע אף אחד מאשרי ומאסוני.

פרק שמיני

„עז" בידו בלי „גבורה" בימינו — אחד העם — המצב ערב הופעת הרצל — „חזון הנביא האחרון" — הצבעה בחוג — הרצאה ציונית ראשונה — אגודת „ציון".

זמן רב הלכתי קדורנית, עצבי נמתחו, לא יכולתי להפגש עם אנשים. תוגה חרישית השתררה בלבי, נפשי דוכאה, חשבתי שלא אוכל לשוב לעבודתי הרגילה, אדישות השתלטה עלי. חברי הרגישו שמצב רוחי אינו כתמול שלשום. שאלוני מה אתי, אולם לא מצאו מענה בפי. זוכר אני שחברה אחת, כנראה שלוחה מטעם החברים, הציקה לי בשאלותיה. פרצתי בבכי, אבל את סודי לא גיליתי. אחר כך נודע לי, שחברי חשבו, כי השינוי שחל בי אינו אלא משום שהתיאשתי פתאום מעבודתי בתנועה הציונית.

בהשפעת אחותי היחידה, שידעה מה קרה לי, חזרתי לאט לאט אל עצמי. בחכמה ובנימוס עודדה אותי לחדש את פעולתי הציבורית והציונית ולהמשיך בלימודים. בהערצה אני הוגה עכשיו בזכרונה המבורך. תהי נפשה צרורה בצרור החיים.

חזרתי לעבודתי. ביתר מרץ התמסרתי ללימודים בבית הספר ולהפצת רעיון „חיבת ציון" בין התלמידים שמחוץ לחוגנו, ואפילו מחוץ לבית ספרנו. אירגנתי הרצאות אחדות ווכוחים אחדים. והתוצאות היו טובות תמיד. חברים וחברות חדשים נצטרפו לחוגנו. מספרם הגיע כבר לחמשים בערך. חוגים נתארגנו גם ביתר בתי הספר התיכוניים. בין החברים החדשים היו גם שנמנו קודם על תנועת „המהפכה הרוסית" ועל יתר המפלגות השמאליות.

אם תשאלוני עתה: מה משך את „המהפכנים" אלינו, לא אוכל לתת תשובה ברורה. אולי סיבות שליליות גרמו לכך, כמו „משפט דרייפוס" והתגברות האנטישמיות באוסטריה ובגרמניה, או ההכרה שהמהפכה הרוסית לא תפתור את שאלת היהודים בעולם, ואולי טעמים חיוביים, התעוררותה של התקוה בעתידו של העם היהודי, או חוש טבעי אינסטינקטיבי של רצון החיים הלאומי.

מדוע אני מעמיד את השאלה הזאת? מפני שאני זוכר היטב את המצב העלוב ששרר אז בתנועת „חיבת ציון". בשנים שאני עומד בהן בפרק הזה,

בשנות 96—1895, לא היה לתנועה כוח מושך מיוחד לאנשים צעירים, שמלבד רעיון מופשט חיפשו גם שדה־פעולה: פעולה נמרצת, קדחתנית, שתשתלט על הגוף והנפש גם יחד. כזאת לא מצאו אז בתנועתנו. הרבה חברים פעילים בתנועתנו, ברוסיה ופולניה, שהכרתים בפגישות, בכינוסים, או על ידי חליפת מכתבים, עזבו את המערכה משום שלא מצאו סיפוק בפעולות התנועה. בזכרוני נשארה במיוחד חליפת מכתבים שהיתה ביני לבין סטודנט אחד בפטרבורג, בשם יסינסקו או יסינובסקי, שהודיע לי, שהוא עוזב את המערכה הציונית, מפני שאיננו רואה בה את הפתרון לשאלת היהודים בעולם. כמוהו היו אז לא מעטים.

וכי אילו פעולות ממשיות היו אז בתנועתנו? היה אמנם ועד באודיסה, שאושר על ידי הממשלה הרוסית ושימש מרכז לכל התנועה של „חיבת־ציון" ברוסיה, והשפעתו הגיעה גם אל מחוץ לגבולותיה. אולם במה עסק הועד הזה? חברי הועד שהיו אנשים בעלי־משקל בחברה היהודית, התאספו לעתים קרובות וקבועות ודנו בדבר עזרה למתישבים החדשים על אדמת ארץ־ישראל. מהדינים והחשבונות שקיבלנו מהועד הזה נוכחנו שהועד עוסק בקטנות. בהקצבות פעוטות למתישבים לקנית עזים, פרות, פרדות, מחרשות וכדומה משל האינוונטר החקלאי החי והדומם.

מענין הדבר, שלמרות מאמר חז"ל, שאסור לגדל בהמה דקה בארץ־ישראל, הלכה תמיד „העז" בראש. לא מעט הלצות נשמעו אז על „העז". אחת מהן נשארה בזכרוני: „הועד האודיסאי „עז" בידו בלי „גבורה" בימינו", רמז למה שנאמר בתפילת ראש־השנה ויום הכיפורים: „עוז בידך וגבורה בימינך", והחליפו „עוז" ב„עז".

בסך הכל היו אז, בשנת 1896, בארץ שמונה עשרה מושבות ובית־הספר החקלאי „מקוה ישראל". ברובן נתמכו על ידי הברון בנימין (אדמונד) רוטשילד בפריז, „הנדיב הידוע", שדאג לקיומם היום יומי של המתישבים. והיו מושבות אחדות, ובהן כאלפים נפש בערך, שנזקקו בחלקן לעזרת „הועד האודיסאי".

אמצעיו של הועד האודיסאי היו מצומצמים. מתוך חמשת מיליוני היהודים שברוסיה תרמו לועד את התרומה של שלשה או ששה רובלים לשנה רק אלפים אחדים — דומני שמספרם של „חובבי ציון" ברוסיה לא הגיע אז אפילו לעשרת אלפים — והכנסות אחרות לא היו לו כמעט.

בארצות אירופה האחרות היתה התנועה חלשה עוד יותר. מגרמניה שמענו על פעילותם של וילי במבוס והרב הירש הילדסהיימר, מרומניה שמענו על פינלס ועוד אחד בשם מרגוליס, וכדומה לכך מן הארצות האחרות. על התנועה באמריקה ידענו אז מעט מאוד. בוודאי גם שם היו אז אנשים

אחדים פעילים. אולם ידענו שעל אף התפשטותו של הרעיון חסרה הפעולה הממשית ולא עסקו אלא בקטנות. גם שם היתה „העז" סמל להיקף הפעולה.

למצב הירוד הזה בתנועה נוספה עוד „צרה": אחד בשם פסבדונימי „אחד העם" (בתקופה ההיא לא היה מפורסם עדיין בין הקהל הרחב) יצא בתעמולה נמרצת לחזק את הצד הרוחני בארץ ישראל. הוא כאילו רצה שארץ־ישראל תהיה „ממלכת כהנים". לשם זה יסד „מסדר" מיוחד בשם „בני־משה".

הכניסה כחבר לאגודה, היתה כרוכה בטכסים דומים לאלה שבמסדרים אחרים בעולם הגדול. את הנכנסים ל„אורדן" השביעו שבועת אמונים שישמרו סוד, שלא יגלו דבר וחצי דבר ממה שנעשה בו. ואף על פי כן היו ידועים לי דברים רבים מהנעשה באגודת „בני משה" ומפי חברי האגודה עצמם, אף על פי שלא נמניתי על חבריה.

באותה תקופה ביקר אחד העם פעמים בארץ־ישראל, ובשובו ממנה פירסם בעתון „המליץ" מאמרים נגד הנעשה בארץ־ישראל. מפורסמים היו מאמרו הראשון „לא זו הדרך" (נכתב בשנת 1889) ומאמרו „אמת מארץ־ישראל", שכתבו אחרי שובו מנסיעתו הראשונה לארץ־ישראל, בשנת 1891.

ידענו שמאמרי אחד העם גרמו לחילוקי דעות בתוך „הועד האודיסאי" עצמו, במיוחד התנגד לדעותיו ר' משה־לייב ליליבלום ז"ל, אולם התוצאה המעשית של מאמריו היתה הפוכה מכוונתו של אחד־העם, כי רבים מחברי התנועה התחילו בהשפעת מאמריו לפקפק בכלל בתועלתה של תנועת „חיבת ציון".

אני הייתי אז מרוגז מאוד ממאמריו. תעמולתו של אחד העם נחשבה בעיני כהפרעת זדון. הלא אף אחד מאתנו לא התנגד ל„רוחניות". כל אחד מאתנו ידע שיש לעשות לפיתוח התרבות העברית בארץ־ישראל. והועד האודיסאי פתח בהכנסותיו המצומצמות עוד בית ספר עממי ביפו על טהרת העברית, וכבר אז פעל בארץ־ישראל „ועד הלשון העברית", כבר אז חלמו על אוניברסיטה עברית בירושלים ועל ספריה לאומית גדולה, וכבר אז היו במושבות בתי ספר עממיים עבריים, שהתנהלו על ידי מורים מצוינים, שזכרונם ישאר לברכה בהיסטוריה הציונית.

בישוב הקטן בהתחלתו היה ניכר מאוד אחוז אנשי המדע והסופרים, והם ממילא יצרו ופיתחו את הצד הרוחני, והיה צריך להבין שבהגדלת הישוב תתפתח ותתרחב ממילא גם התרבות העברית.

צער רב הצטערתי על כך שאחד העם לא הטיף בכוח כתיבתו העצום לרכוש שטחי קרקע בארץ־ישראל, שניתנו אז לרכישה בסכומים קטנים

בערך. כי המחיר הממוצע ששולם אז בעד דונם קרקע (919 מטרים מרובעים) היה 5 רובלים. תרבות בלי קרקע תחתיה היתה בעיני תרבות חלושה. ובכיוון זה השתדלתי להשפיע על החוג שלנו בבית־הספר ומחוצה לו.

אני זוכר, שערכתי מסיבה על כוס תה בבית „חובב ציון" עשיר. בה נכחו כעשרים מוזמנים מבעלי היכולת, והרציתי בה על תנועת חיבת ציון. הצעתי להם שיכנסו כחברים לתנועה ודיברתי על לבם שיבקרו בארץ־ישראל ויקנו בה קרקעות. אחרי תום דברי החלו מתקיפים אותי: היתכן להציע הצעות כאלה, בעוד שב„המליץ" מפרסם חבר הועד האודיסאי מאמרים המראים שבארץ־ישראל לא הכל כשורה? לפי דבריו של בעל המאמרים חסרה בה הרוחניות. משום כך מציע חבר הועד, בעל המאמרים המצוינים, שחברי התנועה יהיו כולם „כהנים", והרי הם, הנוכחים במסיבה, אינם אלא ישראלים פשוטים...

אמנם בתשובתי למתקיפי עלה בידי להראות „שלא זה הדרך" לפרסם מאמרים כאלה. ובהשפעתי התחיל חלק מהמסובים לתרום את ששת הרובלים לשנה לקופת הועד האודיסאי. אולם עובדה היא שגרמנו במו ידנו קשיים מיותרים ובמו ידנו פיזרנו אבני נגף על דרכנו הקשה. מעריצי אחד העם ז"ל, שגם אני נמנה עמהם, ודאי יתרעמו עלי ועל דברי נגד מאמריו. אולם אין אני רשאי להתכחש לכנות זכרונותי.

את נימוקי וטענותי נגד השקפותיו של אחד העם כתבתי במאמר ברוסית בשם „הדרך לארץ־ישראל". את המאמר שלחתי למערכת „המליץ" וביקשתי שיתרגמוהו לעברית וידפיסוהו, אולם לא הודפס.

אני מפסיק לרגע את זכרונותי מהתקופה שאני עומד בה כדי לספר על שיחה קצרה ביני ובין אחד העם ז"ל, שנתקיימה לפני כעשרים שנה בביתו בתל־אביב.

גרתי אז ב„נוה־שלום" על יד תל־אביב, ובעברי פעם על יד ביתו מצד רחוב „השחר" ראיתי שהדלת פתוחה לרווחה, ואחד העם מסב על יד השולחן בחברתו של ר' זלמן־דוד לבונטין ז"ל, והם משוחחים על כוס יין ומעשנים סיגריות עבות. אותו רגע נזכרתי במאמריו על ארץ־ישראל ועל התנגדותו הנמרצת להרצל ז"ל, ותקף אותי רצון להכנס, אולם נוכחותו של מר לבונטין עיכבתני ולא נכנסתי. כעבור ימים אחדים בערב ליל קיץ עברתי שנית על יד ביתו, וגם הפעם היתה הדלת פתוחה לרווחה ואחד העם ישב יחידי וקרא בספר. הרהבתי עוז בנפשי, ודפקתי על הדלת. הוא קם לקראתי, שאל לשמי, הושיב אותי על ידו ושאל לרצוני. אחרי שביקשתי סליחתו על שהפרעתי לו בעבודתו, ביקשתי ממנו רשות לשאול אותו שאלה אחת קצרה. הוא נאות לי ברצון.

סיפרתי לו על המאמר הנ"ל ששלחתי ל„המליץ", וכפי שנאמר לי נרמז פעם ב„השלוח" למאמר, שתוכנו דומה למאמרי. תשובתו של אחד העם היתה, שלא רמז למאמרי, אם כי קיבל ממערכת „המליץ" העתקה ממנו בלשון הרוסית, ביחד עם תרגומו העברי, אולם הוא לא זכר עוד מה שענה למערכת. באותו מעמד העיר לי שהוא שינה אחדות מהשקפותיו שהביע במאמרו אז. הבעתי לו את תודתי העמוקה שנתן לי לברר שאלה, שניקרה במוחי הרבה שנים, ונפרדתי ממנו. נתברר לי, איפוא, שמאמרי לא נזרק לסל הניירות, ללא תשומת לב.

אני חוזר לעניני הקודם.

באותה תקופה היה קשה לנהל תעמולה ציונית, וכתוצאה מזה כמעט שלא נתווספו חברים חדשים „שיחבבו את ציון" בשלשה או ששה רובלים לשנה לטובת „הועד האודיסאי". גם הועד עצמו הרגיש בדבר, וכדי לחזק את התנועה מינה מטיפים אחדים ושלחם לקהילות ישראל לעשות נפשות ל„חיבת ציון". מבין המטיפים הצטיין המטיף הציוני מסליאנסקי. דרשותיו בבתי הכנסת השפיעו על ההמון במידה מסוימת, אבל לידי תוצאות ניכרות לא הביאו.

בחוג הציוני שלנו בבית־הספר נוספו בכל זאת חברים חדשים. האספות היו מתקיימות בקביעות ולא הרגשנו מחסור בנושאים לדיון, לוויכוחים ולהסברות. אני יכול לציין בסיפוק, שאחדים מהחברים ומהחברות של חוגנו הגשימו אז את שאיפותיהם ועלו לארץ־ישראל. ואם כי סבלו הרבה לא עזבו את המערכה הציונית. רובם כבר שבקו חיים לכל חי, תהא נפשם צרורה בצרור החיים.

ואף־על־פי־כן הרגשנו שאם המצב העגום בתנועה ימשך עוד איזה זמן לא נעמוד בנסיון ולא יהא לנו המרץ המספיק להמשכת הפעולה. אחדים מחברי החוג הפעילים ביותר, וגם אני ביניהם, עמדנו לפני בחינות־הגמר, וידענו שאחרי הגמר נתפזר איש לעברו. סכנה נשקפה איפוא לכל החוג, שיתפזר מבלי שישאר זכר לעבודתנו המאומצת במשך שנים. מצב דומה לשלנו שרר גם ביתר המקומות, בכל הקהילות היהודיות ברוסיה ומחוצה לה.

חידק היאוש התחיל להתקיף אותי ואת חברי בתנועה, ופתאום... מפנה חדש, דברים חדשים, רעיונות חדשים התחילו לרחף בחלל עולמנו הציוני. השמים התחילו להתבהר, איזו רוח התחילה לפזר את העננים השחורים מעל לראשינו. הזמירות החדשות באו ממקום שלא פיללנו לו. הם באו דוקא מן המערב, שהתכחש תמיד לשאיפותינו הציוניות, שחייב תמיד את הגלות.

יום אחד בלכתי בבוקר לבית־הספר ואני חושב על המצב בתנועה, פגשתי במכירי שלמד בפוליטכניקום בשרלוטנבורג על יד ברלין. בפגישה זו, אשר לא אשכח לעולם, נודע לי מפי מכירי, שבחוץ לארץ הופיע בזמן האחרון ספר כתוב גרמנית בשם „מדינת היהודים", ושם מחברו הוא ד"ר תיאודור הרצל, פליטוניסט ראשי של העתון „נוייע פרייע פרעסע", היוצא לאור בוינה. הוא סיפר לי שהספר הזה עשה רושם חזק על היהודים בכלל ועל הציונים בפרט, וגרם לוויכוחים עזים לא רק בין הציונים לבין מתנגדיהם, אלא גם בין הציונים לבין עצמם. הוא אף נתן לי טופס אחד משלשת הטפסים שהעביר באופן בלתי ליגלי, כי הצנזורה הרוסית עדיין לא נתנה את רשיונה להפצת הספר ועל כן החליטו הסטודנטים הציונים מרוסיה שלמדו בחוץ לארץ, שכל אחד מהם בחזרו הביתה יעביר שלשה טפסים מן הספר.

אודה, שהשם „ד"ר תיאודור הרצל" לא היה ידוע לי כלל. את העתון „נוייע פרייע פרעסע" לא קראתי מימי. בעתונות העברית והרוסית אז לא נזכר שמו עד להופעת „מדינת היהודים", ואם אולי נזכר, ודאי שלא נזכר בקשר עם תנועת הציונות. ועל כן היתה כל הפרשה הזאת הפתעה בשבילי.

קראתי את הספר בעיון רב, ועל פי הרושם הראשון נראה שהמחבר לא חידש כלום, שהרי הרעיון העיקרי של הספר הוא „אוטואמנציפציה". רושם כזה נתעורר אצל רבים. אבל ראה זה פלא! הספר הזה משך אותי אליו בכח משיכה מיוחד. קראתיו כמה פעמים, זו אחרי זו, לא פחות מחמש פעמים. קראתיו בפני עצמי ולפני אחרים, וגם לפני החוג, ובכל פעם מצאתי בו רעיונות שהיו כחדשים וגם נשגבים בעיני. אמנם האידיאה העיקרית אחת היא כמעט אצל פינסקר והרצל, אבל הם נבדלים בדרכי הגשמתה.

שניהם, פינסקר והרצל, שללו את הגלות. אולם בסופו של דבר צימצם פינסקר את עצמו ונאחז בדרכי פילנטרופיה, שהביאו ליצירת „הועד האודיסאי", לתמיכה במתישבים על אדמת ארץ־ישראל. הצד הפוליטי של הבעיה הוזנח אצלו כמעט לגמרי. לעומת זה מדגיש הרצל כעיקר את הטיפול הפוליטי, כאיש מדינה מובהק. והוא משרטט ב„מדינת היהודים" פרוגרמה שלמה ומפורטת, שאין בה כלל מן הפילנטרופיה.

הרצל גדל בעיני מאוד, כשנודע לי שהוא לא ידע לא את פינסקר ולא את ה„אוטואמנציפציה" שעה שכתב את „מדינת היהודים". ועוד יותר משנודע לי, שהחינוך שקיבל בשחרות ימיו לא היה חינוך יהודי מלא, ולא היה שונה הרבה מחינוכם של ילדי המתבוללים, וכמו רוב היהודים המתבוללים כמעט שלא התעסק עד משפט דרייפוס בעניני היהודים, והיה

סופרו של עתון מתבוללים גמורים, שרק לעתים רחוקות הזכירו בעתונם את עניני היהודים בעולם. ואף־על־פי־כן דיה היתה דחיפה אחת להפוך את המתבולל ללאומי ולציוני נלהב בעל חזון נבואי, שחזה את עתידם הקרוב והרחוק של עם ישראל וארץ־ישראל, של „העם הנבחר" ושל „ארץ הבחירה". ואני מרשה לעצמי את המחשבה, שיבוא יום וחלק מכתביו יסופח לכתבי הקודש שלנו, לתנ"ך, בשם „חזון הנביא האחרון".

בזכרוני חרות היטב הרושם הרב שהרצל ויצירתו עשו אז על ההמון היהודי במזרח אירופה, בעיקר ברוסיה. ההמון היהודי היה אז במצב של דכאון, ללא קרן־אור שתאיר את דרכו האפלה. הנחמה היחידה היתה ההגירה לאמריקה. אולם אם גם רבבות היגרו, הרי המיליונים נשארו במקומם ללא מוצא. האור החלש שהבהיק, תנועת „חיבת ציון", גם כן היה לוט בערפל סמיך: מצד אחד אי היכולת לפעול גדולות, ומצד שני הדרישה ל„ממלכת כהנים", כאילו רק בשביל „כהנים" נוצרה התנועה ולא בשביל ההמון.

אני זוכר שבאסיפת־נוער אחת שהושמעו בה שתי הרצאות, שלי ושל אחד מחברי, נתגלע „מרד": טען אחד המתווכחים שאמנם הרעיון הוא נכון, אבל אין בו בכדי אחיזה. טען השני שהרעיון הוא רומנטי מדי, והשלישי — שהרעיון הפך ל„סידור" חדש, ששלש פעמים ביום חוזרים על התפילה „ותחזינה עינינו" ולמעשה אין נוקפים אצבע להגשמתה. השתדלתי להרגיע את הרוחות, אך הדבר לא עלה בידי. הרגשתי שהשפעתי על החברים הולכת ופוחתת, ובלבי כירסם החשש, שאשאר עוד מעט עם צבא קטן מאד.

ופתאום הופיע הרצל עם „מדינת היהודים" שלו. כמו במקל קסמים התפזרו העננים השחורים, הערפל נמוג, האויר התבהר והשמש נראתה במלוא זהרה. כאילו בבת אחת התעורר העם בכללותו, ולא רק הנוער ולא רק יחידי הסגולה. ואין כלל חשיבות לעובדה שהעם התחלק לשני מחנות, כמו בזמן הבעש"ט, לחסידי הרצל ולמתנגדיו. כל העם התחיל להתענין בציונות ולחשוב עליה. ההתעוררות גברה עוד משהחלו להגיע הידיעות המוזרות, שלא שמענו דוגמתן זה מאות בשנים: הרצל נסע לקושטה לנהל משא ומתן עם השולטן התורכי. הרצל שוחח עם הירש ורוטשילד, והגולדסמידטים, בדבר רכישתה של ארץ־ישראל. הרצל התידד עם הנסיך מבאדן, ויכול להיות, שהרצל יתקבל לראיון, אפילו אצל „הקיסר" בעצמו... ועם כל זה אין הרצל מתגאה. כל הידיעות האלה נמסרות ישר אל העם, בלי מתווכים, בלי מחיצות. הוא מדבר ישר אל הלב, במלים פשוטות אבל חזקות. איננו דורש כל טובת הנאה לעצמו. הדברים יוצאים מפיו כאילו מישהו עומד על גבו ומצווה: „דבר אל בני ישראל ויסעו"...

אמנם השבועון היהודי „ווסחוד", שהיה בטאונם של היהודים המתבוללים כביכול, התנגד לציונות בכלל ולהרצל בפרט, ועוד יותר ל„מדינת היהודים", ולא נרתע אפילו מלהכתים את הרצל בכינויים שלא כדאי להעלותם על הנייר. אולם השפעתו של העתון הזה היתה מצומצמת בין חוגי השכבה העליונה של יהדות רוסיה, אלה „שחשבו" את עצמם ל„מתבוללים", כי מתבוללים אמיתיים, בבחינת המתבוללים באירופה המערבית, היוו ברוסיה שכבה דקה מאד.

שני העתונים היומיים העבריים: „המליץ" ו„הצפירה", התפלגו בדעותיהם בהתחלת תקופת הרצל. „המליץ" עמד בכל תקפו לצדו של הרצל; לא עבר שבוע בלי שיפרסם עליו מאמר נלהב. ניתן להגיד שהעתון הזה לחם מן ההתחלה את מלחמת הרצל. לעומת זה התנגד לו העתון „הצפירה" בהתחלה. אמנם שלא כ„ווסחוד", לא ידה אבנים בהרצל, ולא פגע בו פגיעה קשה, כי אם הראה, כפי שהתבטא ר' נחום סוקולוב בעצמו במאמר אחד, „אורח לשבת", „התנגדות מתוך הערצה". בכל זאת קשה היה לתקן את המעוות גם לאחר ש„הצפירה" שינתה את עמדתה ועברה לצד הרצל, מפני שלעתון הזה היתה השפעה גדולה על יהודי פולניה. את התוצאות השליליות של העמדה הראשונה הרגשנו בפולניה עד המלחמה העולמית הקודמת.

נמשכתי מיד אחרי הרצל כהמשך חתיכת ברזל קטנה למגנט חזק. התעמקתי יותר ויותר בכל החומר שנתפרסם על ידי הרצל עצמו וע"י עוזריו וחסידיו, וכמו כן בחומר הספרותי של מתנגדיו, ובאתי לידי הכרה ברורה שצדק הרצל בהשקפותיו ובפעולותיו לטובת העם והארץ. גם מה שפגם ביחסו ללשון העברית, שלא קבע אותה כאחד העמודים שעליהם יש להקים את הבנין הציוני, לימדתי עליו זכות. הנחתי היתה שיחסו ללשון העברית לא נקבע מתוך כוונה תחילה, אלא מעצם העובדה שהוא בא אלינו מרחוק, ממחנה המתבוללים, ואת השפה העברית לא הכיר כמעט.

בזכרוני נשארו הרשמים שפעלו עלי האסיפות הסוערות של החוג שלנו בזמן המעבר מ„חיבת ציון" לציונות המדינית של הרצל. דנו על „מדינת היהודים" ועל פעולותיו הפוליטיות של הרצל. היו חברים שראו ב„מדינת היהודים" אוטופיה גרידה, פנטסיה של איש־הרוח. הרבה לילות עברו עלינו בוויכוחים. לבסוף הוחלט על פי הצעתי שנפסיק את הוויכוחים ונתכנס כעבור שבועיים ואז צריך כל אחד לבוא בהחלטתו הסופית, אם הוא מצטרף לציונות של הרצל או לא.

בזכרוני חרות עד היום הפרוטוקול של אותה אסיפה. (עצם הפרוטוקול אבד לי ביחד עם הארכיון הציוני שלי בזמן הבולשביקים). מספר החברים בחוג היה אז ששים וארבעה, מהם שמונה עשרה חברות. באסיפה המיועדת

הצהירו כל החברות וכמו כן שלושים חברים, יחד אתי, שהיו בעד הציונות הפוליטית של הרצל. ששה חברים הצהירו שהם ישארו בארגון של „חובבי ציון" כל זמן שהועד האודיסאי יתקיים. עשרה חברים הודיעו שהם מסתלקים מן הציונות בכללה, מכיוון ששיטת הרצל היא אוטופיה, שלא תתגשם לעולם, והארגון של „חובבי־ציון" במצבו הנוכחי אין לו עתיד. החלטנו להחליף את השם „חוג" בשם „אגודה ציונית". מובן שלאגודה זו נצטרפו רק ארבעים ושמונה החברים מחסידי הרצל. באסיפה השניה נבחר ועד בן חמשה חברים ומזכיר, והועד בחר בי לראש האגודה. ואף־על־פי־כן לא ניתקנו את קשרינו עם „הועד האודיסאי". כל אחד מאתנו המשיך לתרום את שלשת הרובלים בשנה בתמידות, קיבלנו ממנו את החוזרים והדינים והחשבונות, וידענו הכל מה שנעשה בועד, ועל יחסו לפעולותיו של הרצל.

את פעולת „החוג" לא הזנחנו. המשכנו ללמוד תנ"ך, תולדות היהודים, בעיקר על פי ספרי היסטוריה של ר' קלמן שולמן והיסטוריונים אחרונים, וגיאוגרפיה של ארץ־ישראל. במושג „ארץ־ישראל" נכלל אצלנו עבר הירדן המזרחי וחלק מסוריה עד לנהר ליטני ועד מעבר להר החרמון. ולמדנו את הציונות. את הלימוד הזה שאבנו בעיקר מהעתונים שהופיעו ברוסיה בלשונות השונות, וגם חתמנו על עתונים ושבועונים מגרמניה ואוסטריה. את ההוצאות כיסינו במס חבר של עשר פרוטות רוסיות לחודש.

הפעולות הדחופות של המנהיג, שעברו כמו בקליידסקופ: קושטה, הדוכס מבאדן, קיסר וילהלם, השפיעו גם עלינו. הרגשנו שגם אנחנו צריכים „למהר", עלינו לעזור למנהיג. אם לא עזרה חמרית, לכל הפחות עזרה מוסרית: לקרב את העם, את ההמון להשקפותיו. היתה לנו ההרגשה שהמנהיג הגדול דורש זאת מאתנו.

החלטנו לערוך תחת „חסותו" כביכול של „הועד האודיסאי" אסיפה פומבית ולהרצות בה על הציונות המדינית של הרצל. עשינו פרסום גדול לאסיפה. שלחנו הרבה הזמנות מיוחדות לאנשים שהשתתפותם באסיפה היתה אצלנו מוטלת בספק, אל העשירים שחשבו כי מצבם איתן בגלות, לחסידים שהשפעת האדמו"רים היתה חזקה עליהם וביחס לציונות לא היו „חסידים" אלא „מתנגדים", לחרדים סתם וגם לרבנים ולאינטליגנציה היהודית, כלומר לרופאים, לעורכי־הדין, למורים, למהנדסים וכו'. הדבקנו מודעות כתובות באותיות של „קידוש לבנה" בכל בתי־הכנסת, בלי יוצא מהכלל. הפרסומת הזאת פעלה את פעולתה ובערב המיועד התאסף קהל די גדול מכל שכבות העם.

אחד מחברי אגודתנו פתח את האסיפה בפתיחה שהיתה „מוזרה" בעיני אחדים מהנוכחים, בברכת „שהחיינו" על הופעתו של הרצל, הסביר בקצרה

את חשיבות הפרוגרמה של הרצל שב„מדינת היהודים" והציע לאסיפה לבחור ביושב ראש. בבחירת היו"ר התבלטו שלשה זרמים: 1) חסידי הרצל. 2) מתנגדי הרצל. 3) מתנגדים חריפים לציונות בכללה. הללו היו מן החרדים והמתבוללים. לבסוף נבחר אחד שהיה משלם את שלשת הרובלים לועד האודיסאי. מנאומו הקצר אפשר היה להבין, שהוא נוטה למתנגדי הרצל. אחרי שהודה על הכבוד שהנחילו לו, מסר לי את זכות הדיבור.

אני זוכר, שעד שהתחלתי לדבר ובהתחלת הרצאתי הרגשתי רגש של „אימתא דציבורא" — זאת היתה לי הפעם הראשונה שדיברתי בפני קהל גדול ומגוון ומפולג בדעותיו — אבל לאט לאט, בהמשך הרצאתי, התגברתי על המכשול ודיברתי בלי הפסקה שעתים וחצי. הרצאתי נסבה על הקשרים שבין עם ישראל לארץ־ישראל, על העליות לארץ במשך כל ימי הגלות. תיארתי את עליתו של ר' יהודה הלוי, את נסיונו של דון יוסף נשיא, „הדוכס מנקסוס", להקים את טבריה. דיברתי על עלית החסידים והתעכבתי על מצבנו ברוסיה ועל העליה לארץ כתוצאה מהפוגרומים שהיו בימינו. תיארתי את מפעלו של הברון אדמונד רוטשילד בארץ־ישראל. דיברתי על האנטי־שמיות החדשה, על משפט דרייפוס ועל הופעתו של הרצל. הרצאתי הארוכה נתקבלה ע"י חלק מן הנוכחים בהתלהבות, וחלק גדול מהם הגיב בשתיקה.

התחילו הוויכוחים. הראשון למתווכחים היה מהחרדים. הוא השווה את הרצל ל„משיחי השקר", לשבתי־צבי וליעקב פרנק, ומכיוון שהראשון התאסלם והשני התנצר, נשארה להרצל, לדעתו, רק הדת של בודה.

אחד מהאינטליגנציה טען שהעם היהודי צריך ללחום נגד הריאקציה בכל מקומות פזוריו, לפתח את השכלתו של העם היהודי לפי תרבות העמים שבתוכם הוא נמצא, והתשועה תבוא מההתבוללות...

היו הרבה מתווכחים מבין „שוללי הגלות", מבין חברי „חובבי־ציון" הותיקים. מהם היו שהתנגדו להרצל, בחשבם שפעולתו הרעשנית עלולה להביא נזק לישוב החדש בארץ־ישראל. לדעתם יש להמשיך את העבודה לטובת המתיישבים בלי רעש והמולה, ויש להשתדל למשוך לענין ישוב הארץ הרבה „רוטשילדים" שירכשו בחשאי בכספם את אדמת ארץ־ישראל.

לא חסרו מתווכחים ממצדדי הרצל. והיו שהביעו את דעתם, שיש לנקוט בדרך הפשרה בבחינת: „טוב אשר תאחוז בזה, וגם מזה אל תנח את ידך", לעזור להרצל במה שאפשר ולהמשיך בשיפור מצב היהודים בגלות.

מכיוון שהאסיפה היתה מגוונת ונוכחו בה גם אנטי־ציונים, ואי אפשר היה לקבל איזו החלטה שהיא, הכרזתי שיוזמי האסיפה החליטו ליסד אגודה ציונית על יסוד הפרוגרמה של הרצל, ועל הרוצים להכנס לאגודה להרשם במקום מסוים ובשעות מסוימות.

לא עבר זמן רב, ובאגודה שכינינו אותה בשם „ציון" נרשמו כשלוש מאות חברים מכל שכבות העם, צעירים וזקנים, בעלי תעשיה ופועלים, אנשי מסחר, חרדים וחפשים, אנשים ונשים.

תפקידן העיקרי של האגודות בזמן ההוא היה לנהל תעמולה להפיכת התנועה של „חיבת ציון", הפילנטרופית בעיקרה, לציונות מדינית.

האגודה שלנו, כמו כל האגודות שנתיסדו אז בכל תפוצות ישראל, היתה עמוסה עבודה רבה. ואני מוכרח הייתי להזניח לזמן מה את לימודי ולהתמסר לפעולות האגודה. היה צריך לסדר אסיפות פומביות ולהרצות בהן, ולנאום בשבתות בבתי הכנסת. ועל הכל ישיבות תכופות של הועד ואסיפות כלליות של האגודה, בהן קראנו את נאומיו הפומביים של הרצל בערים הגדולות באירופה, ואת הידיעות על פעולותיו הפוליטיות ודנו בהן.

הידיעות האלה נאספו מהעתונים העברים שהופיעו ברוסיה וגם מהעתונות האירופית, ומהם נערכה אינפורמציה לחברים.

לעתים קרובות הוזמנתי לסייע בייסוד ובארגון אגודות ציוניות בסביבתה הקרובה של עיר מגורי. הייתי עמוס עבודה רבה ופעלתי בקדחתנות. הגיתי בפעולות אלה יומם ולילה ולא נשאר לי זמן פנוי לעניני הפרטיים.

מחיבת-ציון לציונות

פרק תשיעי

ברוך שאמר והיה „העולם" — כולנו חיים עם הקונגרס —
חתונה כמנהג הזמן ההוא — „הנה יהודי גרמניה חייהם
טובים מאוד".

פעולותיו של הרצל הלכו לפניו. הוא נערץ בפי רבים מיהודי אירופה המזרחית, בארצות הבלקן, בפולין ובעיקר ברוסיה, שבה היתה ההכרה הציונית מפותחה הרבה יותר וההתבוללות לא השתוללה בה כמו באירופה המרכזית והמערבית.

אגודתנו הציונית הלכה והתפתחה באופן ניכר ומספר חבריה הגיע למאות. רבים מחבריה חיו בתקוה חזקה, שבקרוב ישיג הרצל את מבוקשו ותאופשר העליה לארץ־ישראל. רבים היו מוכנים למכור את בתיהם, חנויותיהם וסדנאותיהם, כדי שיהיה צרור הכסף מוכן ומזומן אצלם לשעה המאשרת אשר בה יתכנסו מסביב לדגל הציוני ויעלו ברוב עם, „מי ברכב ומי ברגל", לארצנו. אני עיכבתי בידם משום שהבנתי שלא על נקלה תושג הסכמתה של תורכיה למסור לנו את ארץ־ישראל. וגם לאחר שתסכים יהיה צורך להשיג עוד את הסכמתן של מדינות אירופה שיש להן אינטרסים בתורכיה. המתיחות הנפשית היתה מרובה. היו חברים שהשמיעו דברים נגד האיטיות בפעולותיו של הרצל. הם חשבו, שהרצל צריך היה להכריז קודם כל על עליה המונית לארץ־ישראל. לדעתם היה מעשה זה מקדם את המשא־ומתן עם הממשלות.

באחת האסיפות של אגודתנו פתח אחד החברים במלים אלה: „אם כן למה זה אנוכי"? אם גם הצלחתו של הרצל אינה אלא בבחינת „הלכתא למשיחא", ענין ל„עתיד לבוא", למה היה צריך לעורר את העם ולהרגיז את עצביו בהבטחות שקשה לקיימן? אמנם נשמעו טענות כאלה מפי מעטים, אך רובם הגדול של החברים הבינו את המצב, ועזרו לי ללחום נגד הדעות הנפסדות האלה.

וביום בהיר אחד הופתענו בידיעה שנתפרסמה בעתונות, שבקרוב יופיע כתובת השבועון פניתי למערכת במכתב וביקשתי לרשום את אגודתנו כמנוי כתובת השבועון פניתי למערכת במכתב ובקשתי לרשום את אגודתנו כמנוי על שני אכסמפלרים. את המכתב התחלתי במלים: „ברוך שאמר והיה

העולם", ובו הבעתי את דעתי, שהשבועון צריך להופיע גם באידיש, מפני שאין להזניח את הדוברים אידיש ואינם קוראים גרמנית.

השבועון נשלח לנו בקביעות, אולם תשובה על מכתבי לא קיבלתי. עובדה היא שהשפעת השבועון לא היתה רבה על יהודי רוסיה ופולין, שרק חלק לא גדול מהם ידע את השפה הגרמנית. באסיפות אגודתנו היינו מתרגמים רק את האינפורמציה הקצרה והיבשה. את המאמרים קשה היה לתרגם ומהם נהנו רק מעטים.

השבועון היה מכוון בעיקר, כפי שהבינונו אחר כך, כלפי המתבוללים באירופה המרכזית.

מהשבועון נודע לנו על דבר ההכנות לקונגרס, שהיה צריך להתכנס במינכן. משקראתי את המחאה של הרבנים המתבוללים בגרמניה, התאזרתי עוז בתמימותי, כתבתי תשובה עליה ושלחתיה למערכת „די וועלט". חשבתי שתשובתי היא התשובה ב„הא הידיעה", אולם היא מצאה ודאי מקום מנוחה בסל המערכת.

כשנודע שהקונגרס יתכנס על פי הזמנות, ללא בחירות, התחילה באגודתנו תסיסת התנגדות. היתכן קונגרס ללא בחירות? האם אין כל חשיבות לדעתם של המוני היהודים בתפוצותיהם? בעיני רבים נחשב סידור זה כבלתי דמוקרטי, כבלתי פרוגרסיבי. המתנגדים דרשו בתוקף שנפרסם מחאה נגד „עוול" זה...

בעמל רב עלה לי להסביר לחברים, ששורת ההגיון נותנת, שאין לארגן את הקונגרס הראשון על פי בחירות, כי הרי יש לחשוש שמא יבואו לקונגרס נציגיהם של המתבוללים ושל המתנגדים לציונות, ויפוצצו את הקונגרס מבפנים. והרי הקונגרס הזה אינו קונגרס יהודי עולמי אלא קונגרס של ציונים המסכימים לפרוגרמה מסוימת, ובודאי יוחלט בקונגרס זה על הנוהג בעתיד, לאחר שיווסד הארגון הכולל של הציונים. לאט לאט, אחרי ישיבות ואסיפות כלליות אחדות, נרגעו המתמרדים.

בכליון עינים חיכינו ליום ה־29 באוגוסט, יום פתיחת הקונגרס הציוני־המדיני הראשון בבזל בשויצריה.

לפני הקונגרס ניסחנו מכתב ברכה ושלחנוהו לקונגרס. הבענו את תקותנו שהבמה הזאת, שמנהיגנו ד"ר הרצל יצר בשביל עם ישראל וארץ־ישראל, תהיה תמידית, וכי בהמשך הזמן יהפך הקונגרס לפרלמנט יהודי עולמי, שמקום מושבו יהיה לא בגולה אלא בארץ־ישראל ובעיר הקודש בירושלים.

לאסיפותינו הכלליות היינו מתכנסים ברשיון המשטרה, שהיה ניתן לנו תמיד ללא עיכובים, משום שעמדנו תחת חסותו של הועד האודיסאי. לתקופת הקונגרס מצאתי לנחוץ להכין מראש רשיון לאסיפות אחדות רצופות. ניחשתי

שאי אפשר יהיה להסתפק באסיפה אחת או שתים, וגם רציתי לעשות פומבי לקונגרס ולאפשר את השתתפותם של כל חברי אגודתנו, וגם של אלה שלא היו חברים, שמן הסתם ירצו לשמוע מהנעשה בבזל.

הלכתי לקצין המשטרה וביקשתי רשיון לעשר אסיפות במשך שבועים, לשם תעמולה לטובת הועד האודיסאי. בתחילה השיב לי שאין הדבר באפשרותו כלל, אולם כאשר אמרתי לו „בשפת רמזים", שאני מוכן לשלם בעד הרשיון עשרים רובל, שינה את יחסו לענין ואמר לי לבוא כעבור שלשה ימים. וכשבאתי אליו שנית, הגיש לי רשיון לשמונה אסיפות במשך שבועים. (כמובן שקיימתי את הבטחתי, והקצין בא על שכרו).

בימי הקונגרס, לפניו ואחריו, התאספנו כמעט בכל ערב והיינו קוראים את הידיעות שנתקבלו על ההכנות לקונגרס ועל מהלך הקונגרס עצמו. התיאורים עשו עלינו רושם חזק. כל אחד מאתנו הרגיש מעין „עלית נשמה". כולנו חיינו יחד עם הקונגרס.

בזמן שקראנו על הישיש ד"ר ליפה מיאסי, שפתח את הקונגרס בברכת „שהחיינו", עבר רעד בקהל הנאספים. בעיני רבים נראו דמעות גיל ואחדות מהחברות פרצו בבכי מרוב שמחה.

כל העתונים, כמעט בלי יוצא מהכלל, תיארו את הרצל, בזמן שקם לנאום את נאומו הראשון, „כדמות מלכות נפלאה". צירי הקונגרס קיבלו אותו בתשואות סוערות שנמשכו כרבע שעה. הצירים שנפגשתי אתם אחרי הקונגרס, בהזדמנויות שונות, אמרו לי, שרבים מצירי הקונגרס הרגישו, שהרצל הוא גואלו של העם היהודי, ולא נרתעו אפילו מלומר, שראו את הרצל כ„משיח בן דוד".

כאשר גמרתי לקרוא בפני הקהל את נאומו של הרצל, שתרגמתיו לאידיש מהתרגום העברי שהיה בידי, פרץ הקהל במחיאות כפים ובתשואות. הרגשתנו היתה כאילו הרצל בכבודו ובעצמו עומד לפנינו ונושא את נאומו.

אחרי כן תרגמתי לאידיש את נאומו של מכס נורדאו. עד אז לא ידעתי שמחבר „הפרדוכסים" יהודי הוא. קראתי את ספריו בתרגום רוסי ולא עלה עד דעתי שיהודי כתב אותם. גם רוב הקהל לא ידעו כמוני על יהדותו של נורדאו.

גם נאומו של נורדאו זכה לתשואותינו.

אולם התפלאנו אז לעובדה, שבנאומיהם לא נזכרו צרות יהודי רוסיה כלל. אחר כך נודע לנו מפי צירי הקונגרס, שזאת היתה דרישתם של הצירים מרוסיה, משום שפחדו לפגוע בפומבי בממשלה הרוסית הרשעה. אולם כאשר עיינו היטב בנאומו של נורדאו, הוברר לנו, שאמנם נגע בעקיפין

בצרות יהודי רוסיה. אחרי שהזכיר ארצות מסוימות במזרח אירופה, הוסיף „וביתר ארצות מזרח אירופה", וגם ברמזים אחרים התכוון לרוסיה.

אני רוצה לציין כי נאומו של הרצל נתקבל ללא כל הערות. לעומת זה עורר נאומו של נורדאו ויכוחים עזים מיד. עורך־דין אחד, שלא נמנה עם הציונים וכנראה נטה לצד המתבוללים, טען שנורדאו בנאומו בקונגרס הציוני אישר את הנחתו ב„פרדוכסים", שגאוניות גובלת עם שגעון. לדעתו, אסור היה לנורדאו לנגוע בצרותיהם המוסריות של היהודים בארצות מערב אירופה. כי בזאת סיכן את האמנציפציה שרכשו אחרי עמל רב, ואם תתעורר עכשו שאלת היהודים במערב, תחול האשמה אך ורק על מכס נורדאו.

מובן שתכנית בזל נתקבלה אצלנו בתשואות ובמחיאות כפים נלהבות וסוערות.

הרבה מהנאספים הביעו את רצונם להתחיל מיד במגביות לטובת הקרן הקימת לישראל וליסוד אוניברסיטה, שעליהם דיברו כבר בקונגרס הראשון. היו גם שרצו להכניס סכומים הגונים בו במקום. תפקידי היה משונה: עלי היה לשכך את התלהבותם של הרבה מהחברים ולהטיף לאורך רוח. הסברתי להם, שעדיין לא נתקבלו כל החלטות בענינים האלה, ויש לחכות להחלטות שתבואנה בקונגרסים הבאים.

גם נאומו של ד"ר מאנדלשטאם מקיוב שנסתיים במלים: „במיוחד ובראש וראשונה אנו חייבים תודה לאיש האמיץ, הד"ר הרצל, על שאנו כולנו מכל הארצות מכונסים פה, כדי לפעול למען עתידו של עמנו", עורר לתשואות נלהבות, ועוד יותר נתרוממו הרוחות, כשקראנו על פנייתו של ד"ר מאנדל־שטאם אל הרצל וגזרתו עליו, „שלא ינוח ולא ישקוט עד שיגשים בחיים את מדינת היהודים".

על ד"ר מאנדלשטאם סיפרו, שהאוניברסיטה בקיוב הציעה לו פרופיסורה לאופטלמולוגיה, בתנאי שיתנצר. והוא דחה את ההצעה בדברים אלו: אם אתם זקוקים לנוצרי, אציע לכם את משרתי, ואם זקוקים אתם לפרופיסור, אציע את עצמי. והוא אמנם במשך כל חייו לא קיבל מהממשלה הרוסית את התואר פרופיסור, אבל קיבל את התואר הזה מהעם היהודי, וכולם כינו אותו בשם „פרופיסור מאנדלשטאם".

הקונגרס הראשון נמשך כידוע רק שלשה ימים, אבל „הקונגרס" שלנו נמשך שבועים רצופים. התאספנו בכל ערב והיינו מתפזרים מאוחר בלילה. את „הקונגרס" שלנו סיימנו בקריאה: „לשנה הבאה בירושלים"! „לשנה הבאה בירושלים"! הכרזה זו לא היתה מן הפה ולחוץ... היינו בטוחים שבמשך השנה יגמור הרצל את המשא־ומתן עם השולטן ועם הקיסר וילהלם, ויכריז על עליה המונית לארץ הבחירה, לארץ־ישראל.

*

באותו פרק־זמן גמרתי את בית הספר לרופאי שינים, והיה עלי ללמוד עוד באוניברסיטה שנה ומחצית השנה מקצועות השייכים לריפוי שינים ולעמוד אחרי כן לבחינות הגמר הממשלתיות שבאוניברסיטה.

בינתים הגיע הזמן שאקיים את הסעיף השני של צוואת אמי ע"ה, היינו למצוא לאחותי חתן ולהשיאה. היא הגיעה לגיל של עשרים ושלוש. דאגה זו רבצה רק עלי, מפני שאבי ז"ל הפסיד בעסקים רעים את כל רכושו, ושני אחי היו כבר בעלי משפחה והיו להם דאגות משלהם.

על שמי ועל שם אחותי היו מופקדים בבנק, בתור ירושה מאמי, אלפים וחמש מאות רובלים לכל אחד. העברתי גם את חלקי על שם אחותי. מהסכום הזה הקצבתי שלושת אלפים רובלים לנדוניה ואת השאר למלבושים, למתנות לחתן ולהוצאות החתונה. השדכנים חיפשו ומצאו שידוך הגון: צעיר מושלם, בן לסוחר יערות עשיר. הצעירים נפגשו ו„התאהבו". אחרי איזה זמן ערכנו חתונה עשירה ברוב פאר והדר.

הזמנתי לחתונה את כל בני משפחתנו המסועפת. באו דודות ודודים מקניגסברג, מברלין, מוינה, מברודי ומפריז. אלה היו אחיה ואחיותיה של אמי ז"ל. הדודות והדודים מצד אבי היו כולם תושבי רוסיה, ורבים מהם תושבי מינסק, עיר מולדתי. גם מקרובי החתן באו רבים.

שכרנו את האולם הגדול ביותר במינסק לשלושה ימים רצופים.

ביום לפני החתונה ערכתי כמנהג הזמן סעודה לעניים. כל העניים שבאו לסעודה, שנמשכה משתים אחרי הצהרים עד שמונה בערב, קיבלו ארוחה טובה, גם ח"י פרוטות במזומן. ניגנה תזמורת והכלה רקדה עם הנשים העניות.

לחופה ולסעודת השמחה באה סלתה ושמנה של העיר מינסק ורקדנו כל הלילה עד אור הבוקר.

ביום שלאחר החופה ערכו הורי החתן סעודת ערב, שנמשכה עד אחרי חצות.

בסעודה זו פתח דודי ר' יוסף חיים מגרמניה בנאום ברכה לזוג הצעיר. אחרי כן הצעתי שבין מאכל למאכל ינאם הרוצה לנאום ושנבחר בדודי מצרפת כיושב ראש. הצעתי נתקבלה והייתי הראשון שביקש את רשות הדיבור.

בנאומי הקצר, שפתחתיו בפסוק „אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי", הצעתי לאסוף בין המסובים סכום כסף לטובת ישוב ארץ־ישראל, לשלוח את הכסף בצירוף מכתב אל „הועד האודיסאי", ולשלוח גם מכתב עידוד לד"ר הרצל, באמצעותו של הועד.

ידעתי שהצעתי תעורר ויכוחים, וכך היה. ראשון למתווכחים היה אבי ז"ל. הוא טען שאמנם ישנם מאמרים רבים בתלמוד לטובת ישוב ארץ־ישראל, אולם הוזהרנו „לא לדחוק את הקץ". והרי כל „מגלי הקיצין", „מחשבי הקיצין" ו„דוחקי הקיצין", כולם נכשלו. ואחרי שנזף בי קשה, הסכים לחלקה הראשון של הצעתי, ודחה בהחלט את הצעת העידוד לד"ר הרצל.

הנואמים האחרים התקיפו אותי מכל הצדדים. דודי חיים מברלין טען שהופעתו של הרצל הביאה רעה ליהודי גרמניה. היא תגביר את האנטי־שמיות ההולכת ומתגברת בלאו הכי. דרך אחת, לדעתו, בפני יהודי גרמניה! עליהם להשתדל „לא לעורר רשעות" בין הגויים, להסתגל למנהגי הגרמנים. ואכן מאז שהשליכו אחרי גבם את האידיש והחלו מדברים גרמנית טהורה, והחלו מכנים את עצמם „גרמנים בני דת משה", הסתדרו בגרמניה על צד הטוב ביותר. הנה היהודים בגרמניה חייהם טובים מאוד. הם עוסקים במסחר, בתעשיה, בבנקאות, שרובה בידי היהודים. הפרופיסורים המפורסמים ביותר הם יהודים. קם דור שלם של רופאים, יוריסטים, מהנדסים, אדריכלים, חימאים ומורים. אלא מה, האנטישמיות? ברוך השם יש לנו ממשלה בגרמניה המגינה על היהודים, שלא יעשו בהם פרעות. ומה דורש מאתנו אותו ד"ר הרצל? הוא רוצה שנעזוב את הארצות, שאנחנו מעורים בהן זה מאות בשנים, שנסתלק מחיינו הטובים והנוחים ונהגר לארץ־ישראל השוממה, עוד לפני בואו של משיח צדקנו. והנה עכשיו — המשיך דודי לטעון — אחרי התעמולה של הרצל, מדברים גרמנים ומרמזים לנו שנעזוב את אירופה ונעבור לארצנו, למולדתנו הישנה ארץ־ישראל. דיבורים כאלה שמע באזניו מפי גרמנים מנומסים. אולם ישנם גם גרמנים בלתי מנומסים הדורשים מאתנו בפה מלא שנלך מהם, הרי יש לנו ארץ משלנו, מנהיג משלנו. ולבסוף הציע לשלוח להרצל לא מכתב עידוד, אלא מחאה חריפה, בשם כל היהדות.

בכיוון זה דיברו גם דודי האחרים, הוינאי, הגליצאי והקניגסברגי. האחרון הזכיר לי את חטאות נעורי, בהיותי אצלו, שגרמתי לפירוד בין אבות לבנים, ושעד עכשו הם סובלים מתעמולתי הציונית.

גם דודי מלובלין תמך ב„גרמנים הטהורים". שתק רק אחד, דודי מצרפת. הוא דא דיבר דבר. הבנתי שהוא נמצא עוד תחת הרושם של „משפט דרייפוס".

אחרי הוויכוחים עניתי למתווכחים. בתשובתי לאבי ז"ל הראיתי על הסתירה שבין התנהגותו בעסקיו היום־יומיים לבין תפיסתו את דרכי הגאולה. הרי בעסקיו היום־יומיים אינו סומך אך ורק על הנס, אלא הוא טורח ועמל מתוך תקוה לעזרת ה'. ומדוע יש לצפות לגאולה מתוך חיבוק ידים? ובתשובתי לדודי סקרתי את תולדותינו והפניתי את תשומת לבם לתולדות היהודים

בספרד, שגם בה חיו היהודים חיי עושר ואושר ובכל זאת נסתיימו הדברים שם כפי שנסתיימו. חיויתי את דעתי שהאנטישמיות תלך ותגבר. לא באשמתו של הרצל כלל, אלא מסיבת הקנאה בעשרם של היהודים, שהתושבים העיקריים רואים אותו כרכושם הם שהיהודים חמסוהו מידם. הזכרתי את משפט דרייפוס, שבאמצעותו חשבו לכלות את כל היהדות בצרפת. ומשפט זה הרי „בוים" עוד לפני הופעתו של הרצל.

הראשון שנגש ללחוץ את ידי אחרי שסיימתי את דברי, היה דודי מצרפת. כנראה שקלעתי למטרה ולא החטאתי. ממנו ראו וכן עשו יתר דודי ודודותי, מתוך הודאה בנצחוני.

בינתים פרש לו הרבי שלי, ר׳ ברל קוידנובר, לחדר מיוחד וכתב את שני המכתבים, בסגנון תנ״כי מליצי כמובן. המכתבים נקראו ונתקבלו בתשואות ובמחיאות כפים. אבי החתן שם את המכתבים בקערה ששלשל לתוכה חמשה רובלים ועבר על פני המסובים למען יחתמו על המכתבים ויכניסו לקערה את מתת ידם.

לפי הצעת אחד מדודי, שהיה חסיד, נסתיימו הדברים בריקוד חסידי, בו השתתפו בצוותא כל האורחים, שרקדו בדבקות ובהתלהבות.

כנהוג, נסתיימה החתונה ב„שהשמחה במעונו ושאכלנו משלו" וב„שבע הברכות".

פרק עשירי

תעמולה בחוץ וויכוחים מבפנים — „החצי לעסקי והחצי לציון" — השוני של יהדות פולין — ברגים קטנים — הקונגרס השני.

אחרי הקונגרס הראשון במשך חצי שנה בערך, לא נחתי, ללא גוזמה, אפילו יום אחד. מחשבותי ופעולותי היו נתונות מבוקר עד חצות הלילה לתעמולה בין השכבות השונות בעם. סידרתי ישיבות ואסיפות. הרציתי הרצאות. בשבתות נאמתי בבתי הכנסת השונים. לא בכל בתי הכנסת קידמוני בסבר פנים יפות. הדבר היה תלוי בהשקפותיהם של הגבאים והרבנים ושל סתם יהודים, שחשבו את עצמם לחכמים ונבונים בהתנגדותם לציונות ובמיוחד להרצל. במקרים רבים עמד הציבור לצדם של אלה, שנחשבו לבעלי אוטוריטה בדברים כאלו.

קרה, שבבית כנסת אחד דחה הגבאי את בקשתי ולא נתן לי לנאום בפני המתפללים לפני קריאת התורה. אולם בין המתפללים היו אנשים בעלי השקפות ציוניות וגם אחדים מחברי אגודתנו. הם יצאו במחאות נגד הגבאי, פרצה מריבה ולא היה רחוק הדבר שיעברו למכות ולמהלומות. לבסוף התייצב רוב הקהל לצדי, ואני נאמתי כשעה.

גם הפעם, כמו בתקופת „חיבת ציון", נתקלתי במכשול ששמו „אחד העם", שיצא במאמרים חריפים נגד הרצל, נגד הקונגרס ונגד הציונות המדינית בכללה. הוא לא האמין בהגשמת הרעיון הציוני המדיני, והיה בטוח ששום ממשלה, וביחוד הממשלה התורכית, לא תתן את הסכמתה להגשמת הרעיון הציוני. הוא אפילו הרחיק לכת וכתב באחד ממאמריו, שאם גם תסכמנה הממשלות לתת לנו את מבוקשנו, אין העם היהודי מוכשר לקבל את המתת, מפני שרוחניותנו אינה צרופה. את המאמר הנ"ל סיים בערך במלים: „עם ישראל יושע לא על ידי דיפלומטים, אלא על ידי נביאים"...

עוד פעם התפלגו הציונים. מהם שנטו אחרי אחד העם, ומהם שעמדו לצדו של הרצל. מהם שהיו בעד „הציונות המעשית", ומהם בעד „הציונות המדינית". עוד פעם התחילו ויכוחים, הסברות, פירושים ופירושי פירושים ללא סוף.

לשמחתנו נמצאו אישים כמו ר' משה ליב לילינבלום וד"ר אהרנפריין,

שיצאו בחריפות נגד מאמרו של אחד־העם, והתפתח פולמוס דברים חריף. בכל פעם שנתקלתי בטענות שהתבססו על מאמריו של אחד־העם, השתדלתי להפריך אותן.

צריך לציין שההמון לא הושפע כל עיקר ממאמריו של אחד־העם. בכל תפוצות ישראל נתרבו האגודות הציוניות, שיסוד להן שימשה הפרוגראמה המדינית, שנוסחה בקונגרס הראשון בבזל.

בהתחלת הקיץ של שנת תרנ"ח התחילו, לפי הצעתו של הרצל, לדון על כינוס הקונגרס השני באוגוסט 1898. בעולם הציוני נחלקו הדעות. היו שהתנגדו לקונגרסים תכופים בכל שנה ושנה. ונימוקיהם היו, בעיקר, שקונגרס יש לכנס רק אחרי הישג ממשי, שיש בו בכדי לקרב אותנו אל המטרה העיקרית. והיות שבמשך מחצית השנה מאז הקונגרס הראשון לא הושג דבר, טענו שאין צורך בקונגרס חדש.

אני הייתי בין המחייבים. דעתי היתה, שהקונגרס הראשון היה יותר הפגנתי ממעשי. בו סומנו רק ראשי הפרקים של הרבה שאלות, אבל לא באו לידי פירוטן המעשי. למשל, נוסדה ה„הסתדרות הציונית", אבל לא נקבעו הקווים העיקריים שיאחדו את ההסתדרות הזאת. וכתוצאה מכך מנהלת כל אגודה ואגודה את העבודה הציונית על דעת עצמה. לא נקבע דבר בדבר אירגון פעולותיהן של האגודות שבכל הארצות שהיהודים נמצאים שם. והרי יש צורך להקים מנגנון בכל ארץ. כמו־כן דובר בקונגרס על מוסד כספי, אבל עדיין לא הוחלט דבר על מהותו. דובר על „השקל", המקנה חברות בהסתדרות הציונית ואת זכות הבחירה לקונגרס, אולם עדיין לא הוסדרה באופן רצוי שאלת גבייתו של מס קטן זה. הראיתי על שאלות אחרות שלא מצאו בקונגרס הראשון את פתרונן. דעתי היתה, שכל הפרובלימות האלה אין לפתרן בשנה או בשנתיים; על כן בשנים הראשונות, מוכרח הקונגרס להתאסף בכל שנה ושנה. אחרי דיון ממושך באגודתנו נתקבלה דעתי ברוב גדול, ואת החלטתנו בענין זה העברנו לועד הפועל בוינה.

באותו הזמן, בהתחלת הקיץ של שנת הקונגרס השני, נעשיתי על פי ההכרח לבעל עסקים מסחריים. אחרי חתונת אחותי נשארתי ללא אמצעים חמריים, וכדי לפרנס את אבי ואת עצמי, ולמען אוכל לצבור מעט כסף להמשכת לימודי באוניברסיטה, נעשיתי סוכן לסחורות שונות שיוצרו ברוסיה ומחוצה לה, ובעיקר למוצרים של בתי החרושת שבבלטיקום, ולרגל עסקי ביקרתי בהרבה ערים בכל רוסיה, עד גבול סיביר ובפולניה.

בהיותי בנסיעותי חילקתי את זמני לשנים: החצי לעסקי והחצי לעבודה הציונית, לתעמולה לאסיפות ולהרצאות. ואני יכול להעיד, שבכל המקומות שביקרתי מצאתי התעוררות רבה בין היהודים. בכל המקומות נמצאו אנשים

פעילים שניהלו תעמולה בין האוכלוסיה היהודית. מובן שההתעוררות לא היתה במידה שווה בכל חלקי רוסיה. אין להשוות את התנועה הציונית בערי ליטא (עכשיו רוסיה הלבנה) לזו שבערי מרכז רוסיה, לא זו שבין יהודי קורלנד לזו שבקווקז או בקרים. הדבר היה תלוי בהרבה סיבות, בהבדלים הכלכליים והתרבותיים, בצפיפות השונה בערים השונות שבחלקיה השונים של רוסיה. בערי ליטא ואוקראינה, למשל, לא היה לי מה לעשות. שם לא היו זקוקים לי, כי כאן התנהלה לרוב עבודה מסודרת על ידי עסקנים ציוניים ותיקים וחדשים. אבל בחלקיה האחרים של רוסיה ראיתי רק במקומות בודדים התעוררות־מה של הכרה ציונית. לא היו כאן חברים פעילים. חסרו כאן הידיעות על הנעשה בתנועה הציונית. במקומות כאלה התעכבתי יותר ממה שהייתי צריך להתעכב בגלל עסקי, והשתדלתי להדריך בעבודה הציונית צעירים וזקנים, גברים ונשים. במספר מקומות אירגנתי אגודות ציוניות והרציתי הרצאות. בוויכוחים אחרי ההרצאות נתקלתי ביהודים שהשתייכו למפלגות המהפכניות ול„בונד", שהשתדלו להוכיח, שהדרך לשיחרור העמים, ובכללם העם היהודי, היא אך ורק במהפכה סוציאליסטית ברוסיה ובכל העולם. במקומות לא־מעטים ניצחתי את מתנגדי, והאגודות שיסדתי התקיימו והתפתחו, והייתי מקבל מהן ידיעות משמחות.

איני יכול לעבור בשתיקה על מה שקרה לי בעיר ברינסק. העיר הזאת היתה מחוץ ל„תחום המושב", ולפני שגמרתי את לימודי באוניברסיטה לא היתה לי זכות ישיבה מ„חוץ לתחום", כמו כל היהודים שלא היו להם זכויות מיוחדות. באתי לברינסק בבוקר. הרכב הביא אותי למלון. לפי דרישתו של שומר הסף מסרתי לו את הדרכיה שלי, ולא ידעתי שביחד עם הדרכיה עלי להשליש בשביל „השוטר הראשי" שלושים קופיקות כמס גולגולת של יהודים מחוסרי זכויות. אחרי שגמרתי את עסקי, פניתי לעסקי הציונות. העסקן הציוני במקום סיפר לי, שהעבודה באגודה הציונית שלהם מתנהלת בעצלתים, וניאות ברצון לכנס מחר בערב אסיפה בבית הכנסת, ושארצה בה על הציונות המדינית.

משבתי למלון לנוח מעמל היום, נכנס אלי שומר הסף והודיע לי, שהשוטר לקח את הדרכיה שלי ומסרה ל„סגן הפוליציימיסטר", מכיוון שלא שילמתי את המס המגיע לו מכל יהודי מחוסר זכויות, ועלי להופיע לפני כבוד מעלתו בשש בערב. שם מצאתי כ„מנין" יהודים, שהוזמנו למשטרה כמוני. הכינותי בידי הימנית שטר של שלושה רובלים וחיכיתי לתורי. משהוכנסתי לחדר „כבוד מעלת" הפקיד הגבוה, קידמני בצעקות ובחרפות, כיצד העזתי לבוא לעיר הרוסית „הקדושה" הזאת, בעוד שאין לי זכות ישיבה מחוץ לתחום המושב? אני התממתי ושאלתי בנימוס את „כבוד מעלתו" שאלות כמו אלה:

„מה חטאתי ומה פשעתי בהכנסי לעיר הזאת? אני התהלכתי שעות מספר ברחובות העיר, לא גנבתי דבר, לא העלבתי איש, אכלתי ושתיתי במסעדות שבעיר ושילמתי במיטב כספי, קניתי סיגריות, ובעלי המסעדות והחנוונים הביעו לי את תודתם בעד הכסף שקיבלו ממני"... עוד לא סיימתי את דברי והפקיד צעק אלי שנית „צעקה גדולה ומרה". הבנתי שעוד רגע והוא יאסור אותי, ובלי לדבר עוד הושטתי למולו את ידי עם שטר שלושת הרובלים... והוא, בלי לדבר עוד דבר, קיבל את הכסף, וכמדומני שהודה לי, ובלי דברים החזיר לי את הדרכיה שלי. מבשרי חזיתי, איפוא, שהטיפוס „שר העיר" שבקומדיה „רביזור" של גוגול, אינו פרי הדמיון של הסופר.

נשארתי בברינסק עוד יומים, גמרתי את עסקי המסחריים והציוניים, והמשכתי את דרכי לערים „קדושות" אחרות, אבל למדתי מן הנסיון וחיפשתי, קודם כל, אחרי „השוטר הראשי".

ביקרתי גם ב„פולין הקונגרסאית". כאן נתקלתי בתופעה משונה מאוד: בניגוד ליתר חבלי רוסיה שבתחום המושב, היתה כאן התנועה הציונית חלשה מאוד, מלבד בפלכים סובלק ורדום ובעיר ורשה, שבהם היתה התנועה הציונית ניכרת לא פחות מאשר בערי ליטא ואוקראינה. בכל הפלכים האחרים שבחבל זה לא היטו היהודים אוזן לתעמולה הציונית. חקרתי לסיבת הדברים ונודע לי, שהסיבה העיקרית היתה התנגדותם של האדמו"רים הרבים שבפולין. הם התנגדו בכל תוקף, לתנועת „חיבת ציון", ואחר כך להרצל ולציונות המדינית שלו, וגם לשפה העברית. אני הסברתי לי את התופעה הזאת בפחדם של האדמו"רים, שמא תוציא ההשפעה הציונית את צאן מרעיתם מתחת ידם.

בקיץ שנת תרנ"ח שהיתי בפולניה כחודש ימים, וכל כמה שהשתדלתי לטובת הרעיון הציוני, לא עשו מאמצי פרי כמעט. בכל המקומות דיברתי על אזנים אטומות. נוכחתי לדעת שבין יהודי פולין היה מפותח איזה רגש של „פטריוטיות" מיוחדת לפולין, איזה רגש של אהבת „המולדת", אם כי לא היתה כאן התבוללות בנוסח גרמניה. אדרבא, היהודים ברובם החזיקו בתוקף ב„קפוטה הארוכה", בכובע המוארך האופייני ובשטריימל בשבת ובמועדים. שמרו באדיקות על הזקן, על הפאות והטלית־קטן. כאן לא התביישו היהודים ביהדותם, לא הסתירוה. ברובם הגדול היו חרדים לדבר ה', אדוקים במצוות המעשיות. ביניהם היו הרבה לומדים מובהקים, בעלי צדקה ומעשים טובים. ועם כל זה, ועל אף האנטישמיות שהיתה ניכרת, שלפעמים הביאה אפילו לבויקוט כלפי היהודים, נאחזו היהודים הפולנים ב„קרנות פולין", ובשום אופן לא רצו להרפות ממנה.

ומעניין הדבר, שיהודי פולין לא היו שבעי רצון מהתרבות הרוסית

שהביאו אתם מגורשי מוסקבה שעברו לפולין. מגורשי מוסקבה אלה היו מושרשים בתרבות הרוסית ובניהם אף גדלו בה. איני יודע איך השפיע הדבר על הפולנים האמיתיים, אולם היהודים הפולניים לא היו שבעי רצון מחדירתה של התרבות הרוסית. הם התנגדו בכל תוקף לרוסיפיקציה של יהודי פולין. ביקרתי אז בעיר רווה, ונזדמן לי לבלות ערב אחד בבית משפחה יהודית אינטליגנטית. והנה בהמשך השיחות התאונן בפני ראש המשפחה על העובדה, שמזמן ההגירה של יהודי רוסיה לפולין הולכת ומתגברת השפעת הרוסיפיקציה בין הדור הצעיר היהודי בפולין. וכדוגמה „בולטת" ציין, שהרבה צעירים יהודים בפולין החליפו את „הצפירה", „העתון הוורשאי", ב„המליץ", „העתון הפטרבורגי"... לאבסורדיות כזאת הגיעה ה„פטריוטיות" של יהודי פולין. אני מניח ש„פטריוטיות" זו היתה אף היא אבן נגף על דרכה של הציונות כאן.

היהדות הפולנית היתה בשבילי „מדרש פליאה". מצד אחד התפללו שלוש פעמים ביום „ותחזינה עינינו בשובך לציון" ומצד שני נאחזו בכל כוחותיהם בפולין האנטישמית, והראו התנגדות נמרצה ל„שיבת ציון"...

בדרך כלל הייתי מרוצה מאוד מנסיעתי הראשונה בתפוצות יהודי רוסיה. למדתי להכיר את מבנהו של ההמון היהודי בחבליה השונים של הארץ הגדולה והרחבה. ונוכחתי לדעת שהיחס לתנועה הציונית תלוי בהרבה בחיים הכלכליים והמוסריים. את עצמי חשבתי אז, כמו עכשיו, לבורג קטן במכונה הגדולה של הציונות. ובכל מקום שביקרתי השתדלתי ליצור דווקא את הברגים הקטנים. בהרבה מקומות עלה הדבר בידי.

בשובי מנסיעתי מוכרח הייתי להתמסר שוב לעבודה הציונית באגודתנו ולתעמולה מחוצה לה. בהעדרי נחלשה העבודה באגודה, הישיבות והאסיפות היו נדירות והחברים לא ידעו הרבה על הנעשה בעולם הציוני בחדשים האחרונים. חוזרים ומכתבים נתקבלו, ולא דנו בהם. ומכיוון שידעתי שאצטרך להמשיך בנסיעותי וגם עמדה בפני שאלת המשך לימודי באוניברסיטה, חיפשתי בין החברים אנשים מתאימים שיקבלו עליהם את הנהלת העבודה. האנשים נמצאו והעבודה נכנסה למסלולה.

בעתונות העברית ובשבועון „די וועלט", מצאנו רמזים על פעולות כבירות בקרוב, על תקוות חזקות בענין הצ'רטר על ארץ־ישראל. אולם לא יותר מרמזים. במפורש ידענו רק שהדיון העיקרי בקונגרס יהיה בדבר ייסודו של בנק לאומי, שישרת את התנועה הציונית המדינית.

הסתדרתי שוב עם קצין המשטרה והשגתי ממנו רשיון לשתים־עשרה אסיפות. מובן שקיבל הטבה נוספת. עוד פעם התחלנו להרגיש את ה„קדחת הקונגרסאית". עלי ועל חברים אחרים הוטל לקרוא, לתרגם, לבאר ולהסביר

את כל הנאומים והוויכוחים בקונגרס. גם את התקריות (אינצידנטים) הנעימות ושאינן נעימות.

מהדינים והחשבונות שנתפרסמו בקונגרס נודע לנו, לשמחתנו, שמספר האגודות הציוניות עלה כמעט פי עשרה, מ־117 שהיה לפני הקונגרס הראשון, ל־913 ומהן כשליש ברוסיה. בקונגרס השתתפו יותר מארבע מאות צירים, זאת אומרת יותר מכפלים ממספר הצירים שהשתתפו בקונגרס הראשון. בקונגרס הזה השתתף כציר גם המתנגד מקודם ר' נחום סוקולוב ז"ל, אבל אחד־העם עמד עוד במרדו, ודחה את הזמנתו של הרצל להשתתף גם בקונגרס השני.

אני זוכר שנאומו של הרב הד"ר גסטר מלונדון עשה עלי אז רושם חזק. הוא הרים על נס את התרבות העברית העתיקה, שהיא סללה את דרך התרבות בשביל כל העולם, ועל כן הדגיש כי בשובנו לארצנו, עלינו ללכת בדרכנו אנו, ולשאת ברמה את דגלנו התרבותי בפני כל האנושות.

הקונגרס השני בבזל נגעל אור ליום 31 לאוגוסט, אבל באגודתנו הוא אז רק התחיל והמשכנו אותו בספטמבר. בוויכוחים ביקרו כמה מן החברים את הקונגרס בביקורת חריפה. היו שאמרו, שלא היה כדאי להטריח ארבע מאות צירים ואורחים רבים לבזל אך ורק לשם ייסוד בנק לא גדול. לחיזוק דעתם הדגישו את העובדה שהמכירה המוקדמת של המניות התחילה עוד לפני הקונגרס. היו שטענו שבמשך השנה שבין שני הקונגרסים לא נעשתה כל פעולה פוליטית. ואם היו פעולות מדוע מעלימים אותן מאתנו ואין מפרסמים אותן? מדוע עושים הכל בחשאי? רטנו ורגזו חברים שחיכו ושעון בידם למומנט ההכרזה על עליה המונית לארץ־ישראל. נואם אחד אפילו הציע להסתלק מהרצל ולשוב לתנועת „חיבת ציון" בראשותו של אחד־העם. לדעתו הדרך הארוכה הזאת היא בטוחה יותר. תשובתי למבקרים נמשכה ערב שלם.

רוב חברינו הסכימו עם דעתי החיובית על הקונגרס ונתקבלה החלטה לעמוד הכן לשרותו של הרצל, ובזאת נגמרו האסיפות שלנו שהוקדשו לקונגרס השני בבזל.

פרק אחד עשר

פגישת הרצל והקיסר וילהלם — ברוסיה המרכזית — „חייל פשוט בגדוד גדול" — הקונגרס השלישי — נשואין.

אחרי הקונגרס השני התחילו לרחף באוויר הציוני שמועות שונות על פעולות מדיניותו של הרצל בספירות העליונות של שליטי העולם; אבל את טיבן של הפעולות הללו לא ידענו. בשבועון הציוני המרכזי „די וועלט" — אחת מיצירותיו החשובות של הרצל בציונות — לא היו דברים ברורים ומפורשים.

הנאום האופטימי שנאם אז הרצל בלונדון, שבו רמז על סיכויים להצלחה קרובה, עשה רושם כביר לא רק על אלה שנכחו באסיפה בלונדון, אלא גם על כל תפוצות ישראל. הוא היכה גלים חזקים בכל מקומות פזוריו של עמנו. אחרי שקראתי את הנאום בעיון הייתי כמטורף. במשך יומיים לא מצאתי לי מנוחה. אספתי את חברי האגודה וקראתי לפניהם את הנאום. הנאום עורר שמחה והתלהבות והיינו תאבים לדעת פרטים על המתרחש. בעיקר התלהבו מהשמועות האלה אותם החברים שכיניתי אותם בשם „ציונים מהגרים"; אלה היו מוכרחים להגר ומובן שכציונים ביכרו את ארץ ישראל על ארצות אחרות, והשמועות עוררו בהם רוח של תקווה.

אך עצבינו נעשו מתוחים מאוד משקראנו לאחר פגישות הרצל עם הקיסר וילהלם השני בירושלים את הדברים שהובאו מתוך שמחה לאיד בעתונות הגרמנית של המתבוללים, שהקיסר דחה את ההצעות של הרצל ושהוא כאילו נזף במשלחת הציונית שהתייצבה לפניו בראשותו בירושלים. המתבוללים בגרמניה ובאוסטריה ובארצות אחרות חגגו איפוא את נצחונם והרשו לעצמם להתנפל על הרצל ביתר עוז וביתר חוצפה, ובמאמריהם הבליטו את נקמתם בו.

התפלאתי לדבר אחד: מדוע שותק הרצל ואינו עונה למתנפלים עליו?

לרגל עסקי יצאתי שוב לנדוד ברחבי רוסיה הגדולה. הפעם ביקרתי בעיקר בערי רוסיה המרכזית והגעתי עד גבול סיביר. העיר צ'ליאבינסק היתה העיר הקיצונית שביקרתי. בכל מקום ומקום שביקרתי התעניינתי במצב התנועה ומצאתי ברוב המקומות אגודות ציוניות מסודרות בצורה

המניחה את הדעת, ובראשן עסקנים ותיקים וגם חדשים שהיו מסורים לתנועה. כמעט כל האגודות בחבל זה נוסדו בתקופה שבין הקונגרסים הראשון לשני. עובדה זו הפליאה אותי, כי מעט היהודים שבמרכז רוסיה חיו חיים טובים ונוחים, לא פחות טובים מחייהם של היהודים בערי גרמניה, צרפת ואנגליה. כמעט שלא פגשתי בערי רוסיה המרכזית יהודים מתבוללים ומתנגדים קיצוניים לציונות, כמתבוללים במרכז אירופה. אדרבא, היהודים במרכז רוסיה, שברובם הגדול היו אמידים וגם עשירים, התייחסו לתנועה הציונית באהדה רבה, ובמידה שהיתה התבוללות לא נדף ממנה אותו ריח הרקבון כבמערב אירופה. היהודים כאן לא הסתירו את יהדותם, לא התרפסו לפני הגוי, לא היו שרויים בפחד תמידי מפני ה„מה יאמרו הגויים", ואת האידיאל הציוני להגיע לחיי חופש במולדת ולהיות בני חורין ככל העמים, קיבלו בפשטות כדבר טבעי. והם הבינו שאם הופיע מנהיג שנראה כמוכשר להגשים את האידיאל הזה מן הראוי לעזור לו. דברים פשוטים אלה שמעתי מפי יהודים רבים במרכז רוסיה.

מעניין שבעיר סרטוב, השוכנת על גדות הוולגה והנמצאת הרחק מ„תחום המושב", ידעו העסקנים הציוניים המקומיים לספר לי על כל פרשת הראיונות של הרצל עם הקיסר הגרמני בקושטא ובארץ־ישראל. בשוטטי ברחובות העיר לרגל עסקי עברתי ליד חנות גדולה אחת ועל השלט התנוסס שם רוסי טהור, „א. דונסקוי". חשבתי שהוא וודאי מהקוזאקים החונים על הדון והדונץ הידועים בשם „הקוזאקים הדוניים". כיוון שחנות זו מכרה סחורות שהייתי סוכן להן נכנסתי בתוכה. את בעל החנות מצאתי בחדר צדדי יושב על יד שולחן כתיבה. הכרתי בו מיד שהוא יהודי ואף הוא הכיר בי את היהודי. אחרי „שלום עליכם" ו„עליכם שלום", הושיב אותי על ידו. הוא דיבר רוסית צחה. הוא נולד בסרטוב וקשה היה לו לדבר אידיש. שאלתי מאין בא ליהודי שמוצאו מרוסיה הלבנה שם משפחה „דונסקוי", נשארה ללא תשובה. בהמשך שיחתנו סיפר לי שמזמן הופעתו של הרצל נעשה לציוני, והוא חבר לאגודה ציונית, שנוסדה אחרי הקונגרס הראשון. בכל שבועיים מתאספים חברי האגודה, ואחד מחברי הוועד מוסר ידיעות ממה שנעשה בעולם הציוני, ואף עלה בידם לייסד אגודה שניה בסרטוב ואגודות בערי הסביבה. בהיוודע לו מפי על פעולתי הציונית הזמינני לארוחת ערב בביתו. היו עוד שלושה אורחים שהוזמנו במיוחד לכבודי. אחד מהם, עורך דין, היה ראש המדברים באותו ערב, וממנו נודעו לי דברים כמוסים מפעולותיו של הרצל וכן פרטים מראיונותיו עם הקיסר הגרמני. הידיעות הללו נתגלגלו לסרטוב איש מפי איש, והמקור הראשון היה אחד שהשתתף בוועד הפועל הגדול בווינה. מובן שחבר הוועד מסר את הדברים כסוד,

שאסור להוציאו לרשות הרבים, אולם לעתים גורלו של סוד שהוא מתגלה סוף סוף ונעשה לרכוש הרבים.

לפי דברי המספר, כמדומני ששמו היה ברנפלד, עברו הראיונות עם הקיסר בידידות רבה. הקיסר הביע בגלוי את אהדתו לרעיון הציוני, והבטיח להתעניין בדבר ולעזור להגשמתו בתחומי האפשרויות של הפוליטיקה הגרמנית בתורכיה.

על שאלותי מדוע מעלימים את הדבר מן הציבור, בעוד אשר פרסום־מה היה מקל על התעמולה לרעיון הציוני, ומדוע עובר הרצל בשתיקה על התנפלויות מתנגדיו מבפנים ומחוץ, קיבלתי את התשובה שיש הסכם בין נציגי הממשלה הגרמנית ובין הרצל, שלא לפרסם את כל המשא־והמתן עד בוא הזמן שאפשר יהיה לפרסמו ברבים.

הערב הנעים ההוא נשאר חרות בזכרוני במשך חיי. הייתי מאושר, חשבתי את עצמי בבחינת חייל פשוט בגדוד גדול, שבראשו עומד מצביא גאוני, שנחל נצחון במלחמה, אם כי הקרב עוד לא נגמר, ועוד לא ידוע מה יהיה בסופו.

לבקשת הנוכחים הסכמתי להרצות באסיפה ציונית שתכונס בעוד יומיים, אבל התניתי תנאי, שנתאסף עוד פעם לפני האסיפה ואני אגיש לאישורם את תוכן הרצאתי, למען תתאים גם להשקפותיהם של המזמינים וגם לציבור הציוני הסרטובי.

בערב הבא התאסף בביתו של דונסקוי חוג רחב יותר של ציוני המקום וגם עסקנים ציוניים מהסביבה הקרובה, ומסרתי להם בקצרה את תוכן הרצאתי, וכפי ששיערתי מראש, נתעוררו ויכוחים בין הנאספים, כי החלטתי להפסיק את הסודיות שרחפה על הפעולות של מנהיגנו בזמן האחרון. דעתי היתה שאם הפרטים על דבר הראיונות אצל השרים, הארכידוכסים והקיסר הגרמני הגיעו עד לסרטוב, אין זה הגיוני להעלימם מההמון הציוני, הלהוט אחרי פעולות ומעשים; ושאסור להמשיך ולמתוח את העצבים, ביחוד אחרי הנאום בלונדון.

רוב הנאספים הסכימו לדעתי ובערב הבא הרציתי במשך שעה וחצי. נכחו למעלה ממאתים איש. כפי שנקבע מראש, לא היו וויכוחים אחרי ההרצאה, אבל הרגשתי שהלהבתי בהרצאתי את הנאספים; אחרי ההרצאה בילינו שעה ארוכה בשיחה ידידותית, הציגו לי שאלות שונות, ואני עניתי כפי יכולתי וידיעתי. אחרי האסיפה הוזמנתי לבית העורך־דין. כאן ערכו לי בנקט; מפני מה זכיתי לכבוד הזה? לא מובן לי גם עכשיו.

הקונגרס השלישי הראה על התקדמות. מספר האגודות הציוניות גדל בשלושים אחוז ומספר הצירים לקונגרס גדל אף הוא. באו לקונגרס ארבע

מאות וחמישים צירים. הצירים היו כולם חדורים ברעיון „הציוני המדיני", ובכל זאת נפגש הרצל בביקורת חריפה. כבר לפני הקונגרס היה ידוע שהרצל לא הצליח בעצם עניין „הצ'רטר". כל זה נודע לנו, כפי שאני זוכר, מהחוזרים שקיבלנו בקביעות מהד"ר ברנשטין־כהן מקישינוב. הביקורת התחילה בחוזרים האלה, וביתר חריפות עברה לקונגרס השלישי. באסיפותינו הבעתי את דעתי, שהביקורת אינה צודקת: כל אחד במקומו של הרצל לא היה מתנהג אחרת. ואשר למלה „אכזבה", שהיתה אז שגורה בפי כל, הבעתי את דעתי, שהיא אינה הולמת את הענין. פה היתה לא אכזבה, אלא אי הצלחה. והצעתי באחת האסיפות שלנו לשלוח להרצל מכתב עידוד והערצה.

אך התוצאות של הקונגרס השלישי היו באמת אכזבה בשביל הציונים „המהגרים". חלק מחברינו שחיכו בכליון עינים לתוצאות מוצלחות מפעולותיו של הרצל, נתאכזבו ונתפזרו מי לאמריקה ומי לאפריקה הדרומית. בזמן הפרידה איחלתי להם הצלחה בנדודיהם והבעתי את התקווה שגם במקומות החדשים לא ירפה מהם הרעיון הציוני.

ובחיי הפרטיים חלה תמורה. כשחזרתי הביתה מנסיעתי האחרונה, סיפר לי אבי שהוצע לו שידוך הגון בשבילי והראה לי מכתבים ממכירים וקרובים המהללים פה אחד את הצעירה, את אופיה, את משפחתה, ובעיקר את אמה, אשה מצויינת, בעלת נפש עדינה וטובת לב. אף אחותי נפגשה עם הצעירה ונצטרפה למקהלת המהללים. בפגישתי הראשונה עם נערה זו סיפרתי לה שאני ציוני, ומגמתי לעלות במשך הזמן ציונה, ושאלתיה אם תסכים ללכת אחרי. על זה קיבלתי תשובה חיובית, ברורה וקצרה: שהיא גם היא ציונית, ומזמן הופעת הרצל היא מתעניינת בכל המתחולל בתנועה. נדברנו שבמשך ששת החדשים הבאים נפגש פעמים מספר, נשתדל להכיר זה את זה ובמשך זמן זה כל אחד מאתנו חפשי להחליט בחיוב או בשלילה. הפגישות וחילופי המכתבים קירבונו.

חברי האגודה ערכו לכבודי נשף פרידה. נפרדתי מהם בלבביות רבה מאוד.

בסוף חודש דצמבר שנת 1899 התחתנתי ועברתי לגור בעיירה קטנה ששמה הרוסי הוא „קופיס" ובפי היהודים „קאפוסט", בפלך מוהילוב מחוז גורקי, והיא שוכנת על חופו המערבי של הדניפר, עשרים וארבעה קילומטר מעיר אורשא ושנים־עשר קילומטר מהעיירה שקלוב.

ואני אז בגיל עשרים ושש.

פרק שנים עשר

„חיים טובים כמו בקופיס" — הרבי מקאפוסט מתנגד לציונות — משיכת יהודים לעבודה בתעשיה — הנער משה־דוד (דרבקין) נואם — „מנין ציבורי" ומועדון ציוני — הקונגרס הרביעי — חשבון תמים של גאולת אדמת הארץ.

מראשית שנת 1900 התחילה תקופה חדשה בעבודתי הציונית, הציבורית והפרטית, שנמשכה עשרים ושתים שנה.

העיירה קופיס מפורסמת היתה אצל היהודים בבית הדפוס העברי שהיה בה מלפני דורות אחדים. נדפסו בו ספרים חשובים וגם התלמוד המפורסם בשם „קאפוסטער ש"ס" (ש"ס קפוסטאי). הדפוס חדל להתקיים כתוצאה מהלשנה על בעל בית הדפוס שהוא מדפיס ספרים שלא על דעת „הצנזורה". את בעל בית הדפוס אסרו, וכפי שנמסר הובל בשלשלאות לבית האסורים ובית הדפוס נשרף. אני ראיתי כשחפרו ילדים בחצר שבה היה לפנים בית הדפוס ומצאו אותיות־דפוס.

בין החסידים היתה העיירה קופיס מפורסמת בזה, שעד סוף שנת תר"ס שכן בה כבוד האדמו"ר ר' שניאור זלמן שניאורסון, אחד מצאצאיו של בעל „התניא", והעיירה היתה במשך השנה הומה חסידים מכל קצווי רוסיה, ובעיקר בימים נוראים, בחגים ובמועדים.

בקופיס גרו כחמשת אלפים תושבים, מהם כאלפיים יהודים. אצל היהודים ברוסיה הלבנה מתהלך פתגם: „א גוט לעבען וויא אין קופיס" (חיים טובים כמו בקופיס). יסוד הפתגם הוא בעובדה שבקופיס אסור היה לסדר גטין, מפני שבעיירה זרמו שני נהרות ולא ידעו את שמם, ועל פי הדין אסור במקומות כאלה להתגרש.

אני זוכר, שבשנת 1910 נזדמנתי ביחד עם מזכיר המועצה המקומית בארכיון אשר בעיר הפלך מוהילוב. חיטטנו בכתבים הנוגעים לעיירה קופיס ומצאנו תעודות עתיקות שלפיהן התקיימה קופיס למעלה משמונה מאות שנה ובאחד הכתבים היה מסופר, שבין שני הנהרות הזורמים דרך קופיס, אשר שם האחד „סמורקובקה" ושם השני „דרוטובקה", היתה פעם מלחמה בין שני נסיכים רוסיים. כאשר הבאתי כתוב וחתום את שמותיהם

של שני הנהרות להרב דמתא ר׳ מנדל דון יחיא נעשתה לו הרווחה. מאז התחיל לסדר גטין בקופיס, אולם המימרה הנ״ל נשארה בכל זאת בתקפה.

בתקופה שאני עומד בה הצטיינה קופיס בששה־עשר בתי חרושת לתעשיית רעפי־חרסינה לתנורים. חמשה עשר מהם היו שייכים ליהודים. מספר הפועלים הגיע בתקופה שבין המלחמה היפאנית ומלחמת העולם הראשונה לחמשת אלפים, וגודל הייצור הגיע לשלושה מיליונים רובל לשנה. הפועלים היו לא רק מתושבי קופיס, אלא גם כפריים מהסביבה.

להורי אשתי היה אחד מבתי החרושת הגדולים שבעיירה, השני בגדלו. מספר הפועלים שעבדו בו ושוויה של התוצרת שייצר הגיע לעשרה אחוזים מכל בתי החרושת. הורי אשתי היו כבר זקנים. בתם הבכירה גרה בקיוב, בעלה ניהל שם את המחסן של בית החרושת. עלי, כבעל בתם השניה (מלבדן לא היו להם בנים ובנות), הוטל התפקיד לנהל את בית החרושת עצמו.

משהתחלתי להתעסק בענייני בית החרושת נתקלתי בעובדה משונה: כל הפקידים בכל בתי החרושת בעיירה היו יהודים. העגלונים ששרתו את בתי החרושת חמשים אחוז מהם היו יהודים. אולם הפועלים היו כמעט כולם נוצרים, מהם רוסים, גרמנים ופולנים. מספר הפועלים היהודים הגיע בקושי לחמשה אחוזים. והנה עובדה אחרת: ברשותה של המועצה המקומית היו כחמשת אלפים „דיסאטין״ (כששים אלף דונם) אדמה ציבורית, אדמה פוריה, שנענתה למעבדיה ביד רחבה, ובין מעבדיה לא היה אף יהודי אחד, והאדמה הזאת היתה תחת שיפוטה של העיירה ולא חלו עליה הגזירות וההגבלות המיוחדות ליהודים.

התחלתי להתבונן למצבם הכלכלי של יהודי העיירה, וגם הוא לא הניח את דעתי. האנשים בגיל העמידה ומעלה עסקו במסחר פעוט, חנויות עמדו על גבי חנויות, ועל פי רוב לא פירנסו בגלל ההתחרות את בעליהן. מספר בעלי המלאכה היה קטן וברובם היו עניים. הנשים התעסקו במשק ביתן, או שעזרו על יד בעליהן בחנויות. והנוער? עיניו היו מופנות לאמריקה או לאפריקה! את בולמוס ההגירה לא הבנתי, כי היתה לנוער האפשרות להסתדר גם בעבודה המפרנסת את בעליה בכבוד ובלי צמצום. הרי חייהם של הפועלים הנוצרים בבתי החרושת, ושל האכרים שעבדו את האדמה הציבורית, היו טובים למדי. לכולם היו בתים משלהם, שכר עבודה ולחם מהגורן, תפוחי אדמה משלהם וירקות ופירות משלהם. לעומת זה היו אצל היהודים וועדים שונים, וועד לעזרת עניים סתם, וועד לעזרה במקרה אסונות ומחלות, וועד להכנסת כלות עניות לחופה, ועוד. האנשים התרגלו לסמוך על עזרה מהוועדים, במקום לסמוך על כוחות עצמם.

גם מצבה של הציונות בעיירה לא הניח את דעתי: אגודה ציונית מאורגנת

לא היתה. בין בעלי בתי החרושת מצאתי אחד משכיל בשם אברהם־משה שפירא, שהיה מ„חובבי־ציון" ונעשה ל„ציוני מדיני", אולם פעולתו לא היתה ניכרת. לפעמים כינס אסיפות בבתי־הכנסת והשתדל להשפיע על הקהל, אבל ללא תוצאות ממשיות. לפי דבריו עיקר הקושי להכניס את יהודי קופיס תחת כנפי הציונות נעוץ היה בעובדה שעיירה חסידית זו היתה נתונה כולה להשפעת האדמו"ר, השוכן כבוד בקופיס גופה, והוא מתנגד לציונות. כעבור זמן מה היתה לי ההזדמנות לשמוע מפי האדמו"ר עצמו את נימוקי התנגדותו לציונות. ככל יהודי קופיס היה חותני „חסיד" והוא היה גם בין „התקיפים" בחצר האדמו"ר הקופיסאי. באחד הימים הביע את רצונו שאבקר אתו אצל „הרבי". קיבלתי את הצעתו ברצון, אף על פי שאבותי ואבות אבותי לא נמנו עם החסידים, ואני חונכתי בין „מתנגדים" נלהבים. על התנועה החסידית ידעתי רק על פי השמועה ומקריאה בספרים. מצאתי איפוא ענין להפגש עם אישיות המייצגת את התנועה החזקה הזאת שהתפשטה בין היהודים בכל העולם.

כשבאנו לבית הרבי כבר חיכה לנו הגבאי. הוכנסנו לאולם גדול, ששימש מקום תפילה, מקום „אמירת חסידות" בפני הקהל, וגם כאולם אורחים. אחרי רגעים מספר הופיע הרבי מחדר צדדי. הוא קיבל את פנינו בלחיצת יד וב„שלום עליכם" המסורתי, ישב בכורסה על יד השולחן וביקש גם אותנו לשבת.

הרבי עשה עלי רושם טוב מאוד. פניו הביעו פקחות וחכמה. מובן שהוא היה המתחיל בשיחה ושאלני על מעשי ואם הנני חסיד. סיפרתי לו בקצרה את קורות חיי, שילבתי גם את פעולתי הציונית. בשמעו זאת, הביע את אי קורת רוחו מהתנועה הציונית. אז הרהבתי עוז בנפשי והעירותי, שאני מתפלא על התנגדותו לציונות עכשיו, בעוד שידוע לנו, הציונים, שהעסקן הציוני הידוע מנחם מנדל אוסישקין ביקר את כבוד הרבי לפני שנים מספר והרבי בירך אותו שיצליח בדרכו הציונית. על זאת השיב לי, שתנועת „חובבי ציון" בזמנה, שאוסישקין דיבר בשמה, היתה קרובה ברוחה לתנועת „ישוב ארץ ישראל" הקדומה. ההבדל היה רק בזאת שאז תמכו בישוב הישן שבערים הקדושות, ותנועת „חובבי ציון" הוסיפה גם ישוב כפרי כדי לעבד את אדמת ארץ ישראל. אבל עכשיו, בעוונותינו הרבים, הופיעו „טרויפניאקיס" (את המלה הזאת אני זוכר היטב, יצאה מפי הרבי) המתיימרים להביא את הגאולה, אולם הוא, הרבי, אינו מאמין שמשיח ישראל יתחבר עם אנשים כאלה. מצאתי לנכון לא להכנס בוויכוח עם הרבי, בעיקר משום שהיה חולה וחלש. כעבור חצי שנה בערך, נסתלק הרבי לעולם האמת, וכסאו נשאר פנוי עד היום הזה.

ראשית פעולתי הציבורית בקופיס היתה להגביר את חלקם של היהודים בעבודה בבתי החרושת. משחקרתי בדבר הגורמים למצב המשונה הזה, שבבתי חרושת יהודיים עובדים בעיקר פועלים לא יהודים, נודע לי שאין לו גורמים מיוחדים, ואינו אלא פרי השתלשלות היסטורית. לפני חמשים־ששים שנה לא היתה עדיין במקום תעשיית הרעפים, ומהחומר הפלסטי שבמקום יצרו קדרים נוצרים קדרות, כדים וכדומה. היהודים היו קונים את התוצרת מהקדרים הנוצרים, והיו מוכרים אותה בערי הסביבה הקרובות והרחוקות, ועל מימי הדניפר היו מעבירים אותה לקיוב, ליקטרינוסלב ועוד. משהתחילה להתפתח התעשיה של רעפי החרסינה לתנורים, הדומה למלאכת הקדרות, עברו הקדרים מלפנים, שהיו מומחים למקצוע, לבתי החרושת, והיהודים כשם שלא התעניינו במקצוע הקדרות, כך גם לא התעניינו במקצוע החדש.

התחלתי לנהל תעמולה בין בעלי בתי החרושת, שכמעט כולם היו יהודים, שיקבלו לעבודה פועלים יהודים. רובם הסכימו לי. נימוקם של אלה שלא הסכימו היה החשש מפני הפועלים היהודים, שלדעתם כולם הם „דמוקרטים" (הכוונה היתה ל„סוציאל דמוקרטים", אבל מפיהם שמעתי אז רק את המלה „דמורקטים").

הזמנתי לערב אחד את בעלי בתי החרושת לכוס תה. כמעט כולם באו. אחרי דין ודברים וויכוחים נתקבלה החלטה חיובית. הוחלט לא לנהל תעמולה פומבית לכך, וכל אחד יבצע את ההחלטה במידת יכולתו. עתה היה עלי לחפש דרך כיצד להשפיע על היהודים שירצו להעשות לפועלים, ושלא יחשבו את עשיית הרעפים לעבודה בזויה. מעניין לציין שבעבודת ההשחזה של הרעפים השרופים, הקשה בהרבה מעשיית הרעפים, הגיע מספר הפועלים היהודים לחמשים־ששים אחוזים. בבית חרושת שלנו למשל, היו עם בואי ששה משחיזים יהודים מבין עשרת הפועלים שעבדו בהשחזה. כיוזם ההצעה היה עלי להיות המבצע הראשון בבית החרושת שהיה בהנהלתי. בראשונה עלה בידי להשפיע על אחד המשחיזים שהתקרב לגיל הזקנה שיעבור ממלאכת ההשחזה הקשה לעשיית הרעפים הקלה הימנה. הוא ידע גם את מלאכת הקדרות, ואחרי היסוסים נאות להצעתי. יחד אתו החלו לעבוד בעבודת הרעפים שני בניו ובן אחיו. ומכיוון שנעשתה ההתחלה נמצאו יהודים אחרים שעברו למקצוע זה. וזכורני, שבשנת 1914, היוו הפועלים היהודים בבתי החרושת בקופיס כשלושים אחוז מכלל הפועלים, ובבית החרושת שבהנהלתי עד לארבעים אחוז.

יחד עם הפעולה למען עבודת יהודים בבתי החרושת של היהודים, התחלתי גם לפעול לטובת הציונות המדינית. הדבר היה כחצי שנה לפני

הקונגרס הרביעי, ומגמתי העיקרית היתה הפצת השקל בין הקהל היהודי הקופיסאי, שהיה עוד רחוק מלהבין את הרעיון הציוני.

ראשית כל השתדלתי להשפיע על אברהם משה שפירא הנ"ל, שהוא יסכים לשתף אתי פעולה. ידעתי שהוא ציוני מסור, ולפעמים היה מנהל תעמולה בבתי הכנסת בשבתות, והקהל שמע בסבלנות את דבריו, אולם ללא תוצאות ממשיות. הוא היה מטבעו פסימיסט במקצת ודעתו היתה שיקשה מאוד להתגבר על השפעתו של „הרבי", שהיא חזקה יותר מהשפעתם של איזה שפירא או איזה אליש. ובכל זאת הבטיח לי את עזרתו.

בינתיים נודעה לי עובדה משמחת, שבמקום ישנו נער בגיל לא יותר מארבע־עשרה שנים, והוא בעל כשרונות יוצאים מהכלל וציוני נלהב, והוא נואם בחסד עליון, ובכוחו להלהיב את שומעיו ולהשפיע עליהם. שמו היה משה־דוד דרבקין. אבל די היה להזכיר את „משה דוד", והכל ידעו במי המדובר. בפגישתנו הראשונה נוכחתי לדעת שכל מה שסופר לי על הנער נכון הוא. ראיתי לפני ילד צנום וחיוור, בעל עינים שחורות ועמוקות, שהביעו הרבה והעידו על הבנה ורצינות. כבר בשיחתי הראשונה אתו ראיתי שהוא בקי בכל ההיסטוריה של התנועה הציונית מהתחלתה, מתקופת „חיבת ציון". בכל השאלות, ואפילו המסובכות ביותר, היתה לו דעה והשקפה משלו, מתוך שיקול דעת והגיון. הוא עשה עלי רושם כאיש מבוגר לכל פרטיו. אינני זוכר אם הוא למד בישיבה, כמדומני שלא, אבל בזמן ההיכרות שלנו עוד למד תלמוד; אם „בחדר" ואם ביחידות בפני עצמו לא אזכור. משיחותי הבאות אתו נתגלה לפני כבקי בספרותנו העתיקה והחדשה. התידדנו, וביחד עם שפירא היינו כבר כ„חוט המשולש", והתחלנו לדון באמצעים להגברת התעמולה הציונית במקום. בניגוד לשפירא, שהיה שרוי בפסימיזם, היה הנער משה־דוד כולו אופטימיזם. לבסוף קיבלנו את החלטתנו הראשונה: „להתחיל בתעמולה ציונית אינטנסיבית בקופיס ובסביבה, ולהשתדל בהקדם האפשרי ליסד בקופיס אגודה ציונית".

אמרנו ועשינו, במודעות בבתי הכנסת הכרזנו על אסיפה פומבית במוצאי שבת באחד מבתי הכנסת. חילקנו ביניגו את התפקידים: שפירא יהיה יושב ראש האסיפה, משה דוד ידבר על הציונות בעבר ובהוה, ואני אדבר בענין השקל לקונגרס הרביעי הממשמש ובא ועל פעולותיו האחרות של ד"ר הרצל, והחלטנו שלבסוף יכריז היושב ראש על ייסוד אגודה ציונית בקופיס.

למרות „נבואתו" של שפירא, שיבואו לאסיפה רק מתי מספר, התאספו בכל זאת כמאה וחמשים איש מכל השכבות והגילים, ובעיקר צעירים וצעירות. שפירא הודה שטעה, וטעותו היתה בכך, שהוא לא קרא אף פעם את הקהל אליו, אלא הלך אל הקהל לבתי הכנסת ודיבר על לבם לפני

קריאת התורה או אחריה, שעה שהקהל הוא מחוסר סבלנות לשמוע דרשות, מפני החשש שמא עלול „הטשולנט" להצטנן.

שפירא פתח את האסיפה בנאום קצר, הציגני בפני הנאספים כציוני ותיק, והסביר את מטרת האסיפה. אחריו נאם הנער משה־דוד, הצנום והחיור, ושתי עיניו השחורות התלקחו כשני לפידים. אני יכול להגיד ללא הגזמה, שבכל הנאומים הרבים ששמעתי במשך זמן פעילותי הציונית מפי אנשים מפורסמים, לא הרגשתי תענוג כל כך גדול כמו מנאומו של משה־דוד. בהתלהבותו הלהיב את כל הקהל. הוא סקר סקירה מקיפה על סבלותיהם של היהודים בכל העולם, על הרדיפות והפרעות בכמה ארצות, על הגירת היהודים מרוסיה, מגליציה ומרומניה, שקיבלה בזמן האחרון צורה של מנוסה ובהלה, על ההתבולות של היהודים בהרבה ארצות, והסביר את סיבותיהן של התופעות השונות. הוא דיבר על האישים שהטיפו לגאולת העם והארץ בכל הדורות, עבר לתקופת „חיבת ציון", ולבסוף תיאר את ד"ר הרצל ואת הציונות המדינית. התיאור שלו היה יפה ונהדר וכל הזמן ישבתי מוקסם ולא האמנתי לאזני, שאמנם שומע אני נאום כזה מפי נער בן ארבע־עשרה.

כשהגיע תורי הודעתי, שאחרי הרצאתו המקיפה של משה־דוד לא נשאר לי להוסיף דבר בשאלות הציוניות, וכדי שלא לטשטש את הרושם וההתלהבות מנאומו של משה־דוד הסברתי במלים מעטות רק את ענין השקל.

שפירא הכריז על ייסוד אגודה ציונית ובו במקום נרשמו כעשרים איש. קבענו ערב מסוים לאסיפת האגודה, לבחירת ועד פועל, ולדיון על פעולותינו בעתיד.

בערב הקבוע התאספו כל אלה שנרשמו באסיפה הפומבית ובאו להרשם עוד כעשרים איש. נבחר ועד פועל בן חמשה חברים: שלשת המיסדים, פועל בבית חרושת ושמו שמחה רפופורט וסוחר ושמו סנדר גודין. אותי בחרו ליושב ראש האגודה ואת משה־דוד למזכיר; מאז חשב משה־דוד את עצמו לתלמידי הרוחני, אבל אני צריך להודות, שבמשך שלש או ארבע השנים שמשה־דוד עבד אתי בתנועה הציונית למדתי ממנו הרבה מאוד, ואינני מתבייש לומר, שאני הייתי התלמיד הרוחני שלו.

באסיפה זו דנו גם בדבר הפצת השקל לקונגרס הרביעי, שזמן כינוסו התקרב. לשם זה החלטנו שכל חברי הועד ינאמו בשבת הקרובה בבתי הכנסת, אחרי קריאת התורה, על מהות הקונגרסים ועל השקל המזכה את שוקלו בזכות בחירה לקונגרס.

בבית הכנסת שבו נאמתי הרגשתי שרק חלק מהקהל קיבל את נאומי ברצון, וכי רוב הקהל מתנגד לרעיון הציוני המדיני בכלל, ולהרצל, כאיש חפשי, בפרט. ניכרת היתה השפעתו של „הרבי", אבל לא אמרתי נואש.

באותה התקופה התחילה הממשלה הצארית להביט על התנועה הציונית בעין לא טובה. אמנם חוקים מיוחדים עדיין לא פורסמו, על אי ליגליותה של התנועה עדיין לא הכריזו, אבל היתה מורגשת איזו מתיחות. נודע לנו שהו'נדרמיה קיבלה הוראות סודיות בנוגע לתנועה הציונית, וצריך להזהר...

הועד התכנס לעתים קרובות בביתי או אצל שפירא, אבל לאסיפות כלליות או פומביות לא היה לנו מקום קבוע. התאספנו פעמים אחדות בבתי־הכנסת, אבל הרגשנו שהגבאים וחלק מהמתפללים אינם מרוצים מזאת. החלטנו, איפוא, ליסד מועדון ציוני, וכדי שלא תשלוט בו „עין רעה", מבפנים ומבחוץ, החלטנו להסוותו. לשם זה הכרזנו שאנחנו מסדרים „מנין ציבורי". הנהלת בית הכנסת הגדול העמידה לרשותנו חדר צדדי גדול בפלוש, שעמד ריק ועזוב. סיידנו מחדש את הקירות, תיקנו את הרצפה והחלונות, הכנסנו ספסלים, „ארון קודש" עם שני ספרי תורה, על ידו עמוד בשביל החזן ובימה באמצע, והכרזנו שבמנין זה יתפללו בקביעות בשבתות ובמועדים. ב„מנין" שלנו הנהגנו שלושה תיקונים רדיקליים: א) כל המתפללים פניהם למזרח, ללא „מזרח" בשביל „אנשים חשובים". ב) על הספסלים הראשונים ישבו הקשישים ואחריהם הצעירים יותר. ג) חוץ מכהן ולוי לא היו אצלנו „עליות יפות", מפני שהקדושה מרחפת על כל פרשיות התורה ללא הבדל. ב„מפטיר" כיבדנו רק ילדים עד גיל „בר־מצוה". סידורים אלה מצאו חן בעיני רבים. במקרה הצטיין המנין שלנו בדבר נוסף: אברהם־משה שפירא היה „חזן" מצוין, היה לו קול טנורי חזק וערב וידע פרק בחזנות, ומשנוסד ה„מנין" שלנו הקדיש לו את „חזנותו".

המועדון הזה נעשה מרכז לציוני קופיס והוא משך אליו חברים וחברות חדשים לאגודה הציונית. הוא שימש גם כחדר קריאה, בו ריכזנו את העתונות והספרות הציונית בארבע שפות: עברית, אידיש, רוסית וגרמנית. כל הסידורים הללו הרבו את מספר המתפללים והציונים ובמשך הזמן נעשה המועדון שלנו קטן מהכיל את כל הבאים אליו.

בינתים התקרב מועד הקונגרס הרביעי, והועד הפועל בוינה פירסם את החלטתו הסופית שהקונגרס יהיה בלונדון, ועל האגודות להפיץ את השקל ולהתכונן לבחירות. לכל הוקצבו מועדים קבועים, מועד סופי למכירת השקלים, מועד להחזרת התלושים ומועד הבחירות והעברת הפרוטוקולים של הבחירות. ניכר היה שנתחדש משהו בהסדר הפעולות. מובן שהגברנו את תעמולתנו בבתי־הכנסת ובאסיפות פומביות במועדון שלנו. שאיפתנו היתה למכור לא פחות ממאתים שקלים, כי לפי התקנות נדרש מספר זה של שוקלים לבחירת ציר לקונגרס, ואצלנו היה ציר מוכן ומזומן: אברהם משה שפירא היה נוסע כמעט בכל שנה לחוץ לארץ ליהנות „ממעיני הישועה", ומובן שהיה מאושר

להיות בקונגרס בלי לקבל הוצאות הדרך מהאגודה. אולם עם כל מאמצינו לא עלה בידינו למכור אלא מאה ועשרה שקלים. שפירא היה מוכן לשלם את התמורה של תשעים השקלים החסרים, אבל לא הסכמנו לזיוף זה. כדי שקולותינו לא ילכו לאבוד, התחברנו בהתאם לתקנות עם מוהילוב, שגם בה לא נמכרו שקלים די ציר אחד ובחרנו כציר את העורך דין דוב גיסין (אחיהם של משה וזלמן גיסין מפתח־תקוה), והתנינו אתו שעליו יהיה לבוא אלינו בשובו מן הקונגרס ולמסור דין וחשבון על כל מה שהתרחש במשך השנה האחרונה בתנועה הציונית בכלל ובקונגרס בפרט.

בינתים נתבקשתי מהעיירות שבסביבה שאבוא אליהם להקיץ נרדמים, לעורר גם שם לפעולה. עד כמה שהיה באפשרותי נעניתי לבקשותיהם, לפעמים נסע אתי שפירא, הרצינו הרצאות ועזרנו ליסד אגודות.

בזכרוני נשאר ביקורי הראשון בעיירה „טולוצ׳ין״ (בין אורשה ובריסוב). הרציתי כרגיל הרצאה על הציונות המדינית, שהיתה שגורה בפי, „כאשרי״ בפי יהודי חרד, ועל פי רוב אחרי הרצאות כאלה לא היו ויכוחים, פעמים היו שואלים שאלות, אולם בטולוצ׳ין באה דרישה לויכוחים. הסכמתי ברצון. והנה התיצב צעיר שהציג את עצמו כנציג ה„בונד״, שארגונם בטולוצ׳ין (שלא כמו ביתר המקומות בסביבה) היה חזק למדי. הויכוחים מצד ה„בונד״ ותשובתי נמשכו עד שתים בלילה. יצאתי את המקום בלי להשיג תוצאות רצויות. אולם בלבי גברה השאיפה לנצח, ולא הזנחתי את המקום הזה, עד שעלה בידי ליסד בו אגודה ציונית חזקה ומסודרת, והיא נהלה את המלחמה עם ה„בונד״, שנמשכה במשך שנים עד ל„הצהרת בלפור״.

באמצע חודש אוגוסט 1900 נפתח הקונגרס הרביעי בלונדון. מהמברקים בעתונות נודע לנו שהתאספו למעלה מארבע מאות צירים מכל ארצות הגולה. מרוסיה באו למעלה ממאתים צירים. הקונגרס, כפי שהיה ידוע מראש, נשא עליו אופי של הפגנה כלפי חוץ שהיתה מופנה בעיקר כלפי העם האנגלי. הרצל, אחרי האכזבות מממשלת גרמניה, התחיל כידוע לחפש דרכים לרכוש את אהדתה של ממשלת אנגליה. אפשר להגיד שאיזה חוש נבואי דחף את הרצל אל אנגליה. עוד בזמן המשא ומתן עם הקיסר ווילהלם ועם הממשלה הגרמנית, אישר את הבנק הלאומי באנגליה. יכול להיות שהגורמים לכך היו התכונה הדמוקרטית העתיקה של החיים באנגליה, העדרה של האנטישמיות באנגליה, והערצת התנ״ך אצל האנגלים.

לפי הרושם שלי היה הקונגרס הזה דומה מהצד ההפגנתי לקונגרס הראשון בבאזל. הויכוחים התנהלו במתינות ושקט, כנראה שגם הצירים הרגישו בחשיבותה של ההפגנה כלפי עמי העולם, שהשפעתה של אנגליה עליהם

היתה החזקה ביותר. גם בקונגרס הזה הרבו לדבר על ה„צ'רטר" שהרצל קיוה לקבלו בקרוב...

ועם כל זה לבי היה כבד עלי בגלל העובדות האלה: מצבם הכלכלי של יהודי מזרח אירופה הלך והחמיר, ברוסיה לא פסקו הגזירות, ההגבלות והחוקים המיוחדים, ובאותו זמן החמיר מאוד מצבם של יהודי רומניה. כאן התחילה הגירה המונית מבוהלת, בגבולות נמצאו אלפי יהודים במצב נורא. לאמור: מצד אחד פרצה הגירה המונית אשר בהכרח התנאים הקיימים תלך ותגבר ויהודים הולכים לארצות חדשות שממשלותיהן מקבלים אותם „כאורחים בלתי רצויים", ומצד שני הוטל עלינו לנהל תעמולה לא לעלות לארץ־ישראל, אלא לחכות ל„צ'רטר"! ובקונגרס עוסקים בהפגנות מנומסות כלפי עמי העולם!

מובן שמצבם של מנהלי התנועה היה קשה מאד; ההמון היה מחוסר סבלנות, הוא דרש פעולות ומעשים והוא רצה גם לראות תוצאות מיד. הרצל עמד על דעתו כצור חלמיש איתן, ולמרות התקפותיהם של צירים אחדים, בעיקר מצירי רוסיה, כמוצקין ואחרים, הוא מרגיע את כולם, ולבסוף אין באפשרותם לעמוד בפני כוח השפעתו. היו אפילו שחשבו שהרצל משתמש במעשי קסמים או כשפים... וכמובן שגם אני התאמצתי והמשכתי לנהל את התעמולה בכיוונו וברוחו של הרצל. הדבר נעשה מתוך הערצה להרצל ומתוך אמונה באישיותו הדגולה.

בכל זאת הביא הקונגרס הזה גם בשורה טובה. הוא החליט מבחינה עקרונית על ייסודה של „הקרן הקימת לישראל", לרכישת אדמת ארץ־ישראל בשביל עם ישראל. לי לא היה הענין חדש. ידעתי שעל קרן זו דיבר מזמן הפרופסור הרמן שפירא; אבל להמון הרחב היה זה רעיון חדש, בלתי מובן כל צרכו, והייתי צריך להסבירו לחברי אגודתנו. הסברתי להם שאם גם יצליח הרצל להשיג את ה„צ'רטר" נצטרך לגאול את האדמה, מפני שרוב הקרקעות בארץ ישראל יש להם בעלים פרטיים, ולשם כך ידרשו כספים מרובים, והתפקיד של אוסף הכספים הוטל איפוא על הקרן שנוסדה, והקרקע שתגאל על ידה תהיה לנחלת האומה כולה. לשם הפצת רעיון חדש זה החלטנו לקרוא לאסיפה פומבית, והקול שיצא על דבר רכישת אדמת ארץ ישראל משך לאסיפה קהל רב, לא רק מאנשי קופיס, אלא גם מהסביבה, והמועדון שלנו היה קטן מהכיל את כל הנאספים. היינו צריכים להעביר את האסיפה לבית־הכנסת הגדול.

לפני הרצאתי נאמו אברהם־משה שפירא ומשה־דוד. האחרון הלהיב כרגיל את הקהל. בהרצאתי הראיתי כי רכישת אדמת ארץ ישראל אפשרית היא אם רק ירצה בזה כל עם ישראל. עשיתי חשבון שלא רק נראה בעיני נכון,

אלא גם האמנתי אז באמונה שלמה שהעם היהודי, הסובל בכל ארצות תבל מחמת שאין לו קרקע תחת רגליו, יתאזר ברוח הגאולה וימטיר תרומות וימלא את קופת „הקרן" על כל גדותיה.

חשבוני „התמים" היה פשוט מאד: היה ידוע שארץ ישראל משני עבריה מכילה בערך שבעים וחמשה מיליונים דונמים אדמה; לפי הידיעות שהיו לנו על הקניות עד אותו הזמן עלה דונם לא יותר מחמשה רובלים, ואם גם נניח שהמחיר יעלה עד עשרה רובל לדונם, הרי תעלה כל אדמת ארץ ישראל בשבע מאות וחמשים מיליון רובל; ואם נחלק את הסכום הזה לחמשים שנה — יצא שבכל שנה יש לאסוף חמשה עשר מיליון רובל; היות שמספר היהודים בעולם הוא כאחד עשר מיליון, יפול רובל אחד ומשהו על כל נפש בישראל לשנה. וודאי ימצאו נדיבים שיגאלו בעצמם חלקים מאדמת ארץ ישראל, או שיתרמו לקרן תרומות בסכומים גדולים, אזי יוקטן המכסימום על כל נפש לסך של חצי רובל. ועוד צירפתי לכך את האפשרות של קבלת הלוואה גדולה מאת אדירי ההון שלנו על יסוד דמי החכירה של הקרקעות.

עשיתי גם את חשבונם של המוכרים, של הערבים בעלי הקרקעות. בשני עברי הירדן היו אז כשלשת רבעי מיליון ערבים. מהם יש להוריד כשליש, עירונים ובידואים שאין להם קרקע. ישארו בסך הכל חצי מיליון נפשות, שהן כמאה אלף משפחות, שיש להן בעלות על קרקע, או אריסים המעבדים את הקרקע בפועל. אם נחלק שבע מאות וחמשים מיליון רובל, שלפי המשוער נשלם בעד כל אדמת ארץ ישראל, למאה אלף המשפחות הערביות, תקבל איפוא כל משפחה כאלף לירות זהב טורקיות (נפוליונים) בממוצע. בכסף הזה תוכל כל משפחה ערבית להסתדר יפה בארצות השכנות, בסוריה או בארם־נהרים, שבהן אוכלוסיה מועטה ושטחי קרקע עצומים ללא יושבים.

בסוף הרצאתי הסברתי את הרעיון העיקרי של הקרן הקימת לישראל, לגאול את הקרקע בשביל עם ישראל בכללו, כדי שהקרקע לא תרוכז בידי יחידים, ואת שאיפתה של הקרן לקיים את חוק התורה „והארץ לא תמכר לצמיתות", אלא תוחכר לכל הרוצה לעבדה ולשמרה!

בו במקום נמצאו אנשים שרצו לתרום מיד סכומים שונים לטובת הקרן, אבל הודעתי שלצערי אינני יכול לעת עתה לקבל תרומות משום שבקונגרס האחרון דנו רק על הקרן, ואת ההחלטה הסופית דחו לקונגרס הבא — החמישי.

האסיפה נגמרה בשירת „השבועה" באידיש, המתחילה במלים: „מיר הויבען די הענד צום מזרח און שוועריען" ובשירת „התקוה", והקהל נתפזר ברוח מרומם.

ואני אז בגיל עשרים ושבע.

פרק שלשה עשר

באוניברסיטה בקאזאן — הרוסי ואסיליב זכרו לברכה — מכתב הרצל למאנדלשטאם — הקונגרס החמישי ו„הקולטורה" — ייסוד הקרן הקימת — „ספר הזהב" — 10 שנים רופא ליהודים ולגויים לטובת הקה"ק — ועידת מינסק.

בסוף קיץ שנת 1900 נתעורר בי הרצון להמשיך את לימודי במקצוע שבחרתי לי ולעמוד בבחינות הממלכתיות למען אוכל לקבל את התואר ואת הדיפלומה של רופא שיניים. עוד בגמרי את בית־הספר לריפוי שיניים בחרתי באוניברסיטה שבעיר קאזאן.

בני משפחתי ניסו להשפיע עלי שאבטל את רצוני, מכיון שאין אני זקוק לכך לשם פרנסתי, וכמנהל בית החרושת אף לא אהיה פנוי לעסוק בריפוי שיניים. אולם עמדתי על דעתי; רציתי לסיים ענין, שהקדשתי לו ארבע משנות חיי נעורי, ובעיקר רציתי שיהיה מקצוע בידי, כי מי יודע מה ילד יום.

אחרי חג הסוכות עזבתי את הבית, את אשתי הצעירה, את בית־החרושת, ובאתי לקאזאן בערב סתוי וגשום. את קאזאן הכרתי קצת מנדודי ברחבי רוסיה.

מתחנת הרכבת סרתי לבית מלון, שהיה ידוע לי מקודם, וחשבתי להסתדר כרגיל עם שומר הסף, ובעיקר עם „השוטר הראשי", אולם הפעם לא הצלחתי לא במלון זה ולא באחרים, כי באותו זמן התחילו לנהוג שם בחומרה כלפי יהודים חסרי־תעודות, המתירות להם לשבת מחוץ „לתחום המושב". כמעט בכל ערב ערכה המשטרה ציד יהודים בבתי המלון, ואפילו בדירות פרטיות „חשודות" על הסתרת יהודים.

נזכרתי בכתובתו של יהודי אחד, שפעם הייתי אתו בקשרי מסחר. הוא קיבלני בסבר פנים יפות, אבל אמר לי, שלצערו לא יוכל לאכסן אותי הלילה, משום שבאתי מהרכבת בעגלה וניסיתי את מזלי בכמה בתי מלון, כי העגלונים הם הבלשים על פי רוב אצל המשטרה, ואילו באתי ב ר ג ל היה מארח אותי ברצון. הוא חשש איפוא שמא יאסרו אותי, ואותו יעניש. הייתי במצב לא נוח. היו אתי מזוודות, ולא ידעתי לאן אסחבן בלילה, וחששתי שמא יתפסוני ויאסרוני וישלחוני למקום שבאתי משם; ואכן ידעתי מקרים רבים, שהחזירו

אנשים לביתם ולא בדרך הרגילה, אלא באיטפה, היינו כאסיר. דבר כזה קרה לאחי יעקב ז"ל. מכירי, שהכיר במבוכתי פנה אלי ואמר: הרגע ידידי! הכנס את מזודותיך אלי, נאכל ארוחת־ערב, אחר כך תלך לך ללון בבית מרחץ, כי שם אין המשטרה מחפשת, וכשיאיר הבוקר תבוא אלי ואסדר אותך. הלכתי לבית מרחץ, שילמתי בעד אמבטיה חמה בחדר מיוחד ובעד שהייה במשך כל הלילה. אחרי האמבט ישנתי שינה עמוקה עד הבוקר.

אחרי ארוחת הבוקר אמר לי מארחי, שאכין בכיס מעילי שטר כסף „אדום" (עשרה רובלים), ושאתנהו לקצין בלחיצת־יד בזמן הפרדי ממנו. את „המלאכה" כבר ידעתי היטב. הלכנו יחד למשרד קצין המשטרה של הרובע („צ'סטני פריסטב" ברוסית). מארחי הציג אותי לפני הקצין כבן אחותו וסיפר לו על מטרת בואי לקאזאן וביקש ממנו שירשה לי לגור בקאזאן עד שאתקבל לאוניברסיטה ואחרי זה הרי תנתן לי „זכות ישיבה" חוקית. הקצין הרגיש את ריח הכסף ונתן לי רשיון ישיבה לשבועים. את הכסף מסרתי לו „באין רואים" בזמן הפרידה. על שאלתי, אם ידוע לו איזה חדר אצל משפחה הגונה, נתן לי מכתב למשפחה רוסית שהיה לה חדר להשכיר ושכרתי לי את החדר ההוא. הקצין אף בא כמה פעמים לבקרני כידיד טוב וכמובן שהייתי מכבד אותו במאכל ובמשקה ופעם אף הזמין אותי אליו לארוחת ערב, שהותקנה מצידו אשר צד ביערות קאזאן. מלבדי היו בביתו הרבה אורחים אחרים, ומכיון שכולם השתכרו, הייתי מוכרח, זו הפעם הראשונה בחיי, לשתות לשכרה...

את שהותי בקאזאן יכולתי לקצר, אבל מכיון שרציתי ללמוד „כשומע חפשי", איזה מקצועות בתורת הרפואה, שבמישרים אינם שייכים לריפוי השיניים, נשארתי בקאזאן שנה וחצי, עד מרץ 1902.

קאזאן היא עיר גדולה על גדות הוולגה. תושביה הגיעו אז למאתים אלף נפש בערך, מהם כשבעים אחוזים רוסים והשאר טאטארים ומעט יהודים, על פי רוב חיילים משוחררים מתקופת ניקולאי הראשון, שהיו ידועים בשם „חיילי ניקולאי", שעליהם לא חלה הגזירה של „תחום המושב" והם יכלו לשבת ברוסיה הגדולה באין מפריע.

בעזבי את הבית, היה בדעתי להתמסר אך ורק ללימודים ולא להתעסק בענינים אחרים, ואפילו לא בציונות, אבל כבר אמר הפתגם הרוסי: „סוס צבאי, כשהוא שומע את החצוצרה הוא מתחיל לרקוד", וכך היה גם אתי; נמשכתי גם בקאזאן בהתחלה שלא ברצוני, ואחר כך ברצוני הטוב, לעבודה הציונית.

באוניברסיטה הקאזאנית היה אחוז מסוים של יהודים, בהתאם לגזירות ולהגבלות. מהם היו סטודנטים קבועים ולרגל בחינות שונות היו עוד כמה

יהודים; ביחד הגיע מספרם למאה איש. כמדומני שרובם היו מקאזאן גופה, או מסביבות הוולגה, מאסטראחאן, מסאראטוב, מסאמארה ועוד. רובם נמנו עם מפלגות השמאל, בעניני היהודים כמעט שלא התענינו. צרות היהודים וסבלם לא נגעו ללבם, מפני שחייהם המשפחתיים והכלכליים היו נורמליים פחות או יותר. הם חיו בלי זעזועים רוחניים ונפשיים, בלי פחד מפני פרעות, והם לא עמדו בפני התופעה של הגירה המונית. אם ניסה מישהו להעמיד אותם על טעותם, ועל אי ידיעתם את מצבם של מיליוני היהודים ברוסיה, ברומניה ובארצות האחרות, היתה תשובה אחת בפיהם: הסוציאליזם, ובעיקר „המהפכה", יפתרו גם את שאלת היהודים. לשוא היה הנסיון להוכיח להם שהמהפכות לא הועילו הרבה ליהודים אפילו בארצות העומדות על רמה תרבותית גבוהה. דעתם של הסטודנטים האלה היתה, שעלילות הדם האחרונות וכן משפטו של דרייפוס אינם אלא אפיזודים מקריים, שמקורם במשטרים הקפיטליסטיים, הפיאודליים, האימפריאליסטיים ועוד מיני איסטיים, וכשהסוציאליזם והמהפכות ימגרו אותם, אז „יתוקן העולם במלכות שדי", הצדק והיושר ישתלטו על כל העולם וההבדלים הגזעיים, הדתיים והמעמדיים יבוטלו.

דיבורים כאלה עוררו בי, נגד רצוני, את יצר המלחמה. אילו הייתי יחידי במערכה, יכול להיות, שהייתי עוזב אותם לנפשם למען יטיילו להם בגן־העדן של האילוזיות היפות... אבל בכל זאת נמצאו כחמשה עשר סטודנטים יהודים שהיו ציונים ממש, או נוטים לתנועות הלאומיות היהודיות, והם שמשכו אותי לפעולה, לעמוד בפרץ ולנהל תעמולה נגדית והחלטנו ליסד חוג „לאומי־ציוני". היינו מתאספים לעתים קרובות והיינו מנהלים שיחות על הנעשה והנשמע בתפוצות ישראל ובעולם הציוני.

המצב הפוליטי הריאקציוני ברוסיה בזמן ההוא לא איפשר לכנס אסיפות פומביות וצריך היה לרדת ל„מחתרת". מחתרת כזאת היתה לסטודנטים היהודים השמאליים בקאזאן אשר בה התכנסו להרצאות, והוסכם ביניהו הלאומיים לבין השמאליים שתנתנה הרצאות מטעם שני הזרמים לסירוגין, או גם משני הזרמים יחד והוויכוחים היו נדחים לאסיפה שניה. אולם בסופו של דבר לא היו מנצחים ולא היו מנוצחים. כל צד נשאר בדעתו, בהשקפתו ובשאיפתו.

באסיפות ב„מחתרת" השתתפו לפעמים גם סטודנטים לא יהודים, רוסים, טאטארים וגם גרמנים מסביבות הוולגה, שהתעניינו בשאלות חברתיות, ובכלל זה גם בפרובלימות היהודיות. סטודנט רוסי מהפקולטה ההיסטורית־פילולוגית, שמו היה ואסיליב, הביע את רצונו להרצות ב„מחתרת" שלנו על הנושא „היחסים בין העמים". אני לא הכרתיו, אבל אלה שהכירו אותו חשבוהו לאיש מלומד וחוקר בשפות השמיות. כולנו הסכמנו לכך וקבענו מועד להרצאתו.

השמועה שואסיליב ירצה הביאה למחתרת עוד כחמישים איש לא יהודים, רוסים וטאטארים. ואסיליב הופיע בלוית הפרופיסור לאנאטומיה פורטונאטוב, שגם אני למדתי אצלו. הלז היה ידוע כאיש ליברלי, וכמלומד גדול במקצועו; בחקירותיו במדע האנאטומיה התחשבו לא רק ברוסיה, אלא גם מחוצה לה. על אופיו יעיד מקרה זה: פעם התעכבנו בחצר האוניברסיטה אחרי הרצאתו ודנו בהרצאה. זה היה בחורף, בקור שלשים מעלות ומעלה, והנה עבר על ידנו איש עטוף אדרת שער וצוארון גבוה מפרוה מכסה את פניו והתעכב להאזין לוויכוחינו, הוריד את הצוארון ובמשך רבע שעה עמד והסביר לנו את הרצאתו. כשהודינו לו על אורך רוחו ויחסו הטוב לתלמידיו, ענה, שחובתו של כל מורה להסביר לתלמידיו מה שאינו מובן להם, ובלבביות נפרד מאתנו.

ואסיליב התעכב בהרצאתו על גורמי השנאה בין העמים. לדעתו השנאה בין הגרמנים לבין הצרפתים והרוסים היא תוצאה מיצר המלחמה הטבוע בעם הגרמני מראשית ההיסטוריה שלו, והיצר הזה מפעיל את העם הגרמני כלפי העמים שכניו, ברגע שהוא מרגיש שהם חלשים ממנו. אחרי כן דן על צרת היהודים, שלדעתו אינה אלא תוצאה מחולשתם של היהודים בפיזורם. הוא סיים בהערכת התנועה הציונית שידע עליה הרבה, הוא גם קרא את מדינת־היהודים" להרצל, וראה בזה את הפתרון היחיד לשאלת היהודים. ועל כן צריכים היהודים וגם כל העמים לעזור לתנועה זו.

הראשון שהודה למרצה על הרצאתו היה פרופיסור פורטונאטוב ואת דברי תודתו סיים באיחולים לעם היהודי, ששאיפותיו תתגשמנה לטובתו ולטובת כל האנושות.

מאז התידדנו אני וואסיליב. אני קיבלתי ממנו רשות להשתמש ברעיונותיו בכל מקום ובכל זמן שאמצא לנכון. גם אחרי עזבי את קאזאן לא נפסקה ידידותנו ומכתביו ששלח לי היו מעניינים מאד, ולא פעם שילבתי את רעיונותיו בהרצאותי. מענין לציין שהוא עקב אחרי התנועה הציונית, ובתקופת אוגנדה שלח לי מכתב מפריז ובו עורר את השאלה מדוע דווקא אוגאנדה. אם כבר יש הכרח להחליף את ארץ ישראל באיזו ארץ אחרת, הרי טובה אוסטרליה פי כמה מאוגאנדה, ויש בה שטחים עצומים בלתי מיושבים. עניתי לו שאין אנו מוותרים עדיין על ארץ ישראל. כשם שרוסיה היא לרוסים „מאטושקה רוסיה", ככה גם ארץ ישראל היא אמנו, ואת האם אין מחליפים באם חורגת. מכתבי ואסיליב שהיו שמורים בארכיון הציוני שלי אבדו יחד עם כל הארכיון בזמן הבולשביקים. אחרי שנים קבלתי ידיעה ממשפחת ואסיליב, שהוא מת בפאריז משחפת. יהי זכרו ברוך.

נוסף על החוג שלנו היתה בקאזאן אגודה ציונית מסודרת. את שמות עסקניה

איני זוכר עוד. הייתי מבקר באסיפות האגודה וגם הרציתי בה בענינים ציוניים, ובעיקר הייתי פעיל בה בפרוס הקונגרס החמישי.

על פי יזמתי נעשו האסיפות של האגודה תכופות יותר, והייתי מוסר לחברי האגודה אינפורמציה על הנעשה בעולם הציוני, על פעולותיו של ד"ר הרצל בתורכיה ועוד. אז חשבנו שה„צ'ארטר" יושג עד לקונגרס. הרי כל הענין אינו תלוי אלא בסכום של שני מיליונים לירות תורכיות. והרי ישנם ברוך השם אצל העם היהודי מיליונרים לעשרות ולמאות, ביניהם בנקאים ידועי שם. היינו בטוחים שהצד הכספי לא יעכב. ובפרט שהמשא־ומתן היה קשור עם זכיונות שונים, כמו מכרות, מפעלי תחבורה וחקלאות, וידוע שעסקים כאלו מביאים בכל העולם רווחים גדולים.

בחלום ובהקיץ תיארתי לי את כל קהל צירי הקונגרס עומדים על רגליהם ומריעים בתשואות כלפי הרצל וכלפי ידו המורמה המחזיקה את פסת הנייר, את ה„צארטר", גם דימיתי לשמוע באזני את שירת „התקוה" המושרה בכל כח ההתלהבות בפי כל הצירים אחרי נאום פתיחתו של הרצל.

אחרי כשנתים נזדמנתי להיות בקיוב וביקרתי לרגל מחלת עיניים אצל הפרופיסור מאנדלשטאם, ונכנסנו בשיחה קצרה על ענין „שני המיליונים". הפרופיסור לא התעצל והוציא מארכיונו מכתב של הרצל אליו. בזכרוני נשארו משפטים אחדים שבמכתב נגד „חבר הנקלים, שהכסף נמצא ברשותו". ראויים הם „שירד עליהם מטר של זפת וגפרית כדי לרכך את האבנים הללו". „בעוד חמישים שנה יירקו על קבריהם כשתתגלה העובדה שבאתי כמעט לידי הסכם עם השולטן, אלא שלא יכולתי לגייס את הכסף העלוב".

...המציאות איכזבה את כולנו: הרצל הודיע ובודאי בדאבון לב נסתר, שעוד מתנהל משא ומתן עם השולטן, „ידיד היהודים", והראיה, נתקבלה מהשולטן תשובת־תודה טלגרפית על הטלגרמה שנשלחה אליו בשם הקונגרס... גם החלום נפסק.

במה התעסק הקונגרס החמישי במשך ארבעת הימים? הוא עסק בשאלת „הקולטורה היהודית" (כאילו עוד חסרה לנו קולטורה!), בשאלת „עבודת ההווה" בגלות (אני הייתי מוסר את התפקיד הזה ל„בונד"), בשאלת התעמלות, בשאלת המדע והאמנות היהודית והוצאת ספרי אמנות ועוד שאלות ממין זה. וזוכר אני שהייתי כולי מורגז מן ההתעסקות בשאלות האלה, אף־על־פי שהיו גם בעיני חשובות מאד. טענתי בלבי איך יתכן לעסוק בענינים האלה, בשעה שהיה צריך לרכז את הכחות להשיג את שני מיליונות הלירות התורכיות. לדעתי צריך היה לדחות את פתרונן של השאלות „החשובות" האלה לקונגרסים הבאים, אחרי שנשיג את האפשרות לעלות לארצנו, ואחרי שנתחיל להרגיש אדמה מוצקת תחת רגלינו. ואולם כאשר דחה הרצל, בהסכמת רוב הקונגרס,

את הדיונים בשאלות „החשובות" לסוף הקונגרס (לא „חלילה" דחה בכלל), עזבו כשלשים איש, אנשי „הפרקציה", כמחאה את אולם הקונגרס. ככה התנהגו אנשים העומדים עכשו, בשנת תש"ד, בחזית הקדמית של המערכה הציונית. להצדקתם אפשר לומר שאז היו צעירים, וידוע שאצל צעירים מחזור הדם מהיר יותר בעשרים וארבע דפיקות בערך...

בכל זאת קרן אור אחת הבריקה מהקונגרס החמישי. זאת היתה ההחלטה לאשר את ההצעה בדבר „הקרן הקימת לישראל". מהקונגרס הזה עפו בפעם הראשונה והתפשטו כזבובים בכל העולם הבולים הקטנים הכחולים המרובעים עם „המגן דוד" באמצע. חוץ מזה הותקן אז גם „ספר הזהב" שתרומת ההרשמה בו נקבעה לסכום לא פחות ממאה רובל (עשר לירות אנגליות).

מובן שהבעתי את דעתי בדיונינו באגודה על הדינים והחשבונות מהקונגרס נגד התנהגותם של אנשי „הפרקציה". באגודה זו היו חברים שהתריסו נגד הרצל ופעולותיו „האיטיות", כביכול. גם פה היו שלא לקחו בחשבון, שבלי אמצעים כספיים לא יושג שום דבר ממשי. במידת יכולתי הגנתי על הרצל, וגוללתי את האשמה על ראשי עשירינו. דומני שלא הועלתי הרבה בדברי. אולם על אף כשלוני זה לא נמנעתי מלהרצות על „הקרן הקימת לישראל" ולעשות גם פה את „חשבוני התמים"; הייתי בטוח עוד שחשבוני נכון הוא והתגשמותו תהיה במהרה בימינו.. מובן שלא בי האשם שהעם היהודי בכל מקומות פזוריו לא ראה את הנולד ובא על עונשו...

התנגדתי ל„ספר הזהב" בצורה שהחליטו עליה. לא מצאה חן בעיני ההבדלה בין בעלי היכולת לתרום מאה רובל, ובין אלה שאין ביכלתם להגיע לסכום הזה. הלא אצלנו היהודים מקובל העקרון: „אחד המרבה ואחד הממעיט". ואם כבר קבעו תרומה במכסה גבוהה זו היו צריכים להחליט לדעתי שב„ספר הזהב" ינציחו רק אישים מצוינים במדע, באמנות, במידות טובות, בעסקנות לטובת הכלל, לטובת הציונות, או מפעלים מועילים, המביאים תועלת לכלל, אבל לא סתם אנשים שיש באפשרותם לתרום מאה רובל. כיניתי אז את „ספר הזהב" בשם „עגל הזהב", שהתורה גינתה אותו לעולמים. ולהבדיל, גם המשורר גיטה,שתיאר את „עגל הזהב" כמפלצת השולטת בכל העולם.

עד עכשו אני מתפלא שהדינים והחשבונות של הקונגרס החמישי לא סיפרו לנו על איזו התנגדות ל„ספר הזהב". כנראה, שאלו שדגלו בקונגרס הזה „בקולטורה", „במדע", „באמנות", „בהתעמלות" ואפילו „בחינוך" יהודי, לא מצאו עוז בנפשם להתנגד והסכימו גם ל„עגל הזהב היהודי". אך עד עכשיו לא שיניתי אני את דעתי בענין זה.

אני זוכר, שחלק הגון מחברי האגודה הציונית בקאזאן התימרו להיות בין הראשונים שירשמו את עצמם ב„ספר הזהב". רובם היו בעלי יכולת בעצמם,

או שהיו בניהם ובנותיהם של בעלי יכולת. ומדוע לא ירשו לעצמם את התענוג הזה, העולה רק מאה רובל? אם מילאו אחרי דברם לא ידוע לי.

גמרתי את הבחינות ואמרתי לשוב מיד הביתה. אולם נעניתי להזמנת אחד מחברי באוניברסיטה, יליד אסטראחאן, ונסעתי לבקר עיר זו היושבת על חוף הים הכספי, שלא הייתי בה עדיין על אף נסיעותי המרובות.

הורי חברי, שהיו עשירים, קיבלוני כאורח רצוי. בערב ערכו לכבודי מעין נשף ציוני. נכחו כעשרים איש ובילינו בנעימים. למחרת ערכו הציונים אסיפה כללית של חברי האגודה הציונית, ואני הרציתי לפניהם מה שהרציתי. אחרי דיברו אחדים מהנאספים. כל הזמן שרר מצב רוח מרומם, שרנו שירים ציוניים וסיימנו ב„התקוה". הייתי כל כך מרוצה מביקורי באסטראחאן, עד שהחלטתי להשאר לעוד יומים; אך פתאום תקפתני צמרמורת, קור וחום לסירוגין, המדחום הראה 39 מעלות. מובן שהשכיבו אותי במטה והזמינו רופא והדיאגנוזה אחרי בדיקת הדם... קדחת. באסטראחאן וסביבתה שררה בתמידות המלריה. בעיקר סבלו ממנה אלה שמקרוב באו. הטיפול בי היה מתוך מסירות יוצאת מן הכלל והשתהיתי עוד חמשה ימים.

לפני עשרים שנה, כשהחלטתי להתיישב בחדרה, הטילו עלי חברים בתל־אביב את אימת המלריה החדרתית, אבל אני הרגעתי אותם שהמלריה מוכרה לי, ו„השטן אינו איום, כפי שמתארים אותו". סיפרתי להם על אסטראחאן, שגם בה שלטה הקדחת לא פחות מאשר בחדרה ובכל זאת הגיע מספר תושביה למאתים אלף נפש ומעלה.

שבתי הביתה במרץ 1902 ושוב נכנסתי בעול בית החרושת ובעול העבודה הציבורית והציונית, אף נוספה לי עבודה שלא פיללתי לה. בעיירות שבין אורשה ומוהילוב היה רופא שיניים רק בשקלוב, והחשים בשיניהם בקופיס ובסביבתה היו מוכרחים ל„עסוק בתורה", או לכתת את רגליהם לאורשה, לשקלוב או למוהילוב. רכבת עדיין לא היתה והתחבורה היתה קשה מאד, ובעיקר בחדשי החורף כשהדניפר קופא.

כאשר נודע בקופיס ששבתי מוכתר כרופא שיניים, התיצבה לפני משלחת מאת הקהל הקופיסאי בבקשה נמרצת, שאקח עלי את הטורח לרפא את החשים בשיניהם. הם ישלמו לי כמה שאטיל עליהם. לא ידעתי מה לעשות. הרי הייתי עסוק כל הימים ולכסף לא הייתי זקוק. אלא מה? לפני שקיבלתי את התעודה באוניברסיטה חתמתי על הצהרה מעין שבועה, אשר בה התחייבתי, ככל הגומרים, לעזור לכל אלה שיזדקקו לעזרתי המקצועית, ואפילו לשונאים. החלטתי איפוא למלא את רצון הקהל והקצבתי שעתים ביום אחרי הצהרים לקבלת פציינטים. נסעתי למינסק, קניתי את כל המכשירים הדרושים, סידרתי קבינט יפה ונוח באחד מחדרי. בקבינט העמדתי קופסא נעולה ועליה כתובת

באותיות מאירות עינים: „קרן קימת לישראל". בפתק ליד הקופסא נתבקשו הפציינטים לשלשל לקופסא בכל ביקור סכום כסף כנדבת לבם. בכל שבועים היה בא גזבר האגודה להריק את הקופסא ולהעביר את הכסף לקופת ה„קרן הקימת לישראל". יש לציין שחלק הגון מהכסף הכניסו לא יהודים מקופיס ומהכפרים שבסביבתה, וכך נרכש חלק מאדמת ארצנו בכסף „גויים". ככה עבדתי כעשר שנים בלי שהיתה לי לעצמי כל טובת הנאה. הפסקתי לקבל פציינטים משבא לקופיס רופא שיניים. שעל אמונותו פרנסתו.

בקיץ שנת 1902 הגיעו הידיעות על התחדשות המשא ומתן עם השולטן התורכי, ושהרצל שוב נסע לקושטא והפעם בהזמנתו של השולטן עצמו. הרושם היה, שהפעם ישיג הרצל את מבוקשו. מצב רוחנו היה מרומם, היינו מלאי תקוה. בכל יום ציפינו לידיעות משמחות. נאמנו נאומים נלהבים באסיפותינו. בעיקר הצטיין חברנו הצעיר משה־דוד בכוח דיבורו שהשפיע על קהל המאזינים. אולם מה גדולה היתה אכזבתנו, כאשר נודע לנו שכל התקוות עלו בתוהו. במשא ומתן הוצעו להרצל פיתוח מפעלים בתורכיה ורשות להתישבות יהודים בתורכיה, אבל נקודה אחת חסרה... ארץ ישראל. ומאחורי גבו של הרצל עמד כמתחרה באנק צרפתי גדול, מתחרה שלא היה זקוק לנדבת לבם של אילי הכסף הנדבנים, אצלו הכסף היה מוכן ומזומן בקופתו ויתכן שהכסף המוכן מוצאו מאילי כסף יהודים... ומובן שהבאנק הזה ניצח בהתחרותו עם הרצל, שבא רק בהבטחות, אבל בידים ריקות...

אם כן חסל סידור ראשון עם ווילהלם השני, וסידור שני עם עבדול־חמיד.

בינתים החליט הועד הציוני הארצי ברוסיה לכנס במינסק בחדש אלול ועידה של באי כח האגודות הציוניות בכל רחבי רוסיה. זאת היתה הועידה השניה של ציוני רוסיה. כולנו התפלאנו ולא ידענו איך הושג מאת ממשלת רוסיה הרשיון לועידה כזאת? הכל ידעו שאין מקבלים רשיון לכינוסים כאלה מאת הממשלה הצאריסטית הריאקציונית, השרויה תמיד בפחד, והרואה בכל תנועה ובכלל זה גם בתנועה הציונית תסיסת מהפכה. עד כה לא הועילו הוכחותיהם של הציונים, שהתנועה הציונית אינה מתעניינת בשאלות המשטר הרוסי ולפתע — רשיון ליהודים להתאסף בהמון! על כך עברו אז שמועות משמועות שונות. היתה שמועה על סכום כסף עצום שניתן לפקיד גבוה בממשלה, היו שסיפרו שהרצל בא בחשאי לרוסיה והשפיע על פלווה, מיניסטר הפנים, שיתן את הרשיון, והיו שחשדו בממשלה הרוסית, שהיא רוצה להכניס במלכודת את נבחרי הציונים ולאסרם כולם בבת אחת. בכל אופן התחלנו להתכונן לועידת מינסק.

הזכות של בחירת הצירים לועידה היתה כמובן לשוקלי השקל. התחלנו איפוא לנהל תעמולה נמרצת בין הקהל, דרשנו דרשות בבתי־הכנסת, אספנו

אסיפות במועדון שלנו, ועלה בידינו להפיץ למעלה ממאתים שקלים. בעירה חסידית וחרדית כקופיס היה בכך משום נצחון גדול. קופיס החסידית תשלח ציר משלה! ומה גדולה היתה שמחתנו, כאשר הודיעו מהמרכז, שלועידה במינסק מספיקים מאה שוקלים לציר, ובכן תוכל איפוא קופיס לבחור בשני צירים!

חוזרים והוראות באו אלינו מכל הצדדים. מהמורשה שלנו ד"ר יעקב ברוק ז"ל, שישב אז בהומל, מד"ר ברנשטין־כהן ז"ל מקישינוב, מ„המזרחי" נגד „הקולטורה" ומהפרקציה. בקיצור, אנדרלמוסיה ובלבול המוח. את כל החומר הרב הזה היה צריך לברר לכל פרטיו, למצוא עם מי הצדק ולהחליט לצד מי לעמוד. היה צריך להסביר הכל לחברי האגודה, באסיפות כלליות שכינסנו לשם כך, אך להסביר את כל הסבך הזה היה קשה מאד. כל עמדה שקבעת לך עוררה מיד התרגזות וויכוחים נלהבים. אמנם „המזרחי" עדיין לא היה בקופיס, אולם „מזרחיים בדרך" כבר היו. ומצד שני אפשר להגיד שהיו גם „פרקציונרים בדרך". לא הייתי מצליח לפשר בין ההשקפות המנוגדות לולא עזרתו של משה־דוד. רק הודות לו עלה בידי לשכך את הרוחות. עמדתי הקבועה היתה: „קודם צריך להרוג את הדוב, ואחר כך יש לחלק את העור". קודם צריך להשיג את „הצ'ארטר", לעלות ארצה ולהעביר אליה את הקונגרס, שיקבל צורה של פרלמנט תמידי. ושם בארצנו, ננהל מלחמת בחירות, כנהוג בכל העולם הדמוקרטי, ובפרלמנט ינהלו צירינו את מלחמת הדעות בכל השאלות שיובאו לפניהם.

אחרי מלחמת בחירות לא חריפה בחרו ציוני קופיס, זו הפעם הראשונה, בשני צירים. נבחרו שנים מחברי הועד, סנדר גודין ואני.

לי היה צר מאוד על אשר בשל צעירותו של משה־דוד לא יכולנו לבחור בו לועידה. הוא היה אז בסך הכל בן שש־עשרה ולפי התקנון אי אפשר היה לבחור בציר למטה מגיל עשרים וחמש. אמנם אחר זמן שמעתי מפי ברל כצנלסון שהוא רימה פעם את הבוחרים ונשלח כציר לקונגרס, באמרו שעבר כבר את שנתו העשרים וחמש, ובאמת עוד לא הגיע לגיל עשרים וארבע, אולם בהפרש של תשע שנים אי אפשר לרמות.

בערב, לפני נסיעתנו, כינסנו אסיפה כללית של השוקלים, והרציתי בה על עמדתי בשאלות העיקריות העומדות על הפרק. בוויכוחים הערים התבלטה משאלה אחת: לפתוח בכל הדרכים את העליה לארץ ישראל. תהא בצ'ארטר" ותהא שלא בצ'ארטר, העיקר השגת האפשרות לעלות. את יתר השאלות — כך טענו — יש להוריד לעת עתה מהפרק, זו היתה דעתם של רוב השוקלים.

נסעתי למינסק יום לפני מועד הועידה. בתחנת הרכבת באורשה נכנסתי לקרון של המחלקה השניה. הקרון היה מלא בני גילים שונים, מצעירים עד

זקנים. רבים מהם חבשו כיפות על ראשיהם. כולם היו שרויים במצב רוח מרומם, והתווכחו בהתלהבות ובדבקות בשאלות שתעמודנה על „סדר השבוע". היתה זאת מעין פרלודיה למה שיתרחש בועידה גופה.

הועידה התקיימה באולם „פאריז". היה זה האולם הגדול ביותר במינסק ובכל זאת היה קטן מהכיל את כל הצירים, שמספרם עלה על שמונה מאות, ונוספו עליהם כאלף וחמש מאות אורחים, ורבים שנכנסו בלי כרטיסי כניסה. עם כרטיס כניסה קיבלו הצירים והאורחים גם סרט כחול־לבן וסיכת „מגן־דוד". את הסרט ענדו גם רבים מיהודי מינסק, גברים ונשים. כל העיר מינסק חגגה איפוא חג ציוני מיוחד במינו. ילדים הופיעו ברחובות העיר ובידיהם דגלים ציוניים עשויים נייר.

הפתיחה של הועידה התקיימה בערב. על הבמה, שהיתה מקושטת סמלים מתאימים, ישבו כל המורשים הגלילַיים: ד"ר צ'לנוב, אוסישקין, ד"ר יעקב ברוק, ד"ר ברנשטיין־כהן, טיומקין והרב רבינוביץ, כולם זכרונם לברכה.

את נאום הפתיחה נשא הד"ר צ'לנוב, בנאומו הדגיש את חשיבות הועידה, הזכיר את הבעיות שיש לדון עליהן והביע את תקותו שהועידה תדון בהן בכובד ראש, ללא התנצחות. הנאום היה בנוי יפה ועשה רושם טוב על כולנו. היתה ניכרת זהירות יתירה כאשר דיבר על מצבם של יהודי רוסיה, על החוקים המיוחדים, על ההגבלות והגזירות. הסיבה לזהירותו זאת היתה פשוטה מאד: בשורה הראשונה ישבו שני קצינים גבוהים מהז'נדרמריה כאשר נפל מבטי על הקצינים האלה הרגשתי מועקה בלב. אמנם הם ישבו במנוחה והקשיבו. אחד מהם רשם לפעמים בעפרון בפנקסו. הם ישבו כל הערב עד תום הישיבה הראשונה.

אחרי ישיבה זו אמרתי לכמה מן הצירים, שהועידה תצטרך לרדת ל„מחתרת", כנהוג ברוסיה, כי בפיות סגורים למחצה ובנוכחות הקצינים לא נוכל לדבר לא על ה„בנק", שהממשלה הרוסית אסרה להכניס לרוסיה את מניותיו, ולא על „הקרן הקימת לישראל" כשאין עדיין רשיון לקרן זו, ואשר לשאלת „הקולטורה", הלא לפי חוש הריח של הממשלה הצאריסטית, ריח של מהפכה נודף ממנה. למזלנו התרחש „נס" והקצינים לא באו עוד לישיבותינו, והשפתים הסגורות למחצה, נפתחו לרווחה.

על סיבת הסתלקותם של הז'נדרמים מועידתנו התהלכה אז שמועה זו: כשהודיעו לגוברנטור המינסקאי, לנסיך טרובצקוי, שבמינסק התאספו לאסיפה יהודים לאלפים מכל קצוי רוסיה, נבהל וטלגרף לפטרבורג ושאל איך להתייחס למאורע זה? וקיבל תשובה קצרה, בת מלה אחת: „איגנורירובט", כלומר „לא לשים לב". בגלל זה נעדרו בהמשך הועידה באי־כוחו של המשטר הצאריסטי. אך איני יכול לקבוע את אמיתות השמועה.

ממהלך הועידה אעלה רק שני מומנטים. כידוע הרצה אחד העם בועידה זו במשך שמונה שעות את הרצאתו על „תחית הרוח". אני ישבתי במקום נוח בקרבת המרצה, ושלא כהרבה צירים, היתה לי הסבלנות להקשיב להרצאה מתחילתה עד סופה, בלי לאבד אף רעיון, אף מלה ממנה. ההרצאה היתה חדורה כולה ב„קולטורה". בין יתר רעיונותיו הדגיש שהרמה הקולטורית של העם היהודי היא נמוכה מאוד, ושיש לתת לעם חינוך לאומי חדש, והחינוך הלאומי צריך להיות עיקר היעקרים בפרוגרמה הציונית, ושיש ליצור הסתדרות קולטורית מיוחדת, שתהא בדרגה אחת עם ההסתדרות הציונית, וצריך להטיל חובה על כל חבר ב„הסתדרות הציונית" להיות גם חבר ב„הסתדרות הקולטורית". ישבתי וחשבתי לעצמי: מה דורש מאתנו האיש הזה? הלא האומה היהודית מלאה קולטורה יותר מכל האומות בעולם, ומה שחסר לנו הוא רק הקרקע שמתחת רגלינו.

אבל כמו שדימיתי כן היה: מיד אחרי ההרצאה התחוללה באופן ספונטני סערה, שלא אשכח אותה לעולם. אנשי „המזרחי", שמספרם היה גדול למדי, וחלק ניכר מהציונים הכלליים התפרצו בצעקות מרות ובטענות נגד הנשיאות. הועידה הפכה למעין מערבולת, כאילו היתה כאן התנגשות של שני מחנות אויבים. היה חשש שהדברים יגיעו למהלומות ממש. כל כמה שאוסישקין וטיומקין השתדלו להרגיע את הרוחות, העלו חרס בידם. אדרבא, המהומה והרעש התגברו. מצב זה נמשך זמן ארוך למדי עד שהופיע על הבמה הד"ר צ'לנוב, שמסבה בלתי ידועה לי היה נעדר כל היום מהועידה. וראה זה פלא: הוא דפק רק שלש דפיקות בפטיש על השלחן וכמו במקל קסמים השקיט את הקהל, ובאולם השתרר שקט גמור, ודברי צ'לנוב, שנמשכו כרבע שעה ונאמרו בקול שקט, נשמעו בכל האולם. הוא הציע לערוך מיד ויכוח פרלמנטרי ומכיוון שרשימת המתווכחים עלולה להיות ארוכה מאד על כן הציע לבחור בחמשה „גנרל-רדנרים", שנים מ„המזרחי", שנים מ„הציונים הכלליים" ואחד מ„הפרקציה", להגביל את הזמן לחצי שעה לכל נואם ולמסור ל„ועדה המתמדת" שתעבד נוסח של החלטה, שתוגש להצבעה בין יתר ההצעות. צ'לנוב העמיד מיד את הצעתו למנין ונתקבלה כמעט פה אחד. בזה נגמר הענין.

מהאינצידנט הזה למדתי עוד דבר: עמדו לפנינו שני מנהיגים, אוסישקין „יד הברזל", וד"ר צ'לנוב „רך הלבב", וראיתי שלא כמשוער, שלא בעל „יד הברזל" ניצח, אלא דוקא „רך הלבב".

בזמן הועידה שיחקה במינסק להקה יהודית מן המפורסמות. לכבוד הועידה הציגה בליל ששי את האופרטה „בר כוכבא". התיאטרון הקיצי במינסק הכיל

כאלף מקומות ישיבה ומחצית המקומות נמסרו לצירי הועידה. התיאטרון היה מלא. משהגיעה ההצגה, שעברה באמנות רבה, למומנט בו בר־כוכבא, מוקף אנשי צבא, מחזיק בידו את דגל ציון, ושר, בלוית המקהלה והתזמורת, את השיר „ירושלים", עמד כל הקהל כאיש אחד על רגליו ושר בצותא חדא את השיר הזה במשך זמן ממושך, שנסתיים במחיאות כפים סוערות. זאת היתה הפגנה נהדרת וחוויה עמוקה, שנחרתו בזכרוני ובלבי עד היום הזה.

בין יתר ההחלטות נתקבלה גם החלטה חיובית בשאלת „הקולטורה"; רבים חשבו זאת כנצחון חיובי של „הפרקציה", ואני חשבתי שעוד נצחונות כאלה ואבדנו.

בשובנו הביתה כינסנו אסיפה רבת־עם, וחברי ואני מסרנו דין־וחשבון מפורט מכל מה שהיה בועידה.

ואני אז בגיל עשרים ושמונה.

פרק ארבעה עשר

ברוכוב — „מחתרת" בקופיס — בברלין — דוד טריטש —
„קומרש" בקורפורציה ציונית — קוזאקים יהודים — שמותיהם,
מנהגיהם וחינוכם הדתי — האח יעקב — ברייניו על סיפוריו —
חסל „אל־עריש" — הפוגרום בקישינוב — הרצל ברוסיה.

אף על פי שהמצב בתנועה הציונית בסוף שנת 1902 לא היה מעודד, בכל זאת לא נחלשה העבודה במרכזים ובאגודות. הרושם היה, „שעוד לא אבדה תקותנו". אם היו שואלים אז את מישהו מהפעילים על מהותן של התקוות, לא היינו יודעים לענות ברורות. היו ששאלו: „נו, מה הלאה?" במקרים כאלה הייתי מתחמק מלתת תשובה ישרה. באסיפה אחת, שהתקיימה אחרי ועידת מינסק ואחרי כל המשא והמתן עם תורכיה, העמידו החברים את השאלה הזאת ברצינות ודרשו תשובה. עניתי מה שעניתי והוספתי שבודאי ייעשה נסיון חדש, אחרי שנכשלו הנסיונות בחזית הגרמנית ובחזית התורכית, והעיקר הוא בכח הרצון שלנו. ואם יעמוד לנו רצוננו נגיע אל המטרה.

והנה התחילו מתהלכות שמועות־לחישות שהרצל התחיל בנסיון חדש. על מהותו לא ידענו בברור, דיברו על משא ומתן עם ממשלת אנגליה בדבר... מצרים. וליצני הדור התלוצצו: הרצל רוצה להוריד אותנו שוב מצרימה, כדי שיוכל לכתוב הגדה חדשה על „יציאת מצרים"...

באותו פרק זמן קיבלתי ע"י שליח מיוחד הזמנה בעל פה מהעסקן הציוני עורך־הדין ר' שמשון רוזנבאום ז"ל, שישב במינסק, לבוא ביום מסוים למינסק לכינוס ציוני של הפעילים ביותר בפלכים מינסק, ווילנה ומוהילוב, בו תידון שאלה חשובה מאוד בציונות. נתבקשתי לא לפרסם את הדבר ברבים ולא לערוך בחירות, מפני שההזמנה היא אישית.

במועד הקבוע נפתח הכינוס בדירתו של רוזנבאום. נכחו בו כחמישים מוזמנים, רובם צעירים. רוזנבאום הסביר מטרת הכינוס הזה, בעוד שרק זמן קצר עבר מועידת מינסק, וסיפר לנו את הפרטים על פעולתו של הרצל באנגליה, על ההזמנה שהרצל קיבל להתיצב בפני הועדה לעניני הזרים ועל נאומו הציוני בפניה, ועל הצעת „ואדי אל עריש" ועל ועדת המומחים שיצאה למקום. והנה החליט המרכז הארצי של ציוני רוסיה להעמיד את שאלת „ואדי אל עריש" לשיפוטן של האגודות ומשום כך הזמינו אותנו למסור לנו את

התפקיד להעביר את הדיון בשאלה זו לאגודות המקומיות, ורצוי שהדבר יעשה בועידות, בתנאי שתהיינה חשאיות. ואת ההחלטות האגודות יש להעביר למרכז למען ידע לקבוע את עמדתו בשאלה הזאת בקונגרס הבא או ב„ועד הפועל הגדול".

אחרי הרצאתו של רוזנבאום, שנמשכה כשעתים, התחילו הוויכוחים, שנמשכו עד הלילה, אבל לתוצאות ממשיות לא באנו והחלטנו להמשיך את ויכוחינו גם ביום הבא. כנהוג, בחרנו בועדה לניסוחה של ההחלטה.

לפנות ערב, ואני ניהלתי אז כסגן יו"ר את האסיפה, בא לכינוס איש צעיר, ואחדים מהנוכחים ורוזנבאום בעצמו קיבלו את פניו בתשואות ובשמחה. אני לא הכרתי אותו. מפי הנוכחים שפנו אליו בשמו שמעתי את השם „ברוכוב". אולם גם השם לא הוציאני ממבוכתי.

לפני שעזבנו את האסיפה ביקשנו מרוזנבאום לא לספר על הכינוס הזה, מפני שהכינוס היה ללא רשיון, להתפזר אחד אחד, כדי לא לעורר חשד בעיני הבלשים והשוטרים המסתובבים ברחובות, וליום המחרת נתן לנו כתובת של „מחתרת" אחרת, הנמצאת כמעט מחוץ לעיר, אליה נצטרך להתכנס אחד אחד עד תשע בבקר.

אני זוכר שהתלוצצתי אז ואמרתי שבכל אשם ברוכוב, שהוא ממהר להנהיג את הסוציאליזם לפני שהשגנו את מדינת היהודים. על כך ענה לי שהוא ממהר מפני החשש, שגם ב„מדינת היהודים" יפריעו לסוציאליזם, ועל כן הוא מכין את הקהל במוקדם, כדי שהציונות והסוציאליזם יכנסו למדינת היהודים יחד.

למחרת עד תשע בבקר התאספנו כולנו ב„מחתרת" החדשה. אחרי שעה קצרה ראינו דרך החלונות שהבית הוקף חיילים ושוטרים. רוזנבאום נתן מיד פקודה שכולנו נשאר לשבת בשקט ובמנוחה, ושכל אחד יגיד לקצין, אם ידרוש, את שמו הנכון. ותיכף התחיל רוזנבאום לדבר „על העצים ועל האבנים": על ועד עזרה ליהודים עניים בעיר, שצריך להשתדל להשיג בשביל העניים עצים להסקה בעוד מועד ולא לחכות עד החורף ועוד עניינים כאלה. נכנס הקצין, שר רובע העיר, התישב והקשיב זמן־מה לדבריו של רוזנבאום, ואחר־כך התחיל בחקירה למטרת האסיפה, ופקד שאף אחד לא יעזוב את הבית, מבלי לקבל ממנו רשות. ואחרי שערך חיפוש בבגדי הנאספים וראה שאין לנו נשק, רשם את שמות כולנו ואת כתובתו של כל אחד ואחד. אחרי זה הרשה לכולנו לעזוב את הבית. ללא גמר הדיון וללא החלטות התפזרנו. מיד נסעתי לרכבת וישר הביתה לקופיס. במה נגמר הענין בין הקצין ובין רוזנבאום לא ידוע לי עד עכשיו. יש להניח שנגמר כמו שהיו נגמרים ברוסיה אז כל הענינים הדומים למקרה שלנו...

המכונה הציונית התחילה לפעול מחדש על כל גלגליה. מובן שבין הציונים בכל העולם היו חילוקי דעות, היו מחייבים ושוללים, אבל ניכר היה שההתנגדות לרעיון „ואדי אל עריש" לא היתה חזקה. הלא אל עריש היתה פעם בגבולות ההיסטוריים של ארץ ישראל והיא נמצאת ממש על הגבול הנוכחי של ארצנו. דעתם של המחייבים היתה, שאם נתיישב בהמון באל־עריש, קל יהיה בהמשך הזמן לפרוץ את הגבול, אם בהסכמת הממשלה התורכית, ואם יהיה צורך — בכח הזרוע. זאת היתה, כפי שאני זוכר, גם דעתו של הרצל.

בינתים עמדו על הפרק שלושה ענינים ציוניים שהיו טעונים הסדר בזמן הקרוב ואשר שאלת „אל עריש" היתה תלויה גם בהם. היה צורך להפיץ את המניות של הבנק הלאומי ואת הבולים של „הקרן הקימת לישראל" ואת העתונות הציונית שבכל הלשונות. ערכנו ישיבות תכופות של הועד ואסיפות כלליות של חברי האגודה, ועשינו תעמולה בבתי־הכנסת.

ענייני הבנק והעתונות ניתנו להסדר לא בקושי, מפני שסכומי המניות, (או דמי מנוי על עתון) היו לפי ערך הכסף בזמן ההוא גדולים למדי, עשרה רובלים בערך, והם ענינים שאפשר להציעם רק לבעלי היכולת. ואכן בזמן קצר מכרנו קרוב לשלוש מאות מניות. היו כאלו שלקחו שלש, חמש וגם עשר מניות והצלחנו לרכוש גם כחמישים מנויים.

אחד שקנה אצלי שתי מניות וחתם כמנוי על עתון עברי, איחל לעצמו איחולים אלו: הלואי שאזכה לשמוע שגנבו מהבנק מיליון רובל, ושאזכה לראות בארצנו שהחנונים יארזו דגים מלוחים בנייר עתונים עבריים. כמדומני שהאיש הזה זכה ואיחוליו התגשמו, לפחות בשטח העתונות.

להסדיר את אוסף התרומות ל„קרן הקימת לישראל" היה קשה יותר מלמכור מניה או מלהחתים מנוי על עתון. מי שקנה מניה, גמרתי אתו בפעם אחת את כל חשבון הבנק ומי שחתם על עתון, הייתי צריך להפגש אתו רק פעם בשנה, או במחצית השנה. אבל לאסוף את הפרוטות ל„קרן הקימת" היתה עבודה יום יומית מטרידה.

בועד האגודה שלנו דנו בהצעות שונות להסדר פעולות לטובת הקרן והועלתה הצעה לחלק את העיירה, לפי מספר חברי הועד, לחמשה אזורים, ושחברי הועד יחזרו בכל יום ששי על הבתים באזורם. ר' אברהם־משה שפירא התנגד להצעה זו והתבטא ש„זאת היא בכיה לדורות". מיד קפץ על רגליו משה־דוד כשעיניו השחורות בוערות כשני לפידים, ובאגרופו הצנום דפק בחזקה על השלחן וצעק: „זאת היא לא „בכיה" לדורות, אלא „תחיה" לדורות"! מה שלא הבין איש מבוגר בשנות ה„בינה", משכיל,

בעל בית־חרושת גדול ובעל נסיון בחיים, הבין היטב, וראה את הנולד, משה־דוד בן השש עשרה.

לבסוף קיבלנו וקיימנו את ההצעה הנ"ל. בכל יום ששי היו חברי הועד „מחזרים על הפתחים", ואם נעדר אחד מהם, מילא את מקומו אחד מחברי האגודה. בסיסמה „אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" קבענו אוסף תרומות ל„קרן" בכל „שמחה" בעיר. אם השמחה, כגון שמחת חתונה, היתה מחוץ לעיר קופיס, אספנו דמי הטלגרמות ושלחנו רק טלגרמה אחת עם שמות המברכים. סידרנו דואר חשאי למשלוח כרטיסי ברכה לשנה החדשה. בערב יום־הכיפורים העמדנו קערות גם למען „הקרן", מלבד הקערה לטובת „ישוב ארץ ישראל" מטעם „הועד האודיסאי". אספנו „עצמות יבשות", פשוטו כמשמעו, היינו לפי בקשתנו הסכימו עקרות הבית לאסוף את העצמות ולא להשליכן לאשפה, ופעם בשבועיים עברנו בעגלות ואספנו אותן למקום מיוחד. ואפילו ערכנו חגיגה אחרי שמכרנו בסכום גדול למדי קרון עצמות לבית חרושת.

כל העניינים האלה הסתדרו בקופיס על צד הטוב ביותר, אולם קופיס שימשה מרכז לחמש־עשרה אגודות בערך שבסביבה, והיה צריך להסדיר את הפעולות גם בהן. לנסוע לכל הנקודות לא הספיק לנו הזמן. ומכיון שענין „אל עריש" עמד על הפרק והיה צורך למסור אינפורמציה לאגודות בענין זה, על כן החליט הועד שלנו לערוך בקופיס כינוס של פעילי האגודות האלה. להתכנס בפומבי אי אפשר היה בזמן ההוא, כי אחרי ועידת מינסק הוחמר יחסה של הממשלה אל התנועה הציונית (את הסיבה לכך עוד לא ידענו אז). החלטנו איפוא להתכנס „במחתרת".

לפי התקנות של הועד הארצי של ציוני רוסיה היה צריך להודיע למורשה הגלילי על כל הפעולות החשובות והיה צורך לקבל רשות ממנו לערוך כינוסים בגלילו. המורשה הגלילי של „רוסיה הלבנה" היה הד"ר יעקב ברוק, שישב בוויטבסק. על ידי איש־עתי (הדואר בזמן ההוא היה חשוד על בדיקה יתירה) שלחתי לו מכתב בענין זה. בתשובתו הודיע לי שכבר מזמן הוא מחפש „מחתרת" לכינוס הפעילים משלשת הפלכים: מינסק, וויטבסק ומוהילוב, וביקש ממני לאפשר לו לערוך את הכינוס בקופיס ב„מחתרת" שלנו.

על אף הלקח שלמדתי מהכינוס במינסק אצל רוזנבאום הסכמתי לעשות את המבוקש ממני, ולא נרתעתי. אמרתי לעצמי שלא הרי קופיס כהרי מינסק. אמנם מינסק היא עיר גדולה בת מאה אלף נפש ומעלה ולכאורה באוכלוסיה גדולה כזאת לא קשה לסדר „מחתרת" וקל לסדר כינוס חשאי של ארבעים איש בלי להתפס. אם בכל זאת נתפסנו, הרי הסיבה שמחמת ריבוי המפלגות השמאליות והמהפכניות שבתוכה היא מלאה ז'נדרמריה ובלשים, מהם גם

יהודים, שקשה מאד להשמר מהם. ואגב, אחד מהם, שהיינו בטוחים בו כבציוני מובהק, שבזמן הבולשביקים הציל אותי פעמיים ממאסר ועזר לי בכל יכולתו „לגנוב" את הגבול, נודע עליו פה בארץ, שהיה אחד מ„הפרובוקטורים" והרבה אנשים, מהם הנמצאים בארץ, נכשלו על ידו.

לעומת זה, אצלנו בקופיס, אם כי היא קטנה ופנים חדשות מוכרים מיד בתוכה, הרי אין בה לא ז'נדארמים ולא בלשים, ואשר למשטרה — אותה אפשר היה לשחד בשתים־שלש עשרות רובלים. סניתי קודם כל ל„ידידי", לשר העיר — הוא היה אגב לא רק ידידי אני, אלא של כל בעלי בתי־החרושת בעיר, ה„מתן בסתר" שקיבל מאתנו עלה פי כמה על השכר שקיבל מהממשלה. הצעתי לו סכום הגון למדי, אבל לתמהוני הגדול דחה את הצעתי, ואת סירובו נימק בעובדה שהמצב הפוליטי ברוסיה הוא מתוח מאד, והז'נדרמריה בולשת גם אחרי המשטרה ואין הוא רוצה לסכן את נפשו. משלא הסתרתי מפניו ואמרתי לו שבכל אופן יתקיים הכינוס, ביקש ממני שלא אכניס אותו במיצר במקרה אם „המחתרת" תתגלה. כ„ידיד" נתתי לו את הבטחתי הנאמנה.

תכניתי לתת לכינוס גושפנקא ליגלית למחצה נכשלה, והיה צורך לנקוט במשנה זהירות. כדי לשמור על הסודיות הודעתי לחברי הועד ולחברי האגודה, שהשמועה על הכינוס הגיעה לאזנם, שהכינוס נדחה לזמן בלתי מוגבל. אברהם־משה שפירא ומשה־דוד היו בעלי הסוד שלי. שלשתנו עיבדנו תכנית לכל פרטיה ודקדוקיה. בעל בית חרושת אחד שבדירתו היה האולם הגדול ביותר בעיירה, הסכים לאכסן את הכינוס. סידרנו גם מזנון בשביל הצירים, שלא יצטרכו לעזוב את המקום במשך היום. מצאנו עוד חמש משפחות, שהסכימו לאכסן את הצירים, ובנות המשפחות הללו הסכימו לטפל בענין המזנון וכדומה, והכל היה בסודיות מוחלטת.

והואיל ודרך קופיס עברו בכל יום שלש רכבות נוסעים ושלש אניות נוסעים מכל צד, קבענו תכנית שלפיה יבואו המתכנסים שלשה שלשה. קבענו מראש שכל אחד מהם ידע את הרכבת או האניה אשר בה יסע ואת הכתובת המדויקת של מארחו.

עם התכנית הזאת נסעתי לויטבסק לד"ר ברוק לקבוע את יום הכינוס ולחלק בין הצירים את הרכבות והאניות ואת הכתובות של המארחים. אחרי שסידרנו הכל לפי התכנית, יצאו מויטבסק שליחים מיוחדים להודיע את הדברים למוזמנים. לא שכחתי להעיר, שעל המוזמנים לדעת, שהם באים לקופיס לקנות רעפי חרסינה לתנורים.

ביום הקבוע בתשע בבוקר היו כל המוזמנים ב„מחתרת", אף אחד לא נעדר. ובדיוק בעשר פתח ד"ר ברוק את הכינוס. ליושב־ראש נבחר הד"ר ברוק ואני

לסגנו, משה־דוד ועוד אחד למזכירים. בין הנוכחים היו ציונים מפורסמים בסביבתנו, רופא השיניים ד"ר חורגין, העורך־דין דוב גיסין, ד"ר מלכין, שבא מארץ ישראל והיה אז רופא בקופיס, הא' ספיר מויטבסק ועוד ציונים בעלי עמדה אשר את שמותיהם אינני זוכר.

הכינוס נמשך יומיים. דנו על שאלות שונות, אך השאלה העיקרית היתה שאלת „אל עריש". גם בכינוסנו זה נחלקו הדעות. הללו מחייבים והללו שוללים. לבסוף נתקבלה החלטה בערך בנוסח זה: „היות ש„אל־עריש" נמצאת על הגבול של ארץ־ישראל והיתה נכללת בגבולות ההיסטוריים של ארץ ישראל, רצוי לא להפריע לד"ר הרצל בהמשך המשא ומתן שהוא מנהל עם הממשלה האנגלית".

עם נעילת הכינוס החלטנו לכנס לשעה תשע בערב אסיפה פומבית בבית־הכנסת הגדול. שליחים יצאו דחופים להודיע בכל בית על האסיפה. בית־הכנסת נתמלא מפה אל פה. דיברו הד"ר ברוק ואחד מן האורחים. הנאומים נמשכו עד חצות וגמרנו בשירת „התקוה". הכינוס עבר איפוא בהצלחה רבה, ולשביעת רצונו של הד"ר ברוק.

אמנם בשבילי הכינוס נמשך עוד. אחדים מחברי האגודה, ובעיקר חבר הועד שמחה רפופורט, התמרדו נגדי בטענה שלקחתי לעצמי „שלטון יחיד" והעלמתי מהם את ענין הכינוס. נימוקי התנצלותי לא הניחו את דעתם של המתמרדים, ואני חושב, שדעת שמחה רפופורט, אם הוא עודנו בחיים, לא נחה עד היום.

אחרי הכינוס הקופיסאי נסעתי לברלין. היה ברצוני לקנות לבית־החרושת מכונות חדישות, שלא מזמן המציאון בגרמניה, וגם להתראות עם יעקב ז"ל אחי הגדול. הוא ישב זה שנים אחדות בברלין ומצבו היה דחוק.

במינסק היה חסיד עשיר, סוחר יהלומים, שלרגל מסחרו היה מבקר לעתים קרובות בפריז, והוא היה אומר: „פריז היא עיר של חסידים", משום שהיה מבלה את זמנו הפנוי ב„שטיבל" בין החסידים. כך יכול אני להגיד: „ברלין היא עיר ציונית". במשך השבועים ששהיתי בברלין ביליתי את הערבים בין הציונים: שמעתי שתי הרצאות מפי שמריהו לוין, שלש הרצאות של ברוכוב. שני ערבים שמעתי את דוד טריטש, שהרצה אז על הארצות הסמוכות לארץ־ישראל האי קפריסין ואל־עריש, ועל הצורך שהיהודים יתישבו לראשונה בהן. כי הן פרוזדור לטרקלין.

השפעת טריטש על כל שומעיו וגם עלי, היתה מרובה מאד. אחר הרצאתו השניה נגשתי אליו והבטחתי לו, כי בשובי לרוסיה אתמסר במיוחד לתעמולה בעד „אל עריש", ועם זה הבעתי לו את התנגדותי ל„קפריסין". נימוקי היה שאין לנו ליהודים צי־מלחמה כדי לרכוש את ארץ־ישראל מן הים,

לא כן אל־עריש, הגובלת עם ארץ־ישראל וכיולה לשמש שער כניסה אליה.

בין קהל הציונים היו הרבה סטודנטים ובתור ציוני מרוסיה, ו„מדופלם", הזמינוני ל„קומרש" במועדון „הקורפורציה" שלהם. הרבה שמעתי על קורפורציות וקומרשים של סטודנטים בגרמניה, ופה אינה לידי המקרה להשתתף בקומרש של קורפורנטים יהודים ונוסף לכך ציונים.

באולם המועדון קיבלו את פני ראש המועדון ושני סגניו, ענודים בסרט תכלת־לבן על החזה. לכל ארכו של האולם היו שני שולחנות ועמדו כסאות בשביל מאה איש בערך. בקצה אחד של השולחנות היתה במה, ובפאת השולחן שעל ידה היתה מונחת חרב ארוכה בעלת ידית רגילה בצורת צלב, ששימשה כנראה כפטיש או כפעמון. את האורחים המדופלמים הושיבו מצד אחד של השולחנות ליד הבמה, ואת האורחים הבלתי מדופלמים מהצד השני. אחרי האורחים ישבו הסטודנטים, קודם „הנצחיים" ואחריהם יתר הסטודנטים על פי סדר הסמסטרים. שני הסמסטרים הראשונים, הנקראים „בורשים", לא ישבו; הם שרתו את הנוכחים ובעיקר שמו לב שכוסות הבירה תהיינה מלאות תמיד ושהן תתרוקנה לעתים קרובות.

ובכן קורפורציה זו של סטודנטים ציונים היתה בה מידה מרובה של התבוללות ושל חיקוי מעשי „הגויים". גם הם חבשו כובעים משונים, אותה השתיה עד לשכרה, אותה החרב. מוזר שאפילו ציונים השתדלו להדמות בכל ל„גרמנים".

כל „קומרש" מתחלק כידוע לשני חלקים. חלק רשמי וחלק בלתי רשמי. בחלק הרשמי הרצה, כפי שאני זוכר, הד"ר הנטקה, על נושא שנשכח ממני. אחרי הרצאתו ביקש ממני היושב ראש להרצות על הציונות ברוסיה. מילאתי את רצונו כפי יכולתי ועם סיום הרצאתי הזמנתי את הקורפורנטים לבקר ברוסיה למען יראו בעיניהם את חיי היהודים ברוסיה, והבעתי את תמיהתי על העובדה שעד כה לא ערכו הסטודנטים הציונים איזה מסע טיול לרוסיה, בעוד שהם עורכים מסעות לכל קצוי תבל. על כך ענה לי אחד בהלצה או ברצינות, שהם פוחדים לבוא לרוסיה מאימת „הקוזאקים". קיבלתי את התשובה ברצינות והסברתי להם שהקוזאקים אינם נוראים כלל. הם משרתים את הממשלה הרוסית, מפני שהממשלה הרוסית העניקה להם זכויות מיוחדות. סיפרתי להם שבקרתי בסטאניצות (כפרים) של הקוזאקים ומצאתי שעם היותם אמיצי־לב וגבורי־חיל, הם אנשים שקטים, שמלבד שרותם בצבא, הם מתעסקים בחקלאות והתרבות מפותחת אצלם יותר מאשר אצל רוסים סתם. ילדיהם מבקרים כולם בבתי־ספר עממיים ואחוז ניכר של בני הקוזאקים ובנותיהם ממשיכים את לימודיהם בבתי־ספר תיכוניים וגבוהים. סיפרתי גם שבסטאניצות שביקרתי מצאתי קוזאקים־יהודים. למשל, בסטאניצה

אחת בשם מיכאילובסקאיה, שנמצאים בה שנים־עשר אלף נפש, ישנם ארבעה אלפים יהודים, הנהנים מכל הזכויות והממלאים את כל התפקידים „הקוזאקיים", כמו יתר הקוזאקים, וכפי שנוכחתי לדעת, חיים הקוזאקים הגויים והקוזאקים היהודים בשלום ובשלוה ואין שם זכר לאנטישמיות, לא לאנטי־שמיות הרוסית ולא לאנטישמיות הגרמנית. נפגשתי שם עם קציני קוזאקים וכולם היו אנשים בעלי השכלה. אחד מהם עשה עלי רושם מיוחד. בשיחתו אתי אמר לי, שעל אף היותו נוצרי אדוק אין הוא עושה את יום הנוצרי ביום הראשון בשבוע, אלא — ביום השבת, כמובן בלי להזהר במצוות שבת של היהודים. כי לפי דעתו אסור היה לשנות את סדר בריאת העולם והרי בפרשה הראשונה של „הברית הישנה", הקדושה לנוצרים כמו „הברית החדשה", כתוב בפירוש שה' ברא את העולם בששה ימים ושבת ביום השביעי. לבסוף יעצתי לסטודנטים שיקראו את הסיפור „קוזאקים" של ליב טולסטוי, ויווכחו „שהשד אינו כל כך נורא, כמו שמתארים אותו". היושב ראש הודה לי על הרצאתי והבטיח להגשים את הצעתי.

החלק הבלתי רשמי היה בנוסח „אשכנז": היושב ראש הכה בחרב על השולחן והכריז: „יקומו הסטודנטים הנצחיים ויאמרו בדיחה", „יקום הסמסטר העשירי ויאמר בדיחה" וכך עד לסמסטר הראשון והציע גם לי לומר בדיחה. העירותי הערה זו: אם כבר נגזר מהשמים להשתמש בחרב במקום פטיש, יחליפו לפחות את צורת הידית בצורה של „מגן דוד" ו„ציון" באמצע, סמל תקותנו בהווה ובעתיד. אם קיבלו את הצעתי אינני יודע. משער אני שלא היתה לפי רוחם.

הקומרש נגמר בשירים שונים, רובם גרמניים וקצתם עבריים. לפי בקשתם שרתי להם כמה שירים, בעיקר את שירי ציון לאליקים צונזר ז"ל, כגון „די סאכה" (מחרשתי), ושל ורשבסקי ז"ל, כגון „אויפן פריפצ'יק ברענט א פייערל" (על הכיריים דולקת אש קטנה).

והנה כעבור שנתים בערך, בזמן חופש הקיץ הגדול, ביקרו אצלי בקופיס אחדים מהסטודנטים האלה וסטודנט „נצחי" בראשם. סידרנו לכבודם קומרשים ציוניים יהודיים ממש. לכבודם הזמנתי סטודנטים ציוניים וחברים מדופלמים ובלתי מדופלמים מהסביבה, מאורשה, משקלוב וממוהילוב ומובן שנכחו כל חברי אגודתנו הציונית. ובמשך שתי יממות בילו אצלנו בשמחה ובצהלה, בהרצאות, בריקודים חסידיים ובשירים. ובמקום בירה שתו אצלנו יין, קוניאק וליקרים מהיקב של „ראשון לציון". תכנית הטיול שלהם היתה רחבה. והם נפרדו מאתנו בהבטחה שבכל שנה יבקרו חברי הקורפורציה שלהם ברוסיה.

כאמור לעיל נתגלגלה אלי ידיעה על מציאותם של קוזאקים יהודים,

עובדה שלא היתה ידועה כלל מקודם. וגם אלי הגיעה הידיעה הזאת במקרה. נפגשתי ברכבת עם קצין קוזאקי גבוה, בדרגת קולונל. דיברנו הרבה על חיי הקוזאקים והוא סיפר לי על הקוזאקים היהודים. משהבעתי את רצוני להכיר את הקוזאקים הללו, אמר לי שליהודים מן החוץ אסור בהחלט להכנס לסטאניצות. עם זאת הסכים לקחת אותי תחת חסותו למשך יומים לשם ביקור בשתי סטאניצות, בהן נמצאים יהודים קוזאקים במספר ניכר. אולם תנאי מפורש התנה אתי הקולונל שלא אשוחח עם היהודים הקוזאקים על שאלות פוליטיות וחברתיות, רק התיר לי לשמוע מפיהם על חייהם הקוזאקיים ועל מנהגיהם הדתיים, ורק בנוכחותו ובשפה הרוסית (אגב, שפה אחרת אינם מבינים). סקרנותי היתה גדולה ונסעתי עם הקולונל ישר לסטאניצות. ביקרנו בסטאניצה „מיכאילובסקאיה", שמשנים עשר אלף הנפשות שבה היו, כאמור, שליש יהודים. לתמהוני הרב אי אפשר היה להבחין בין הקוזאקים־היהודים לבין הקוזאקים הרוסים. לתמהוני היו גם הקוזאקים היהודים בעלי פרצופים רוסיים טיפוסיים. לפי המוסכם שוחחתי אתם רק בענינים דתיים. הם הראו לי שני ספרי תורה, שלפי דבריהם, בהתאם למסורת העוברת אצלם מדור לדור, הגיעו אליהם במתנה בתקופת ימי הביניים מקהילות היהודים בספרד. אגב, הקולונל שהיה אתי חיוה את דעתו שהיהודים הללו הם שרידי „הכוזרים". בין יתר נימוקיו, שאין אני זוכרם עוד, התבסס גם על שני ספרי התורה הללו.

מחייהם הדתיים נודע לי, שזולת זה שרבים מהם מגלחים את זקנם, הם שומרי מצוה ודת, ושומרים על טהרת המשפחה לפי דיני ישראל. לא למותר יהיה לציין, שמנהגי טהרת המשפחה מוצאים חן, לפי דבריהם, בעיני הרוסיות, ויש רוסיות הטובלות ב„מקוה כשרה".

בהרצאת זכרונותי, אני מקפיד על סדר הזמנים (כרונולוגיה בלע"ז), אולם אני נאלץ לעשות סטיה ולרשום כאן דברי זכרונות בענין הקוזאקים „היהודים" מתקופה מאוחרת יותר, מימי מלחמת העולם הראשונה — משנת 1915. הדבר היה אחרי תבוסת הרוסים בקרפטים, בזמן הנסיגה המבוהלת של הצבא הרוסי מפני לחץ „האגרוף" של הגנרל הגרמני מקנזן. אז נסוגו הרוסים עד הדניפר והרבה גדודים הגיעו גם לסביבתנו, וביניהם היו גם שני גדודי קוזאקים שחנו בסביבת קופיס. והנה בראשון לחג השבועות של שנת 1915 נכנסו לבית־הכנסת בזמן התפילה שנים עשר קוזאקים. מראה פניהם היה כפני קוזאקים רוסיים טיפוסיים. אחד מהם ניגש אל הגבאי ופנה אליו ברוסית צרופה וביקש ממנו שיתנו להם טליתות וסידורים. הגבאי וגם יתר המתפללים נבהלו. היו שעזבו את בית הכנסת והספיקו להפיץ שמועה בעיר: קוזאקים התפרצו לבית־הכנסת הגדול...

כיוון שידעתי כבר מזמן שישנם קוזאקים יהודים, אמרתי לגבאי שאין לו מה לפחוד ומן הראוי למלא את בקשתם. אולם הגבאי לא האמין לי והלך אל הרב, שהיה עטוף בטליתו ולא הרגיש במבוכה שנתהוותה בבית־הכנסת, לשאול אותו כיצד לנהוג. הרב לקח מחזור וניגש לקוזאק ואמר לו לקרוא במחזור. משעמד הקוזאק במבחן, ציוה הרב על השמש למלא את מבוקשם של הקוזאקים, והציע לגבאי לכבד שנים מהם בהוצאת שני ספרי התורה ובהכנסתם, לכבד ארבעה מהם בהגבהה וגלילה ולחלק בין ששת הנותרים את העליות ואת המפטיר. והם ידעו כולם לברך את ברכות התורה.

אחרי התפילה הוזמנו האורחים לארוחת צהרים ולאכסון אצל בעלי־הבתים. גם בחלקי נפל אחד מהם. אלה שלא זכו למצוה זו התרעמו, אבל נתפייסו משהובטח להם שביום השני של החג יזכו הם באורחים. הרב עשה קידוש משותף לכולם ואף הזמין את כל הקהל לקידוש. כולנו מהרנו הביתה, לקחנו את היין ו„הכיבוד" שעקרות הבית הכינו לחג והבאנום לבית הרב. הקידוש נמשך שעות מספר. הרב דרש דרשה יפה, רקדנו ושרנו.

האורח שהזמנתי אלי סיפר לי שבשני גדודי הקוזאקים החונים בסביבתנו נמצאים כמאה וחמישים קוזאקים יהודים, וכולם קיבלו חופש לשני ימי החג והתפזרו לערים ולעיירות שעל גדות הדניפר, למוהילוב, לשקלוב, לקופיס, לאורשה ועוד. ובחלקה של קופיס נפלו איפוא שנים־עשר איש.

ביום השני של החג כינסתי לכבוד הקוזאקים אספה ציונית פומבית. שפירא ואני הרצינו לפניהם על התנועה הציונית, שלא היתה ידועה להם כלל. דיבר גם אחד מהקוזאקים, שהבטיח שאחרי המלחמה יתחיל להתעניין בתנועה הציונית. הם יודעים רק שבבתי־הכנסת במקומותיהם תלויה בין שאר הקופסאות קופסה אחת עם כתובת „ר' מאיר בעל הנס", ואת כספי הקופסה הזאת מעבירים לירושלים. מאז היו מבקרים אצלנו בשבתות ובמועדים, במשך כל הזמן שחנו בסביבתנו. מהם היו שנים שקראו אותם בתואר „שוחט".

יכולתי איפוא לשמוע מפיהם פרטים נוספים מחייהם. ארשום אותם בצורה של שאלות ותשובות.

שאלה: מי מלמד אתכם לקרוא עברית ואת דיני ישראל בעוד שליהודים מהחוץ אין דריסת רגל אליכם? תשובה: השוחטים.

שאלה: מי הם השוחטים? תשובה: מכל סטאניצה שיש בה יהודים שולחים צעירים מוכשרים לישיבות, בעיקר לליטא, שם הם לומדים את התורה והתנ"ך ואת ה„שלחן ערוך". מהתלמוד הם לומדים את הפרקים העוסקים בדיני שחיטה וניקור, מילה וטהרת המשפחה. נוסף על כך הם לומדים שם לעבור לפני התיבה בימי חול, בשבתות ובמועדים וב„ימים

נוראים", כלומר חזנות. כמו־כן הם לומדים את קריאת התורה וההפטרות. על פי רוב שוהים הצעירים הללו בישיבות תקופה של שלש שנים. והצעיר המקבל מראש הישיבה את התעודה הדרושה, חוזר לסטאניצה מוכתר בתואר „שוחט" והוא, איפוא, השוחט והמנקר, המלמד והמוהל, החזן ובעל הקריאה. כמלמד אין הוא מספיק ללמד את הילדים אלא את אמירת התפילות בסידור או במחזור ללא פירוש המלים, ובוגרים ובוגרות את דיני ישראל בלי להסביר אותם.

לשאלתי, מדוע אינם משתדלים גם להבין את הדברים ניתנה תשובה זו: הילדים והילדות לומדים בבתי־הספר הממשלתיים ונוסף על הלימודים עליהם לעשות תרגילים צבאיים, ורק פעמים בשבוע הם מבקרים בשעורי הערב של „השוחט", ומצד שני, השוחט עצמו עמוס עבודה רבה ביתר מלאכותיו, ואין לו הפנאי הדרוש לכך. שאלתי האם הם יודעים את טעמי המצוות שהם מקיימים? התשובה היתה שלילית. הם מקיימים את פקודות „השוחט" בלי לדעת את טעמיהן.

שמות המשפחה שלהם רוסיים וכשמות פרטיים משמשים להם עשרה שמות תנ"כיים וכן עשרה שמות לנשים: אדם, נח, אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרון, שאול, דוד ושלמה; חוה, שמותיהן של ארבע האמהות, מרים, דבורה, אסתר, ויהודית. השוחטים משתדלים להכניס עוד שמות תנ"כיים, אבל הדבר עולה בקושי, כי, לפי המקובל אצל היהודים, מכנים את הנולדים על שם המתים, השמות קיבלו אצלם גוון רוסי: איסק, מאסיי, סלומון, יווא, רביקה, מריה, אספיר.

על ההיסטוריה שלהם סיפרו דברים אלה: על גדות הוולגה התקיימה לפנים ממלכה יהודית בשם „ממלכת הכוזרים". אחד המלכים היה יוסף. הרוסים כבשו את הארץ וביטלו את הממלכה. רובם הגדול של „הכוזרים" התנצרו, ורק חלק מהם סירבו להמיר את דתם ונשארו ביהדותם והם, כלומר הקוזאקים היהודים, הם צאצאיהם של „הכוזרים". עד המאה התשע־עשרה הם סבלו מאד מן השלטונות הרוסיים. הם נתבעו לטבילה, ובחגי הנוצרים היו אנוסים ללכת לכנסיות הנוצרים לשמוע את דרשותיהם של הכמרים, הרבה משפחות הוגלו לסיביר והיו זמנים שאיימו על כולם שיגרשו אותם מ„הסטאניצות". אולם כל העינויים והאיומים לא הועילו, ורק מעטים נכנעו והתנצרו. מאמצע המאה התשע־עשרה הונח להם. הממשלה הרוסית העניקה להם את כל הזכויות והטילה עליהם את כל החובות של הקוזאקים והם נשארו איפוא יהודים עד היום הזה.

על שאלתי אם עכשיו ישנם מקרים של המרת דת ונשואי תערובת, ענו לי שמקרים כאלה הם נדירים מאד. והם תמיד על רקע של אהבה. על

פי רוב הוריהם של שני הצדדים אינם שבעים רצון מנשואי התערובת, והנאהבים מוכרחים לעזוב את הסטאניצה. אלה הם הפרטים שנודעו לי עליהם מפיהם. מאז עזבו הגדודים את מקומותינו, אחרי השלום של ברי־סק דליטא, לא שמעתי דבר על הקוזאקים היהודים. את הבטחתם להתענין בתנועה הציונית, כנראה, לא קיימו. לא שמעתי על עולים וחלוצים מהסטאניצות, ואם ישנם כאלה, הריני מבקשם להודיע לי על קיומם בארץ, וברצון רב הייתי מתקשר אתם.

כאמור לעיל נסעתי לברלין גם כדי לבקר את אחי יעקב. אני מרשה לעצמי להכניס כאן קטע מתולדות חייו.

אחי יעקב ז"ל היה גדול ממני בארבע שנים. מילדותו הצטיין בזכרון כביר ובתפיסה מהירה ועמוקה. בהיותו עוד ילד ידע את כל התפילות בעל־פה. כל מה שלמד ב„חדר" ואצל המורים הפרטיים היה מונח בקופסא אצלו. היה מצטט בעל־פה את התנ"ך, את השירה העברית, הרוסית והגרמנית. את הספרות היפה בלע ממש ואני זוכר שבהיותו בן שש־עשרה, כבר לא הספיקו לו שלש הספריות שהיו במינסק.

בשובי הביתה מ„הבריחה" לגרמניה, מצאתיו ממשיך ללמוד תלמוד. אז למד שעתים בכל יום, עם „פרוש" תלמודי גדול, ומפי „הפרוש" שמעתי כמה פעמים באמרו להורי, שליעקב ראש של עילוי ופעם אפילו אמר שלו „ראש של גאון". באותו הזמן ידע על בורין את השפות: עברית, רוסית, גרמנית וצרפתית; את השפה האחרונה למד בלי עזרת מורה. הוא הצטיין מאד במתמטיקה, בעיקר באלגברה ובגיאומטריה. אני זוכר שהיה מחבר שאלות מתמטיות והיה שולחן על ידי חבריו, תלמידי הגימנסיה, למורי המתמטיקה בגימנסיה, והללו היו מתקשים לפתור את השאלות. פעם הוזמן אל מורה לפתור אחת משאלותיו, שהמורה לא מצא את פתרונה, ויצא בזר נצחון על ראשו. הוא היה שחמטיסט מצוין. היה משחק משחק־עיור עם שלשה וחמשה אנשים. עד הגיעו לגיל ארבעים רכש עוד שלש שפות: אנגלית, איטלקית ופולנית. ועל כל אלה בהיותו בגיל של שלשים וחמש בערך, אחרי שהתגרש מאשתו ועבר לברלין, התחיל לכתוב סיפורים באידיש.

בברלין עבד במפקדה הצבאית כתורגמן לשפות אידיש, עברית ורוסית, אבל שכרו לא הספיק לו ומצבו היה דחוק. אני תמכתי בו כפי יכולתי.

לפני מלחמת העולם הראשונה, הייתי נוסע בכל שנתים לערך לחוץ לארץ ובעיקר לגרמניה. באחד מביקורי אלה, כמדומני שהיה זה בשנת 1905, מצאתי על שולחנו של אחי חבילות של כתבי יד. על שאלתי: מה זה? ענה לי, שכבר שנתים שהוא כותב סיפורים באידיש. לבקשתי קרא לפני שלשה

מסיפוריו המרובים. אם כי בחיי קראתי הרבה מאוד בארבע השפות המובנות לי, עברית, אידיש, רוסית וגרמנית, בכל זאת אינני מחשיב את עצמי לידען באמנות הספרות, אבל הסיפורים שקרא לפני עשו עלי רושם חזק מאד. הרגשתי בהם יצירות אמנותיות. לשאלתי מדוע אינו מדפיס את סיפוריו, ענה, שהוא בעצמו אינו שבע רצון מיצירותיו. נסיתי להשפיע עליו שיתן לי שנים־שלשה מסיפוריו ואני אדפיס אותם על חשבוני, אבל הוא סירב. עלה בדעתי לגנוב ממנו ספור אחד בשם „המשולח", כדי לפרסם אותו בדפוס, אבל לא העזתי לעשות זאת, ועד היום אני מצטער על זה.

ערב אחד נכנסנו יחד ל„קפה מונופול" בברלין וניגשנו לשולחן שכבר ישבו על ידו זוג, איש ואשה. אחי הציג אותי לפניהם וקרא בשמם: הסופר ראובן ברייניז ואשתו. מלבדם ישבו עוד שני צעירים, אחד מהם היה איתמר בן אב"י והשני אינני זוכר את שמו. בראשונה השתוממתי להכרה בין אחי ובין ברייניז המפורסם, אבל מיד תפסתי שהספרות קירבה את שניהם.

בהמשך השיחה שאל ברייניז את אחי מדוע לא הביא לו זה מזמן יצירות חדשות? אזי ענה, שבזמן האחרון אין לו מצב רוח לכתיבה, מחמת מצבו החמרי שהוחמר. על זה אמר לו ברייניז בהלצה: „התרנגולת, לפני שהיא מטילה, אינה הולכת לשוק להוודע על מחיר הביצים". ותשובת אחי היתה: „אם ממעטים בהזנה, גם התרנגולת ממעטת בהטלה". משעזב אחי את בית הקפה, ואני נשארתי לשבת בחברתם של ברייניז ואשתו ושני הצעירים, התחיל ראובן ברייניז לספר בפנינו בשבחו של אחי. וזהו מה שסיפר: פעם בערב שבת הופיע בחדרי איש כבן שלשים וחמש בערך וצרור כתבים בידו, וביקש ממני לעבור על הכתבים ולהביע את דעתי על טיבם. כששאלתי לשמו, אמר לי, כשיקבל את כתביו בחזרה יחליט אם לגלות את שמו או לא. כידוע לכם, המשיך ברייניז, אני רגיל לקבל תפקידים כאלה מאנשים שונים, צעירים ובלתי צעירים. על פי רוב אלה הן התחלות בלתי מוצלחות לגמרי, או למחצה, לשליש ולרביע. אמרתי לאיש, שבא אלי „בעילום שם", שיבוא ביום הראשון הקרוב בשעה מסוימת. בשבת פתחתי את החבילה והתחלתי לקרוא סיפור קטן בשם „המשולח". תיכף הרגשתי שפה יש לי עסק באמנות טהורה. עברתי מיד על יתר הסיפורים ומצאתים אחד טוב מהשני. שמות הסיפורים היו: „סוחר היערות ר' משה גולומב", „חתנו של ר' משה גולומב". על כולם עלה הסיפור „הניגון של החזן ר' אייזיקל". מה אגיד לכם? כשבא אלי ביום הראשון לא יכולתי להתאפק ותפסתי את ראשו, ולתמהוני עצמי נשקתי אותו בשתי לחייו, ומאז אנחנו ידידים. הוא הביא לי לבקורת הרבה סיפורים, וכולם בלי יוצא מהכלל ראויים לשבח. אולם זה כחצי שנה שאינו מביא לי מיצירותיו.

גורלו של אחי היה מעציב מאוד. בזמן המלחמה הקודמת כלאו אותו כנתין רוסיה במחנה הסגר. בשנת 1915 עלה בידו להשתחרר, בתנאי שיעזוב במועד מסוים את גרמניה. אחרי טלטולים הגיע דרך שוודיה אלי לקופיס. אחרי כשבוע ימים עבר לסיביר, לעיר אומסק, בה קיבל משרה של ספרן בספריה גדולה שהיתה שייכת לאחד ממכיריו בשם פפרמן. הוא עזב את ביתי ובידו מזודה לא גדולה, ואצלי השאיר ארגז־מסע (קופר בלע"ז). אני הייתי בטוח שבארגז זה נמצאים כתביו, אולם לתמהוני ולצערי הגדול מצאתי בו חליפת־נשפים (פראק) ומחברת אחת, ובה מחזה מבדח במערכה אחת (וודביל בלע"ז). מתואר בו משהו מחיי היהודים בברלין. באמנות רבה תיאר שתי משפחות יהודיות, האחת ממשפחות „האוסטיודן", שבניה הספיקו להתבולל והם מתעסקים בספורט ובדואלים (דו־קרב) וחושבים עצמם לגרמנים טהורים. והשניה, משפחה עתיקה בגרמניה, שאבות אבותיה עוד ישבו ב„גיטו". ההורים הם מתבוללים, אולם הבנים, למורת רוחם, הנם ציונים.

גם בהיותו בסיביר לא ניתק הקשר ביניני, ומשחקרתי לגורל כתביו קיבלתי את התשובה, שלפני עזבו את ברלין שרף את כל כתביו. אף התפלא כיצד ניצלה המחברת שבידי מהשרפה. מובן מאליו שהצטערתי צער רב על כך. אולם גם המחברת היחידה, שניצלה מן השרפה, אבדה ממני בזמן הבולשביקים.

בהיותי כבר בארץ, קיבלתי ידיעה מאומסק שאחי יעקב ז"ל מת מיתה חטופה משבץ הלב. בן ששים היה במותו. יהי זכרו ברוך!

עם שובי מברלין, לפני פורים תרס"ג, נתקבלו הידיעות הראשונות שענין „אל־עריש" מתנהל בכבדות, וכי המניעה העיקרית היא מצד הממשלה המצרית. והסיבה היא שממשלת מצרים אינה עצמאית. ה„חדיב" שולט במצרים רק על פי צו (פירמן בתורכית) של השולטן התורכי, ובלי הסכמתו של השולטן אין לקבל „צ'ארטר" אפילו על שטח אל־עריש. וישנם גם מונעים אחרים, ביניהם „צרת המים". אל־עריש היא שטח מדברי שאין בו מים; אמנם אפשר להזרים מים מהנילוס מתחת לתעלת סואץ. בקיצור „המים באו עד נפש". הרצל טלטל עצמו כדג במים, נסע בעצמו למצרים, טלגרמות עפו מהרצל לגולדסמיד, מגולדסמיד להרצל, ולבסוף, בסוף חודש מאי, נודע לנו שתכנית אל־עריש נתבטלה לגמרי. ובכן נוספה עוד תבוסה על שתי תבוסות קודמות, הגרמנית והתורכית.

ובינתים קינים והגה והי! שוד ושבר! הרג ואונס! הרס וחורבן! הממשלה הצאריסטית סידרה בפסח תרס"ג פוגרום על יהודי קישינוב, שנמשך שלשה ימים רצופים. הרוגים נפלו לעשרות, פצועים היו למאות ושדודים לאלפים.

אני זוכר שתיכף אחרי פסח קיבלתי טלגרמה מאחד הקונים שלנו בקישינוב, שנשלח מיד ברכבת המהירה עשרה כדי־חרסינה (בית־חרשת שלנו ייצר גם כדי־חרסינה) לקבור בהם את גוילי ספרי־התורה שקרעום הפורעים. שלחתי את הכדים וחותני, ר' משה ליטמן גורביץ ז"ל, נסע באותה הרכבת להשתתף בהלוית הגוילים של ספרי־התורה המחוללים. האסון המחריד השפיע על חותני השפעה מזעזעת, ובשובו מקישינוב לאודיסה, קנה כרטיס־אניה, ובאניה הראשונה הפליג לארץ־ישראל, והביתה הודיע שישלחו לו לארץ מאה רובל לחודש.

חמש שנים ישב בירושלים ועסק בצרכי ציבור, כלומר תמך בכספים שקיבל מהבית במוסדות הסעד הירושלמיים ובישיבות. אחרי כן חזר הביתה, כדי להשפיע לפי דבריו על משפחתו לחסל את העסקים ולעלות לארץ־ישראל.

ענין קישינוב הפתיע בפתאומיותו את כל העולם היהודי. היהודים מחוץ לרוסיה אספו אסיפות מחאה, הקימו ועדי עזרה, אבל לאט לאט חזרו החיים למסלולם הרגיל.

הרצל מצדו המשיך בשלו: הוא צריך לדעת מה הסיבה שממשלת רוסיה התחילה מחדש לפרוע פרעות ביהודים, ולמרות התנגדותם של ציוני רוסיה החליט לבוא לרוסיה להתיצב בפני הצאר הצורר, להתראות עם המיניסטר פון־פלווה ועם פובדונוסצב (ראש הסינוד). מכל הרשעים האלה עלה בידו להתראות רק עם פון־פלווה ועם ויטה ראש הממשלה. כפי שנודע לנו אחר כך, ענה פלווה להרצל בציניות גמורה: הרשיתי לכם להוועד במינסק, כי חשבתי שתדונו בדבר הגירת היהודים מרוסיה, ובדעתי היה לעזור לכם בזאת בכל אפשרותי. והנה כפי שידוע לי ולו, התעסקתם בעיקר ב„קולטורה", וידוע שקולטורה ריח רע נודף ממנה, היא גובלת בסוציאל־דימוקראטיזם ומשמשת פרוזדור ל„מהפכה", ותנועת הסוציאל־דימוקרטיה משתתפים בה הרבה יהודים, ויהודים עומדים אפילו בראשה.

כפי שנודע לנו אחר־כך היה הרצל שבע־רצון מנסיעתו לרוסיה. משום שהכיר לדעת את העם היהודי ברוסיה, את „עמך". בכל המקומות שעבר קיבלו אותו בתשואות, סידרו לכבודו בנקטים, והוא נאם נאומים נהדרים וגם מסר שקיבל הבטחות מסוימות מפלווה, אבל אנחנו, ציוני רוסיה, לא ייחסנו להבטחות אלו כל חשיבות.

לא אשכח לעולם את החרדה שתקפתנו כאשר נפוצה פתאום שמועה איומה שהרצל נרצח בווילנה. הטלגרף התחיל לפעול באופן דחוף, ואני הייתי מוכן לנסוע ברכבת המהירה לווילנה. לשמחתנו ולאשרנו נודע אחרי שעות אחדות שהשמועה היא שמועת שוא.

ואני אז בגיל עשרים ותשע.

פרק חמשה עשר

קופיס זוכה בציר לקונגרס — אפריקה המזרחית מופיעה באופק — נגד ובעד הרצל — סירוב להבחר כציר הקונגרס הששי — המתיחות בבאזל — אוסישקין וחרקוב — קופיס רושמת את הרצל בספר הזהב — ופתאום פטירת הרצל — אבל כבד וכללי — הספדו של משה־דוד.

לקונגרס הששי עלה בידינו להפיץ בקופיס כמאתים וחמישים שקלים. אם כן היתה לנו בפעם הראשונה האפשרות לשלוח ציר משלנו לקונגרס. באחת האסיפות באגודתנו הציע חבר אחד לברך ברכת „שהחיינו", שזכינו לאפשרות בחירת ציר לקונגרס מחברינו אנו, וחבר אחר הציע לאסוף מאתים רובל ולרשום את המאורע ב„ספר הזהב". הצעתו נתקבלה והחלטנו להקדיש למטרה זו את הכספים שיאספו חוץ מבולי „הקרן הקימת", כי להשיג סכום זה לא היה דבר קל בעיר חסידית כקופיס, שהיתה עוד תחת השפעתו של האדמו"ר המנוח, שנפטר רק לפני כשלש שנים ושהתנגד לציונות. ודעה שלילית זו שררה גם בלובאויץ שחסידי עירנו היו נוסעים שמה בגלל העדר ממלא מקום לאדמו"ר המנוח מקופיס.

אולם היינו מודאגים מאוד מהמצב בתנועה. דיונינו באסיפותינו נסבו מסביב לשאלה, מה הוראות יש לתת לציר שלנו? הלא הצעת אל־עריש נתבטלה כמעט לחלוטין, ובמה איפוא יעסוק הקונגרס? הלא הענינים הרגילים כמו „הקרן", „הבנק", „ההסתדרות הציונית" ו„הקולטורה" הסתדרו פחות או יותר? אלא מה? יש שמועות שמתארגנת פראקציה חרדית בשם „מזרחי". מי יהיה נגד זה? הלואי! „מי יתן כל עם ה' נביאים", והלואי שכל החסידים בכל העולם עם האדמו"רים בראשם היו מתארגנים בפראקציה ציונית יחד עם חבריהם המתבוללים, שעל פי רוב היו הולכים יחד נגד הציונית...

לפני הבחירות לקונגרס הששי נזדמן לי להיות בווילנה. כרגיל השתדלתי להפגש עם עסקנים ציוניים ומהם נודע לי על אסיפה של ועדי האגודות הציוניות בווילנה וסביבתה, שבה ידונו על פעולה חדשה של מנהיגנו הרצל.

השתדלתי והוזמנתי לאסיפה. בה קראו מכתב־חוזר שנתקבל מהמרכז הארצי, או מברנשטין־כהן, המודיע שראש משרד המושבות של אנגליה, יוסף צ'מברלין, הציע להרצל, אחרי שנכשלה תכנית „אל־עריש", שטח אדמה עצום

באפריקה המזרחית, הנמצאת ברשותה של הקיסרות האנגלית. על השטח הזה מוכנה ממשלת אנגליה לתת „צ׳ארטר״ להתישבות המונית ומרוכזת. ממשלת אנגליה מסכימה להקים שם מדינה יהודית בעלת אוטונומיה פנימית ומושל יהודי־אנגלי בראשה. כלומר, „מדינה יהודית״ על פי הפרוגרמה של הרצל. איפה הוא המקום בדיוק? אף אחד עוד לא ידע. במכתב הודיעו, שבהתחשב עם המצב החמור של יהודי מזרח אירופה ברומניה, בגאליציה וברוסיה, הסכים הרצל באופן עקרוני לנהל משא ומתן עם הממשלה האנגלית בדבר מדינה יהודית באפריקה המזרחית.

המכתב הזה פעל כמהלומה על ראשי כל הנוכחים ומיד התחילו בנאומים חריפים נגד ההצעה שאינה ציונית, ובעיקר נגד הרצל. היו כאלה שאמרו, שמן ההתחלה ידעו שהרצל לא יכניס אותנו לארץ ישראל, וחבל שלא שמענו לאזהרותיו של אחד העם והתחברנו עם הרצל. אחרים שפכו על ראש הרצל קיתונים של שמות גנאי, צעקו „הרצל בוגד״, „הרצל שרלטן״, „הרצל רמאי״, „הרצל חולם חלומות״, „הרצל משחק בקלפים על חשבון עם ישראל״.

נשמעו הצעות מעין אלה: שהרצל לא יעיז להעלות על שולחן הקונגרס תכניות כאלה של „אפריקה המזרחית״, לדחות את זמן כינוס הקונגרס עד שיתברר מהלך מחשבותיו של הרצל, ואם הרצל לא יסכים להוריד את ענין אפריקה המזרחית מסדר היום של הקונגרס לא לסדר בכלל בחירות ועוד. ראיתי שההתרגזות הולכת וגוברת ושמצב רוח זה עלול להביא לידי החלטה פזיזה ומבוהלת, בעוד שכל הענין מעורפל הוא ואינו ברור. על כן ביקשתי את רשות הדיבור.

כשבא תורי לדבר, פניתי לאסיפה בערך בדברים אלו:

„אמנם מה שקראו לפנינו עורר בקרבי רגש של התנגדות, לא התנגדות לממשלת אנגליה, שעשתה צעד יפה, וכל הממשלות האחרות היו צריכות ללמוד ממנה, אלא להסכמתו של מנהיגנו לנהל משא ומתן על הצעה זו. בכל זאת אני מציע לא להראות פזיזות, ולא לקבל עכשיו, באסיפה זו, שום החלטה עד שתתקבלנה ידיעות ברורות יותר, שתבהרנה את כוונותיו האמיתיות של הרצל.

ומה שנוגע לאישיותו של מנהיגנו הגדול, אני מוצא לנחוץ להעיר אי אלה הערות. התורה מספרת לנו: „ויהי בשלח פרעה את העם, ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים, כי קרוב הוא״. ידוע שההליכה „דרך ארץ פלשתים״ היתה צריכה להמשך רק ימים מספר, וכדי להכנס לארץ היה צריך לנהל רק מלחמה אחת, עם הפלשתים. ומכיוון שה׳ הבטיח לאבותינו, לאברהם, ליצחק וליעקב את ארץ הכנעני לבניהם אחריהם, היה צריך לחשוב שעל נקלה יתגברו על הפלשתים ויכנסו לארץ. והנה במקום להוביל את

העם צפונה „דרך ארץ פלשתים", פנה משה רבנו עליו־השלום מזרחה, וכך אירע שאנחנו קוראים בתורה: „ויסעו ויחנו", „ויסעו ויחנו" דרך מדברות ארבעים שנה. כל הזמן סבל העם רעב וצמאון שהביאו למחלות ומגיפות, ובמשך ארבעים השנים ניהלו מלחמות בעמים שונים, חלשים וגם חזקים, ובעם אחד, ב„עמלק", אנחנו נלחמים עד היום הזה, „מדור דור". הסיבה האמיתית מדוע לא הוליך משה את העם בדרך הקצרה אינה ידועה לנו, אבל יש להניח שהיו מכשולים בדרך הקצרה הזאת.

מה היה יחס העם למשה במשך ארבעים השנים שנסעו וחנו? כל הזמן התמרדויות. „וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר". הם זכרו את סיר הבשר שאכלו במצרים, „ויסעו... ממדבר סין... ויחנו ברפידים, ואין מים לשתות... ויצמא שם העם למים, וילן העם על משה". באה ההתמרדות של „קרח ועדתו" והחליטו: „נעשה ראש ונשובה מצרימה".

לו התעמקתם, חברים, יותר בהיסטוריה של עמנו, הידועה בלי ספק גם לכם, לא היינו שומעים הערב את ההכרזות: הרצל הוא בוגד, שרלטן, רמאי וכו'. אני בטוח שגם משה רבנו זכה בזמנו לתארים דומים. ואנחנו גם יודעים, שמשה עבר על זאת בסבלנות רבה, מתוך שאיפתו למטרה האחת: להביא דרך כל הנסיעות והחניות את עם ישראל לארץ־ישראל. אני בטוח ש„מזרח אפריקה" אינה התחנה האחרונה שנעבור בדרכנו לארץ־ישראל, אבל אני גם בטוח שמנהיגנו המפואר הד"ר הרצל, כמשה רבנו בשעתו, שואף גם כן רק למטרה האחת: להביא דרך התחנות השונות את עם ישראל לארץ־ישראל.

זאת ועוד אחת: אני מתפלא מאד שבכל הכשלונות שנחלנו בשנים האחרונות אנו מאשימים את הרצל ולא את עצמנו. היתה תחנה אחת שהרצל דרש מאתנו רק שני מיליונים לירות תורכיות, הנתנו אנו לו את הסכום הקטן הזה? הרי אילו העמדנו לרשותו את הכסף הדרוש, היה אולי מקבל אז את הצ'ארטר. היתה תחנה שניה של „הבנק הלאומי", כמה מניות מכרנו עד עכשיו? היתה תחנה שלישית, ששמה „הקרן הקימת לישראל". כמה כסף הכניס העם היהודי לקופת „הקרן"? אילו היה מתאזר למאמצים כספיים אפילו לא גדולים ביותר, אז היתה לנו אולי הרשות לחרף את מנהיגנו הרצל.

ואני מוכרח להגיד שאילו היה העם היהודי נותן את המיליונים, אפשר היה כבר לרכוש את כל ארץ־ישראל ולא היה צריך לפנות עכשיו כמו בתקופת משה רבנו ל„מדברות במזרח", ולחזור ללא הרף על „ויסעו ויחנו". ועל כל הטענות ששמענו אפשר לענות בפסוק מהתורה: „תבן אין נתן לעבדיך, ולבנים אמרים לנו עשו"!

הדור שיצא ממצרים לא היה מוכשר להכנס תיכף לארץ, הם היו עוד

בבחינת „עבדים" בכל המובנים. ו„מעשה אבות סימן לבנים", ההיסטוריה חוזרת תמיד. גם אנחנו, כל העם היהודי בלי יוצא מהכלל, הננו בבחינת „עבדים", עבדים ל„עגל הזהב", עבדים להתבוללות, עבדים לגלות. כפי שאתם רואים, אני עכשיו בגיל של עשרים ותשע ואני בטוח כמעט, שלא אני ולא אחרים בגילי מוכשרים אנו להכנס לארץ, אלא, כאותו דור המדבר, צריכים גם אנו לעבור את כל התחנות, ולבסוף לא נזכה לראות את הארץ, והלואי שהדור שיבוא אחרינו יזכה לראות בגאולה שלמה של העם והארץ".

הרגשתי שנאומי השפיע במישרין על הנאספים כולם. היושב ראש לחץ את ידי, ובשם האסיפה הביע את תודתו על דברי, והציע לקבל את הצעתי שלא להחליט דבר עד שיתקבלו ידיעות ברורות יותר מהמרכז הארצי. ההצעה נתקבלה ברוב גדול ונתפזרנו.

בשובי הביתה הודיעו לי שמחכים לי בענין חשוב מאוד. אגודתנו קיבלה את החוזר של הועד הארצי, אבל חברי הועד לא יכלו לבוא לידי דעה מוחלטת. בישיבת הועד מסרתי דין וחשבון מפורט מאספת ועדי האגודות ובלי וויכוחים החלטנו שלא לקרוא לאסיפה כללית של חברי האגודה, עד שנקבל ידיעות נוספות מהועד הארצי.

הידיעות לא אחרו לבוא. לפיהן נשלח מכתב רשמי להרצל מראש משרד המושבות, שבו הודיעו לו, שלנסדאון, מיניסטר החוץ האנגלי, ביקש מראש משרד המושבות שיודיע, שממשלת אנגליה מסכימה להקציב שטח אדמה במזרח אפריקה, לשם התישבות המונית של יהודים על פי „צ'ארטר", ובצ'ארטר יותנה במפורש, שההנהלה בשטח המוצע תהיה יהודית עצמאית, והמושל מצד הממשלה האנגלית יהיה גם כן יהודי, ושהרצל ממשיך את המשא והמתן על כך עם הממשלה האנגלית.

הועד הארצי הודיע לנו על התנגדותו הנמרצת להרצל, על סטייתו מהדרך הציונית, על שהוא מוכן להמיר את ארץ־ישראל בארץ אחרת, ועל שהחליט להכניס את ענין „מזרח אפריקה" לתוך סדר היום של הקונגרס הששי. ועל כן הכריז הועד הארצי שעל הציונים לעמוד על המשמר, לבחור לקונגרס צירים שציונותם אינה מוטלת בספק, ושיהיה להם העוז להתנגד לתכניות מתנגדות לאידיאל הציוני.

השאלה העיקרית אצלנו היתה: „מי ילך לנו"? עיני הכל היו מופנות אלי. החברים היו בטוחים, שברצון אקבל את התפקיד הנכבד והחשוב הזה, אבל לתמהונם סירבתי לקבל את הכבוד הזה. נימוקי היה: מכיון שאני מעריץ מאוד את הרצל כאישיות וכמנהיג, ובשום אופן אינני יכול להעלות על הדעת שהרצל התאכזב מהאידיאל הציוני, ועל אף העובדות המעידות נגדו, ושהרצל עצמו אינו מכחיש אותן, אני ממשיך לחשוב שיש דברים בגו

ושהרצל אינו יכול לגלותם ברבים, לכן אני פוחד מפני השפעתו האישית של הרצל עלי, ולא מן הנמנע שההשפעה הזאת תביאני לידי כניעה. כדי למנוע תוצאות בלתי רצויות, הצעתי לבחור באברהם־משה שפירא, שהיה ידוע כציוני ותיק, עוד מתקופת „חובבי־ציון", והיה גם אמיץ לב, שאפשר לסמוך עליו שיוכל לעמוד על דעתו בכל המצבים שיתהוו בקונגרס.

הצעתי שהפתיעה אמנם את החברים ואף את שפירא עצמו, נתקבלה ובבחירות קיבל שפירא כמאה וחמשים קול, נגד שלשים וחמשה קולות שקיבל אליעזר שבתין ז"ל, שהיה חבר פעיל באגודתנו. באסיפה כללית, אחרי הבחירות ואחרי דיון מקיף, הבטיח שפירא לעמוד על המשמר בסיסמה „ארץ ישראל לעם ישראל", ובמנדאט הזה נסע לקונגרס.

קשה מאד לתאר את המתיחות הנפשית שלנו בזמן הקונגרס. בכל ערב התאספנו במועדון הציוני ובלענו ממש את הידיעות הטלגרפיות בעתונות ואת הטלגרמות של שפירא, שבהן היה מודיע לנו בקצרה על המצב. מהידיעות האלה ראינו שגם שם, בבאזל, שוררת מתיחות רבה.

חשבנו שרוב צירי הקונגרס הם נגד הרצל, וביחוד לאחר שקיבלנו מברק משפירא שמכס נורדאו, למרות נאומו הרשמי, הביע בשיחה פרטית את התנגדותו לאוגאנדה (מהמברק הזה נודע לנו השם של השטח המוצע), אולם עם זה הוא מצדד בזכות המשכת המשא ומתן עם הממשלה האנגלית.

אולם ביום החמישי של הקונגרס הגיעונו באמצעות העתונים והטלגרמות של אברהם־משה שפירא הפרטים על תוצאות ההצבעה בענין אוגאנדה: מאתים תשעים ושנים „בעד" ומאה שמונים ואחד „נגד", ובערך מאה נמנעו מלהצביע. אומרי „הלאו" היו כמעט כל הצירים מרוסיה ואליהם נצטרפו חברי „הפרקציה" מחוץ לרוסיה. „בעד" הצביעו צירי מערב אירופה ואליהם נצטרף הרוב הגדול של „המזרחי", שהספיק להתארגן עד לקונגרס הששי.

התנהגותו של „המזרחי" עוררה הפתעה, ובמיוחד הפתיעו אותי אנשים אחדים, שהכרתי אותם אישית בועידות ובכינוסים, ותמיד חשבתי אותם לציונים טובים ומסורים. הנה ד"ר אבינוביצקי מאודיסה, שאתו נפגשתי בתקופת „אל־עריש", והוא אמר לי אז, שאם ענין אל־עריש יגיע לקונגרס יתנגד לו בכל האמצעים שימצא לנחוץ, ובקונגרס הצביע בעד אוגאנדה. יותר מכולם הפתיע אותי הד"ר חזנוביץ מביאליסטוק, מיסדה של הספריה הלאומית בירושלים, שאתו נפגשתי פעמים אחדות, והבאתי לביתו ספרים עתיקים בשביל הספריה, והרבה שוחחנו על האידיאל הציוני. לא העליתי על דעתי כלל שהוא יצביע בעד אוגאנדה. ד"ר מנדלשטאם מקיוב לא הפתיע אותי. ידעתי שהנהו ידידו הטוב של הרצל, ונמצא תחת השפעתו, ועל אף נאמנותו לציון לא יהיה בכוחו להתנגד להרצל. כמדומני אחרי

הקונגרס השביעי, נזדמן לי לשוחח אותו על כך ונוכחתי ששפטתי נכונה.

בקשר עם הקונגרס הזה נשארו בזכרוני אי אלה פרטים. כידוע עזבו אומרי ה„לאו" את אולם הקונגרס והתכנסו באולם אחר שבאותו הבנין. לפני שעזבו את אולם הקונגרס, קרא העורך־דין דוב גיסין ז"ל, הציר ממוהילוב, את הקריאה: „אין לנו חלק בהרצל ונחלה באוגאנדה, איש לאהליך ישראל". וקריאה זו שימשה אות לעזיבת האולם.

אומרי ה„לאו" העמידו שומר על יד פתח האולם אשר בו נתכנסו לאסיפה, ופקודה ניתנה לו שלא יתן לשום איש להכנס. כ„שומר הסף" בחרו באברהם־משה שפירא, האיש הזה היה משכמו ומעלה גבוה מכל הצירים בגדלו הגופני. בקונגרס כינו אותו בהלצה בשם „הציוני הגדול". שפירא סיפר לנו, שבעמדו על הסף והרצל רצה להכנס, עצרהו. אז ביקש הרצל משפירא להודיע לאסיפה שהוא רוצה להכנס ונשאר לחכות על יד הדלת ורק אחרי שניתנה לו הרשות נכנס הרצל פנימה *).

זמן קצר אחר הקונגרס הופיע בשבועון „וסחוד", שהיה בטאונם של המתבוללים למחצה ברוסיה, מאמר ארוך מאת אחד העם ז"ל, בבחינת „הא! מה אמרתי אני?", והיה חדור התנגדות להרצל ולציונות המדינית **).

מה היתה הרגשת אחד העם, בזמן שעזר לנסח בשנת 1917 את „הצהרת בלפור", המבוססת כולה על „הציונות המדינית", ולפי נבואתו של מנהיגנו הגדול ד"ר הרצל ז"ל? אני רוצה לחשוב, שאם אחד־העם התפלל אז ביום הכפורים, הוסיף עוד „על חטא" אחד: „על חטא שחטאתי כלפי הרצל"...

המתיחות בשאלת „אוגאנדה" הגיעה כידוע לשיאה אחרי הקונגרס, משחזר אוסישקין מארץ־ישראל.

רושם בלתי נעים עשה עלי המכתב שפירסם אוסישקין בכל העתונים העבריים וגם ב„וועלט". הייתי מסכים עם תוכנו, אבל הדאיבו פגיעותיו באישיותו של הרצל. כתגובה למכתב הזה פירסם הרצל מכתב נגד אוסישקין שהיה מלא עלבונות. אפשר היה להמנע מן הפולמוס שהיה במידה מרובה בלתי נעים ובלתי יפה.

---

*) היו שני „שומרי הסף", שפירא ור' אשר ארליך ז"ל, שהיה גם כן משכמו ומעלה גבוה מכל הצירים. כשבא ד"ר הרצל ורצה להכנס לא יכול ארליך, שהיה צעיר מאוד, להחליט על דעת עצמו, ושלח לשאול את יו"ר האסיפה וקיבל תשובה, שעליו לענות לד"ר הרצל שזוהי אסיפה של הצירים מרוסיה בלבד. הרצל שתק והלך אל בית־המלון וחזר לאסיפה כשבידו תעודה שהוא נבחר ציר לקונגרס גם ברוסיה. ארליך שלח שוב לשאול את יו"ר האסיפה כיצד עליו להתנהג. אז ניגש יו"ר האסיפה ואמר לד"ר הרצל שיש חשש, כי הוא באישיותו יטה את הצירים אל כל אשר יחפוץ. אך הרצל עמד על זכותו להופיע באסיפה כציר מרוסיה ואז קיבל רשות הכניסה. דבר זה שמעתי מפי ארליך ז"ל בפרטי פרטים אך אינני זוכר את שם היו"ר. — ר. ב.

**) המאמר הופיע בעברית ב„השלח" בשם „הבוכים". — ר. ב.

אוסישקין לא נח ולא שקט עד שעלה בידו לאסוף בעיר חרקוב את חברי הועד הפועל הציוני ברוסיה, וברוב דעות החליטו לשלוח להרצל משלחת של שלשה חברים עם אולטימטום, לפיו נדרש הרצל לחסל תיכף ומיד את ענין אוגאנדה, ואם לאו — עתידה ההסתדרות הציונית להקרע לשני גזרים. מתנגדי אוגאנדה יקראו לעצמם בשם „ציוני־ציון", יתבדלו מהקונגרס הכללי ויסדרו קונגרסים מיוחדים והסתדרות מיוחדת. בכל האמצעים ישתדלו להוציא מידי הציונים המדיניים את „הבנק הלאומי" ואת „הקרן הקימת לישראל", ועוד הצעות כאלה.

אם כי הייתי מתנגד מוחלט לענין אוגאנדה, התנגדתי לתעמולה מזיקה זו נגד אישיותו של הרצל. באסיפות של אגודתנו ניהלתי תעמולה נמרצת נגד אוגאנדה, ובו בזמן גם נגד דרכו של אוסישקין ופגיעותיו בהרצל. אצלי היתה הכרה אינסטינקטיבית חזקה, שכל ענין אוגאנדה, אינו אלא צעד דיפלומטי שלא להפסיק את הקשר עם הממשלה האנגלית.

המחנה הציוני ברוסיה, וגם העתונות, התפלגו אז לשני חלקים. החלק הגדול היה עם אוסישקין והחלק הקטן היה נגדו. אבל כולם ביחד היו נגד אוגאנדה. אני נמניתי עם החלק שהתנגד לאמצעים שנקט בהם אוסישקין ואיני מתחרט על כך עד היום הזה.

הרצל לא קיבל את האולטימטום. המשלחת שבה לרוסיה כלעומת שבאה, ומיד אחרי זה הזמין „הועד הפועל המצומצם" את כל חברי „הועד הפועל הגדול" לישיבה תכופה בוינה באמצע אפריל 1904.

לתוצאותיה של ישיבה זו חיכינו מתוך מתיחות יותר מאשר לתוצאות הקונגרס הששי, כי הרי היה צפוי אז קרע מוחלט של ההסתדרות הציונית ל„מערביים" בראשותו של הרצל, ול„מזרחיים" בראשותו של אוסישקין. האפשרות הזאת היתה בעיני כאסון איום לעם היהודי בכללו.

לא אשכח עד יומי האחרון עלי אדמות את שמחתי הגדולה כאשר נודע שההצעה לשלום ולפשרה יצאה מצד מנהיגנו הגדול. הוא נעשה בעיני לגדול יותר, יקר יותר, יפה יותר ובעיקר אהוב יותר. הוא היה אז בעיני בבחינת „האיש משה ענו מאד, מכל האדם אשר על פני האדמה". הוא, הוא שאמר בנאום הפתיחה שלו: לו השופט ביניינו היה שלמה המלך והיה גם עכשיו פוסק „גזורו", אז היו רואים מי היא באמת „אם הילד".

כל הנאום שלו היה בעיני בבחינת הוידוי של שמואל הנביא (שמואל א' פרק י"ב, פסוק ג'): „הנני ענו בי". בשני נאומיו שפך בפני הנאספים כשמואל הנביא בשעתו, את כל לבו, דיבר על כל התלאות שעברו על התנועה הציונית, החל מתקופת „חיבת ציון", שמבחינה פוליטית לא השיגה מאומה, ועד תקופת „הציונות המדינית", שלעת עתה לא השיגה אף היא את המטרה

הנכספת, אבל סימנה את הקוים הראשיים של העתיד הקרוב: היא באה בקשרים פוליטיים עם הרבה ממשלות, ובעיקר עם הממשלה האדירה, עם ממשלת אנגליה, והקשרים אתה הגיעו לשלב כזה שהיא מציעה לעם היהודי ובפומבי, טריטוריות שונות, קודם „אל־עריש" ועכשיו „אפריקה מזרחית", ויש לו להרצל תקוה חזקה, שאם גם זה לא יוצא לפועל לא יפסקו הקשרים עם הממשלה הזאת. הרצל הדגיש גם את הקשרים עם הממשלה הרוסית, שפקדה על האמבסדור הרוסי בקושטה לעזור להסתדרות הציונית בהשתדלויותיה להשיג רשיון להתישבות יהודית בארץ־ישראל.

נאומי השלום של הרצל והשפעתם של שואפי השלום בין חברי „הועד הפועל הגדול" הביאו לתוצאות שלום. וההחלטות שנתקבלו היו גם כן חדורות רוח של שלום. לא רק בענין הכאוב, ששמו „אוגאנדה", אלא גם בכל יתר השאלות שעמדו על הפרק. אכן במחנה הציוני השתרר שוב השלום.

התנהגותו של הרצל „בכינוס השלום" העלתה את אישיותו בעיני החברים. וכאשר הצעתי באסיפה הראשונה של אגודתנו, אחרי ישיבת הועד הפועל הגדול, שהאגודה שלנו תרשום את הרצל, לאות הוקרה, ב„ספר הזהב", נתקבלה הצעתי פה אחד. בזמן קצר אספנו בין החברים מאתים רובל, צירפנו נוסח של ברכה קצרה, וביקשנו לשלוח את התעודה להרצל. כעבור זמן לא רב, כמדומני בסוף חדש יוני 1904, קיבלנו מהרצל אגרת תודה חמה, כתובה כנראה בידי מזכירו, וחתומה בידי המנהיג במלה אחת: „הרצל".

אפשר שההרשמה הזאת ב„ספר הזהב" והחתימה על מכתב תודה זה היו האחרונות בימי חייו. את המכתב הכנסנו במסגרת יפה והיתה תלויה במועדון הציוני שלנו על הקיר, עד שהגורל החריב אותו, כפי שיסופר להלן.

הרבה זמן לא ניתן לנו להתענג על השלום שהושג במחנה הציוני. על המחלה האיומה, שהרצל נשא בחובו, לא ידענו כלל וכלל. אף פעם במשך שש השנים שהתהלך אתנו לא שמענו אף ברמז שהרצל היה חולה. תמיד חשבנו שהרצל הוא בריא בגופו. פעילותו הרבה ונסיעותיו לא העידו כלל עליו, שהוא איש חלש, הסובל ממחלת לב אנושה. ופתאום... נפל האיש תחת משאו. גם בזה אני משוה את גורלו לגורלו של משה רבנו. שניהם לא זכו להכניס את ישראל לארץ־ישראל. גם „חטאיהם", לפי דעתי, היו דומים: משה חטא בהכותו את הסלע ב„מדבר צין", והרצל חטא את חטאו „במדבר אפריקה".

באותו יום שלישי ביולי, המר והנמהר, נסעתי לרגל עסקי לורשה. ברכבת, בקרון שישבתי בו, נמצאתי בחברת יהודים מכירים ולא מכירים שנסעו לפולניה. רובם היו ציונים. שוחחנו על ציונות, על הרצל, על אוגאנדה, על השלום שהושג ב„ועד הפועל הגדול" בווינה. מובן שמשיחה שקטה

עברנו לוויכוחים, וכיון שבינינו היו גם שני „אוגאנדיסטים" הגיעו הוויכוחים לאוקטאווה גבוהה למדי.

למחרת בבקר (כמדומני שהדבר היה בתחנת הרכבת בסדלץ), ואני, כמנהגי בדרכים, קניתי שני עתונים, את „הצפירה" ועתון רוסי. פתחתי את „הצפירה" והנה בעמוד הראשון טלגרמה מאדלך: „אתמול בחמש בערב מת הרצל"! פתחתי את העתון הרוסי ואותה הטלגרמה: „אתמול בחמש בערב מת באדלך ממחלת הלב המנהיג הציוני ד"ר תיאודור הרצל". במאמר האבל ב„הצפירה" שהיה כתוב בידי ר' נחום סוקולוב ז"ל, נאמר בין היתר, שהרצל סבל ממחלת הלב זה שנים אחדות, אולם הוא היה מתגבר על מחלתו, ועד יומו האחרון לא פסק מעבודתו הציונית.

הידיעה הפתאומית הזאת באה עלי כמהלומה, כרעם ביום קיץ בהיר. השאלה הראשונה ששאלתי את עצמי היתה: היתכן שחברי הועד הפועל הגדול כגון אוסישקין, צ'לנוב, בלקובסקי, ברנשטין־כהן, שמשון רוזנבאום, לא ידעו על דבר מצב בריאותו של הרצל? ואם ידעו מדוע הרשו לעצמם לגרום למנהיגנו צער רב כל כך, ולהביאו להתרגזות זו, עד שלבו התפקע?

תמיד הייתי ממעריציו של אוסישקין ועד היום הזה אני מעריצו, אבל אז האשמתי בעיקר את אוסישקין, כאיניציאטור של ועידת חרקוב, וכאחראי להגשת האולטימטום להרצל על ידי משלחת השלשה. היתה אצלי כל הזמן ההרגשה, שכל ענין „אוגאנדה" אינו אלא תכסיס דיפלומטי, והראיה: שבועד הפועל הגדול על ידי ויתורים מצד הרצל באו לפשרה ולשלום. ועד עכשיו אני בטוח, שבהתנהגות אחרת אפשר היה להתפשר בלי ועידת חרקוב ובלי אולטימאטומים *). אני ידעתי שרוב החברים אינם מסכימים לדעתי, אבל לא שוכנעתי על ידיהם ומהלך מחשבותי לא נשתנה.

אחרי הידיעה המחרידה גמרתי את עסקי בורשה במשך היום, והתחלתי להשתדל להשיג דרכיה לחוץ־לארץ, כדי להשתתף בהלוויתו של מנהיגנו. לצערי הגדול לא השגתי את מבוקשי, ולמחרת בחמישי ליולי בערב כבר ישבתי ברכבת בכיוון הביתה.

בששי ליולי כבר הייתי בבית. אותו ערב כינסנו אסיפה כללית של חברי האגודה, והחלטנו להכריז על ביטול מלאכה בשביעי ליולי משלש אחרי־הצהרים, ועל אסיפת אבל פומבית באותו ערב. כמספיד הזמנו טלגרפית את העורך־דין דוב גיסין ממוהילוב. הוא נענה להזמנתנו ובא לשעה הקבועה. צריך לציין שביטול המלאכה והמסחר היה כללי. במועד הקבוע היו כל

*) אני מבין הרגשה זו ככה: „חרקוב" היתה התנגדות, מאבק, מלחמה. „התנהגות אחרת" — דבקות, אהבה, רוך, הקרבה עצמית. — ר. ב.

החנויות בעיר סגורות. כל הפועלים היהודים בכל בתי־החרושת הפסיקו את העבודה. בית הכנסת נתמלא מפה אל פה. באו מכל שכבות הקהל, אנשים ונשים, זקנים וצעירים, ואפילו החסידים החרדים, שתמיד התנגדו להרצל ולציונות, באו כמעט כולם לאסיפת האבל הזאת. באו גם רב העיר ר' מנדל דון יחיא ז"ל, שני השוחטים, בנו של האדמו"ר המנוח ושני חתניו.

למרות שהכינותי נאום, שצריך היה להמשך כחצי שעה, פתחתי את האסיפה במלים מעטות, כי הרגשתי שדמעות חונקות אותי, וחששתי שאתחיל לבכות ממש, על כן מיהרתי למסור את רשות הדיבור לדוב גיסין.

הנאום שלו היה בנוי יפה, כיאה לעורך־דין מנוסה, אבל הרגשתי בו איזו קרירות. הוא לא הביא את הקהל להתעוררות, להתרוממות רוח מתאימה. אני הבנתי לרוחו של הנואם. הלא הוא שקרא בקונגרס הששי את הקריאה: „אין לנו חלק בהרצל ונחלה באוגאנדה, איש לאהליך ישראל". והוא גם השתתף בועידת חרקוב ובניסוח האולטימאטום שלה, ואין כל פלא שהעובדות הללו השפיעו על דבריו בנאום ההספד.

ושוב הציל את המצב הבחור משה־דוד. הוא דיבר יותר משעה בהתלהבות רבה. התעוררות הקהל הגיעה לדרגה גבוהה. מעזרת הנשים התחילו להשמע קולות בכי, ואחרי הנשים החלו עיני הגברים דומעות. השפעתו היתה חזקה כל כך, שבאמצע הנאום ירדו כל הקהל, וגם הרב ובני משפחת האדמו"ר, ממקומות ישיבתם וישבו אבלים על הרצפה ממש, וככה ישבו כמה דקות בדומיה. משה־דוד הבהיר את אישיותו של הרצל מכל צדדיה, במלים נהדרות שיצאו מן הלב. אחרי הנאומים קרא הקהל פרקים אחדים מספר תהלים, החזן אמר „אל מלא רחמים" והרב אמר „קדיש". בזה נסתיימה אסיפת האבל.

הרבה זמן אחרי מותו של הרצל הרגשתי את עצמי מדוכא. כל הזמן ראיתי בחוש שאין מי שימלא את מקומו, אין מי שינהל את הספינה, שנשארה פתאום בלב ים בלי קברניט. לא ראיתי את האיש שיהא מוכן ומסוגל כהרצל להתיצב בפני שרים ומלכים ולהשפיע עליהם. הרי לא היה כמעט אף מקרה אחד שידחו את הרצל בלי לקבל את הצעותיו לדיון. הארכידוכס מבאדן, ווילהלם קיסר, השולטן התורכי, מלך איטליה, האפיפיור וראשי הממשלות ברוסיה, אוסטריה ואנגליה — כולם קיבלוהו בכבוד ובהערצה, כולם החשיבו אותו כדיפלומט ומדינאי מנוסה, כחכם גדול וכבעל נימוסים יפים. הוא הופיע בפניהם לא כשתדלן מהטיפוסים של התקופות הקודמות, שעל פי רוב השיגו את מבוקשם, במידה שהשיגו, בכספים שהציעו למושלים. הרצל התיצב תמיד כנציגו של עם ישראל כולו, המפוזר בכל העולם מקצהו ועד קצהו, ולא כפוף גב, אלא בקומה זקופה, בגאוה, כיאות לבחיר עם שלם.

זמן קצר, אחרי מותו של הרצל, קיבלנו מהמרכז מכתב ובו הצעה לערוך

מגבית בכל המקומות שבהם אגודות ציוניות פעילות, לטובת משפחתו של הרצל, כיוון שהרצל לא השאיר אחריו שום כספים, שום רכוש וקניינים.

את מצבו החמרי של מנהיגנו אף פעם לא ידענו. היה ידוע שמהעתון „נוייע פרייע פרעסע" הוא מקבל משכורת הגונה, אבל אחרי מותו נודע לנו, שהיו לו חסכונות של עשרות אלפים גולדנים *), אבל את הכסף הזה הוא בזבז לא בשבילו ומשפחתו, אלא בשביל התנועה הציונית... וגם בבנק הלאומי היה הוא האקציונר הגדול ביותר. הוא קנה אלפים מניות, שלא נתנו שום רווחים, וגם הקרן היתה אבודה.

החלטנו לערוך מגבית, ולקבל תרומות רק מבעלי היכולת, הרוצים לתרום לא פחות מעשרים וחמשה רובלים. ביצוע ההחלטה הוטל עלי ועל הד"ר מלכין ז"ל, שבאותו הזמן חזר מארץ־ישראל ושרת בעירנו כרופא.

לצערי עלי להעיד, שגם הפעם הזאת לא העמידו את עצמם בעלי היכולת הציונים על הגובה הנאות כלפי המנהיג, הדגול מרבבות ומיליונים. בקושי אספנו ארבע מאות ששים וחמשה רובלים, שמאתים מהם היו של שפירא ושלי. השלמתי עד חמש מאות והעברתי את הכסף, כמדומני, למוסקבה.

במפעל הזה נסתיימה התקופה הקצרה והמזהירה שיוצרה היה איש, שבכל תקופת הגלות הארוכה לא קם כמוהו, איש שרוח נבואה פעמה בו, אשר דברי נבואתו נתקיימו עוד בחיינו, ואשר ברוח זאת הלך לשחרר את עם ישראל משעבוד וגלות ולהביאו לארץ־ישראל. זאת היא התקופה, שהוסיפה בספר ההיסטוריה של עמנו דפים יפים ונהדרים, אשר ממנה אנחנו יונקים בלי הרף, ואשר הביאה את עמנו עד הלום, ותמשיך להשפיע עד דור ודור.

*) הרבה למעלה מזה. — ר. ב.

פרק ששה עשר

העליה השניה — „הדוד פיני והדודה רויזה" — משה־דוד פותח מיטינג גדול תחת כיפת השמים — הוא נעלם מהאופק ונתגלה אחר־כך כדוד רמז — „חדר" מתוקן — האינספקטור הגון ובכל זאת המלשינות הצליחה — לקראת הקונגרס השביעי.

בפרק־זמן זה שאני עומד בו נתעוררה בהשפעתו של ברוכוב תסיסה חדשה בקרב הצעירים הציונים, שעד כה תמכו על פי רוב ב„פראקציה הדמוקראטית". הם יסדו לעצמם „פראקציה" מיוחדת, שמאלית יותר, בתוך ההסתדרות הציונית. אל הפראקציה הזאת נהרו צעירים וצעירות רבים ובכל מקום ומקום שהיתה האפשרות לכך נוסדו אגודות מיוחדות. גם בקופיס נוסדה אגודה כזאת ביזמתו של משה־דוד, שהשפעתו היתה רבה בין הצעירים.

באחת הפגישות שלנו במועדון הציוני נגש אלי משה־דוד והודיע לי שהוא מתפטר מן המזכירות באגודתנו. הודעתו הפתיעתני, ובשאלי לפשר הדבר, סיפר (מה שלא ידעתי עד אז) על ייסודה של „פראקציה שמאלית". השתדלתי להשפיע עליו שלא יעשה את הצעד הזה, כי כל עוד לא השגנו את המטרה, שהיא משאת נפשנו, אסור לנו להכניס פילוגים מחלישים בהסתדרות, אך כל דברי הסברתי ונימוקי לא הועילו. משה־דוד ואתו צעירים רבים עזבו אותנו ונפרדו מאתנו בנקודה שאין בה פרשת דרכים, אלא באמצע הדרך, ולפי דעתי אז, הם ירדו מהדרך, והתחילו ללכת ללא דרך. ליתר שאת הוכנס לפרוגרמה שלהם גם ה„תיקון של העולם הרוסי", ועל כך אמר פעם הרצל, בנאומו בפטרבורג: „אני מתנגד לאלה העומדים ברגל אחת אצלנו, וברגל השניה במחנה אחר, במחנות זרים".

כידוע, אחרי ש„הפראקציה השמאלית" קיבלה את השם „פועלי־ציון", התחילו הפילוגים במחנה שלהם. הפילוגים היו שונים ומשונים עד אבסורדיות. פלגים אחדים עזבו בהמשך הזמן את הציונות לגמרי ועברו למחנות אחרים. התוצאה היתה, שהתנועה הציונית נשארה עם קומץ קטן. וגם הקומץ הזה נתפלג לשני פלגים: „פועלי־ציון" ו„פועלי ציון שמאל", ולבסוף עזבו ה„פועלי־ציון שמאל" את ההסתדרות הציונית, ועד השנים האחרונות לא קנו שקלים ולא השתתפו בקונגרסים. זהו גורל רגיל של גוף המתפלג ללא צורך וטעם.

באותו פרק־זמן החלה העליה הידועה בשם „העליה השניה". בהבדל מן העליה הראשונה שברובה (חוץ מאנשי ביל"ו) היתה של אנשים בגיל העמידה, של בעלי־משפחות ומשפחות גדולות למדי, מהם שהיו במקומותיהם בעלי־עסקים ובעלי־תעשיה — היתה „העליה השניה" מורכבת ברובה מצעירים וצעירות. ואגב, ראוי לציין שבני „העליה הראשונה" לא סבלו באופן ישר מן הפרעות. הנה למשל מיסדי חדרה, רובם דרובם באו מהומל וסביבתה, מרוגצ'וב וסביבתה, מסובלק, מריגה ומוילנה שבהן לא היו אז פרעות. עובדה זו מראה שהעליה הראשונה היתה מתוך אידיאליזם טהור. והנה בני „העליה השניה", בודאי היו רבים מהם אידיאליסטים מסורים לתנועה הציונית בכל לב ונפש, ועלו ארצה מתוך שלילת הגלות. הם הרסו מאחריהם את הגשרים כדי להתחיל בחיים חדשים, אמנם לא להתאכר אלא כפועלים בכפר ובעיר אצל אנשי „העליה הראשונה". אולם הרגשתי בגורם אחר שהניע רבים לעלות ארצה; אני מתכוון למלחמת רוסיה—יפן, שהתחילה בשנת 1904 ונגמרה ב־1905. צעירים רבים שהיו בגיל הגיוס, העדיפו להגר אל מעבר לימים על ההליכה להלחם את מלחמתו של הצאר הרוסי, שממשלתו ארגנה את הפרעות בקישינוב ובהומל והגבירה את הלחץ על היהודים.

מעבר לגבולין היו פעילים מוסדות צדקה שטיפלו במהגרים היהודים מרוסיה ומרומניה, שהיו זקוקים לעזרה כספית, רפואית, או לעצה טובה. בין עסקני המוסדות האלה היו גם עסקנים מטעם ההסתדרות הציונית העולמית, שעליהם היה מוטל לטפל במהגרים־עולים לארץ־ישראל. והיה מסודר שבמקומות מסוימים היו נותנים לעולים הציונים תעודות על השתייכותם להסתדרות הציונית. גם קופיס היתה בין המקומות הללו, ועל התעודות הייתי חותם אני והמזכיר של אגודתנו.

והנה פנה אלי באותם הימים צעיר אחד בבקשה שאתן לו תעודה. אני לא הכרתי אותו, על כן דרשתי ממנו שימציא לי תעודה מן האגודה הציונית שבעירו, והסכמתי אפילו להסתפק ב„שקל" על שמו. הצעיר השתדל להשפיע עלי שלא אדרוש ממנו תעודות כאלה, אולם עמדתי על דעתי וסירבתי למלא את בקשתו. אז איים עלי שיתנקם בי, וכיוון שגם איומו לא הועיל לו, עזב את משרדי במצב רוח מרוגז.

כעבור זמן קצר הופיעו על יד ביתי ז'נדרמים וקצין בראשם. למזלי הספיקה תמר, אשתי הראשונה ע"ה, לסלק משולחני, בקבינט לריפוי השינים, את הקופסה של „הקרן הקימת לישראל" ולהחביאה. הקצין והז'נדרמים נכנסו הביתה, עשו חיפוש בכל החדרים, בשולחנות ובארונות, ולא מצאו שום דבר חשוד. כנהוג נכתב פרוטוקול, והקצין הודיע לי, שהלשינו עלי שאני מתעסק בעניינים ציוניים, אולם כיוון שלא מצא בזמן החיפוש שום דבר שיוכיח את

אמיתות ההלשנה אינו אוסר אותי לעת עתה, עד שיתברר הדבר. לא הוטרדתי עוד בענין זה, ואני חשבתי וחשדתי שהמלשין היה הצעיר שסירבתי לתת לו את התעודה שהוא ציוני.

לשמחתם של היהדות בכלל, ויהודי רוסיה בפרט, הנחילו היפאנים לרוסיה תבוסות, ביבשה (מנדז'וריה), ובים (פורט ארטור). אני זוכר, שאחרי שהיפאנים טיבעו על יד פורט ארטור אניות־קרב רוסיות אחדות, מצאו היהודים סיפוק לנפשם בזה, שראשי־התיבות של האניות היוו את השם „קישינוב". אנית־הקרב הגדולה „אדמירל־קורנילוב" סימלה את האות „ק". היהודים ראו בזאת „אצבע אלוקים", נקמה בעד פרעות קישינוב.

למרות הצנזורה הקפדנית בזמן המלחמה עלה בידי הסופר שלום עליכם להוציא לאור סיפור אמנותי הומוריסטי בשם „דער פעטער פינה און די מומע רויזה" (הדוד פינה והדודה רויזה), בו תיאר באופן מצוין את הדוד „פינה" קטן הקומה, הצנום, מרביץ לדודה „רויזה", הגבוהה והשמנה, סטירות לחי לאין־סוף. קראנו את היצירה הזאת בהנאה רבה, ובעיקר שמחנו על שעלה בידי שלום עליכם לרמות באופן כל כך בולט את הצנזורה הצבאית הרוסית.

התבוסה של הצבא והצי הרוסי והנצחון הסופי של היפאנים שימחו לא רק את היהודים, אלא גם חלק נכבד של העם הרוסי, ובעיקר את האינטלגנציה הרוסית, את השמאליים, את הסוציאליסטים המהפכנים. התחילה תסיסה כבירה בכל רחבי רוסיה. עלה גל של שביתות, תחילה פה ושם בבתי־חרושת בודדים, ואחר־כך נערכו שביתות כלליות. זכורה לי היטב השביתה הכללית של פועלי הרכבת בכל רחבי רוסיה, מפני שבגללה סבלתי בצורה מצחיקה. לפני פרוץ השביתה נסעתי לרגל עסקי לגרמניה. כאשר גמרתי את עסקי והתכוננתי לחזור הביתה, הופתעתי מהידיעה שבכל רוסיה נפסקה התחבורה של הרכבות, ומאונס נשארתי בברלין כששה שבועות מיותרים. והנה אזלה הפרוטה מכיסי. באין ברירה נתתי בעבוט את חליפתי השחורה, שעון זהב, שרשרת זהב ועוד. מובן שעם גמר השביתה קיבלתי טלגרפית כסף מן הבית. אולם לא מצחיק כלל היה מצבי כאשר החלו להגיע באמצע השביתה הידיעות הטלגרפיות מגבול רוסיה־גרמניה על הפוגרומים ב„תחום המושב", הידועים בשם „פרעות שנת 1905".

מאפס מעשה בילינו אני ועוד יהודים מרוסיה את הימים והערבים בקפה „מונופול", שהיה מקום פגישותיהם של יהודי רוסיה. בקפה הזה נתקבלו העתקות של המברקים מסוכנות טלגרפית. ואני זוכר שעל פי המברקים מנינו את הפוגרומים והם הגיעו למאתים בערך.

היה גלוי לכל שהממשלה הצאריסטית עצמה ארגנה, כמו בקישינוב, את הפרעות הללו, כתשובה על התגברותה של התנועה המהפכנית, וגם להפנות

את העם הרוסי, ובעיקר את השכבות הנמוכות, חסרי ההכרה והמצפון, מהתנועה המהפכנית. היהודי שימש כרגיל „שעיר לעזאזל".

אולם התרופה לא הועילה. כמעט כל השכבות דרשו רפורמות, תיקונים בחוקה המדינית, ולמרות המאסרים המרובים ו„פלוגות העונשים" של „הגדוד הסמיונובי", לא פסקו המיטינגים והשביתות בכל רחבי רוסיה. לא הועילו גם פעולתו ותעמולתו של המהפכן־הפרובוקטור, שר הגדוד זובטוב ושל עוזרו הכומר גאפון, שניהלו תעמולה בין הפועלים, שידרשו מהממשלה רק תיקונים כלכליים ולא תיקונים מדיניים. הסחה זו ידועה היתה ברוסיה בשם „זובטוב־שצ'ינה", הרבה פועלים, בעיקר עירוניים, נלכדו בפח התעמולה הזאת.

אגב, במקרה הייתי בפטרבורג, לפני שנתקעתי בברלין לרגל השביתה הגדולה, בתשיעי בינואר 1905, כשהכומר גאפון הוביל לארמון הצאר המון פועלים בתהלוכה, והתמונות הקדושות בראשה, לבקש מן הצאר שייטיב את מצבם כפועלים. בתהלוכה לא השתתפתי. לא ידעתי מראש על תהלוכה מעניינת זאת, אבל זכיתי לשמוע את היריות שפגשו בהן את הפועלים על יד הארמון, וכידוע נפלו חללים רבים בין הפועלים, שבאו לכרוע ברך לפני הצאר ולבקש רק על הטבת מצבם הכלכלי.

התפרצויות פומביות כאלה וגם מהפכניות ממש חזרו ונשנו בכל רחבי רוסיה, בערים הגדולות והקטנות וגם בכפרים. הידיעות על המתרחש הגיעו אלינו באמצעות העתונות האי־ליגלית שנפוצה אז במידה רבה. הסיסמה העיקרית היתה: „הלאה שלטון היחיד" („דולוי סמודרז'ביה" ברוסית).

ההתרחשות הזאת לא פסחה גם על קופיס, שבה היו מרוכזים כחמשת אלפים פועלים. פועלי קופיס ערכו מיטינג (אסיפה פומבית) תחת כיפת השמים ברחבה, במרכזה של העיר. כשלושים אחוז מן הפועלים היו יהודים, שהשתייכו לכל המפלגות. הפועלים הנוצרים היו, מלבד רוסים, גם פולנים וגרמנים וטטרים ובני גזעים אחרים. בין הפועלים הנוצרים מתושבי המקום היו גם הרבה שנמנו על „המאה השחורה", שהממשלה ארגנה אותם באגודות מיוחדות לשם התנגדות למהפכנים ולפרוע פרעות ביהודים.

ממש הופתעתי בראותי את משה־דוד עולה על חבית גבוהה, ששימשה במה, ופותח את האסיפה הפומבית הזאת, שהשתתפו בה כחמשת אלפים איש מכל הסוגים שמניתי פה. הנאום היה נלהב, נאום מהפכני עז וחריף, ולפי דעתי עברה החריפות את הגבול... אני זוכר היטב שבנאומו כינה את הצאר בשם „רועה חזירים" ובעוד כינויים כאלה, ובכל תוקף דרש הבחור היהודי, החבר של „פועלי־ציון", שהצאר יתפטר תיכף ומיד, ירד מכסא המלכות וימסור את השלטון לידי העם.

עוד משה־דוד נואם את נאומו והנה הופיעו שוטרי המקום והתחילו לפזר

את הקהל. אם היו גם מאסרים אינני זוכר, אבל תוצאת האסיפה הזאת היתה שמשה־דוד נעלם מהאופק. אחרי־כן נודע לנו שהצליח לעבור את הגבול ושהוא נמצא באיזה מקום מחוץ לרוסיה. בזאת נסתיימה הקריירה שלו ברוסיה בכלל, ובקופיס בפרט. דעתי היתה, שיהודי אינו צריך לקבל את התפקיד לנאום נאומים כאלה באופן כל כך פומבי, והציונים האמיתיים הסכימו אתי. יש לציין, שמאז נפל פחד על יהודי קופיס. קיבלנו ידיעות שמתכוננים לפרוע פרעות גם בקופיס, אך הודות לריבוי הפועלים השמאליים עבר הכל בשלום. אנו התכוננו לכל צרה שלא תבוא, הזדיינו באקדוחים וכדורים.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה הרגשתי תמיד שמשה־דוד חסר לי. היו זמנים ומקרים שנחוץ היה להשפיע על הקהל, על הצעירים, לענות למתנגדים לציונות וללאומיות, ובמה אפשר היה להשפיע, אם לא בנאומים מתאימים? ונואם כמשה־דוד לא נשאר בקופיס, לא היה מי שיבוא במקומו בזמן הצורך. „חבל על דמתרחקין ולא משתכחין".

ומה מאד שמחתי בבואי ארצה לפני עשרים ושלוש שנה ובמצאי את „התלמיד הרוחני" שלי, את משה דוד, ששינה את שמו ל„דוד רמז", עומד בארצנו במערכה הציונית, ודוקא בחזית שלה, ולוחם את מלחמתנו בארצנו בעוז ובגבורה.

* * *

במחנה הציוני עבר הקול שצריך לחנך ולהכשיר את הדור הצעיר, ובעיקר את הילדים, לקראת חייהם העתידים בארץ־ישראל, מובן שבתור הראשון עמדה שאלת השפה העברית.

התנועה למען השפה העברית התחילה ברוסיה בערך בתקופה שאני עומד בה. תנועה זו התבטאה בייסוד חברה להפצתה של השפה העברית בקהל היהודי. חברה זו נשאה את השם „חובבי שפת עבר". התכנית העיקרית שלה היתה: א) הקניית השפה העברית למבוגרים. ב) „חדרים מתוקנים" בשביל הילדים. החלק הראשון של התכנית לא קשה היה להוציא לפועל, מפני שכל הצעירים וחלק הגון של הצעירות ידעו קרוא וכתוב. הצעירים כולם למדו את התנ"ך, את התפילות, ורבים הגיעו למשנה, גמרא ומדרש, והיו שקראו גם ספרים חיצוניים. חסר היה רק הדיבור. לשם זה יסדנו אגודה מיוחדת בשם „שפה ברורה". היינו מתאספים פעם בשבוע, בחורף בליל השבת, ובקיץ ביום השבת, והיינו מבלים כשעתים בדיבור עברי, בלימוד דקדוק ובקריאה בספרות קלה. על פי רוב היה אחד מיודעי השפה העברית מרצה הרצאה קצרה, או היה קורא סיפור קטן כפתיחה לדיבור. מובן שבהתחלה היה הדיבור רצוץ, אבל בהמשך הזמן התרגלו לדיבור העברי, מי פחות ומי

יותר. היו גם כאלה שהמפעל הזה נתן להם דחיפה ללמוד את השפה באופן רציני יותר.

האגודה הזאת התקיימה כל השנים, עד שעזבתי את קופיס ועליתי לארץ־ישראל. אני זוכר שבסוף 1920 הרציתי בפני חברי האגודה על „שני עולמות" של אנסקי בתרגום ביאליק ועל „מפיסתופל" לדוד פרישמן, שנדפסו ב„התקופה" א'. אחרי ההרצאות היו ויכוחים, והכל בעברית ברורה למדי ובהברה הספרדית. כאשר אני ועוד אחרים עלינו לארץ ישראל היתה השפה העברית כבר שגורה בפינו.

החלטנו גם ליסד „חדר מתוקן". פנינו לחברת „חובבי שפת עבר" וקיבלנו ממנה את תכניות הלימודים לארבע הכתות הראשונות, את ההוראות בדבר הסדרים שיש להנהיג, ואת הקאטלוג של ספרי הלימוד הנהוגים בכדרים המתוקנים. השאלה החשובה ביותר היתה שאלת המורים. בחרנו מבין המלמדים שבמקום שנים בתור מורים מתאימים, ועל פי המלצת חברת „חובבי שפת עבר" הוזמן מורה מן החוץ שיהיה גם המנהל, וכן מורה שני להוראת השפה הרוסית וחשבון בכתות ג'—ד'. גם שכרנו שמש ושמשית שישגיחו על הסדר והנקיון.

שכרנו בית שהכיל ששה חדרים מרווחים, ארבעה לכתות, אחד לחדר המורים ולישיבות ההנהלה והחדר הששי היה מעין חדר תלמידים, בו שיחקו ובו התעמלו בימות החורף. קנינו רהיטים מתאימים לבית־ספר ולוחות שחורים מרובעים, הכל כיאות.

קבענו שכר לימוד שלא עלה על שכר הלימוד ב„חדרים". לחלק מהתלמידים, שהוריהם היו פועלים, קבענו שכר לימוד יום עבודה לחודש, ואחרים נתקבלו בלי תשלום. כדי להבטיח את עצמנו מרוגזת ה„מלמדים", שמספרם הגיע לשמונה־עשר, באנו אתם לידי הסכם, שאם ירגיש מישהו מהם שקופח בפרנסתו בגלל ה„חדר המתוקן", תהא לו הרשות לדרוש שיתנו לו משרה מתאימה באחד מבתי החרושת במקום, במשכורת לא פחותה מזו של ה„מלמדות".

באלול תרס"ד הודענו על הרשמת התלמידים. נרשמו כעשרים וחמשה ילדים לכתה א' וכשלושים וחמשה ליתר שלוש הכתות, ביחד כששים ילד. ה„מלמדים" כמעט שלא נפגעו, מפני שחלק מהילדים עברו אלינו מבית־הספר העירוני הממשלתי וחלק משני המלמדים, שנתמנו למורים ב„חדר המתוקן", ויתר הילדים היו מדלת העם, שלא היה באפשרותם לשלם שכר לימוד. צריך היה לחשוב, שגם מבחינה זו הצלחנו.

אחרי סוכות תרס"ה פתחנו את ה„חדר המתוקן" ברוב פאר. היו נאומים וברכות מצד היוזמים וההורים. גם הפעם הצטיין בנאומו ידידנו משה־דוד. הוא

הספיק עוד להכנס כחבר לועד של בית־הספר. הכל היה טוב ויפה והלימודים התחילו.

לא עברו חדשים רבים ונוכחנו לדעת, שהילדים עושים חיל בלימודים בכלל, ובדיבור העברי בפרט. כל הלימודים היו בעברית, שרו שירים עבריים, שיחקו בעברית והתקוטטו בעברית. היה ניכר שבית הספר נתחבב על הילדים. ממש תענוג היה לבלות איזה זמן בבית־הספר בשעת הלימודים, או בזמן המשחקים והקטטות. הצלחנו איפוא בבחירת המנהל והמורים, שהתמסרו למפעל בכל נפשם.

כאשר נוכחנו לדעת שהצלחנו במפעל זה, התחלנו לדון בדבר פתיחת בית־ספר לילדות. הילדות למדו כמעט כולן בבתי הספר העממיים של הממשלה, שבהם היתה לשון ההוראה הלשון הרוסית. קרוא וכתוב אידיש ועברית למדו הילדות אצל מורים מיוחדים, שהיו ידועים אז בשם „שרייבער" (כותבים). כן היה בדעתנו להוסיף בשנה הבאה עוד שתי כתות לילדים ולהתאים את תכנית הלימודים ב„חדר המתוקן" לתכנית של בית ספר עממי עירוני.

והנה ביום בהיר אחד הופיע בבית הספר המפקח (אינספקטור בלע"ז) על החינוך בחבל „רוסיה הלבנה", הוא בכבודו ובעצמו, התואר שלו היה „יועץ־סתרים" של ממלכת רוסיה, כלומר פקיד גבוה. כבן ששים היה, בעל פנים פקחות ובעל נימוסים יפים. בבואו ביקש מהמורים לא להפסיק את השיעורים, עבר בכל הכתות והתעניין במהלך הלימודים. על פי רשימה שהיתה בידו, הזמין את חמשת חברי הועד, ובתוכם גם אותי, להופיע לפניו בבית־הספר אחרי הלימודים. הוא עם מזכירו לא עזבו את בית־הספר, בדקו את רשיונות המורים, את היומנים, דרשו ביאורים והסברות מהמורים על תכניות הלימודים, על הסדרים הנהוגים בבית־הספר. ערכו איפוא חקירה לכל פרטיה ודקדוקיה.

למועד הופענו לפני „הוד מעלתו". הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות, הביע את שביעת רצונו ממה שראה ומצא בבית הספר הזה. שיבח את המורים ואת הסדרים. גם הבית מצא חן בעיניו. את רשיונותיהם של המורים ואת היומנים מצא בסדר גמור. סיפר לנו שהוא קיבל לא מזמן דילטוריה, חתומה בידי עשרים איש מתושבי קופיס, שכאן נוסד בית־ספר בלתי ליגלי, ועל כן בא לבדוק את ענין ההלשנה שבאה לידו, ואכן אין הדברים כשורה. ראשית, בית־הספר נוסד בלי ידיעתו, ולפי החוקים השוררים ברוסיה זהו עוון פלילי. שנית, הרשיונות של המורים מרשים להם להיות רק „מלמדים ללימודי הדת ב„חדר", ולא להיות מורים בבתי־ספר. הראה גם על דברים בלתי חוקיים אחרים.

אחרי דין ודברים אתנו החליט: כיוון שאנחנו יסדנו את המפעל לא לטובתנו הפרטית, לא להנאתנו ולא על מנת לקבל פרס, אלא לטובת הכלל,

לא יעורר את הצד הפלילי שבדבר, וכמו־כן לא יסגור לעת־עתה את בית הספר. כאשר ישוב מנסיעתו למשרדו בוילנה, תעיין בדבר מועצה בראשותו, ומה שיוחלט יודיע לנו, ואף הבטיח לנו, שמצדו ישתדל שבית־הספר יתקיים גם להבא, אמנם בשינויים מסוימים.

יתכן שהאיש הטוב הזה היה מקיים את הבטחתו, אלא „המלשינים" לא הסתפקו בהלשנתם הראשונה והוסיפו עוד חמרי דלק למדורה. עברו כחדשיים מזמן ביקורו של „יועץ הסתרים" ופקודה נתקבלה באמצעות המשטרה, לסגור תיכף ומיד את „החדר המתוקן", ועל המשטרה הוטל לבצע את הפקודה. למלשינות זו של „המלמדים" יחד עם מספר אדוקים לא פיללנו. בית־הספר נסגר ולא נפתח עוד.

בינתים הגיע הזמן להפצת השקל לקראת הקונגרס ה ש ב י ע י. למרות פעולתנו הנמרצת היו רק מעטים, שהציונות היתה קרובה ללבם. ביחוד קשה היה לחדור לשכבת החרדים. הם התיחסו אלינו, הצעירים, ביחס של זלזול ובאי־אמון. מפיהם שמענו בעיקר את הטענות, שהציונות גורמת לפירוד בין האבות והבנים וכי מזמן קיומה של הציונות המדינית נחלשה הדת בין הצעירים, והבנים אינם נשמעים להוריהם. את הטענות האלה שמעתי בגרמניה מפי אבות מתבוללים ועכשו מפי חרדים, שכמה פעמים ביום הם מעלים את ציון על לשונם.

לפעמים בא המקרה ומיישר את העקוב. בפרק הזמן שאני עומד בו עברה לקופיס משפחה רבת־בנים מאחד הכפרים שבסביבתה. ומיד נודע לנו, שראש המשפחה הוא ציוני ותיק עוד מתקופת „חיבת ציון", ועכשו הוא נוטה ל„המזרחי", וגם ארבעת בניו ושלוש בנותיו הם ציונים.

האב ר' אוריה שבתין היה אז בגיל חמשים בערך, והיה בר־הורין ובר־דעת, המעורב עם הבריות. עסק יחד עם בניו בעסקי יערות. עוד בהיותו בכפר היה עסקן ציבורי, ובעברו העירה התחיל לעסוק גם פה בצרכי ציבור. הוא לא היה נואם, אבל דבריו, שהיה מתבל אותם בהרבה מאמרי חז"ל, היו נשמעים ברצון. היה מכובד על הבריות והשפעתו היתה ניכרת על החרדים והחסידים. האב ואחדים מבני משפחתו נכנסו כחברים לאגודתנו. אחד מבניו, אליעזר שבתין, היה אף ציוני נלהב ובחרנו בו כחבר הועד, במקום משה־דוד שעזב את אגודתנו ואחר כך גם את קופיס.

אוריה שבתין התחיל לאסוף אסיפות של חרדים ונאם בפניהם, כדי למשכם אל הציונות. נכחתי באחת האסיפות שכינס ונהניתי מאד מדבריו הפשוטים, שיצאו מן הלב, ונכנסו ללבם של המאזינים. הוא טען שהעמידה מרחוק אין בה כל תועלת והיא הגורמת לפירוד הלבבות. ואם ברצונם של החרדים לתקן

את הטעון תיקון עליהם להיות חברים בהסתדרות הציונית, ועל ידי כך יוכלו להשפיע על מהלך הדברים.

לא עבר זמן רב ובקופיס נוסדה ע"י ר' אוריה שבתין אגודה ציונית בשם „מזרחי". בתחילה היו בה שלושים חברים ובהמשך הזמן נתוספו רבים. התוצאה הישירה היתה, שמכרנו יותר משלוש מאות שקלים לפני הקונגרס השביעי.

דעתי היתה שגם לקונגרס הזה יש לשלוח כציר את אברהם־משה שפירא. הוא התנגד לאוגאנדה בקונגרס הששי, ועליו החובה והכבוד להשתתף בחיסולה של פרשה זו. בבחירות קיבל שפירא כמעט את כל קולות הבוחרים, אולם באותו יום שהיה צריך לצאת לדרך חלה ברגלו ונאלץ לשכב אחרי ניתוח בבית־החולים במוהילוב. אמנם בחרנו כממלא מקום את אליעזר שבתין, אולם הפתאומיות שבדבר מנעה גם ממנו את האפשרות לנסוע לקונגרס. ובכן התקיים הקונגרס השביעי בלי ציר מקופיס.

פרק שבעה עשר

קופיס משתתפת בעליה השניה — נשרף מכתב התודה של הרצל — בבחירות לדומה הראשונה והשניה — ז׳בוטינסקי כובש את הציבור — בועידת הלסינגפורס — קיצוניות הפוכה מצד „המעשיים״ — למאסר בעוון ציונות — גרוזנברג משחרר.

כידוע החליט הקונגרס ה ש ב י ע י על חידושה של „העבודה המעשית״ בארץ־ישראל, אולם הוא לא הקים אז את המכשיר המתאים. ברוסיה נפתרה השאלה באופן פשוט למדי; כאן המשיך להתקיים, ובאופן ליגאלי, „הועד האודיסאי״ של „חובבי ציון״, שמתחילת בריאתו היה מוקדש לעבודה מעשית בארץ־ישראל. מוסד זה לקח עכשיו תחת חסותו את ביצוע ההחלטה. כלומר, הוא המשיך את פעולתו הקודמת שנחלשה בתקופה של „הציונות המדינית; אכן עכשיו פעל בקנה מידה רחב יותר. אוסישקין העמיס על עצמו את הנהלת הועד, לשם כך עבר מיקטרינוסלב לאודיסה, ועמד בראשו במשך כל הזמן, עד תקופת וייצמן.

בזכרונותי אני עומד בזמן אחרי הקונגרס השביעי, בשנת 1905, שנת הפרעות. הועד התחיל לנהל תעמולה מוגברת לעליה לארץ־ישראל. „העליה השניה״ היתה ברובה בהשפעתו של הועד, ביתר דיוק בהשפעתו של אוסישקין. הועד עשה כדי לעניין אנשים פרטיים וחברות בקנית שטחי אדמה בארץ־ישראל.

השפעת הועד האודיסאי ניכרת היתה גם בקופיס. גם פה נמצאו כחצי תריסר צעירים וצעירות שנספחו לזרם של „העליה השניה״, ובלי פרסום מיוחד עזבו את רוסיה ועלו לארץ־ישראל. בזמן ההוא נחשב מעשה זה כנועז, כי היה ידוע שהמצב הכלכלי בארץ הוא קשה ויש להאבק קשה על העבודה העברית. לא כל העולים עמדו בנסיון, וגם שנים מששת הקופיסאים חזרו אחרי שנה הביתה, וכדי להצדיק את רפיון אופיים, הוציאו החוזרים — כרגיל — את דיבת הארץ. בכל זאת דברי השנים האלה לא השפיעו לרעה על הקהל ועל העבודה הציונית.

אחרי הקונגרס ה ש ב י ע י הוספתי בבית־הכנסת עוד קערה אחת בערב יום־הכיפורים. בקערה הזאת שמתי פתקה „גאולה תתנו לארץ״, „קרן קימת לישראל״. באי בית־הכנסת לא ידעו את פשר הדבר. לפי הבנתם שתי הקערות

„לישוב ארץ־ישראל" ו„קרן קימת לישראל" היו היינו הך. הסברתי להם שהקערה ל„ישוב ארץ־ישראל" היא לתמיכה ביהודים שכבר התישבו על אדמת ארץ־ישראל, והשניה לרכישת אדמת ארץ־ישראל בשביל עם ישראל. מאז התפשט הנוהג להעמיד קערה מיוחדת לטובת „הקרן הקימת לישראל".

הזמן ההוא היה זמן של חיפושים ומאסרים. כל רוסיה היתה חשודה בעיני הממשלה בנטיות שמאליות. לעתים קרובות אפשר היה לראות ז'נדרמים מקיפים פתאום בית או שורה של בתים. הקפה זו שימשה סימן מובהק והתראה שיש להתרחק מהמקום. גזירת החיפושים חלה גם על העסקנים הציוניים והיינו מצווים על זהירות.

גם את קופיס לא שכחו. אמנם החיפושים נערכו אצל הפעילים בין הפועלים ושהיו ידועים כשמאליים, אך בכל זאת נבהל השמש של המועדון הציוני שלנו ומרוב פחד הוריד מהקיר את מכתב־התודה של הרצל לאגודתנו על שהרשמנו אותו ב„ספר הזהב". ובמקום להחביא את המכתב, או למסור אותו למי־שהוא מאתנו, קרע אותו לקרעים ואף שרף את הקרעים...

סוף־כל־סוף לא הועילו לממשלה הרוסית הנגישות, הרדיפות, החיפושים והמאסרים. היא נאלצה להכנע, הסכימה למסור חלק משלטונה לנבחרי העם, ופירסמה על ייסוד בית נבחרים, שניתן לו שם רוסי עתיק: „דומה". בין היהודים התהלכה הלצה: „לא המתים יהללו יה ולא כל יורדי דומה". אכן, במשך שנה אחת הפכה ההלצה לעובדה.

הבחירות לדומה הראשונה התקיימו בסוף 1905. חוקת הבחירות היתה דומה לחוקות של רוב הפרלמנטים באירופה, והיתה דמוקרטית פחות או יותר. רוסיה נחלקה לאזורים ובכל אזור בחרו, בהתאם לאוכלוסיה, במספר צירים.

באגודות הציוניות וגם באגודתנו בקופיס התעוררה השאלה, אם יש להשתדל שיבחרו דוקא צירים ציונים או לא. היו שחשבו שעל הציונים להוכיח לממשלה הרוסית ולעם הרוסי, שהציונים אין להם אלא ענין אחד והוא ארץ־ישראל, על ידי שימסרו את קולותיהם ליהודים בלתי ציונים, או אפילו לנוצרים הגונים וידועים כליברלים.

לדעה זו התנגדתי בכל תוקף, ולבירור השאלה ערכנו בעיר אורשה, אשר בה צומת מסילות הברזל, כינוס העסקנים הציונים בשלשת הפלכים: מינסק מוהילוב וויטבסק. התאספו כמאה עסקנים. רשיון לכינוס קיבלנו מהמשטרה בנקל. החוק הרשה לערוך אסיפות לקראת הבחירות לדומה. באופן רשמי היה על סדר היום של הכינוס שלנו רק הסעיף האחד: „ההכנות לבחירות", אבל למעשה עמדו על הפרק גם שאלות שונות אחרות.

בכינוס הבעתי את דעתי, שאנחנו הציונים צריכים לעמוד תמיד על

המשמר, מכיוון שאין אנו יודעים מה הן השאלות העומדות להיות נידונות בדומה, והרי יתכן שגם השאלה הציונית עלולה להתעורר בה על־ידינו, או ע"י מתנגדינו, או גם ע"י צד ניטרלי, ואז אם לא יהיו בדומה צירים ציונים, לא יהיה מי שיגן על הציונות.

דעתי זאת נתקבלה כמעט פה אחד. אחר כך נודע לנו, שהחלטה כזאת נתקבלה בכל „תחום המושב". התוצאה היתה שמשנים עשר הצירים היהודים היו חמשה ציונים: עורך הדין שמשון רוזנבאום, ד"ר יעקב ברוק, שמריה לוין, ועוד שניים שאת שמותיהם איני זוכר.

איני מתבייש ומודה שביחס ל„דומה" טעיתי טעות גמורה. עובדה היא שבכל שנות קיומה של הדומה בצורותיה השונות, עד למהפכה הרוסית, לא נתעוררה בה השאלה הציונית. התנועה הציונית המשיכה במשך כל השנים האלה להתקיים כתנועה בלתי־ליגלית. כל עמלנו והכנותינו לבחירות עלו בתוהו. מבחינה ציונית בזבזנו זמן ועמל לשוא. אני בזבזתי על תעמולה לבחירות לדומה כחדשיים. בהתאם למשימה שהוטלה עלי בכינוס באורשה, עברתי בסביבת קופיס מנקודה לנקודה, אפילו בנקודות שעדיין לא היו בהן אגודות ציוניות, וניהלתי תעמולה נמרצת לטובת המועמדים הציונים.

כידוע שאחרי פיזורה של הדומה הראשונה נתאספו הצירים הליברלים בויבורג, ושם פרסמו מחאה חריפה נגד הממשלה על פיזור „הדומה" והחליטו שהדומה תמשיך להתקיים, ועל הכרזה בדבר אי תשלום המסים, כל זמן שהממשלה הקיימת לא תתפטר. הצירים היהודים השתתפו באספת ויבורג וגם הם חתמו על המחאה ועל ההחלטות. התוצאה היתה, שכל „חותמי ויבורג" נדונו באופן אדמיניסטרטיבי לשלשה חדשי מאסר. שמריהו לוין ניצל אז את האפשרות לעזוב את רוסיה וניצל מהמאסר. אז נסע לאמריקה ופעל שם גדולות בשביל הציונות.

דעתי היתה שהצירים היהודים, ובמיוחד הציונים, כמחאה על שהדומה לא הגיבה כראוי על הפוגרומים, לא היו צריכים להשתתף באספת ויבורג ואף לא לחתום על ההחלטה הטפשית „לא לשלם מסים"...

על אף השתדלויותיהם של עסקנים ציבוריים שונים, לא לקחתי חלק בהכנות לבחירות לדומות הבאות. יותר מזה, השתדלתי להשפיע על אחרים לא לבזבז זמן לחינם, ללא תועלת לעם היהודי ברוסיה בכלל, ולמטרתנו הציונית בפרט.

בערך באותו הזמן, אחרי הקונגרס השביעי, „דרך כוכב מיעקב". בספירות העליונות בציונות בודאי היה ידוע עוד לפני הקונגרס השביעי, אבל בשביל רבים מאתנו, החיילים הפשוטים, היה זה כוכב־לכת חדש בשמי הציונות. זה מזמן נתפרסמו בעתון אודיסאי מאמרים על הלאומיות והציונות שעשו רושם חזק. כותב המאמרים חתם בשם „ולדימיר ז'.". רק אחרי הקונגרס

השביעי נודע לי שמו המלא, היינו ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי. לבסוף היה מפורסם בין כל קהל ישראל בשם „ז'בוטינסקי".

נודע לנו שאחרי „קישינוב" נספח ז'בוטינסקי, בהשפעתו של אוסישקין, לתנועה הציונית. האיש הזה לא נח ולא שקט. מלבד מה שכתב מאמרים מרובים בעתונות היהודית, העברית והרוסית, היה נוסע בכל רחבי רוסיה לכל מקום שיהודים נמצאים בו והיה נואם נאומים נלהבים, נהדרים, שהיו נכנסים עמוק עמוק ללבות השומעים. השפעתו על הקהל היתה עצומה מאוד. הוא היה נואם בחסד עליון.

ממאמריו בשאלת אוגאנדה, שדחה אותה בשתי ידים, ככל הציונים האמיתיים, אפשר היה ללמוד, שלאיש הזה ישנה גם הבנה פוליטית עמוקה. נראה היה שבשאלות פוליטיות הוא משתדל לנקוט בדרכי מנהיגנו המנוח ד"ר הרצל ז"ל. חשבתי כי סוף סוף נמצא ממלא מקום להרצל. אז היה עוד צעיר, בסך הכל בן עשרים וחמש בערך, אולם הייתי בטוח שבמשך הזמן ירכוש את השיטות והדרכים והגינונים של הדיפלומטיה הגבוהה. בקחתי בחשבון את כל המעלות האלה, התיחסתי אליו בהתחלה בהערצה רבה. מאמריו ונאומיו היו ממש מעין של רעיונות ומחשבות ציוניות חדשים, ולא פעם אחת בלבד נעזרתי בהם בתעמולה שניהלתי בין המתנגדים לציונות, ובעיקר כשנתקלתי בעסקני ה„בונד", המתנגדים החזקים ביותר.

לצערי הגדול, לא עבר זמן רב ונתאכזבתי. מעשיו של ז'בוטינסקי לא עלו בד בבד עם הטפתו בכתב ובעל־פה, כאילו אלה לחוד ואלה לחוד. במאמריו ובנאומיו היה פותר בנקל שאלות סבוכות והיה מעלה רעיונות נשגבים על פעולות למען ציון, אבל למעשה היה ראש המדברים ב„ועידת הלסינגפורס" כידוע החליטה הועידה הזאת לדרוש מאת ממשלת רוסיה (למה דוקא מאת ממשלת רוסיה ? ?) אוטונומיה יהודית עם פרלמנט יהודי ברוסיה!!!, שהממשלה הרוסית תכיר בגבולות האוטונומיה הזאת, בלשון העברית ובלשון אידיש כלשונות רשמיות, ועוד דרישות כאלה, בקצרה, הועידה ההלסינגפורסית העמידה את „עבודת ההווה בגולה" כחלק החשוב ביותר בתכנית הציונית... ההבדל בין הדרישות הלאומיות של ועידת הלסינגפורס לבין דרישות ה„בונד" היה רק בזה, שהועידה דרשה בתי־ספר מיוחדים (בגבולות האוטונומיה) גם בשפת עבר, וה„בונד" רק בשפת הגלות, באידיש.

אנחנו, הציונים, ניהלנו עם ה„בונד" מלחמה בלתי פוסקת רק על רקע הדרישות האלה, ובא ז'בוטינסקי, כאחד מראשי המדברים בועידת הלסינגפורס וקבע שדרישות ה„בונד", הן ההלק החשוב ביותר בתכנית הציונית. הוא הפך איפוא את הקערה על פיה, וזכורה לי עד מאוד אסיפה בשקלוב, שהוזמנתי

אליה להרצות על המצב בציונות ונתקלתי בה בויכוחים עם נציגי ה„בונד", ומצבי לא היה נעים ביותר...

אכן מיד אחרי ועידת הלסינגפורס התחלתי לנהל תעמולה נגד החלטותיה וחלק גדול מהציונים הסכימו לדעתי; בהרבה מקומות נתקבלו החלטות נגד הכרת „עבודת ההווה בגולה" כעבודה ציונית.

ברוסיה נפגשתי עם ז'בוטינסקי רק פעם אחת. באחד הימים קיבלתי מברק ממוהילוב מאת העורך־דין דוב גיסין שבאותו ערב ירצה ז'בוטינסקי על הנושא: „השפה העברית כשפה מדוברת". אני וחברים אחרים מאגודתנו נסענו להרצאה. האולם הגדול במוהילוב, ב„בית האצילים", היה מלא מפה אל פה. ההרצאה נמשכה שלש שעות וחצי בלי הפסקה. בזכרוני נשתמר תוכנה של ההרצאה. הוא השתדל להוכיח שלא קשה להחליף ללשון העברית את האידיש ברוסיה ואת הלשונות האחרות שהיהודים מדברים בהן בארצות השכנות. שהשפה העברית חדלה רק מהיות לשון הדיבור, וכדי להראות לכל העולם שעמנו ושפתנו חיים, עלינו להשתדל לשוב גם לדיבור עברי. דבריו עשו רושם חזק על קהל הנאספים וזכה לתשואות ממושכות. אני לא התרשמתי מנאומו, כי לבי אמר לי כי שוב יש כאן מעין „עבודת ההווה", וכי למעשה לא יתגשם הדבר בגולה, ושרק בארץ־ישראל עלול הוא להתגשם, וגם מן הנמנע הוא שכל השבטים היהודיים בכל העולם יחליפו את לשון דיבורם.

לנאום לכבוד האורח רצו הרבה ולכל אחד קבעו דקות מספר. גם אני קיבלתי את רשות הדיבור, ולהשתוממותם של המסובים, מתחתי בקורת על ההרצאה. בתשובתו הדגיש ז'בוטינסקי, ששמח לשמוע את דברי הבקורת, וענה מה שענה.

משהיתה בקונגרס ה ת ש י ע י יד „המעשיים" על העליונה, עד שהגיעו לידי ההחלטה המשונה, האבסורדית, להוריד לגמרי מהפרק את רעיון ה„צ'ארטר", זאת אומרת להסתלק לגמרי מכל פעולות פוליטיות, ניהלתי תעמולה נמרצה נגד ההחלטה הזאת.

אחרי הקונגרס התשיעי נזדמנתי בעיר גרודנה לכינוס ציוני. כמדומני שזה היה כינוס של שלשת הפלכים: וילנה, קובנה וגרודנה. בכינוס הזה הרצו שני צירים שחזרו זה עתה מהקונגרס. אחד מהם מסר בדין־וחשבון שלו בשמחה רבה, שסוף סוף אנחנו „המעשיים" ניצחנו. עלה בידנו, ברוב דעות גדול, להשתחרר מסיוט „הצ'ארטר", שהעיק על הקונגרסים האחרונים. צריכים להודות לאוסישקין, שהוא בעצמו ניהל את המלחמה נגד הפוליטיקאים מתקופת הרצל, וולפסון ונורדאו. אחרי ששמעתי את דברי „השמחה" של הציר, לא התאפקתי ורשמתי את עצמי בין המתווכחים. וזה, בערך, היה

תוכן דברי: „מעכשיו ישנה סתירה בין ההחלטה להסתלק מרעיון ה„צ'ארטר" לבין הסעיף הראשון המודפס בשקל: „הציונות שואפת לרכוש את ארץ־ישראל על ידי משפט גלוי של כל העמים". מהו „המשפט הגלוי הזה", אם לא צ'ארטר? הרי הד"ר הרצל יצר את הקונגרס הציוני אך ורק בשביל הסעיף הזה, ולשם הסעיף הזה יצר את הבנק הלאומי. אילו היו אותם האנשים שקיבלו החלטה אבסורדית כנים עם עצמם היו צריכים לקבל החלטה אחרת לגמרי. היינו, אין לנו חלק בהרצל, בקונגרס שלו, בשקל ובבנק, ואנחנו שוב נתכווץ ונצטמצם ב„ועד האודיסאי" תחת שלטונו של אוסישקין, ונתחיל שוב להיות „חובבי־ציון" כבשנים קדמוניות. אבל אני זוכר היטב את „השנים הקדמוניות" ואת תוצאותיהן, שהכסף שאספו מ„החובבים" לא הספיק לא רק לרכוש שטחי אדמות בארץ־ישראל וליישב יהודים עליהם (את הדאגה הזאת מסרו ה„חובבים" ברצון רב לברון רוטשילד), אלא אפילו לא לרכישת „העז" המפורסמת. הנה קראתי בעתון משהו אפייני למצב של אותה התקופה. כשביקר אוסישקין בשנת תרנ"א את הארץ היה גם בחדרה, בראשית ייסודה. מצבה היה אז בכל רע. האכרים, האידיאליסטים האמיתיים, סבלו סבל רב מקדחת וגם מצבם החמרי היה חמור. המתישבים פנו לאוסישקין שישתדל לעזור להם מקופת הועד של „חובבי־ציון". הוא ענה להם שהקופה ריקה, ואין להם לקוות לעזרת הועד. רמזו לו שבלי עזרה הם מסופקים אם יוכלו להתקיים ולהאחז באדמת חדרה, והוא ענה: אם תעזבו את המקום יבואו אחרים במקומכם... בזה חפצתי רק לציין את המצב הכספי של „המעשיים", בתקופה שלפני הרצל ובלי רעיון ה„צ'ארטר"; זאת הבין הרצל „הבלתי־מעשי" והעמיד את הצ'ארטר בראש פעולותיו, ומי צדק? הימים יגידו. אך אילו שמעתם בקולי, הייתם מפרסמים מחאה נגד הרוב הגדול של הקונגרס התשיעי, שהעז לקבל החלטה משונה כזאת".

המענין הוא שכוח החזון של הרצל השפיע, וההחלטה הזאת היתה רק להלכה. דוקא בין הקונגרסים התשיעי והעשירי הקימו בקושטא משרד פוליטי בהנהלתו של אביגדור יעקובסון ז"ל, ואיזה זמן השתתף בו גם ז'בוטינסקי ז"ל. רעיון „הצ'ארטר" לא נותק, הוא המשיך לרחף בשמי הציונות עד שהתגשם בלונדון בצורת „הצהרת בלפור".

למרות שהצד הפוליטי בציונות נחלש במידה רבה, בכל זאת לא השפיע הדבר על התהליך הציוני בכללו. להיפך, דוקא אז נתרבו בכל ארצות התבל אגודות חדשות; אפילו ברוסיה, שעל התנועה הציונית בה רבץ איסור ממשלתי, נמשכה ההתפתחות. הקרן הקימת התפתחה בצעדים אטיים ובכל זאת הספיקה ליצור מפעלים חשובים בארץ: גאלה את אדמת דגניה, בן־שמן ושטחים בקרבת המושבות הגדולות, עזרה בכספיה להתחלת הבנין בתל־

אביב, נטעה בבן־שמן את היער הראשון על שם הרצל. לטובת מפעל היעור הכריזו על מגבית מיוחדת.

בקופיס ובסביבתה נמשכה הפעולה הציונית בקצב הרגיל. לקונגרס העשירי הגענו לשלש מאות וחמשים שוקלים ולשלש אגודות: של הכלליים, של המזרחי ושל השמאליים. ניהלנו תעמולה לטובת „יער הרצל" ואספנו כמאה עצים. אני צריך לציין, שמפעל תרומת העצים נתחבב על הקהל, ובכל ט"ו בשבט, ובמקרים אחרים, אספנו תרומות עצים בשביל „יער הרצל".

היה מעשה ובשנת תר"ע קבלנו הזמנה להשתתף בכינוס חשאי של ועדי האגודות מפלך מוהילוב, שהתכנס בעיירה הקטנה טולוצ'ין, השוכנת לא הרחק מעיר אורשה. על פי החלטת הועד שלנו נסענו לכינוס, שפירא ואני. נכחו כעשרים וחמשה איש. ליושב ראש נבחר שפירא. הכינוס היה צריך להמשך יומיים. היום הראשון עבר עלינו באין מפריע, אולם ביום השני לפני הצהרים הופיעה משטרה. משום מה האשימה את שפירא ואותי בעריכת אסיפה ציונית, בלי שהיה לנו רשיון לכך, ובאותו הזמן הודיעה המשטרה למוהילוב, ומשם נשלחו ז'נדרמים לערוך חיפושים בבית שפירא ובביתי. אצלי בבית מצאו רק מספר קטן של בולי „קרן הקימת", ואצל שפירא עשרים מניות של הבנק הלאומי. על דברים אלה חל האיסור של „בל ימצא". רצו לאסור אותנו, אבל בערבות של איזה מאות רובלים שיחררו אותנו עד לברור משפטנו. מענין שמכל הנוכחים בכינוס, מסרו למשפט רק את שנינו. את יתר הנוכחים שיחררה הז'נדרמריה ממשפט, ואפילו חיפושים לא נערכו אצלם. הסיבה לכך אינה ידועה לי עד היום.

הודענו על המקרה למורשה שלנו, ד"ר יעקב ברוק, והוא הודיע לנו, שההגנה עלינו מסודרת. ביום הקבוע הופיעו בבית המשפט לפשעים פוליטיים שלשה עורכי־דין: שמשון רוזנבאום ממינסק, דב גיסין ממוהילוב ועוד אחד מויטבסק. על אף הסניגוריה החזקה נידון שפירא למאסר שני חדשים ואני לארבעה חדשים.

עורכי־הדין הגישו ערעור לבית המשפט העליון לערעורים בקיוב והסניגוריה נמסרה לעורך־דין מפורסם בקיוב, אולם הערעור נדחה ופסק הדין המוהילובי אושר. החלטנו ללכת עד הסוף, ועל פי בקשתנו העביר העורך־דין את התיק לבית המשפט הגבוה ביותר ברוסיה, לסינט בפטרבורג. שפירא ואני נסענו לפטרבורג והחלטנו לפנות ישר לגרוזנברג.

כשסיפרנו לגרוזנברג את כל הענין, הודיע לנו ברוגזה שהוא אינו רוצה לעשות שום דבר בשביל ציונים, ובהמשך דבריו סיפר לנו שהציונים בפטרבורג התנהגו אתו באיזה ענין שלא כהוגן, ועל כן החליט שלא להתעסק בענינים ציוניים. כל כמה שביקשנו ממנו והשתדלנו להוכיח לו שאנחנו פונים

אליו לא כציונים אלא כאנשים פרטיים הזקוקים לעזרה יורידית, וכי אנו מוכנים לשלם לו כמה שיטיל עלינו, הוא באחת: „הציונים בפטרבורג העליבו אותי". באין ברירה עזבנו את חדר עבודתו ועמדנו כבר לעזוב את ביתו, והנה שלח להחזיר אותנו לחדר עבודתו והוא הודיע לנו, שאם נמציא לו קבלה מ„קרן הקימת לישראל" על שלש מאות רובל יתענין בענינינו. רצנו מיד למערכת השבועון הציוני „ברייסקיה־ז'יזן" לשאול למי להכניס את הכסף, ובאותו יום הופענו שנית לפני גרוזנברג והקבלה בידנו.

עכשיו קיבל אותנו בסבר פנים יפות, דיבר אתנו בנחת וקבע שנבוא אליו בעוד שלשה ימים. כשבאנו אליו בזמן הקבוע הודיע לנו, שאחרי שעבר על התיק, הוא מוצא שאין מקום לערער, אולם בכל זאת „ינסה לבלבל את מוחות הסינטורים" (המלים האלה נשתמרו בזכרוני). רק על סמך זה החליט להגיש ערעור והדגיש שהסיכוי לזכות בדין הוא חלש מאוד. וכמו־כן קבע אתנו שנבוא אליו שלשה ימים לפני מועד המשפט ועל מועד המשפט יטלגרף לנו אחרי שהסינט יקבע אותו.

מובן שעשינו מה שהוטל עלינו. ידיעות נוספות מאתנו לא דרש. חכינו בקצר רוח במשך שלשה ימים לגורלנו. אחרי המשפט באנו אליו, והוא פגש אותנו במלים אלה: בני־מזל אתם, אילו הייתי אני הפוסק, הייתם מוכרחים לרצות את עוונכם בהתאם לפסק־הדין שהוצא במוהילוב, אבל הסנטורים קיבלו את ערעורי והנכם בני חורין.

מובן שלשמחתנו לא היה קץ. על שאלתנו כמה עלינו לשלם לו בעד טרחתו, ענה: אינני לוקח כסף שתי פעמים. בקבלה על שלש מאות רובל לקרן־הקימת לישראל שילמתם את הכל. הודינו לו ונפרדנו ממנו בלבביות.

המשפט נסתיים אחר הקונגרס העשירי, בסוף שנת תרע"א.

פרק שמונה עשר.

שיינקין מבקר בקופיס ומשפיע על כל הסביבה — רופין קונה אדמות מרחביה והדר־הכרמל, וקופיס משתתפת — בקונגרס בוינה — ורבורג מוסר בשיחה מסורת־נבואה מדינית מאת הרצל — עלית משפחות גדולות מקופיס — האידיאליסטים הטהורים המגשימים את שאיפתם — רופין בקופיס — אסיפת עשירים במוהילוב — מעשה ביפים יפרמוביץ.

בשבט תרע״ב ביקר בקופיס אורח מארץ־ישראל, ר׳ מנחם שיינקין ז״ל. הוא בא לרוסיה בשליחויות שונות. לפי דבריו היו פניו מועדות רק לערים הגדולות ברוסיה, אלא שעם קופיס קשרוהו זכרונות נעורים ומשום כך החליט לסור אליה. בצעירותו למד בקופיס בבית־המדרש. בין השאר סיפר לנו שבזמן ההוא היה חסיד נלהב. בכל שבת בין מנחה למעריב היה הוא ובחורים אחרים שרים שירים חסידיים על יד דלת החדר שבו התבודד הרבי, כדי לעורר את הרבי ל„אמירת חסידות״.

במשך ארבעת הימים ששיינקין שהה בקופיס עזרתי לו במילוי תפקידיו השונים. שליחותו היתה בעיקר להפיץ מניותיה של הגמנסיה „הרצליה״, כל מניה עשרה רובלים. מכרנו כחמשים מניות. בזמן ההוא התנהל משא־ומתן בדבר רכישת אדמת רפיח שעל גבול מצרים. לפי דבריו עמדה אז הקניה להגמר, אלא שחסר כסף. על כן הטילו עליו למצוא ברוסיה קונים. מחיר האדמה היה זול מאד. על כל חלקה היה צריך לתת עשרים רובל דמי־קדימה ואת היתרה אחרי גמר הקניה. נתתי דמי־קדימה על שלש חלקות, ובעזרתי נתווספו עוד הרבה קונים. את מספרם איני זוכר, אבל היו לא פחות מעשרים וחמשה. מסיבות בלתי ידועות לי לא בוצעה הקניה והכסף אבד כנראה, או השתמשו בו לצרכים אחרים.

לשם ביצוע הפעולות הללו ביקרנו אז בין האחרים גם אצל ישראל יצחק פסלניק ז״ל, שהיה בעל בית־החרושת הגדול ביותר וגם העשיר הגדול ביותר בקופיס. אשתו מרת חוה ז״ל הצטיינה בנדיבות לבה. במשך השיחה על ארץ־ישראל, סיפר שיינקין, דרך אגב, שהתחילו לבנות במושבה רחובות בית־פועלים. הביאו כבר אבנים ליסוד, אבל מפני חוסר אמצעים כספיים אין אפשרות להמשיך בעבודת הבנין. כמה כסף דרוש בשביל המפעל הזה? שאלה

גברת פסלניק. אלפיים רובל (חמשת אלפים פרנקים), ענה שיינקין. היא קמה מיד והלכה למשרד שלהם ואחרי רגעים מספר חזרה ובידה חמש מאות רובל, והתחייבה להכניס סכום כזה במשך שלש השנים הבאות. שיינקין הופתע והציע שהבנין יקרא על שם משפחת פסלניק. אולם היא ענתה, כי בשום אופן לא תסכים לכך, כי תרמה את הכסף לא לשם כבוד ולא לשם פרסום, אלא אך ורק לשם ישוב ארץ־ישראל, כדי להקל על הפועלים בעבודתם הקשה. יש לחשוב שהמלחמה ואחריה המהפכה ברוסיה לא נתנו לנדבנית להגשים את רצונה במלואו.

ביקורו של שיינקין היה מאורע חשוב לא רק בשביל קופיס, אלא גם בשביל הסביבה. ליום השבת שבימי ביקורו באו, על פי הודעתנו, הרבה ציונים מאורשה, משקלוב, ממוהילוב וממקומות אחרים. בליל שבת כינסנו אסיפה פומבית רבת־עם. הצגתי את האורח בפני הנאספים ומסרתי את רשות הדיבור למרצה. הרצאתו היתה מקיפה. באמנות רבה סיפר לקהל על כל מה שנעשה בארץ־ישראל

אני זוכר שלמחרת, בשבת בבוקר, הלכנו שנינו לבית המדרש שבצעירותו חבש בו את הספסל. הוא שמח מאד שצורתו של הבית, מבחוץ ומבפנים, לא נשתנתה. הראה לי את מקומו הקבוע, שעליו ישב ולמד תלמוד ופוסקים.

במוצאי־שבת סידרנו לכבודו קבלת פנים (בנקט בלע"ז). בערב זה לימד אותנו את שיר העבודה החדש אז: „יה חי לי, לי עמלי". לבסוף שרנו את השיר הזה בצוותא. הוא היה שבע רצון מאד מביקורו בקופיס. הוא אמר לי שלא חשב למצוא אצלנו בקופיס, שהשפעת האדמו"רים בה היתה כל כך חזקה, קהל חדור באידיאל הציוני, והביע את דעתו, שההסתדרות הציונית צריכה לשלוח שליחים תעמלנים גם לקהילות הקטנות.

שיינקין נתן לי במתנה את תמונתו. מצדה השני כתב את המלים דלקמן: „סולו — סולו, פנו דרך! לזכרון טוב לסולל יוסף עליאש. ברגשי ידידות, מ. שיינקין, קופיס ט"ו בשבט תרע"ב". התמונה שמורה אתי עד היום. אני הייתי רוצה למסור אותה למוסד, אם ישנו כזה, האוסף חומר על מנחם שיינקין זכרונו לברכה.

ביקורו של שיינקין בקופיס לא נשכח הרבה זמן. השפעתו היתה מרובה לא רק בקופיס, אלא גם בסביבתה. לקונגרס האחד־עשר הופצו למעלה מארבע מאות שקלים. כלומר עשרים אחוז מהאוכלוסיה היהודית קנו שקלים, וקופיס יכלה לבחור שני צירים לקונגרס.

נאומיו של שיינקין השפיעו על משפחות אחדות בקופיס, שהחליטו לעזוב את מקום מגורן מאז ומקדם, ולעלות לארץ־ישראל. זמן קצר אחרי ביקורו של שיינקין, קמה משפחת המלמד גינוסוב, שהיתה בת ארבע נפשות, וללא פרסום

(רצינו לערוך נשף פרידה, אבל ראש המשפחה התנגד לזה מטעמים פרינצי־פיוניים), עזבה את קופיש והלכה לארץ־ישראל.

ביקורו של שיינקין השפיע גם להרחבתה של אגודתנו. מספר חבריה עלה למעלה ממאתים. לועד נכנס חבר חדש, ציוני ותיק, עוד מימי „ביל״ו״, הוא הד״ר יהודה ליב פולק, שעבד בקופיש כרופא מטעם הקהילה היהודית. במשך כל ימי חייו, עוד מגיל הנעורים, היה פעיל בתנועה הציונית, וגם בקופיש המשיך להיות פעיל מאוד. השפעתו היתה ניכרת על כל השכבות בעיר, אפילו על החרדים. לפני כעשרים ושתים שנה עלה עם משפחתו לארץ והשתכן בחיפה. אישיות דגולה זו השפיעה גם עלינו לטובה. תמיד השתמשנו בנסיונותיו הרבים ובעצותיו, בפתרון השאלות השונות. בתנועה היתה דעתו שקולה תמיד ומכרעת.

פעם הציע הד״ר פולק לארגן קבוצה של בעלי־יכולת לשם קניית קרקע בארץ־ישראל. את ההצעה הזאת פרסמנו בקופיש ובסביבתה, אבל לצערנו הסכימו להצעה הזאת רק ארבעה חברים: הד״ר פולק, שפירא, שבתין ואני. חשבנו לכתוב לחברת הכשרת הישוב ולבקש הצעה מתאימה. והנה קרה המקרה שחברנו שבתין החליט לבקר בארץ־ישראל בהתחלת הקיץ תרע״ג. החלטנו איפוא שיתענין בדבר בהיותו בארץ. נדברנו, שאם תוודע לו הצעה מתאימה יטלגרף לנו ונעביר לו את הכסף. טלגרמה ממנו לא קיבלנו, וכשחזר מנסיעתו מסר לנו סקירה מקיפה על הנעשה בארץ, והיא לא היתה משמחת. לדבריו היה המצב בארץ מתוח, הממשלה התורכית הוציאה איסורים והגבלות חדשות, בעיקר על הכניסה לארץ ועל קנית קרקע על ידי יהודים זרים אשר לא קיבלו את האזרחות העותומנית. את כל הקניות שנעשו בזמן ההוא היו מוכרחים לרשום על שמם של יהודים עותומנים. בכל זאת התקשר שבתין עם הד״ר רופין בתל־אביב, ראש המשרד הארץ־ישראלי של ההסתדרות הציונית, והוא הבטיח להודיע לנו כשתהיה הזדמנות טובה.

כעבור זמן לא רב קיבלנו טלגרמה מרופין, שכדי להעביר לרשותה של חברת הכשרת הישוב את אדמת „מרחביה״, שנקנתה זה שלוש שנים, יש צורך באמצעים כספיים. אנחנו, „הרביעיה״, בלי לדעת את טיבה של „מרחביה״, אפילו מקומה המדויק לא היה נהיר לנו, העברנו טלגרפית שמונת אלפים פרנקים זהב (עשרים וחמשה פרנק = לירה אנגלית אחת), אלפים פרנק כל אחד. אחרי איזה זמן שלח לנו רופין את מפת „מרחביה״ ובה סומנו החלקות של ארבעת הקונים מקופיש, מאה ארבעים ואחד דונם לכל אחד. המחיר, כפי שאני זוכר, היה ארבעים וחמשה פרנק הדונם. במכתב המצורף, שכלל חשבון מדויק, ביקש רופין לשלוח לו מיד עוד שמונת אלפים פרנקים, ואת היתר, לפי החשבון, במשך שנה. ביום קבלת מכתבו

מילאנו את מבוקשו. את שביעת רצונו הביע רופין במכתבו שאישר את קבלת הכסף. (אגב, שלא בצדק התהלכה אז על רופין ויעקב טהון מימרה זו: „רופין רופט ניט און טהון טוט ניט".)

הד"ר רופין ז"ל לא שכח אותנו. עברו רק שבועות מספר ושוב קיבלנו מברק מרופין, בו הודיע לנו, שהנה נגמרה הקניה של שטח הגון במדרונות הכרמל לשכונה יהודית, שתשא את השם „הדר הכרמל", ויש צורך בכסף. שלחנו שוב סכום כסף, וקיבלנו מפה שצוינו בה שלשה מגרשים לכל אחד מארבעתנו. שלחנו לרופין, לפי בקשתו, את כל הכסף לפי החשבון, ונוסף לכך המשכנו לשלוח כסף על חשבון „מרחביה". התשלום האחרון, בסכום של שמונת אלפים פרנקים, שלחנו טלגרפית יומים או שלשה לפני הכרזת מלחמת העולם הראשונה. הכסף הזה, כפי שנודע לי כבר בהיותי בארץ, לא הספיק להגיע לידי חברת „הכשרת הישוב" והוא נעלם עד היום הזה.

ובכן בשנת תרע"ג, לפני הקונגרס האחד־עשר, נעשינו לבעלי רכוש בארץ־ישראל, וידינו היו נטויות לרכוש כהנה וכהנה בכפר ובעיר.

אדמה שנרכשה יש לעבד. אחרת היא עלולה להיות אבודה לבעליה. כך היה לפי החוק העותומני. מ„חברת הכשרת הישוב" יעצו לנו למסור את העיבוד לאחד בשם ב—ד, שהתישב ב„מרחביה", אולם דבר זה לא היה רצוי לנו. במקרה נודע לנו מהעתונות, שקבוצה של שתים־עשרה משפחות מן העיירות ורז'בלובו ואוידטקונן, על גבול רוסיה—גרמניה, קנתה גם היא במרחביה חלקות אדמה דומות לשלנו. אחרי חליפת מכתבים החלטנו להתאסף ולדון איך לעבד את האדמות. התוצאה היתה שהתחברנו לאגודה אחת בשם „אחוה". בפגישתנו האחרונה, בשנת תרע"ד, בחרנו באליעזר שבתין ז"ל למנהל רכושנו במרחביה. לשם זה היה צריך לעלות ארצה עם משפחתו בראשית שנת תרע"ה.

בינתים התקרב מועד הקונגרס האחד־עשר, שנועד להיות בוינה באוגוסט 1913. והואיל ומכרנו למעלה מארבע מאות שקל, בחרנו בשני צירים, בשפירא ובשני מאגודת „המזרחי". אני ועוד אחד נבחרנו כסגנים. קרה שבאותו הזמן הייתי צריך לנסוע לרגל עסקי לגרמניה ובהזדמנות זו סרתי לזמן הקונגרס לוינה ונכחתי בו כאורח.

הקונגרס נמשך ימים מספר. נשיאו היה דוד וולפסון ז"ל. נשיא ההסתדרות הציונית היה אז הפרופיסור אוטו וארבורג ז"ל. חוץ מההחלטה על ייסוד אוניברסיטה עברית בירושלים, שגם היא היתה אז להלכה ולא למעשה, לא חידש הקונגרס האחד־עשר שום דבר חשוב. היו דיבורים וויכוחים על העבודה המעשית בארץ־ישראל, על עבודת ההווה בגולה, על קולטורה, אמנות, ועל... בשורות בלתי משמחות מארץ ישראל גופה.

בגמר הקונגרס הודיע פרופיסור וארבורג, שהוא מקדיש חמשה רגעים לכל הרוצה להפרד ממנו ולשמוע מפיו תשובות על השאלות המציקות לו. שפירא ואני החלטנו לנצל את ההזדמנות ופנינו לוארבורג בשאלה: הנה הקונגרס לא חידש שום דבר חשוב. שמי הציונות מכוסים עננים די שחורים. ארץ־ישראל נמצאת תחת השפעתה של ממשלת גרמניה והיא, כידוע לכולנו, מתנגדת לשאיפותינו הציוניות. „הפתקה האדומה" שוררת כמקודם רכישת קרקע על שם יהודים לא נתינים תורכיים היא מוגבלת עד למינימום. במה איפוא אנחנו חוזרים אל קהל הבוחרים? איזה דין וחשבון נמסור לשולחינו?... על כל דברינו שנמשכו יותר מחמשה רגעים, ענה לנו הנשיא וארבורג בגרמנית תשובה קצרה: „וויר האבען איינע פערזיכערונג פון ד"ר הרצל, דאס פאלעסטינא אם ענדע צו ענגלאנד געהערען מוס" (יש לנו קבלה מד"ר הרצל, שארץ־ישראל תהא שייכת סוף סוף לאנגליה). זאת היא התשובה היחידה, שאני יכול לתת על כל השאלות ששאלתם אותי, ואת זאת תמסרו לקהל השוקלים במקומכם.

יצאנו מחדרו של וארבורג והתחלנו להביט האחד בפני השני. כל אחד משנינו חיכה מה יגיד השני. לבסוף אומר שפירא: מה! הוא משוגע או חסר דעה? איזו תשובה נתן לנו? ועוד הדגיש שנמסור את תשובתו לקהל הבוחרים!!! הלא ידוע לכל, שלא אנגליה אלא גרמניה היא המשפיעה על הפוליטיקה בתורכיה. לא אנגליה אלא גרמניה קיבלה את הזכיון לבנות את מסילת הברזל לבגדד. וכל היועצים אצל הממשלה התורכית הם גרמנים.

אף־על־פי שהסכמתי למהלך המחשבות של שפירא, בכל זאת הבעתי את דעתי שאנחנו, כאנשים פשוטים, יכולים לראות רק מה שקרוב לעינינו, ואם יש קבלה כזאת שמסר לנו הנשיא וארבורג, בטוח אני שהרצל בעיני בינתו וברוח הנבואה שלו ראה לעתיד רחוק יותר. ואם קבלה היא, נקבלנה גם אנחנו. ועל יסוד הקבלה הזאת אנחנו צריכים לבנות את הדין והחשבון שנמסור לבוחרים שלנו.

במשך שיחותינו, בדרכנו הארוכה הביתה, הציע לי שפירא שנחלק בינינו את התפקידים. הוא ימסור דין־וחשבון יבש על הנעשה בקונגרס, ותפקידי יהיה להלהיב את הקהל בנבואותיהם של הנביאים הראשונים והאחרונים, וברוח הנבואה של הנביא האחרון שבאחרונים הד"ר הרצל ז"ל.

אני, „יוסף בעל החלומות", לפי כינויו של שפירא, קיבלתי את הצעתו ברצון רב, וכך היה. באסיפה רבת עם הרחיב שפירא את הדיבור על הדיונים בקונגרס. בעיקר עמד על ההתפתחות של הגימנסיה „הרצליה", שלומדים בה תלמידים ילדי הגלות, ומהם חלק ניכר מגלות רוסיה, על התכניון בחיפה, שבניתו נגמרה זה עכשיו, והתועלת שהמוסד הזה יביא

לנוער שלנו, בעיקר לנוער היהודי ברוסיה, שזכותו להכנס לבית ספר גבוה מוגבלת, והרים על נס את ההחלטה שקיבלו בקונגרס בדבר ייסוד אוניברסיטה עברית בירושלים. מלבד זה דיבר על הדין וחשבון שקראו בקונגרס, שמראה על התפתחותה של התנועה הציונית בכל העולם ועל העבודה המעשית בארץ־ישראל.

אחריו מילאתי אני את תפקידי. תיארתי את המצב הקשה בארץ־ישראל ואת המכשולים שהעבודה המעשית נתקלת בדרכה. מסרתי את השיחה עם נשיא ההסתדרות הציונית, פרופיסור וארבורג, על המצב המעורפל בציונות בכלל, ובארץ־ישראל בפרט. גם מסרתי את התשובה שקיבלנו מוארבורג, המראה שמנהיגינו העומדים עכשיו על יד ההגה אינם מתיאשים. כפי שנשאר בזכרוני לא התרשם הקהל לא מהדין והחשבון של שפירא, ולא מן הנאום שלי, והיו שלעגו לנבואתו של הרצל.

שפירא ואני לא היינו שבעי רצון, לא מהקונגרס ולא מהדין וחשבון ממנו, אבל ראה זה פלא, למרות הרושם החלש שדברינו עשו על החברים, נמצאו בכל זאת בקופיס אנשים שאמרו, שדיבורי־הסרק לא יתנו לנו ולא כלום, ואם אנחנו רוצים באמת לרכוש את ארץ־ישראל „בעגלא ובזמן קריב", אין לנו לסמוך על מי שהוא, או על מה שהוא, ואין לנו להסתפק בתרומות כספים, אלא עלינו להוכיח את רצוננו במעשה ממשי, בעקירה מן הגלות ובעליה לארץ.

המענין היה, שדברים אלה שמעתי לא מפי צעירים, רווקים ורווקות, שאצלם הנדידה ממקום למקום אינה קשורה בקשיים מיוחדים ובדאגות למשפחה וליום המחר, אלא דוקא מפי אנשים בגיל העמידה ומעלה, מטופלים במשפחות גדולות, ובעיקר מאנשים שפרנסתם בקופיס היתה בטוחה ומצויה ולא בצמצום אלא ברווחה.

כדי להבהיר עוד יותר את הסתירה, את ההתעוררות הפלאית הזאת, עלי לתאר בקצרה את המצב הכלכלי של הזמן שאני עומד בו בזכרונותי. שנתים— שלש אחרי מלחמת רוסיה—יפן התחילה ברוסיה בכללה בנייה מוגברת. ובקופיס, מקום שייצרו חומר בנין חשוב, כמו רעפים וקישוטי קרמיקה לתנורים, היתה ממש „פרוספריטי": הביקוש לסחורה עלה בהרבה על ההיצע. הבעלים היו מוכרחים להרחיב את בתי־החרושת ולהגדיל פי שנים־ שלושה את הייצור, וגם ההגדלה הזאת לא הספיקה למלא את הצמאון לסחורה. למשל, לשם הריקונסטרוקציה של בית־החרושת שהיה בהנהלתי ולשם הרחבתו, הוצאתי בזמן ההוא קרוב לחמישים אלף רובל. כל הפועלים היו עסוקים והיה מחסור בפועלים מומחים. המצב הזה גרם לשביתות, ומצב הפועלים הוטב. תנאי החיים שופרו וכוח הקניה של כל תושבי העיירה

וכפריה בסביבה עלה. המסחר בקופיס שגשג. בעלי המלאכה ובעלי העגלות (בבחינת „נהגים" עכשיו) היתה להם עבודה למעלה ראש. המצב הכלכלי הזה נמשך עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה.

והנה ביום אחד נכנס אלי למשרד אברהם הצבע, שלפני שלוש שנים, כששמע שיש „שבר" בקופיס, עבר אליה מקישינוב, והאיש הזה הודיע לי, שהחליט לעלות לארץ־ישראל עם כל משפחתו. היה ידוע לי, שמשפחתו היא בת תשע נפשות — ובתו הבכירה היתה אז רק בת שש־עשרה; היה ידוע לי, שלא בלבד שיש לו בקופיס פרנסה בשפע והוא חי חיי רווחה, אלא שיש לו בבנק הקואופרטיבי „קרדיט־הדדי", שהייתי אחד ממנהליו, חסכון בסכום של שש מאות רובל.

אמרתי לו: ר' אברהם, לפי דעתי, צריך אתה לנסוע לארץ־ישראל בגפך, למען תדע אם תוכל לפרנס את משפחתך הגדולה, בלי עין הרע, להכיר את תנאי הארץ ואקלימה, ואם תמצא את כל התנאים מתאימים בשבילך, אז תעביר לשם את משפחתך. תשובתו היתה: לא שאלתי עצות ממי־שהוא כאשר החלטתי לעבור מקישינוב לקופיס. גם עכשיו לא באתי לקבל ממך עצה. אני רק באתי לבקש שתתן לי תעודה שאני חבר באגודה הציונית.

לתמהוני הגדול הופיעו אחריו במשרדי: נטע בעל העגלה, אב למשפחה של שמונה נפשות, צילביץ הנפח, אב לשבע נפשות וזלמן המכונן — לשש נפשות, ועוד משפחה, אינני זוכר את השם — חמש נפשות, וביחד שלושים וחמש נפשות וכולם בדרישה אחת: תעודת חברות באגודה הציונית.

אני צריך להעיר, שכל ראשי המשפחות האלה היו אנשים פשוטים; למדנותם הגיעה למדרגה של „שמיעת" פרק ב„עין־יעקב" בין מנחה למעריב מפי ר' שלמה, „הבטלן דמתא", אבל פרנסתם הספיקה להם לחיים בלי צמצום וגם לחסוך סכומי כסף בבנק. בכל אופן לא היו זקוקים לשנות את המקום כדי לשנות את המזל. באנשים הפשוטים האלה ראיתי את האידיאליסטים הטהורים המגשימים את שאיפתם לארץ, בלי להתחשב במצבם הטוב בגלות, ובלי לדעת מה העתיד הצפוי להם שם במולדת אשר הם נמשכים אליה.

את האמת אגיד, אילו היו באים אלי צעירים, רווקים, או בעלי משפחות קטנות, הייתי מעודד אותם, אולם חששתי מאד לגורלן של המשפחות הנ"ל.

ערב אחד הזמנתי את „החמישיה" לכוס תה עם מעט משקה, וניסיתי לדבר על לבם, שיקחו לדוגמה את „ראובן, גד וחצי שבט מנשה", שרק הגברים הלכו חלוצים לפני המחנה, אבל את נשיהם, זקניהם וטפם השאירו בעבר הירדן המזרחי. על כך ענה לי נטע בעל העגלה: החלוצים ההם השאירו את משפחותיהם בחלק אחד של ארץ־ישראל, ואנחנו איפה נשאיר את

משפחותינו? בגלות? לא! אנחנו בטוחים בעזרת ה', הוא לא עזב אותנו בקופיס, על אחת כמה וכמה לא יעזוב אותנו בארץ־ישראל.

בשבת, לפני עזבם את קופיס, ערכנו תפילה חגיגית. שפירא עבר לפני התיבה והנעים את התפילות ואת המתפללים בניגוני־חזנות כיד הכשרון הטובה עליו. העליות חולקו בין כל העולים המבוגרים. למפטיר אספנו את כל ילדי העולים תחת אפיריון, תחת טלית מעל ארבע כלונסאות; כולם בירכו יחד את ברכות התורה וה„מפטיר". וההפטרה חולקה פסוקים פסוקים בין כל הילדים.

אחרי קריאת התורה נאמתי בפני הקהל על המאורע. הנאום שלי, כפי שאני זוכר, היה בנוי על הפסוק: „בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה", אחרי מאתים ועשר שנה יצאו ממצרים עם עצום ורב. רק גברים בני עשרים עד ששים, חוץ משבט לוי, היו יותר משש מאות אלף. אם להוסיף את הנשים והבנות ואת הבנים עד גיל עשרים ואת הזקנים, ואת שבט לוי, הרי יש לחשוב שממצרים יצאו כשני מיליון נפש. אם אתם עולים לארצנו בשלושים וחמש נפשות, היינו בדיוק החצי מיורדי מצרים, יש לקוות שבהמשך הזמן, גם אתם תהיו עם עצום ורב. למחרת עזבו כולם את קופיס.

כאשר עליתי ארצה בשנת תרפ"ב, עשיתי יחד עם ר' אברהם הצבע ז"ל מפקד לקופיסאים הנמצאים בארץ. מצאנו שביחד עם המשפחות והיחידים שעלו לפניהם, כמו דוד רמז ואחותו לנה, הגינוסובים ועוד, הגיע מספר הקופיסאים למאה שמונים וחמש נפשות. כיום בודאי מגיע מספר הקופיסאים למאות, כן ירבו. אני צריך להודות שהצדק היה לא אתי, אלא עם ר' אברהם הצבע ז"ל. כולם הסתדרו בארץ באופן מניח את הדעת, מי בעבודה ובמלאכה, מי במסחר ומי בפקידות. במשך הזמן נפגשתי כמעט עם כולם, ואף אחד לא התלונן בפני, אף אחד לא התחרט שעזב בזמנו את הגלות. להיפך, נעים היה לי לדעת, שכולם שמחים בחלקם ומאושרים על שהגשימו את שאיפתם.

בבוקר אחד, בסתיו שנת תרע"ג, אחרי הקונגרס האחד־עשר, קיבלתי מברק מד"ר ארתור רופין ז"ל, בו הודיע לי שהוא נמצא בתחנת הרכבת באורשה, וביקש ממני לבוא לתחנה להתראות אתו. המרחק מקופיס לאורשה הוא עשרים וחמשה קילומטר. לא חיכיתי לרכבת ומיד ציויתי לרתום כרכרה, לקחתי אתי גם את שפירא, ובעשר לפני־הצהרים הגענו לאורשה. מצאנו את רופין יושב באולם התחנה, עטוף במעיל חרפי ומחכה לי. הבענו את השתוממותנו, על שנשאר לחכות באורשה ולא סר לקופיס. הוא הצטדק, שלרגל תפקידו הוא ממהר לבקר את הערים הגדולות ברוסיה. ואשר לערים הקטנות והבינוניות הוא נאלץ להטיל תפקידים על הציונים שבמקומות. הוא ביאר לנו את מטרת נסיעתו: היות ש„חברת הכשרת הישוב" קנתה שטחי קרקע במקומות שונים

בארץ ודרושים כספים למימון התשלומים, על כן החליטה ההנהלה לשלוח אותו לרוסיה למכור חלקות אדמה ומגרשים ב„הדר הכרמל". הוא רצה למסור לנו בתחנה את המפות של השטחים, את התכניות ואת המחירים, ולהטיל עלינו חלק מתפקידו, כלומר, את המכירה בפלך מוהילוב, ורצה להמשיך את נסיעתו ברכבת הראשונה שתעבור בכיוון מוסקבה.

בכל תוקף התנגדנו לנהל את השיחה בתחנה. הצענו לו להכנס לכרכרה ולבקר אותנו בקופיס. הוא נעתר להזמנתנו ובצהרים כבר היינו בביתי, ונאות לבקשתנו להתארח אצלנו עד הבוקר. באותו ערב ערכנו לו בבית שפירא קבלת פנים. התאספו כל הציונים, שפירא הציג את האורח בפני הנאספים, היו הרבה נאומי ברכה, הוצגו שאלות על המצב בארץ ישראל בכלל, על סיכויי ההתישבות, על המסחר והתעשיה ,ובכלל על הסיכויים בעתיד הקרוב. רופין ענה בנאום יפה ומקיף. פתר את כל השאלות שהציגו לו, ובפרוטרוט דיבר על „הקרן הקימת לישראל" ופעולותיה. התאונן על האדישות של עם ישראל לקרן. אני זוכר, שבנאומו הדגיש, שאם היה עם ישראל תורם תרומה חד פעמית 1/4% (רבע אחוז) מהונו, אפשר היה לרכוש את כל ארץ־ישראל משני עברי הירדן. ובזאת היו פותרים את שאלת היהודים בכל העולם.

רופין היה שבע רצון מהביקור בקופיס. בבקר השכם נפרד ממני בלבביות. מאז היינו לידידים.

זמן קצר אחרי ביקורו של רופין התחלנו שפירא ואני, למלא את התפקיד שהטלנו על עצמנו. כתושבים קרובים לעיר הפלך, הכרנו את השכבה העליונה של העיר מוהילוב, ידענו שבין יהודיה נמצאים הרבה עשירים, ואפילו עשירים מופלגים, הרבה סוחרי יערות, בנקאים, מלוים ברבית, בעלי נחלאות גדולות בעיר. החלטנו שבראשונה נתחיל לעניין את עשירי מוהילוב, אחרי כן נעבור ליתר הערים בפלך, להומל, לאורשה, לרוגצ'וב, לביחוב ועוד. חשבנו שלקחנו עלינו תפקיד קל מאד: היתכן שימצא יהודי עשיר שיסרב להוציא אלפים אחדים רובלים על רכישת קרקע בארץ־ישראל? וביחוד אחרי ההתחלה שעשינו אנחנו. אך טעינו טעות גמורה.

את המקלחת הקרה הראשונה קיבלנו כאשר באנו אל העסקן הציוני במקום, העורך־דין גיסין. חשבנו לצרף גם אותו לעבודת קודש זו, לזכות את יהודי מוהילוב בחלקות אדמה בארץ־ישראל.

כאשר נודעה לו מטרת בואנו היינו לצחוק בעיניו. לו, לעסקן הציוני, כבר היו ידועים כל היהודים העשירים בעירו; כולם נחשבו בעיניו בבחינת „עכברא דשכיב אדינרא" וניבא לנו שלשוא תהיה כל טרחתנו. ואגב, סיפר לנו, שמעט השקלים שהוא מוכר, ומעט התרומות לטובת קרן קימת לישראל שהוא אוסף, אין לעשירים חלק בהם. הם העשירים, פרט ליוצאים מן

הכלל, אינם רוצים לדעת על ארץ־ישראל, בשבילם מוהילוב ארץ־ישראל...

אין לומר שלא ידענו את אופיים של עשירי מוהילוב, בכל זאת סירבנו להכנע ולהסכים לדעתו. אמרנו, אם לא ימצאו חמישים צדיקים בעיר ימצאו לפחות עשרה.

כינסנו אסיפה, דומני באולם הספריה שנקראה בשם „עבריה". הזמנו כמאה וחמישים איש שהכרנום כבעלי יכולת. כמאה מהם באו. העורך־דין דוב גיסין פתח את האסיפה בהרצאה קצרה, אחריו דיבר שפירא באריכות ואחריהם דיברתי אני. שלשתנו הסברנו את הנחיצות לגאול בכל הדרכים האפשריות את אדמת ארץ־ישראל בשביל העם היהודי, והיות שהאדמה מתייקרת, טוב נעשה אם נקדים שעה אחת קודם. דיברנו על פעולת „הקרן הקימת" ועל פעולותיה של „חברת הכשרת הישוב", הקונה קרקע גם בשביל פרטים. היא קונה את האדמה, עושה פרצלציה ומוכרת חלקות חלקות. סיפרנו להם על הקניות שלנו, בקופיס הקטנה, שמספר יהודיה מגיע אולי לאלפים נפש, המהוים רק החלק החמשה־עשר מיהודי מוהילוב. ואף הוספנו שאיננו מסתפקים במה שקנינו, ואנו חושבים לרכוש עוד, ודרשנו מהם להגדיל ולעשות גם הם.

המוזמנים שמעו את ההסברות בענין רב. אחדים הציגו שאלות על דבר הבעלות לפי חוקי תורכיה ועל חברת „הכשרת הישוב". שפירא ידע לענות על כל השאלות, והוסיף שבהיותו בארץ בא לידי הכרה גמורה, שהכל נעשה באופן חוקי, והנה הוא עצמו „סיכן", כביכול, את כספו ובדעתו לקנות עוד. אחרי שהראינו להם את המפות, התכניות וגם את המחירים, הצענו שאלה המסכימים לקנות ירשמו מיד עכשו, ואנחנו נכנס אחרי־כן אסיפה שניה של הנרשמים, או נבקר כל אחד בביתו. תשובה ברורה לא קיבלנו. אף אחד לא רשם את שמו, נוכחנו לדעת שהצדק עם גיסין, ובכל זאת החלטנו לא להרפות מ„העכברים" הללו וביקרנו אותם בבתיהם, והעלינו חרס בידינו. אף אחד מן העשירים הללו לא ראה צורך לרכוש חלקה או מגרש.

באותה האדישות ובאותה אי ההבנה נתקלנו גם בהומל וביתר המקומות. אנשי הומל שכחו לגמרי את הפוגרום שערכה להם הממשלה הצאריסטית בשנת 1903. במשך החדשים שהסתובבנו בפלך מוהילוב רכשנו בסך הכל עשרה קונים. הקונים היו דוקא לא מבין העשירים, אלא מ„עמך", מן המעמד הבינוני.

ואגב נזכר אני במעשה מצחיק: במוהילוב היה סניף של בנק גדול. מנהל הסניף היה אחד מבני העשירים, איש צעיר, ושמו יפים יפרמוביץ (חיים בן־אפרים). לשפירא, לי וליתר בעלי בתי־החרושת היו קרדיטים הגונים לנכיון השטרות של הלקוחות. הסדר הרגיל היה, שהיינו שולחים

את השטרות לבנק ואחרי שנים, שלשה ימים היינו מקבלים תמורתם את הכסף. לא קרה לי אף פעם שאקבל חזרה את השטרות. אחרי מעשה מוהילוב, שלחתי כרגיל שטרות על כמה אלפים רובל, ולתמהוני קיבלתי אותם חזרה. באותו יום נפגשתי עם שפירא ודרך אגב סיפרתי לו את המקרה, ואף הוא אמר לי שגם הוא קיבל בחזרה את השטרות ששלח לאותו בנק. החלטנו לגשת לבנק למען דעת מה גרם לשינוי היחס אלינו?

יפים יפרמוביץ הסביר לנו ברצינות גמורה: נכחתי באסיפה שקראתם. שמעתי שאתם קונים אדמה בארץ־ישראל וגם אמרתם שאתם עומדים לקנות כהנה וכהנה. אתם מעבירים איפוא את הונכם לארץ־ישראל. אם כן אני כמנהל הסניף של הבנק, התחלתי לפקפק בבטיחות שלכם... כמובן שריחמתי אז על עניי הדעת הללו, אולם לא תיארתי לעצמי שכעבור שנים ספורות ילקחו מאותם „העכברים דשכבו אדינרא" כל דינריהם, ולא רק זה בלבד: מהם שקיפחו את חייהם, מהם שהוגלו לסיביר לחטוב עצים ביערות „הטיגה", ומהם שנמלטו ונתפזרו ועורם בין שינהם. בין האחרונים היה גם יפים יפרמוביץ שלנו. בשנת 1918 נזדמן לי, לרגלי משרתי אצל הבולשביקים, להיות בעיר ויניצה באוקראינה. והנה אני רואה צועד ברחוב למולי איש שפניו מוכרות לי. האיש עבר לידי. כאשר הפניתי את פני אחורנית, ראיתי שגם האיש המוכר הפנה פניו אחורנית והביט בי. נגשנו אחד לשני. הוא קרא בשמי. התבוננתי בו ולא ידעתי לזהות אותו. הוא תמה: אינך זוכר את יפים יפרמוביץ? ואיך יכולתי להכיר את יפים יפרמוביץ, את זה ששערות ראשו היו מסופרות כהלכה, פניו צחים וזקנו מגולח למשעי, והנה ראיתי לפני איש ששערותיו וזקנו מגודלים פרא, גם שיבה זרקה בם. יפים יפרמוביץ היה תמיד לבוש לפי האופנה החדישה ומראהו היה אלגנטי, והנה מצאתיו לבוש סחבות, נעליו בלואות. שאלתיו: היכן טבעתו עם היהלום הגדול והמפואר? „כן — ענה — אני נזכר תמיד בך ובשפירא, ובכל פעם אני מכה „על חטא" שלא שמעתי בקולכם ולא קניתי קרקע בארץ־ישראל. כולנו, כל היהודים העשירים, בטחנו אך ורק בכספנו. זאת היתה הטעות שבה חיינו. עכשו אני נע ונד, משפחתי נתפזרה לכל הרוחות, ואינני יודע מה יהיה בסופי". דמעות עמדו בעיניו ובעיני...

יש להניח שהיהודים הללו ידעו כמוני, שלא הרחק מהם, בפולניה הקונגרסאית, משתולל חרם (בויקוט בלע"ז) על היהודים. האמתלה לחרם היתה כידוע שהיהודים בחרו בציר לדומה לפי רצונם הם. בקשר לאותו חרם זוכר אני שקיבלתי באחד הימים מכתב בצירוף שאלון. שניהם היו מודפסים ממש. במכתב נתבקשתי למלא את השאלון. והשאלות היו: כמה שנים מתקיימת הפירמה, כמה פועלים עובדים בבית־החרושת, מהי כמות התוצרת

השנתית ושאלות דומות לאלה. המכתב נשלח מורשה, חתום בחותמת של פירמה, בשמות לא מוכרים לי. התפלאתי ושאלתי את עצמי, מה לי ולהם, שהם מציגים לי שאלות כאלה? השלכתי את המכתב עם השאלון לסל הגירות.

כעבור שבועיים לערך קיבלתי שנית מכתב מאותה הפירמה עם אותו השאלון, ובמכתב הזכירו לי באדיבות, שכבר שלחו לי פעם את השאלון ולא קיבלו תשובה, ומפני חשיבות הדבר נתבקשתי שנית למלא את השאלון ולהמציאו להם בהקדם האפשרי.

הפעם התחיל הדבר לעניין אותי ובאתי לידי השערה, שהפירמה הזאת נמנית עם הארגון האנטישמי, המנהל את החרם על היהודים בפולניה. היה גם ידוע לי שהבטאון של הארגון הזה נושא את השם „דבו־גרושה" (שתי פרוטות). עניתי להם בקצרה: אם הפירמה שלכם שייכת לארגון שמחירו „דבו־גרושה" (שתי פרוטות), המעורר בי שאט־רוח וגועל־נפש, אינני רוצה להכנס אתכם בקשרי מסחר ולענות על מכתביכם ושאלוניכם.

עבר זמן קצר וב„הצפירה" נתפרסם מאמר בכותרת: „הפירמה שותפות קופיס לתנורים קלעה למטרה". במאמר הובאו שני קטעים משני עתונים פולניים, מ„גזטה־פולסקה", הבטאון של האנטישמיים ה„אנדקים", ומהעתון „דבו־גרושה", הבטאון של המחרימים. בקטעים דובר על האחדות והחוצפה של היהדות העולמית, ולראיה הביאו העתק תשובתי על השאלון. „הצפירה" הקדישה טור שלם לענין וכתבה מה שכתבה. עשיתי פרסום לדבר בין ארבעה־עשר בעלי בתי־החרושת בקופיס, ולשביעת רצוני אף אחד מהם לא נכנס עם הפירמה האנטישמית בקשרי מסחר.

בקיץ אותה שנה נדהמנו מהידיעות שנתקבלו מארץ־ישראל על דבר מלחמת השפות בין החברה היהודית־הגרמנית „עזרה" לבין הישוב העברי, בראשות הסתדרות המורים בארץ־ישראל. זה הראה לנו בעליל על מידת השפעתה של גרמניה במזרח בכלל ובארץ־ישראל בפרט, שאפילו יהודי כאפרים כהן וחברה יהודית כ„עזרה", מצאו לנחוץ לנהל פוליטיקה גרמנית לרעת הישוב היהודי בארץ. מהשבועון „הפועל הצעיר" נודע לנו, כי לנהל את המערכה לטובת השפה העברית נחוץ כסף. מיד ערכנו מגבית בין החברים והעברנו טלגרפית מאתים רובל.

באותו הזמן ומאותו השבועון נודע לנו, שעומדים במשא ומתן לרכוש את הרחבה על יד ה„כותל המערבי" עם הבתים הרעועים הסמוכים לה. וכמובן שנדרש לכך סכום כסף מסוים. לא ערכנו מגבית כללית, אלא ארבעתנו, „בעלי הרכוש" בארץ־ישראל, נתנו כל אחד עשרים וחמשה רובלים והעברנו את מאה הרובלים טלגרפית, כמדומני לחברת הכשרת הישוב.

בחודש ינואר שנת 1914, אחרי סגירת המאזן השנתי של „השותפות" שלנו, החלטתי לחסל את חלקי בעסק ולעלות לארץ־ישראל ולהשתקע בה. אבי אשתי, שהיה השותף בעסק, וכמו־כן אשתי הסכימו לדבר. ומכיון שחיסולו החלקי של העסק דרש זמן, היה צריך למצוא שותף מתאים במקומי, החלטנו לדחות את עליתנו לשנתים.

החלטה דומה לזו נתקבלה גם אצל שלשת החברים שלי לקניות ב„מרחביה" וב„הדר־הכרמל". ארבעתנו החלטנו לשלם בהקדם האפשרי את התשלומים שלנו בעד הקניות שקנינו ולקנות אדמה נוספת בכל מקום שבא־כוחנו, מר אליעזר שבתין, ימצא למתאים. רצינו גם לעלות בצוותא. הנשים רצו לנצל את הנסיעה הזאת גם לשם טיול בארצות אירופה, בעיקר באיטליה ובצרפת. גם החלטנו להסתדר בארץ־ישראל במקום אחד, להמשיך בה את הקשר שהיה ביניבו בקופיס.

בארבעה עשר לחדש יולי 1914 העברנו טלגרפית ל„חברת הכשרת הישוב" את התשלום האחרון שהיינו חייבים לה, ובכ"ח ביולי הכריזה אוסטריה מלחמה על סרביה. כאמור למעלה, לא הספיק המשלוח הזה להגיע ל„חברת הכשרת הישוב" והוא נעלם עד היום הזה.

במלחמת העולם ובמהפכה הרוסית

פרק תשעה עשר

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה — „מנין" במחתרת — מתפללים למפלת רוסיה ומתגייסים לצבאה — פתאום מהפכה: ממשטר צאריסטי לריפובליקה — חופש לכלל ולפרט במשטר קרנסקי — הועידה השביעית של ציוני רוסיה — „שקל הגאולה" — בחירות מבחירות שונות — הרב ד"ר מזא"ה נבחר לאסיפת היסוד הכל־רוסית — המפנה שמאלה — נובמבר 1917: בשני הצהרת בלפור, בשביעי פורצת המהפכה הקומוניסטית.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה נפסקו בבת אחת ברוסיה כל הפעולות של המפלגות שאינן ליגליות, והליגליות רק למחצה לשליש ולרביע. העתונות הליברלית הפכה בן לילה את עורה והתחילה גם כן לנגן על הנימה הפטריוטית. לעומת זה התגברה פעולתם של הארגונים הימניים, שאחד העקרונות שלהם היתה האנטישמיות, שבמשך זמן המלחמה הראתה לא פעם את צפרניה. בעיקר זכור לנו הגירוש של כל היהודים מחבלי הבלטיקום.

התנועה הציונית, בלתי ליגלית למחצה, גם כן נשתתקה. והיו הרבה גורמים לכך. רבים מהצעירים התגייסו לצבא, ורבים מהם הסתתרו. על המבוגרים נפל פחד „המצב המיוחד" שהוכרז בכל רחבי רוסיה, אפילו על החבלים הרחוקים מהחזית. „מצב מיוחד", כלומר המשפטים הפוליטיים יתנהלו בבתי משפט צבאיים, וידוע שבזמן לא נורמלי מתרבים גם הפרובוקטורים. מצאנו לנכון לסגור עד יעבור זעם את המועדון הציוני. חדלנו מלהתכנס אפילו לישיבות הועד. הקונגרסים נפסקו, כידוע, ולא היה צורך להפיץ שקלים. גם הפעולה לטובת „קרן הקימת לישראל" פסקה.

אולם כדי שלא לנתק לגמרי את הקשר הציוני, עשינו לנו „מחתרת" מיוחדת במינה, היינו „מנין" לתפילה בשבתות, שהיה בבית חברנו שבתין. בכל שבת בזמן התפילה היו מתאספים שם כעשרה חברים, מהימנים האחד על חברו, והיינו לפעמים דנים בשאלות, כשהיו שאלות לדון בהן. על ידי החברים האלה מסרנו ידיעות לציוני הסביבה, כשהיה מה למסור, אבל גם זה נעשה בזהירות רבה. מפני פחד החיפושים ביערנו מן הבתים כל דבר, העלול לשמש עדות על פעולה ציונית בעבר ובהווה.

כזה היה המצב בציונות בהתחלת המלחמה. התנחמנו בתקוות שמצב זה

לא ימשך הרבה זמן. חשבנו אז שהמלחמה תמשך ארבעה חדשים ולכל היותר חצי שנה.

מתקופת ראשית המלחמה עד למהפכת קרנסקי אציין רק שתי עובדות הראויות להרשם, מפני שעד עכשיו לא מצאתי, לא בעתונות ולא בספרות, איזו תשומת לב לעובדות האלה.

באחד הפרקים הקודמים ציינתי שבזמן מלחמת רוסיה—יפן רצו יהודי רוסיה, שנמצאו תחת הרושם של הפרעות בקישינוב, שהצבא הרוסי ינהל מפלות והם שמחו על בשורות כאלה. רצון זה היה חזק בהרבה עם פרוץ מלחמת העולם. כי במשך עשר השנים שעברו ממלחמת יפן גברה והלכה שנאת היהודים למשטר הדיכוי של ממשלת הצאר; נחשול של פוגרמים חדש עבר אחרי הכרזת הקונסטיטוציה, ובזמן קיומה של הדומה נדחתה בדומה הצעת החוק בדבר ביטול ההגבלות המיוחדות, ולאחרונה בא „משפט ביליס". כל אלה הגבירו את המכאוב ואת הרוגז ואת ההתמרמרות, עד שכל היהודים ברוסיה, ללא יוצא מן הכלל, התפללו ממש, שהמלחמה תביא בכנפיה אך ורק כשלונות לצאר, לממשלתו ולכל אלה שריח האנטישמיות נודף מהם. מה גדולה היתה שמחתנו, כאשר נודע לנו על תבוסת הצבא הרוסי בפיקודו של הגנרל רננקמפף באגמים המזורים על יד אינסטבורג בפרוסיה המזרחית, וכן כאשר נודע לנו „האגרוף" של הגנרל הגרמני מקנזן, שגרם לנסיגה המבוהלת של הצבא הרוסי, מהקרפטים עד הדניפר. הידיעות על הנגישות והסבל שהצבא הרוסי גרם ליהודים, על עלילות השוא בדבר ריגול, שגרמו להרבה קרבנות של יהודים חפים מפשע, הגבירו בנו את השמחה לאידו של הצבא הרוסי. אין פלא שהיהודים קיבלו את פני הגרמנים באהדה ובשמחה.

עובדה שניה שאני רוצה לציין: עם הכרזת מלחמת העולם היו בין היהודים מעט מאוד משתמטים מן ההתגייסות (שלא כמו בתקופת מלחמת רוסיה—יפן). כאשר הוכרז על הגיוס היו היהודים, כמדומני במשך שבוע ימים, הראשונים שהופיעו בהמון במוהילוב למקום המיועד. הרוסים, ובעיקר הכפריים, התמהמהו. מצב זה הביא את הקציין הממונה על סידור הגדודים לידי מבוכה. על דעת עצמו דחה הקציין את סידור הגדודים. כאשר נשאל מגבוה לסיבת אי סידור הגדודים למועד הקבוע לפי התכנית, ענה: „מה, האסדר גדודים של „ז'ידים"?" העובדה השניה עומדת לכאורה בסתירה לעובדה הראשונה, אולם באמת אין כאן סתירה כלל. בתקופת המלחמה היפנית היו הגבולות המערביים פתוחים במידת מה ו„לגנוב" את הגבול היה קל מאד, אולם בתקופת המלחמה העולמית היו כל הגבולות סגורים ומסוגרים, אין יוצא ואין בא. להשתמט ולהשאר ברוסיה לא היה נוח כלל וגם מסוכן. ומשום כך רבו המתגייסים בין יהודי רוסיה. אמנם במשך הזמן

הסתגלו היהודים ברוסיה גם במלחמת העולם, ומצאו דרכים איך להשתמט מהגיוסים הבאים. כך, למשל, נרשמו בעוד מועד בבית החרושת שלי, שייצר בזמן המלחמה למען הצבא, כמאה וחמישים יהודים „כעובדים למען המאמץ המלחמתי". דבר זה עלה בזול, בחמישים רובל לגולגולת שוחד לפקידים בעיר המחוז. „עובדים" אלה הסתובבו בזמן העבודה בבית החרושת ללא עבודה.

ידיעותינו על המצב הפוליטי ברוסיה היו קלושות. העתונות היתה נתונה בפיקוח קפדני של הצנזורה, וכמעט בכל יום היו בעתונים טורים שלמים ריקים. מפה לאזן נמסר בזהירות רבה, מאימת הבולשת, ש„בחצר" מורגשת אי שביעת רצון מהתנהגותה של המלכה אלכסנדרה, אשת הצאר, וכי היא נתונה להשפעתו הנפסדת של „הקדוש" רספוטין, והם שניהם משפיעים לרעה על הצאר עצמו, ועל כל ענייני הממלכה והמלחמה. ושמועה התהלכה שהמלכה היא מרגלת ממש לטובת הגרמנים! באחד הימים נודע לנו שרספוטין נרצח, ודוקא על ידי ריאקציונרים מובהקים, כמו הנסיך יוסופוב והאנטישמי פירושקביץ, אבל שהאלמנטים הקרובים להם, האוקטיאבריסטים (מפלגה מונרכיסטית־קונסטיטוציונית) יכינו את המהפכה הרוסית הפברוארית — זאת לא עלתה על דעתנו.

יום לפני המהפכה לא הרגשנו שום שינוי במהלך העניינים הממלכתיים והמלחמתיים. ידענו שהחזית הרוסית־גרמנית משותקת היא מאמצע 1916, ושני הצדדים עומדים זה מול זה בלי להלחם כלל וכלל. מפה לאזן היו מוסרים „שהאויבים עוסקים בהתאחוות", וכי הרוסים נותנים לגרמנים לחם ומצרכי מזון אחרים, והגרמנים לרוסים משקאות חריפים...

מן היום הראשון של המהפכה נשארה בזכרוני תמונה משונה: יצאתי בבוקר, בתשע בערך, בכיוון ביתו של הד"ר פולק. לתמהוני ראיתי והרגשתי בתנועה לא רגילה של אנשי המשטרה ושל פקידי המוסדות הממשלתיים. נכנסתי לד"ר פולק וסיפרתי לו את הדבר. יצאנו לרחוב יחד ופגשנו בפקיד הדאר, שהיה ממכירינו, ושאלנוהו על המתרחש, והוא סיפר לנו שמצפים לידיעות מדהימות, והעניינים יתבררו בשעות הצהרים. חשבנו לתומנו שהמכוון הוא לשביתת נשק, אבל לא כן היה הדבר. בצהרים נתקבלה טלגרמה, שתחת לחץ ה„אוקטיאבריסטים", בראשותם של שולגין וגוצ'קוב, מיניסטר המלחמה החדש, התפטר ניקולאי השני. הטלגרמה השניה הודיעה כי מיכאיל אלכסנדרוביץ, אחי הצאר יבוא במקומו של הצאר. ולפנות ערב באה טלגרמה שלישית: מיכאיל אלכסנדרוביץ סירב לקבל את השלטון והעבירו לידי ממשלה זמנית.

אם כן הפך משטר רוסיה ממשטר צאריסטי של שליט יחיד בלתי

מוגבל, לשלטון ריפובליקאי. הממשלה הזמנית הכריזה על שיווי זכויות וחובות של כל העמים היושבים במרחבי רוסיה, על חופש הדת, הדיבור, על ביטול הצנזורה הפנימית של העתונות והספרות.

ובן לילה נתבטלו כל החוקים המיוחדים, כל הגזירות וההגבלות. פתאום היינו בני חורין, כיתר האזרחים, נשמנו לרווחה. הרושם היה כאילו יצאנו מבית־אסורים לחופש. סר הפחד מפני האלמנטים הריאקציוניים, שטיפחו במשך דורות רבים את האנטישמיות ברוסיה. החוגים האלו נשתתקו בחריקת שינים, העמידו פנים כאילו הם מרוצים מהמצב החדש, אבל ידענו שזהו רק למראית עין, ובנפשם פנימה המשיכו לקוות להחזרת עטרת הריאקציה ליושנה. ידענו גם שחלק מהם עברו למחתרת וניהלו תעמולה נגד המהפכה, בעיקר בין האכרים.

במקום אנשי הריאקציה התבלטו כעת הליברלים, שלא היו נגועים במחלת השנאה ליהודים, שיצאו, כידוע, במקרים רבים במחאות פומביות נגד האכזריות כלפי היהודים. גם הם הרגישו את החופש שהשתרר ברוסיה. ב„תחום המושב" באו בקונטקט עם היהודים ופעלו יחד אתם. בקופיס התחלנו לערוך אסיפות משותפות, וביחד דנו בשאלות השונות שעמדו על הפרק ושהיו מרובות, ועל פי רוב דחופות, עד שהיום והערב ורוב הלילה לא הספיקו לנו.

נוסף לכך ערכנו אסיפות עממיות פומביות משותפות (מיטינגים בלע"ז) תחת כיפת השמים לשם תעמולה בין ההמון. באסיפות האלה נתנו הסברות על כל מה שהתרחש בעיר הבירה פטרוגרד, על הפקודות שקיבלנו משם, שהרבה מהן היינו צריכים להוציא לפועל מיד עם קבלתן.

זכורה לי האסיפה הפומבית הראשונה אחרי המהפכה שערכנו תחת כיפת השמים, על הככר, במרכז העיר. ראשי המדברים היו הד"ר פולק מצד היהודים, ושנים מצד הנוצרים. האחד נובוסבטוב, שהיה מנהל בית הספר העירוני המקומי והיה איש ליברלי בהחלט, והשני רופא וטריגר ושמו ליצנטוב, שקודם היה נמנה עם מפלגת המונרכיסטים־האוקטיאבריסטים, שגבלה עם הריאקציה. עכשיו הוא היה בין אלה, שעל כרחם ענו אמן, אבל ידענו שתוכו לא כברו. הד"ר פולק דיבר ראשונה, אחריו נובוסבטוב. שניהם הרימו על נס את קרנסקי ואת חברי הממשלה הזמנית והביעו את תקותם שמעתה ישררו בין כל עמי רוסיה החירות, השויון והאחוה. ולחיזוק דבריהם התנשקו לעיני כל הקהל הרב, שהגיב ברעש של מחיאות כפים, שנמשכו דקות מספר. השלישי לנואמים היה ליצנטוב. הוא דיבר בכיוון של קודמו, אבל הקהל הרגיש באי כנותם של דבריו, הפריעו לו בקריאות בינים, לבסוף לא נתנו לו לסיים את נאומו, והוכרח לרדת מרוגז מהבימה.

לא אתעכב באריכות על תקופת שלטונה של „ממשלת קרנסקי". ראוי

לציין, שבמשך כל זמן קיומה של ממלכת רוסיה עד מהפכת פברואר, וממהפכת אוקטובר עד הזמן הזה, לא היה ברוסיה דרור וחופש הן לכלל והן לפרט כמו שהיה במשך החדשים הספורים הללו. והאנשים לא האמינו למראה עיניהם ולמשמע אזניהם. האם באמת — שאלו — מותר לנו לדבר מה שאנו רוצים, למתוח בקורת על מי שאנו רוצים? האם באמת סר הפחד מפני השוטר והבלש? איה הם, לאן נעלמו?

בעיקר הרגישו היהודים בשינוי הגדול. הרי הם היו נתונים בכל הזמנים במכבש של פרעות, גזירות והגבלות, שמררו את חייהם, ופתאום נשתנה המצב. פסקו הרדיפות והנגישות, הגירושים מן הערים ומן הכפרים. נפתח מרחב חדש, חירות! חירות בכל ענפי החיים, החברתיים והפרטיים.

אם היתה חירות לכל, הרי היתה גם לכל הציונים ולתנועה הציונית. גם אנחנו יצאנו מהמחתרת החשוכה לאור החופש. חידשנו את הטפתנו לעיני השמש, בלי לתת למישהו שוחד ובלי להתרפס עוד בפני כל קצין ושוטר. ולא היה צריך לבקש ממישהו רשיון לערוך אסיפה, ואפילו פומבית. ואף אחד לא מנע מלאסוף כספים לטובת ההסתדרות הציונית, או הקרן הקימת לישראל.

באחד החדשים הטובים האלה, בחודש מאי, נתכנסה בפטרוגרד הועידה השביעית של ציוני רוסיה. לכינוס הזה שלחה קופיס שלשה צירים. ביניהם הייתי גם אני. אין לשער ואין לתאר את התרוממות הרוח ששררה במשך כל זמן הועידה. אמנם עדיין לא היה על מה לשמוח. המלחמה עוד נמשכה וביתר עוז, קרנסקי ערך התקפות חזקות על האויב, בעיקר בגאליציה, ואנחנו ברוסיה היינו מנותקים מכל העולם, ומארץ־ישראל בפרט. על המתרחש בלונדון, כלומר מעשיו של וייצמן בזמן ההוא, כמעט שלא ידענו ולא כלום. מפה לאזן מסרו, שבלונדון מתרחש איזה דבר חשוב, אבל את טיבו לא ידענו. בזמן הכינוס נסתננה איזו ידיעה, כמדומני דרך המרכז הציוני, שנמצא אז בארץ ניטרלית, בעיר קופנהגן בדנמרק, שגרמניה מתכוננת לפרסם הצהרה לעם היהודי בעולם בדבר ארץ־ישראל. ההצהרה תצהיר על מתן אוטונומיה, אפילו על יותר מזה. אולם הכינוס קיבל את הידיעה הזאת בלי התלהבות ואפילו בקרירות. רשמית, מעל הבמה, אפילו לא דיברו על זאת. המצב הפוליטי דרש שההסתדרות הציונית תהיה ניטרלית, מפני שלא היה ברור על צד מי יהיה הנצחון. התנהגותו של ז'בוטינסקי שפעל בגלוי לטובת אנגליה, עוררה בין הציונים חילוקי דעות, רבים מאתנו חשבו, שז'בוטינסקי מעמיד בסכנה את כל המפעל הציוני. גם אני נמניתי עם אלה.

ההחלטה החשובה ביותר בכינוס הזה היתה ההכרזה על „שקל הגאולה". השקל הזה לא היה מכוון לאיזה קונגרס. הרי לא ידענו עדיין כמה תמשך

המלחמה. על „שקל הגאולה" הוחלט רק מפני שהקופה של ההסתדרות הציונית היתה ריקה, והצרכים היו מרובים, ומטעם זה הוחלט שהפעם לא יהיה מחיר קבוע לשקל, אלא כל אחד יתן כפי יכלתו וכפי נדבת לבו. הכינוס הכריז גם על חידוש הפעולה הציונית בכל רחבי רוסיה. נתקבלו החלטות מתאימות בענין זה. נתקבלו גם החלטות שונות בעניינים שהזמן גרמם, כגון שהיהודים בכללם ובמיוחד הציונים תומכים תמיכה מלאה בממשלה הזמנית. בדבר הגיוס הביע הכינוס משאלה שהיהודים מחויבי הגיוס יתגייסו בהקדם האפשרי, ועלי לציין שהרבה צעירים, למאות ולאלפים, יצאו ממחבואם והתיצבו לגיוס.

חזרנו מהכינוס ברוח מרוממת, מלאי תקוות לחיים חדשים ולפעולות חברתיות, ציבוריות וציוניות נמרצות. כל אחד הכיר באחריות המוטלת עליו כלפי המשטר הדימוקראטי החדש, שהביא בכנפיו רווח והצלה לעם היהודי בכלל וליהודי רוסיה בפרט. אנחנו חשבנו אז, שאם רוסיה יחד עם אנגליה ואמריקה תנצח במלחמה, אזי ישאר המצב הטוב ונעים לתמיד...

זמן קצר אחרי הועידה קבלנו את פנקסי „שקל הגאולה" ותמונת הרצל באמצעו של השקל. בקלות יוצאת מהכלל מכרנו בקופיס יותר מחמש מאות שקלים. כלומר, עשרים וחמשה אחוזים מהאוכלוסיה היהודית בקופיס קנו שקלים. מחיר השקל היה מרובל אחד עד מאה רובלים. את סכום הכסף שאספנו תמורת השקלים אינני זוכר, אבל הוא היה גדול פי כמה וכמה מהסכומים שנאספו בשנים שלפני המלחמה.

בחדשים המועטים הטובים האלה היינו עסוקים בבחירות מבחירות שונות. כגון למועצה העירונית המקומית, לקהילה היהודית המקומית וכמובן שלבחירות ל„אסיפת היסוד", שהיתה צריכה לעבד את הקונסטיטוציה החדשה, היתה חשיבות מיוחדת.

כל הבחירות הללו לא עברו בלי „מלחמת בחירות". בבחירות למועצה המקומית, היתה לנו, היהודים, מלחמה כבדה עם האלמנטים הריאקציוניים של האוכלוסיה הנוצרית, שהיו עוד חזקים למדי, ובזמן הבחירות הורידו את המסווה מעל פניהם, ובראשותו של מנהיגם ליצנטוב ניהלו מלחמה גלויה נגד המשטר החדש, וממילא נגד היהודים. אולם למרות מאמציהם הנמרצים נחלו תבוסה גמורה. בין עשרים חברי המועצה נבחרו עשרה יהודים, ברובם ציונים, שבעה נוצרים מהמתקדמים ורק שלושה מהריאקציה. אף על פי שבתוך האוכלוסיה של חמשת אלפים נפש היו היהודים רק אלפים נפש בכל זאת נבחרה מהם מחצית מחברי המועצה. ועוד פרט מענין: ביהודי אחד, בשם ברלין בחרו כל הבוחרים פרט לאחד. בין הנבחרים הייתי גם אני.

למרות שאנשי הריאקציה היו מיעוט באוכלוסיה ובמועצה, בכל זאת

עלה תמיד בידם לגרום מהומות בזמן ישיבות המועצה. ליצנטוב, שנכשל בבחירות, אירגן את „קלי־הדעת" בין הנוצרים ואת נשי החיילים. אלה היו מופיעות במועצה בזמן הישיבות, שהיו פתוחות, והיו תובעות תביעות מופרזות, שאי אפשר היה למלאותן. הן היו צורחות, שוברות שמשות, ועל פי רוב היה הדבר נגמר בהתערבות המיליציה ובמאסרים.

ישיבה אחת זכורה לי היטב. אחד הפועלים, ודווקא נוצרי, השליך דרך החלון את „הנשר בעל שני הראשים", שעמד על השולחן, ואת תמונת הצאר, שהיתה תלויה על הקיר, וברחוב ערך להם הקהל „אוטו־די־פה". פתאום בזמן הישיבה, התפרץ לאולם הישיבות, בראשותו של המנהיג ליצנטוב, המון אנשים ונשים בצעקות: איך העיזו „הו׳ידים" להשליך דרך החלון ולשרוף את הדברים „הקדושים" הללו. הם שיברו את כל הספסלים, הפכו את השולחנות, פיזרו וקרעו את הניירות, וכיוונו את אגרופיהם כלפי היהודים. אני, כסגן היושב ראש (היושב־ראש נובוסבטוב לא השתתף במקרה בישיבה הזאת), סגרתי את הישיבה. המיליציה פיזרה בקושי את הקהל ואסרה אחדים. אני ויתר החברים היהודים במועצה, הובלנו הביתה בלוית משמר מיליציונרים ומתנדבים מהקהל, ובמשך הלילה שמרו מתנדבים על בתינו ונשק בידם. באטמוספירה כזאת עבדנו במועצה המקומית עד „מהפכת אוקטובר".

שמע התנהגותו של ליצנטוב הגיע לבסוף עד למרחקים, ונתקבלה פקודה לאסור אותו. מה היה בסופו לא ידוע לי. האם הוצא להורג בזמן הבולשביקים, או עלה בידו להספח ל„בנדות" (כנופיות) של „הלבנים", או אולי הפך את עורו ונעשה לבולשביק, כמו שעשו רבים מן המחנה הזה?

בבחירות לקהילה היהודית בקופיס היתה גם כן האבקות בין אלה שרצו קהילה שתקיף את כל החיים היהודיים, הדתיים והחילוניים גם יחד, ובין אלה שרצו בקהילה רק חילונית ודווקא אידישיסטית. האחרונים הפסידו „במלחמה". הם זכו רק בשליש המקומות, כלומר בחמשה מקומות מחמשה־עשר.

גם בישיבות הקהילה היו לנו הרבה התנגשויות עם המיעוט, שהתנגד לכל המפעלים שנשאו עליהם סימני דת וציונות, ובעיקר היה יחס שלילי לשפה העברית. באחת מהישיבות הראשונות, שנמשכה מהערב עד אור הבוקר, דנו בשאלה אחת: באיזו שפה לנהל את הפרוטוקולים של הישיבות, בעברית או באידיש? הוויכוחים משני הצדדים היו סוערים ונלהבים, הנאומים ארוכים ונמשכו בלי קץ ובלי סוף, ולידי החלטה לא באנו.

„מלחמת הבחירות" הקשה ביותר היתה מלחמת הבחירות למועצה הכל־רוסית, או כאשר קראו לה „אסיפת היסוד", ברוסית „אוצ׳רדיטלנויה

סוברניה". המועצה הזאת היתה צריכה לעבד את הקונסטיטוציה החדשה ברוח הדרישות החדשות של המהפכה.

כל ארץ רוסיה חולקה לאזורים וכל אזור היה צריך לבחור מספר צירים בהתאם למספר האוכלוסין בו. היו אזורים, שבמאמצים מיוחדים אפשר היה לקוות שיבחרו מועמדים יהודים. אזור כזה היה גם פלך מוהילוב, שבו היתה אוכלוסיה יהודית ניכרת. המועמד לאזור הזה מצד היהודים היה הד"ר יעקב מזא"ה, אחד מ„חובבי ציון" הותיקים, שיסד בהתחלת התנועה של חיבת ציון את האגודה „ברח דודי", ואחר כך היה הרב „מטעם" במוסקבה.

הקושי באזורים אלה היה בעיקר כיצד להשיג את קולותיהם של היהודים עצמם. היהודים ברוסיה היו מפולגים בין כל המפלגות, מהשמאל הקיצוני עד הימין הקיצוני. כל אחד השתדל להגביר את כוח מפלגתו, למרות שלעתים קרובות היה הדבר בניגוד לאינטרסים היהודיים. ועלינו היה לאחד, עד כמה שאפשר, את קולות היהודים לטובת המועמד שלנו.

לשם התכוננות לבחירות ערכנו כינוס בעיר אורשה. אחרי עבודה מאומצת של יומים נבחר ועד בחירות, בראשותו של סטודנט אחד בשם ברגין. לועד נכנסו נציגים מרוב המפלגות היהודיות. מטעם הציונים נבחרו שנים, העורך־דין דוב גיסין ממוהילוב ואנכי. התפקיד של הנציגים היה לבקר בכל המקומות שהיהודים יושבים בהם ולנהל תעמולה לטובת המועמד היהודי הד"ר מזא"ה. ביקרתי בהרבה עיירות. בכל מקום ומקום היתה לי מלחמה כבדה עם היהודים השמאליים, בעיקר עם ה„בונד", שגם הוא בעצמו התפלג לשנים — חלק רצה במועמד משלו, וחלק דרש הצטרפות למפלגות השמאליות הכל־רוסיות, כמו „הסוציאל דמורקטים" ו„סוציאל רבולוציונרים".

המלחמה היתה קשה מאד. הויכוחים נמשכו עד אין סוף, והיו מיגעים עד לאפיסת הכוחות. מכיוון שמספר הקולות היהודיים הספיק רק לציר יהודי אחד היתה הסכנה שיתפלגו הקולות בכל האזורים שבהם ישובים יהודיים, כל המועמדים היהודיים יכשלו, והמועצה תהיה נקיה מיהודים.

במשך חדש וחצי היינו ממש שקועים בקלחת הבחירות. אז חשבנו שבתוצאות הבחירות הללו תלויים החיים הפוליטיים, הכלכליים, החברתיים והציוניים של העם היהודי ברוסיה. ומשום כך לחמנו בחרוף נפש. ומה שמחנו כאשר הצלחנו לבחור במועמדנו ברוב גדול של קולות היהודים. אחרי הצלחתנו בבחירות האלה החלטנו לערוך במוהילוב חגיגה מיוחדת והזמנו את הד"ר מזא"ה להשתתף בה, אבל לצערנו דחה את הזמנתנו, והחגיגה נתבטלה.

ישנו פתגם: „הנאהבים אינם מרגישים בזמן". הרגשה זו היתה ברוסיה „הקרנסקית". שמונת החדשים שבין שתי המהפכות עברו במהירות כה רבה,

עד שלא הספקנו להתענג כראוי מן החירות והחופש, ששררו במשך החדשים המועטים האלה. כבר באוגוסט התחלנו להרגיש איזו התחלחלות באויר הפוליטי. מצד אחד רווחו שמועות על התעוררות בין הגנרלים הצאריסטיים, שעמדו עוד במערכה נגד האויב, על אי שביעת רצונם מהמשטר הקיים, ושהם מאיימים על קרנסקי וממשלתו שיעלו עם צבאם על פטרוגרד. מצד שני עוד בחודש אפריל הופיעו מהגולה לנין וחבריו, ראשי הקומוניסטים, והתחילו לנהל תעמולה קומוניסטית. אנחנו, האנשים הפשוטים בערי השדה, לא הכרנו היטב את המצב, ומתוך הערצה לקרנסקי ומשטרו היינו מלאים תקוה שהממשלה הזמנית תתגבר על כל המכשולים האלה, ותסלק מדרך החירות והחופש את המפריעים להתגשמותם. לפי הפקודות שקיבלנו מפטרוגרד הבינונו שקרנסקי מנסה לפעול בכיוון זה, אבל הוא כידוע לא הצליח, מפני אופיו החלש, למגר את מתנגדיו משני הצדדים.

שבועות מספר אחרי מהפכת קרנסקי התארגן בקופיס, כמו בכל המקומות ברוסיה „סוביט" (מועצה) מיוחד מנציגים משכבות העם, שבזמן הצאר היו בשפל המדרגה, בעיקר מן הפועלים, האכרים והחיילים. ה„סוביט" בזמן ההוא מצא לנחוץ למנות נציגים אחדים גם מיתר השכבות. בקופיס, למשל, הזמינו את מנהל בית־הספר, את נובוסבטוב, לעניני החינוך, אותי לעניני התעשיה ועוד כאלה. מרוב טרדות במוסדות אחרים השתתפתי על פי רוב בישיבות ה„סוביט" רק כאשר עמדו על סדר היום שאלות בנוגע לתעשיה ועובדיה.

פעם, בזמן ישיבת ה„סוביט", שגם אני נכחתי בה, הופיע קצין צבאי בדרגת „פולקובניק" (קולונל) ופנה בבקשה ל„סוביט" שיסדרו לו למחר אחרי הצהרים אסיפה פומבית תחת כיפת השמים, באמרו שהוא רוצה לנאום בפני הקהל בענין חשוב מאוד. כאשר שאלו אותו על תוכן הנאום, התחמק מתשובה וטען שאין הוא יכול לגלות את התוכן. חשדנו בו, שמא הוא בא לנהל תעמולה לטובת הגנרלים המתקוממים נגד קרנסקי ומשטרו, אך הוא הבטיח בהן צדקו, שבנאומו יביע דעות שמאליות יותר מהשקפותיו של קרנסקי. מלבד זה, הוסיף, שהוא בא מטעם ארגון צבאי, המתנגד בכל תוקף לגנרלים הימניים המתקוממים והמאיימים על קרנסקי בעליה צבאית על פטרוגרד. אחרי דין ודברים הוחלט לסדר את האסיפה, ולהודיע לקולונל, שאם ירגישו שבדבריו הוא מרמה את הקהל, אז לא בלבד שיורידו אותו מהבמה, אלא גם יאסרו אותו מיד. הקולונל הסכים לתנאי הזה וה„סוביט" פרסם מודעות, שאסיפה פומבית תתקיים ביום הבא בשעה שתים אחרי־הצהרים.

הככר במרכז העיר, מקום המיטינגים, נתמלאה מפה לפה והקהל הרב עמד

צפוף. בשעה הקבועה עלו על הבמה הקולונל ונציג ה„סוביט", ולתמהוננו הרב, גם שני בחורים יהודים, אחד פועל ושמו יוסף, שהיה בן מלמד „להועיל", שהיה ידוע בשמאליותו הקיצונית, והשני ושמו סוסקין, שלרגל המהפכה שוחרר זה עתה מגלות סיביר, אשר לשם הוגלה לעבוד בפרך בעוון אקספרופריאציות מזוינות, שסידר בזמן המשטר הצאריסטי.

הבחור יוסף פתח את האסיפה בנאום קצר ואחריו התחיל הקולונל לדבר. בראשונה השתדל להוכיח בכל מיני הוכחות שמהפכת פברואר היא מהפכה ימנית וכי שתי המפלגות, הסוציאל־דמוקרטית והסוציאל־רבולוציונרית, אינן רחוקות מהמפלגה האוקטיאבריסטית, ולמרות ששלוש המפלגות האלה הורידו את הצאר מכסא מלכותו והנהיגו משטר ריפובליקאי, אין בהן תועלת, כל זמן שהאדמה היא בידי בעלי האחוזות, והתעשיה בידי הקאפיטאליסטים. מבין הקהל התחילו להפסיק אותו בקריאות בינים, שגם הפרוגרמה של קרנסקי היא בעד הלאמת האדמה והתעשיה והרי נבחרה זה עתה מועצה לאומית שתעבד קונסטיטוציה בכיוון זה. הקולונל לא שם לב לקריאות והמשיך להמטיר אש וגפרית על קרנסקי ועל הממשלה הזמנית, ובהרמת קול הכריז, שהמושיעים האמיתיים כבר נמצאים ברוסיה, הם חזרו מהגולה, הם הם שיפסיקו את המלחמה, הם הם שיחזירו לעובד את הגזילה הנמצאת בידי בעלי האחוזות ובעלי התעשיה, והם הם שימגרו את הבורגנים ויקחו מהם את רכושם, ואם יהיה צורך בדבר, גם את חייהם, והפרולטריאט ישתלט על כל זה...

המורה נובוסבטוב היה הראשון שפנה אל המרצה בקריאה: „בוגד במולדת"! אחריו נשמעו מכל הצדדים צעקות: „אנשים כמוך מוכרים את המולדת לאויב!" „כמה קיבלתם מהגרמנים בעד התעמולה הנפסדת הזאת!" „לא לחינם העבירו הגרמנים את לנין וחבריו הבוגדים דרך החזית בקרון סגור"! „בוז לשכירי גרמניה!" כל ההמון צעק, המהומה הלכה והתגברה, עד שלבסוף מוכרח היה הנואם לרדת מהבמה ולעזוב את האסיפה תחת משמר של מיליציונרים, וגם שני הבחורים נעלמו. על הבמה עלה יושב ראש הסוביט, חייל פשוט, והכריז: „אמנם אינני מסכים לדעותיו של הנואם בפרט, ולהשקפותיהם של הקומוניסטים בכלל, אולם הואיל ומזמן המהפכה שורר בכל רוסיה חופש הדיבור לכל המפלגות, פרט למפלגות הריאקציוניות, לא היתה לנאספים שום רשות להפריע לנואם. אפשר היה להתווכח אתו, אבל לא להעליבו". ובשם הסוביט המקומי הביע את תודתו לנציג של המפלגה הקומוניסטית בעד נאומו. ההצגה הדרמטית נגמרה, הקהל התפזר.

זה קרה בסוף יולי. ומאז החלו מגיעות אלינו ידיעות, שפה ושם, ברוסיה כולה, וגם בסביבתנו, שרפו האכרים את הבנינים באחוזות, שחטו שם את

העדרים המשובחים ושדדו את מלאי התבואות, שהפועלים מחבלים בבתי־החרושת הגדולים ומחלקים ביניהם את הסחורות, וגדודים שלמים מתמרדים ועוזבים את המערכה. למרות כל זה חשבנו שממשלת קרנסקי תתגבר בנקל על כל ההפרעות האלה, שיוזמיהן הם רק קבוצה קטנה של אנשים, „משוגעים לדבר אחד". נתקבלה אפילו ידיעה מפטרוגרד, שלנין וחבריו התבצרו בארמון הרקדנית קששינסאקיה, אהובתו של הצאר לשעבר, אולם בידי השלטון הקיים עלה לאסור רבים מראשי הבולשביקים, ולנין ברח לפינלאנד. אחרי זמן קצר נתקבלה עוד ידיעה, שאותו השלטון שיחרר את הנאסרים.

אמנם הרגשנו שהמצב מחמיר והולך, ובכל זאת חיינו בבטחון, שגם הקומוניסטים לא יבטלו את כל החירויות. חשבנו שההתלבטות בין קרנסקי ובין לנין, אינה נוגעת לנו הציונים; אנחנו נמשיך את הקו שלנו. הרי בינתים החופש והדרור הם מציאות. אפשר לנהל תעמולה ציונית בפומבי, והתנועה מתפשטת, את „שקל הגאולה" חוטפים כמו „מים שלנו", והתרומות ל„קרן הקימת" מתרבות, וחברים חדשים מתווספים. הגענו לאוקטובר, לפי מנין הרוסים, ובכל העולם הנאור כבר נובמבר... ולפתע, בימים הראשונים של נובמבר, בכל אופן לפני השביעי לנובמבר, נתקבלה ידיעה מוסמכת, אינני זוכר עכשיו באיזה אופן, שהממשלה הבריטית עומדת לפרסם בקרוב הצהרה על הקמת מדינה יהודית לעם ישראל בארץ־ישראל.

על הכיבושים של הצבא האנגלי בארץ־ישראל ידענו רק ידיעות קלושות. שיערנו שהארץ כולה כבר נכבשה, כי הרי לא יתכן שאנגליה תמסור ארץ לא כבושה למי שהוא. ובכן הששון והשמחה במחנה היהודים!

לפני שפרסמנו את הידיעה המשמחת בין הקהל הרחב בסביבה, שלחנו שליח מיוחד לעיר הפלך מוהילוב לברר אם גם שמה הגיעו ידיעות על המתרחש בלונדון. כעבור שעתים קיבלנו מהשליח טלגרפית תשובה חיובית ובה גם הוספה, שההצהרה תפורסם על ידי הממשלה האנגלית עד יום העשירי לנובמבר. פנינו טלגרפית גם לד"ר חיים חורגין במינסק וגם ממנו קיבלנו תשובה שאישרה את הידיעה.

אחרי דיון בועד האגודה החלטנו להפיץ את הבשורה בין הקהל בקופיס ובכל סביבתה. ובאותו ערב כינסנו אסיפה פומבית בבית־הכנסת הגדול. התאסף המון רב, והבית היה קטן מהכיל את כל הנאספים. היינו מוכרחים להעביר את האסיפה החוצה, אל תחת כיפת השמים. במשך כחצי שעה בנו הנגרים במה על ארבע חביות גבוהות והנאומים התחילו.

אני הייתי ראשון לנואמים. הפעם מצאתי את ההזדמנות לגבות את חובי, שהיה שמור אתי יותר משלש־עשרה שנה, היינו, מזמן מותו של מנהיגנו הדגול והגדול ד"ר הרצל ז"ל. גלגלתי בפני הנאספים את כל מגילת

הרצל מהתחלתה עד הסוף. הראיתי בעליל, שלולא ההתקשרות של הרצל עם הממשלה האנגלית, קודם בדבר „אל־עריש" ואחר כך בדבר „אוגאנדה", לא היינו זוכים עכשיו לקבל את ההצהרה המשמחת העומדת להתפרסם בקרוב, וכי לא צדקו מתנגדי הרצל, שהכריחוהו להפסיק את קשריו עם אנגליה, שהוא היה האיש אשר משכמו ומעלה גבוה מכל העם", שרוח נבואה פעמה בו להרחיק ראות ולהבין, שסוף סוף תעבור ארץ־ישראל לאנגליה, ושהיא תפתור את שאלת העם היהודי בארץ־היהודים. הזכרתי את דברי הפרופסור אוטו וארבורג: „יש לנו קבלה מהרצל, שארץ־ישראל תעבור סוף סוף לאנגליה." אמרתי עוד שאותם המתנגדים שלעגו להרצל ולפעולותיו בכלל ולקשריו עם הממשלה האנגלית בפרט, שאותם „המעשיים" שחשבו שבלי הרצל ילכו בגדולות ואשר למעשה לא הזיזו את העגלה, שעמדה טבועה בטיט היון, ואותם ה„הלסינגפורסאים", שהחליטו על „עבודת ההווה בגולה", במקום עבודה הרצלאית, צריכים כולם להתאסף עכשיו ולבקש סליחה ומחילה מזכרונו המבורך של מנהיגנו הגדול ולהודות בפני כל עם ועדה, שלא הבינו לרוחו הנבואי.

אחרי דיברו אברהם־משה ז"ל ויבדל לחיים ארוכים הד"ר יהודה ליב פולאק ועוד אחדים. את התרוממות הרוח רצה לעכור הבחור סוסקין שהזכרתיו לעיל. הוא פרץ לו אל הבמה והתחיל לנהל תעמולה קומוניסטית. בהבל פיו המטיר על אנגליה חירופים וגידופים. בעיקר הדגיש שלא הציונות, שהיא כולה „בורגנית", ולא ארץ־ישראל השוממה והחרבה יפתרו את שאלת היהודים, אלא הפרולטריאט הקומוניסטי, רק הוא יביא את הישועה והגאולה. הוא דיבר כחצי שעה, אבל את מטרתו לא השיג. במלים קצרות, אבל חריפות, נתתי לו תשובה מקיפה. הראיתי לו הרבה דוגמאות מכל תקופות הגלות, וסיימתי בציון העובדה, שאפילו צאצאיהם של הקומונרים הצרפתיים, שעל דגלם חרותות המלים חירות, שויון ואחוה, לא הצילו את העם היהודי מ„משפט דרייפוס" והגורם לכך היא העובדה שאנחנו עם תלוי באויר, ללא קרקע תחת רגלינו, וכל זמן שלא יהיה לעם ישראל מקום מיועד תחת השמש, לא יועילו לנו שום מפלגות, אפילו קומוניסטיות, והמקום המיועד הוא אך ורק ארצנו ההיסטורית, ארץ־ישראל.

הקהל הגיב בתשואות ממושכות, ובשיר „התקוה" על כל חרוזיו נסגרה האסיפה האחרונה של ציוני קופיס. כעבור חמשה ימים מיום האסיפה, בשבעה לנובמבר, פרצה המהפכה הקומוניסטית.

ובכן, במהירות חלום, עברו שמונה חדשי החרות. לא הספקנו אפילו להתענג בהם כדי שבעה. פתאום בא הכורת על חופש הדיבור, על חופש העתונות, ואפילו על חופש המחשבה. הופסקו כל העתונים בלי יוצא מהכלל.

במקומם הופיעו שני עתונים קומוניסטיים לכל רוסיה: „איזבסטיה" (ידיעות) ו„פרבדה", ונוסף להם עתון לכל עם בלשונו. היהודים הוציאו עתון באידיש בשם „עמעס", בטאון הקומוניסטים היהודים. העתונים לא נמכרו, אלא הודבקו על לוח המודעות, ומי שהתעניין בהם היה מוכרח לגשת אל הלוח ולקרוא.

הוכרז על ביטול כל המפלגות, הארגונים והתנועות. הותרה רק מפלגה אחת ויחידה: המפלגה הקומוניסטית. מאה וחמשים מיליוני האנשים ברוסיה נחלקו לשני חלקים לא שוים. החלק האחד הקטן ביחס, כשנים־שלשה מיליונים, היוה את המפלגה הקומוניסטית, והשאר קיבלו את השם „בלתי מפלגתיים". הסוביט היה כולו קומוניסטי והוא שלט בכל הלא־מפלגתיים שלטון בלתי מוגבל. דקרטים התחילו להופיע בכל יום ובכל שעה לעשרות. דקרט רדף דקרט. הם נשפכו כמו זרעונים משק נקוב, ביתר שאת מאשר בימי הצאר. השתלטו הבלשות והמלשינות, החיפושים והמאסרים. יחד עם זה התגברה הרדיפה אחרי הבצע, אחרי השוחד. התהלכה אז הלצה: „בכל רוסיה ישנה רק דלת אחת שאי אפשר לשחדה בכסף, זאת היא דלתו של טרוצקי".

המצב החברתי בכל רוסיה נעשה מתוח מאוד. התחילה בריחה מוגברת של החלק הריאקציוני והבורגני של האוכלוסיה. הרוסים ברחו לצרפת ולבלקנים, והיהודים לגרמניה ולאוסטריה. שום אזרח במדינה לא היה בטוח, שמפאת איזו הלשנה שהיא, לא יבואו לאסור אותו. להעמיד בן אדם לכותל ולירות בו היה אז מהדברים הקלים ביותר. זה היה המצב בכללו, אבל היהודים סבלו סבל מיוחד כיהודים. מבני העמים האחרים ברוסיה סבלו בעיקר הריאקציה והבורגנות. היהודים סבלו ללא הבדל מעמד, חוץ מן היהודים הקומוניסטים. לסבל המיוחד הזה גרמו „מהרסיך ומחריביך" מבפנים, יהודים שרצו להיות „קתולים יותר מהאפיפיור". ארגון מיוחד התארגן בשם „יבסקציה" (סניף יהודים קומוניסטים). הארגון הזה לקח על עצמו את התפקיד לרדוף את כל המפלגות והתנועות של היהודים, את ה„בונד", את „פועלי ציון", את התנועה הציונית, את השפה העברית, ובעיקר את הדת. הם סגרו בתי־כנסיות, בתי־מדרש, חדרים וישיבות, החרימו מהספריות את כל הספרים בעברית ואת כל ספרי הקודש במיוחד. שאיפתם היתה לעקור את הנשמה היהודית, מה שלא עשו קומוניסטים לא־יהודים לעמיהם הם. הקומוניסטים היהודים העמידו הכל על השפה הגרמנית המשובשת „אידיש". הם לא רק כינו את עצמם „בזבוז'ניקי" (אין אלוהים) „כופרים בעיקר", אלא כפרו גם בלאומיות היהודית, בעוד שיתר עמי רוסיה, כמו הרוסים עצמם, האוקראינים, הטטרים, הארמנים, לא רק שלא כפרו בלאומיותם, אלא להיפך, השתדלו תמיד להדגישה. והדבר הגיע לכך שכל עם ועם זכה בריפובליקה,

ורק היבסקים שלנו נשארו תלויים באויר. עובדה זו אילצתם אחרי כן להשיג את הסכמת הסוביט לכנות את ארץ הגזירה, את חלק „הטייגה" בקצה סיביר, על נהר אמור, מקום שלשם הגלו תמיד את הפושעים המסוכנים ביותר, את „בירוביג'ן", כריפובליקה יהודית. היבסקים חשבו בזה להרוג ביריה אחת שתי ארנבות: לרכוש מעין ריפובליקה ולהוריד מהלומה על התנועה הציונית העולמית, שרכשה את אהדתם של חמשים ושלש מדינות בעולם. אך לא הרגו אף ארנבת אחת. בכל פעילותם העלו חרס בידם. ולאחרונה, אחרי פעילות בלתי מוצלחת, ביטל הסוביט העליון את היבסקציה לגמרי.

מובן שבתנאים החדשים אי אפשר היה להמשיך בגלוי את הפעולות הציוניות. חלק מהצעירים חידשו את ימיהם כקדם. עברו שוב למחתרת, לא למחתרת רגילה, אלא ל„מחתרת שבמחתרת" והיו צפויים לסכנת נפשות ממש. בעיקר מפני אי הבטחון בחברים, שמכת הפרובוקציה התפשטה ביניהם, מי בעד בצע כסף, ומי מנימוקי האידיאל החדש, שחלק מבני הנוער נתפס לו.

אנחנו המבוגרים לא היינו מסוגלים עוד לרדת למחתרת. בכל זאת המשכנו לנהל תעמולה ציונית, אבל לא באסיפות ולא בישיבות, אלא דרך אגב, בבתי־כנסיות שלא נסגרו עדיין. לשם זה התחלנו, אני ואחרים כמוני, לבקר בבתי־הכנסת לא רק בחגים ובמועדים אלא גם בשבתות ואפילו בימות חול בין מנחה למעריב. כך החזקנו בחוט היחידי, המסוכן פחות, ובאמצעותו יכולנו לקבל ולמסור ידיעות ציוניות בדרכים בלתי ליגליות שונות.

פרק עשרים

תריסר חרשתנים מסתלקים מקופיס — ל„שלשה" שנשארו זכויות גדולות בין הפועלים — חיסול המועצה המקומית וועד הקהילה — „קופיס התעשיתית היתה כיהלום בנזר הפטך" — „ברוך שפטרני" מרכושי — המחבר מתמנה ע"י הסוביט מנהל משק הבריאות באזור — ייסוד „החלוץ בקופיס, קואופרטיב חקלאי ראשון" — הצלחה מלאה — הקואופרטיבים „מזרחי" ו„קדימה" והקואופרטיב „השחר" לנוצרים.

אנחנו עומדים בנובמבר 1917. השנה הזאת והחודש הזה זכורים היטב ורשומים בהיסטוריה של שני העמים, הרוסי והיהודי. מצד אחד שמחה וששון במחנה היהודי־הציוני: הממשלה האנגלית חתמה בשנים בחודש ופרסמה בערך באמצע החודש את „הצהרת בלפור". בה נאמר: „ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על הקמת „בית לאומי" לעם ישראל בארץ ישראל". הניסוח נראה לנו מעורפל מעט. מה פירושו של „בית לאומי"? טרמין משונה! מדוע לא נאמר פשוט „מדינה יהודית? נוסח זה נתן מקום לוויכוחים. הפרשנים „המובהקים" העמידו אז את הדגש על המלים „לעם ישראל" ועשו חשבון פשוט: עם ישראל, מונה כעת יותר משמה־עשר מיליון נפש. הערבים ויתר העמים בארץ־ישראל משני עברי הירדן, מספרם מגיע בסך הכל לשלשת רבעי מיליון. מה ערך יש למספר הקטן הזה נגד ששה־עשר המיליונים? מיד אחר גמר המלחמה נמלא את ארץ־ישראל „כמים לים מכסים", וממילא תהפך ארץ־ישראל ל„מדינה יהודית"! ואני מודה ומתודה, שגם אני הייתי בין הפרשנים התמימים האלה. גם אני תליתי את תקותי בעם ישראל...

אני זוכר שהרבה בלתי ציונים נהפכו בהשפעתי לציונים נלהבים. באותו הזמן נתקבלו ידיעות מהרבה מקומות ברוסיה ומחוצה לה, ש„ההצהרה" משכה אליה הרבה עסקנים, שהתנגדו לרעיון הציוני ולתנועה הציונית. מאלה נשארו בזכרוני ש. אנסקי ורוטנברג, ואפילו שמעון דובנוב, זכרונם לברכה.

בשבת אחרי פרסום ההצהרה, דיברתי אחרי קריאת התורה בבית־הכנסת בפני קהל רב. גמרתי את נאומי בברכת „שהחיינו" בשם ומלכות וכל הקהל ענה בהתלהבות „אמן"!!

ומהצד השני קדרו פני האנשים: הריבולוציה של השבעה בנובמבר, הקומו־

ניסטית, התחילה להשתולל: פני החיים הרגילים נשתנו, המסחר החפשי נאסר. החנויות נתרוקנו כמו במקל קסמים מכל הסחורות ואפילו מן החיוניות ביותר, כמו לחם, סוכר, מלח, תפוחי־אדמה, גריסים, נפט, גפרורים, טבק ועוד.

השלטון החדש הכריז סיסמה: „מי שאינו עובד, לא יאכל". והתחילה פרשה של הלאמות והחרמות. החרימו את הרכוש בערים, הלאימו את התעשיה, את האחוזות הגדולות והקטנות, החרימו את היבול בכפרים. כתוצאה מזאת איבד כסף הנייר את ערכו לגמרי. התחילה אינפלאציה משגעת, וספסרות בכל ושוק שחור על כל צעד ושעל. ובעקבות כל אלה מאסרים על מאסרים. אסרו בורגנים גדולים וקטנים, ספסרים, בעלי אחוזות, גם אכרים בכפרים על התנגדותם למסור לשלטון את יבולם, ואת כל אלה שהיו חשודים על התנגדות למשטר החדש. הפוסק היחידי בכל הענינים האלה היה „הסוביט" המקומי, ששינה את שמו ל„רב־סוביט", היינו „רבולוציוני־סוביט". במקום בית משפט רגיל נוסד „רב־טריבונל" ואנשים הוצאו להורג לעשרות ולמאות.

כאשר התחילו להגיע הידיעות המחרידות הראשונות על ההחרמות ועל ההלאמות ועל המאסרים של בעלי הרכוש, שהיו מוחזקים „כבורגנים", וסתם בורגני (בורג'וי בפי העם) מוחזק למתנגד למשטר הבולשביסטי, הועמדה השאלה בפנינו, בעלי בתי החרושת, מה עלינו לעשות? החלטנו להתאסף בביתי ולדון בדבר. האסיפה הזאת זכורה לי היטב. בכל פנים ניכר היה הפחד מפני הבאות. העצבים של כולם היו מתוחים. גם נשים באו לאסיפה. בזמן הדיונים התעלפה אשה אחת ואת השניה תקפה יללה היסטרית. האסיפה היתה חשאית, ואילו נודע במקרה דבר האסיפה בחוץ, היו אוסרים את כולנו בלי אומר ודברים, וסופנו היה ודאי מר ונמהר... בקושי רב עלה בידינו להרגיע את הנשים ולהרחיקן מהאסיפה.

ישבנו שעות מספר ולכלל החלטה לא באנו. הדיון היה מסביב לשאלה, אם לעזוב את המקום, ואיך ובאיזה אופן לעזוב, ולאן לפנות לעזרה?? היו גם כאלה שהשלו את נפשם, שהזעם יעבור במהרה, כמו שעבר זעמו של קרנסקי... ושהעמים הנאורים, התרבותיים לא יתנו לרעיון „הנפסד", לפי דעת הנאספים, להתפשט בעולם... כל אלה היו סברות והשערות לעתיד הקרוב, או הרחוק, אבל לא תשובה לשאלת היום ומחר...

במשך זמן קצר עזבו את קופיס שנים־עשר מחמשה־עשר בעלי בתי־החרושת היהודים. בין העוזבים היה ידידי וחברי הטוב לעבודה הציונית, אברהם־משה ב"ר יצחק שפירא ז"ל. רק שלשה חרשתנים נשארו במקום. אחד זקן מכובד וציוני ותיק, ר' אליהו אלפרוביץ ז"ל, ואחד צעיר, ושמו מנדל ברלין, ואנכי.

מדוע ברחו הם ומדוע נשארנו אנחנו? הסיבה העיקרית היתה נעוצה ביחסם של הבעלים לפועלים עוד לפני המהפכה. „התריסר" הרגישו, שכלפי הפועלים אין מצפונם נקי ביותר. הם לא חששו כל כך להלאמת רכושם, אלא פחדו מפני נקמת הפועלים, שבודאי ינצלו את ההזדמנות לגבות את חובם. אנחנו „השלישיה" לא פחדנו מזאת. היינו בטוחים שהפועלים, לא בלבד שלא יעשו לנו כל רע, אלא שבזמן הצורך עוד יעמדו לצידנו. לפשר בטחוננו זה אני מרשה לעצמי להביא אי־אלה פרטים.

משגברה התסיסה משנת 1905 ואילך בין הפועלים והם החלו לשבות מעבודתם בתעשיה ובחקלאות באחוזות הגדולות, הגיע גל השביתות כמובן גם אלינו. הפועלים דרשו מאתנו העלאת שכרם, שיפור תנאי עבודה, יום עבודה של שמונה שעות ועוד. הדרישות היו תמיד כלליות, בשם כל חמשת אלפי הפועלים, והוגשו באמצעות נציגיהם לכל חמשה־עשר המעבידים בזמן אחד, כי השכר ותנאי העבודה היו אחידים בכל בתי החרושת. אנחנו, המעבידים, היינו מתכנסים לדיון בדרישות. למרות שבין הדרישות היו גם דרישות צודקות בכל זאת היינו אנחנו, „השלשה", מוכרחים להלחם בשאר המעבידים על מילוי הדרישות הצודקות. עובדה זו היתה ידועה לפועלים, והם ידעו, שאם נתמלאו דרישותיהם בשלמותן או בחלקן, הן נתמלאו בהשפעת „השלשה".

עוד עובדה: לפי תקנות הממשלה, היתה נתונה הרשות לבעלי התעשיה להטיל על פועלים עונש כספי עד סכום מסוים אם עברו עבירות מסוימות, בלי לקבל לכך רשיון מיוחד מהמפקח על התעשיה. לשם זה היה פנקס מיוחד, קשור בפתיל שעבר דרך כל דפיו וכל דף היה חתום בחותמת. בפנקס היו רשומים את העבירות ואת סכומי העונשין. המפקח על התעשיה היה מבקר את הפנקס רק כאשר קיבל תלונות מהפועלים. והנה, אצלנו, השלשה, היו הפנקסים האלה נקיים מכל הרשמות. במשך כל הזמן שניהלתי את בית החרושת, בערך שבע־עשרה שנה, לא נענש על ידי אפילו אחד הפועלים. לעומת זה, ל„תריסר" היו תמיד עסקים עם הפועלים. הם היו מטילים עונשים. הפועלים היו מתלוננים בפני המפקח על התעשיה, ולעתים קרובות היה בא לקופיס לשם בירור הענינים האלה. הפועלים הרגישו את הבדלי היחס ולא פעם הדגישו זאת.

לעתים קרובות היו חברינו המעבידים מביעים את אי שביעת רצונם מהתנהגותנו כלפי הפועלים. הם האשימו אותנו שאנחנו מקלקלים את השורה... את הטענה הזאת שמעתי גם מפי המפקח הממשלתי. גם דעתו היתה כדעת הרוב. הוא היה אומר, שלפי הקו הפוליטי ברוסיה יש לנהוג ביד חזקה עם הפועלים, ויש שאיים עלינו שיהא מוכרח להודיע על הענין

לשר הפלך, לגוברנטור. אני לא השגחתי בדברי איומיו והמשכתי ללכת בדרכי, לפי מצפוני.

עוד עובדה מענינת: בשנת 1912 הכריזו הפועלים שביתה, שנמשכה יותר מחדשיים, ולא יכולנו לבוא לידי הסכם. לבסוף הודיע הגוברנטור שהוא, בכבודו ובעצמו, יבוא לקופיס לפשר את הסכסוך, וביקש משני הצדדים היריבים שיבחרו בארבעה נציגים מכל צד. תיוצר מעין בוררות, ואם לא נבוא לעמק השוה, הוא, הגוברנטור, יהיה המכריע. ואיך השתוממו "התריסר" עם הגוברנטור ביחד, כאשר בין ארבעת הנציגים מצד הפועלים הופיעו שני "פועלים", אלפרוביץ ואני...

אני זוכר שבנאום הפתיחה אמר הגוברנטור: "קופיס עם התעשיה שלה, המרכזת כחמשת אלפים פועלים, נחשבת בעיני כיהלום בנזר הפלך. תמיד התענינתי בעניני התעשיה החשובה הזאת. מתזכירי המפקח על התעשיה בפלך מוהילוב ידוע לי שבין בעלי התעשיה בקופיס ישנם גם "ליברלים", אני שמח להכיר אותם עכשו, אבל להפתעה נעימה כזאת, שפועלים יתנו אימון מלא במעבידים, לא קויתי. עכשיו אני בטוח שנבוא לידי הסכם על נקלה".

מסרתי פה רק עובדות ויכולתי להרבות בהן. לא בי האשם שהעובדות נראות כהתפארות זולה. עובדות אלה, וכיוצא באלה גרמו לכך שאנחנו, השלשה, לא עזבנו את המקום אחרי המהפכה הבולשביסטית, למרות שבני משפחותינו וידידינו השתדלו להשפיע עלינו שלא נסמוך על נסים, וביחוד על מצפונם של פועלים. אנחנו השלשה לא התחרטנו על כך במשך כל זמן שהותנו ברוסיה הסוביטית.

בימים הראשונים אחרי המהפכה התארגן סוביט חדש. החברים הקודמים קיבלו פיטורין, ובמקומם נכנסו חיילים וציביליים אחדים שהיו ידועים כקומוניסטים מובהקים, וביניהם היו כמובן גם החברים יוסף בן המלמד וסוסקין, הידועים לנו כבר מהפרק הקודם. האנליזה של מי הים בכללם מלמדת על טיפה וטיפה. הרכב הסוביט בקופיס היה דומה להרכבו של הסוביט העליון בלנינגרד. שם היה רוב יהודי, גם אצלנו ככה: בין עשרת החברים של הסוביט היו ששה יהודים.

ראשית פעולתו של הסוביט החדש היתה תעמולה קומוניסטית. ביום, אם מזג האויר הרשה, היו עורכים אסיפות פומביות תחת כיפת השמים, ומדי ערב בערב היו מתאספים באולמים ציבוריים, או בבתי־החרושת, שהעבודה נפסקה בהם מזמן המהפכה. אחרי הנאומים וההרצאות היו מציעים להרשם למפלגה הקומוניסטית. בהתחלה היו התוצאות זעומות מאוד. אלה שלא היו פועלים, לא הזדרזו כמובן לעבור אל המפלגה הקומוניסטית, אולם גם הפועלים לא

מיהרו להרשם למפלגה השלטת. הם חיכו להוראות מהמרכז במחתרות שהתנגדו למשטר החדש והמשיכו לפעול, כמו בזמן הצאר.

בראש הסוביט המקומי עמד על פי התמנות מגבוה חייל רוסי פשוט בשם קורבליוב. שמעתי אותו כמה פעמים נואם באסיפות. נאומיו לא הצטיינו בעמקות המחשבה. בזמן קצר הספקתי לשמוע מאה פעמים ואחת מפיו של קורבליוב ומפי אחרים שהעיקר הוא „השלטון של הפרוליטריון", שהבורגנים יעקרו מהשורש, שלא ישאר מהם שריד ופליט. אותו הגורל ניבא גם לחלק הפרוליטארי שהתנגד למשטר הבולשביסטי הריבולוציונרי וכונה „מנשביקים". באסיפות אסור היה להתווכח. וויכוח היה מתפרש כהתנגדות, וסכנת מאסר כרוכה בו. רק סוג וויכוח אחד היה מותר, והוא למלא אחרי דברי הנואם בתוספת אש וגפרית על ראשי הבורגנים.

פגישתי הראשונה עם ראש הסוביט קורבליוב היתה בנשף ריקודים, שהיו עורכים לפעמים לקהל. במקרה ישבנו אל שולחן אחד ונכנסנו בשיחה. מהשיחה נתברר לי האופי של בר־נש זה. לדוגמה אני מביא בזה קטע משיחתנו: הוא הביע את דעתו שהמשטר החדש לא יחוס ויוציא להורג כל אדם שיפשע פשע ואפילו קל שבקלים, וכך לפי דעתו יבערו את הפשעים מקרב הארץ. הרהבתי עוז בנפשי והבעתי את דעתי שהתנהגות זו תעביר מן הארץ רק את הפשעים הקלים והחמורים ישארו, כי בין כך ובין כך יחשוב הפושע שיהרג, אם כן למה לו לסכן את עצמו בפשע קל? על זה קיבלתי תשובה קצרה ואופינית: זאת היא אידיאולוגיה בורגנית... תשובה זו תירצה את כל הקושיות.

במשך חודש או חדשיים אחרי המהפכה, התנהלו עוד המוסדות הציבוריים כמקודם, כמו במשטרו של קרנסקי. המועצה המקומית המשיכה בעבודתה באין מפריע. קיבלנו לפעמים פקודות מהסוביט המקומי, אבל הן היו קלות ערך ובלי קושי מילאנו אותן. חשבנו שכך יהיה תמיד, אבל טעינו. לישיבה אחת של המועצה, שדנה אז בשאלת הספקת המזון, שכבר הורגש מחסור בו, הופיע פתאום ראש הסוביט, החייל קורבליוב, ועוד שנים מחברי הסוביט וביקשו רשות להיות נוכחים בישיבה. קיבלנו אותם כמובן כאורחים חשובים והגונים, ונתנו להם מקום על יד השולחן. כיון שהיושב ראש של המועצה עזב אחרי המהפכה את קופיס, ואני כסגנו ניהלתי את הישיבה, פנה אלי קורבליוב בהצעה להפסיק את הדיונים ולתת לו את האפשרות להציג למועצה שאלה חשובה שאינה סובלת דיחוי. ניסיתי להציע לו שיחכה קצת עד שנגמור את הדיון בשאלה שדנו בה, אבל קורבליוב התנגד להצעתי ודרש את זכות הדיבור תיכף ומיד. הרגשתי מיד שקיצה של המועצה ממשמש ובא, נכנעתי והפסקתי את הדיון. אז עמד קורבליוב על רגליו ואמר: אני מציג לפניכם שאלה,

ועליכם לתת הערב תשובה ברורה. השאלה היא: מה, לפי דעתכם, חשוב יותר, שלטונה של המועצה המקומית, או שלטונו של הסוביט המקומי? ודרש הצבעה גלויה ומיד. אחדים מחברי המועצה התנגדו להצבעה גלויה, ודרשו הצבעה חשאית בפתקאות. העמדתי להצבעה את השאלה בדבר אופן ההצבעה ונתקבל רוב בעד הצבעה חשאית. אז העמדתי להצבעה את שאלת קורבליוב ויצא, שמתשעה עשר חברי המועצה שנכחו בישיבה, הצביעו אחד עשר בעד שלטון המועצה, שבעה בעד שלטון הסוביט, ופתקה אחת היתה ריקה.

אומץ הרוח של הרוב היתה בשבילי הפתעה נעימה, אבל עוד יותר הופתע קורבליוב. הכרת פניו ענתה בו שהוא נרגז מאד, פניו נעשו „אדומים כסלק". הוא דפק באגרופו בחזקה על השולחן ובקול רם ומצווה הכריז: „אני מפסיק את הישיבה ומפזר את המועצה, ואסור לחברי המועצה לעזוב את העיר עד פקודה חדשה, ולעת עתה תעשה בקורת על פעולותיה של המועצה מזמן קיומה"... אם כן חסל סדר המועצה החפשית הקרנסקאית!

כעבור שבועיים קיבלו חברי המועצה הודעה מהסוביט, שהבקורת לא גילתה פשעים וחטאים בהנהלת המועצה; על כן נחשבים חברי המועצה לשעבר כאזרחים חפשים, והאיסור שהוטל עליהם בטל.

אותו הכורת עבר גם על ועד הקהילה היהודית. יום אחד, בזמן ישיבת הועד, נמסרה לנו פקודה מהסוביט שעל הועד להתפזר, כי במשטר בולש־ביסטי אין ליהודים עניינים פוליטיים, כלכליים וחברותיים מיוחדים. המשטר הסוביטי דואג לכל באופן שווה, בלי הבדל גזע ולאום. ומה שנוגע לדת, אין המשטר הקומוניסטי מכיר בשום דת, לא ישתתף בתקציבים למטרות דתיות ולא יסבול הטלת מסים מיוחדים לשם כך. בכאב לב נפרדנו איש מרעהו באיחולים לזמנים טובים יותר בארץ־ישראל...

אותו הגורל נחלו גם יתר המוסדות הציבוריים היהודיים (לנוצרים לא היו שום מוסדות ציבוריים). כגון הועד לעזרה סוציאלית, שני הבנקים הקואו־פרטיביים היהודיים, האחד היה כללי והשני היה של בעלי מלאכה מטעם „אורט" — וכן מוסדות אחרים.

כל העבודה הציבורית נשתתקה, וגם בבתי־החרושת נפסקה העבודה. נשארנו איפוא באפס מעשה. האנשים התהלכו קדורנית והיו שדאגת הלחם הציקה להם. והמחסור בחמרי המזון הלך וגבר. השוק נתבטל. ההמון התחיל לרעוב, וכתוצאה מכך התפשטו בכל רחבי רוסיה מחלות מידבקות שונות, כמו דיזנטריה וטיפוס הבטן ועל כולם טיפוס הבהרות.

המצב הרופף של אפס מעשה לא נמשך זמן רב. בכל מיני דרכים, חוקיים ובלתי חוקיים, התחיל הציבור להסתגל לתוהו ובוהו, ששרר בזמן ההוא בכל רוסיה הסוביטית. אני אגביל את תיאורי בגבולות קופיס ובסביבותיה. ביתר

דיוק: בחלק מפלך מוהילוב וחלק מפלך מינסק. שם פעלתי מזמן המהפכה הקומוניסטית במשך שלש וחצי שנה בערך. מהפרט הזה אפשר ללמוד על הכלל כולו, בעיקר מה שנוגע ל„תחום המושב" של היהודים.

ההסתגלות למצב הבלתי נורמלי היתה באופנים שונים. חלק הגון מהפועלים בבתי־החרושת בקופיס, ארבעים אחוז, היו כפריים. אלה נשארו בכפרים, שבהם היה המצב הכלכלי יציב יותר מאשר בעיר. חלק מהפועלים הנוצרים המקומיים פנו גם הם לחקלאות בסביבת העיר, שהיו לה שטחי קרקע גדולים, ומהם היו בלתי מעובדים. הצעירים, נוצרים ויהודים, היו מוכרחים להתגייס לצבא למלחמה נגד גרמניה, עד שנעשה השלום בבריסק דליטה, ואחר־כך למלחמות אזרחיות נגד קולצ'ק, דניקין, יודיניץ, וורנגל ופטלורה. הצעירים הרוסים שהתנגדו למשטר הקומוניסטי, עברו לכנופיות (בנדות) או כפי שקראו לעצמם „פרטיזאנים", שהתבצרו בעיקר ביערות ומשם ניהלו „מלחמת גרילה" נגד הבולשביקים, וכדי לקיים את עצמם שדדו, דרך אגב, את עוברי הדרכים. והשאר, יהודים בעיקר, הסתגלו למצב בדרכים אחרות. המשטר החדש היה מוכרח ליסד הרבה מוסדות חברתיים, כגון קואופרטיבים, ולארגן מחדש את המוסדות הקיימים כגון הדאר, המשטרה, בתי־הדין, מוסדות החינוך והבריאות ועוד. לכל המוסדות האלה היו נחוצים פקידים ופועלים, ואחינו בני ישראל מסוגלים כידוע לתפקידים אלו יותר מן האחרים. וכך הסתדרו בקופיס במוסדות השונים מאות אנשים ונשים. ואחרים הלכו בדרכים הבלתי חוקיות ועסקו בספקולציה ובספסרות. מפני המחסור במצרכים התהווה „שוק שחור", ובמחירים מוגדלים פי כמה אפשר היה להשיג את הכל. אמנם עסק זה היה כרוך בסכנת נפשות ורבים שילמו בחייהם. אבל לרווחים האסטרונומיים היה כוח מושך, ואנשים למאות ולאלפים, צעירים וזקנים, גברים ונשים, יהודים וגוצרים, לא שמו לב לסכנות, שארבו להם, והתמסרו לספקולציה.

הדניפר שימש אז גבול בין הבולשביקים לבין צבאות הגרמנים, ואם היה קיים גבול, היתה גם הברחה. בגניבה העבירו כל מיני סחורות, מהכא להתם ומהתם להכא.

גם אני עסקתי אז בהעברת „סחורה" בגניבה אל מעבר לגבול, אבל את הסחורה שלי אי אפשר היה למשש בידים. סחורתי היתה... תעמולה ציונית. אצלנו, מעבר לדניפר מזרחה, נשתתקה העבודה הציונית לגמרי, אבל מעבר לדניפר מערבה, בשטח הכיבוש הגרמני, התנועה הציונית לא נפסקה, להיפך, הפעולה הציונית גברה שם. כדי לרכוש את אהדת היהודים, פרסמה גם הממשלה הגרמנית מעין כרוז לעם היהודי, שהיא מקבלת בברכה את הצהרת הממשלה התורכית שתמסור את ארץ־ישראל ליהודים, ותתן להם שם שלטון אוטונומי. היו יהודים שבתומתם האמינו לגרמנים, אפילו היו שהעדיפו את

הגרמנים על האנגלים. בין כך ובין כך מצאתי לנחוץ למלא את דרישותיהן של הרבה נקודות, גדולות וקטנות, לבקר אצלן לשם תעמולה ציונית. הגעתי עד ז'לובין בפלך מוהילוב ועד בוריסוב ובוברויסק בפלך מינסק.

עבודתי לא היתה קלה. בכל מקום נתקלתי בצד חזק שכנגד. הבולשביזם פשה כבר בכל המקומות. לא נרתעתי והמשכתי את דרכי, ואפשר להגיד שגם ראיתי ברכה בעבודתי. פעולתי זו נמשכה עד שהתפשט המשטר הקומוניסטי הלאה עד לאוקראינה, ואז הייתי מוכרח להפסיק גם שם את עבודתי הציונית.

רכושם של בעלי בתי־החרושת, שעזבו אחרי המהפכה את המקום, הוחרם ע"י הסוביט בימים הראשונים להווסדו. את רכושם של „השלשה" לא מיהרו להחרים. מלבד בית החרושת היתה לי טחנת קמח, שהמשיכה לעבוד בשביל צרכי הסוביט, ואני המשכתי לקבל בדייקנות את התשלומים בעד עבודת הטחנה. המצב הזה נמשך כשלשה חדשים ולבסוף, על פי פקודה מגבוה, הגיע גם התור שלי ויתר השנים. באחד הימים קיבלתי מהסוביט הודעה קצרה ובה כתוב שכל הנכסים דלא ניידי עוברים מרשותי „לרשות העם". אני שמחתי שסוף סוף נפטרתי מעול השמירה והאחריות על רכוש שאינו שלי. נשארתי, איפוא, מחוסר עבודה פרטית וציונית.

בינתים עזבה משפחתי את המקום ועברה לקיוב להיות שם עם יתר בני המשפחה, ואני נשארתי לסדר אי־אלו ענינים. חשבתי למכור את המטלטלין ולעבור גם כן לקיוב אל משפחתי. דרך אגב: רווחו שמועות שמאוקראינה ישנה אפשרות לעלות לארץ־ישראל; סיפרו אפילו שיהודים כבר נוסעים לארץ־ישראל ישר דרך אודיסה, או דרך רומניה, אחרי שחוצים בגניבה את הדניסטר.

בעוד אני מתכונן להוציא לפועל את מחשבתי לעזוב את המקום, אני מקבל מהסוביט המקומי הזמנה להופיע במשרדו במועד מסוים. מחשבות רבות התחילו לנקר במוחי בקשר עם ההזמנה. קודם כל שאלתי את יתר השנים מ„השלשה" אם גם הם קיבלו הזמנה מהסוביט? תשובתם היתה שלילית. אם כן למה מזמינים אותי? התחלתי לקשור את ההזמנה עם עבודתי הציונית. בודאי, חשבתי, נודע להם שגם אחרי המהפכה ניהלתי תעמולה ציונית מעבר לדניפר מערבה. בודאי יאסרו אותי, ימסרו אותי למשפט ה„טריבונל", או יחרצו את גורלי, כמו שהיה נהוג אז, בלי משפט... אם כן אולי לא להופיע ולעשות „ויברח"? לעזוב בלילה בחשאי את המקום? לא! לעזוב באופן כזה את המערכה — זה לא יתכן! יהיה מה שיהיה, מחר אופיע בפני הסוביט.

בשעה הקבועה אני נכנס למשרד הסוביט. באותו זמן היתה ישיבת הועד הפועל. הזמינו אותי לשבת על יד השולחן. אחרי שגמרו לדון במה שדנו, פנה

אלי, לתמהוני הגדול, החייל קורבליוב, בדברים שלא פיללתי לשמוע ממנו: במשך כל זמן הימצאו במקום, הוא שמע עלי מהפועלים רק המלצות טובות; אמנם ידוע לו שאינני בולשביק, ואפילו לא סוציאליסט, אבל הוא מחשיב אותי כאיש „ליברלי". העובדה שאחרי המהפכה לא עזבתי את המקום, כמו שעשו הרבה מבעלי התעשיה המקומית, נותנת ערובה, שאני אינני נמנה עם המתנגדים למשטר החדש. על כן ברצונו של הסוביט למסור לי איזה תפקיד אחראי, והוא מקוה שאמלא אותו בכל הרצינות לטובת העם והפרוליטריט. האם אסכים לקבל משרה בסוביט?

תשובתי היתה קצרה, ברורה ואמיתית: מכיוון שנשארתי ללא עבודה, היה במחשבתי לעזוב את המקום ולעבור למקום הימצאה של משפחתי, ולהסתדר שם בעבודה. אולם אם אני דרוש פה במקום, אני מוכן להשאר ולקבל עלי תפקיד מתאים בשבילי. לזאת הוספתי: בודאי ידוע לסוביט, שאני ציוני ותיק ושואף לעלות סוף סוף לארץ־ישראל. עוד לפני המלחמה החלטתי שבשנת 1916 אגשים את שאיפתי, אבל המלחמה הפריעה בעדי להגיע למטרתי. עכשו אני מכריז ומודיע מראש, שבאפשרות הראשונה אשתדל להוציא לפועל את החלטתי, ואני מבקש שלא יחשבו לי את זה לחטא, כאשר יבוא הזמן המתאים. קורבליוב ענה, שידוע לו שאני ציוני, שבמשך שנים עמדתי בראש אגודה ציונית בקופיס, אבל זה לא מפריע לנצל את ידיעותי ונסיוני לטובת העם.

הוא הציע לי אחת משלש משרות: א) שאקבל עלי את הנהלת המשק העירוני כיוון שהייתי פעיל במועצה המקומית. ב) שאפקח על עשר טחנות הקמח בקופיס ובסביבתה ושאהיה אחראי לטיב הקמח וכמותו, כיוון שהייתי במשך כמה שנים בעל טחנת קמח. ג) הנהלת המשק של כל מוסדות הרפואה בקופיס ובסביבה והפיקוח עליהם, הואיל ואני רופא שינים ויש לי ידיעת־מה במדיצינה. אוכל לבחור בעוזרים לפי ראות עיני ובמספר שאמצא לנחוץ. חוץ ממשכורת אקבל כלכלה לפי מספר נפשות ביתי, ושני חדרים בביתי המוחרם. במשך שבוע ימים עלי להודיע באיזו משרה אני בוחר.

משלש המשרות בחרתי במשרה המדיצינית. תחת פיקוחי היו שלשה בתי־חולים, אחד כללי ושנים למחלות מידבקות, טיפוס הבהרות ודיזנטריה, חמש־עשרה מרפאות כפריות, בית מרגוע (סנטוריום שאני סידרתיו), חמשה בתי מרקחת וחמש מרפאות לשינים. הסוביט סידר בשבילי משרד מיוחד עם חבר עוזרים, כולם יהודים. במשרה הזאת עבדתי כשנתים בערך, עד שמוכרה הייתי, כפי שאספר בפרקים הבאים, לעזוב בשנת 1921 את קופיס.

בזמן שאני עומד בו, היינו התחלת 1918, התלבטו בכל רוסיה בפרובלימה חמורה מאד: איך ומאין להשיג מזון בשביל האוכלוסיה העירונית? הגורמים לחוסר מזון בערים היו רבים. אזכיר רק אחדים. השלטון הסוביטי אסר את

המסחר הפרטי בכלל ובמצרכי מזון בפרט. השלטון קיבל על עצמו להאכיל ולהלביש את כל האוכלוסיה העובדת בעיר ובכפר. לשם זה הוכרז על החרמת עודף היבול בכפרים וכן התוצרת החרושתית בכל הארץ. השלטון חשב לרכז כך את כל התוצרת הכפרית והעירונית בידיו, ואחר־כך לחלק את המצרכים בין התושבים. להלכה היה זה רעיון נשגב ונהדר. הובטח לכל אדם המסוגל לעבודה ועובד, שיקבל תמורת עבודתו דירה, לחם לאכול, בגד ללבוש, ריפוי, שעשועים ויתר המצרכים לו ולכל התלויים בו, וחינוך לילדיו. (בזמן ההוא היה בדעת השלטון לבטל לגמרי את הכסף. עשו נסיון שלא הצליח: ביטלו את התשלום בבולים בעד משלוח מכתבים בכל רחבי רוסיה). כדי להגשים את הרעיון לשלם בעד עבודה במצרכים, פורסמו מאות דקרטים (פקודות), לאכרים שיעבדו את אדמתם, לפועלים בתעשיה שימשיכו לעבוד בבתי־החרושת, למנהלים, לפקידים, למהנדסים, לאגרונומים, לפרופיסורים, לרופאים, למורים וכו', שהם כולם מגויסים להמשכת עבודתם בכל המוסדות.

לחלוקת המצרכים באופן שווה לכל, יסדו קואופרטיבים בערים ובכפרים, שבהם עבדו מאות פקידים גבוהים ונמוכים. המוצרים שלא יוצרו ברוסיה עד עכשו, כמו מכונות, מנועים לחקלאות ולתעשיה, הובטח שהשלטון ידאג לרכשם במקומות ייצורם, וימסרם חינם, בלי כסף, למפעלים הזקוקים להם. כל המנגנון הכבד הזה היה צריך להתנהל בפיקוח הסוביטים המרובים, בעיר ובכפר. על הנייר היה זה קל מאוד להגשים, ואפילו רבים מקטני האמונה חשבו שבזמן קצר תיהפך רוסיה לגן־עדן תחתון...

מה היה למעשה? לדקרטים, לאיומים ולעונשים החמורים, לא שם אף אחד לב. האכרים עיבדו את אדמתם במידה שהספיקו לתצרכתם. אם היה להם עודף, החביאוהו בשביל השוק השחור. הפועלים בתעשיה התעצלו בעבודתם, פריון העבודה ירד עד למינימום. כל אחד בטח בחברו, בחשבו שבין אם יעבוד ובין אם יתעצל, יקבל את חלקו במצרכים. למה איפוא להתאמץ?

התוצאה היתה, שלא היה לא לחם לאכול ולא בגד ללבוש. כל זה עבר לשוק השחור. היתה אינפלציה איומה, הכסף איבד את כל ערכו. התפתחה ספקולציה נוראה. האוכלוסיה העירונית רעבה, והרעב גרם לכל מיני מחלות ופגעים רעים שהתרבו באופן מבהיל. אנשים (גם אני בתוכם) תפרו להם מלבושים משקים, במקום נעלי עור נעלו נעלי עץ. גם השקים, גם העץ השיגו רק בשוק השחור בכסף תועפות. אנשים התהלכו קדורנית. התרבו הגנבות והשוד. הרבה עברו לכנופיות. בקיצור: במקום גן העדן המקווה, הפכה רוסיה הבולשביסטית לגיהנום התחתון... הייתי עד ראיה לכל זה במשך ארבע שנים בערך.

השאלה מה נאכל ואיך להתקיים, עמדה בפני כל אחד ואחד. מצבם הכלכלי של היהודים היה חמור ביותר. אפילו של אלה שהיו עסוקים אצל השלטון,

מכיוון שלא היתה לו האפשרות למלא את חסרונה של האוכלוסיה העירונית.

אחרי שהתעמקתי במצב החמור הקיים, באתי לכלל דעה, שכדי להחלץ ממנו יש להתאחד לשם עזרה הדדית, ומכיון שעיקר העיקרים הוא המזון, יש ליצר את המזון בכוחות עצמיים. הלא מזון מקבלים מהאדמה? למה לא ננסה לעבד חלקת אדמה ולהוציא ממנה מזון?

באחד הערבים הזמנתי לבית חברנו הד"ר פולק, שדירתו לא הוחרמה, אחדים מחברינו הותיקים והצעתי להם ליסד אגודה, שמטרתה תהיה לעבד אדמה, כדי ל„הוציא לחם מן הארץ". הצעתי נתקבלה. באותו ערב בחרנו בועדה של שלשה חברים, ד"ר פולק, אליעזר שבתין ואני, לשם עיבוד הצעה לישיבה השניה. הועדה עבדה במרץ, ובמשך ימים אחדים עיבדה תקנון, שהכיל את הסעיפים דלהלן: א) להתחיל את הנסיון הראשון על שטח לא גדול (על ששה דונם בערך). ב) לעשות על השטח הזה גן ירקות. ג) באגודה ישתתפו בהתחלה עשר משפחות. ד) כל משפחה תתן עובד(ת) על כל שלשה אנשים מבני המשפחה. ה) התשלום בעד העבודה יהיה לא בכסף, אלא אך ורק ביבול. ו) היבול יתחלק לפי מספר בני המשפחות וגם לפי מספר ימי עבודה. ז) הזבל מהרפתות והאורוות (לכל משפחה היו פרות או סוסים) מחויבים חברי האגודה למסור לאגודה בלי תשלום מיוחד. ח) ייבחר ועד של חמשה חברים שירכז ויארגן את העבודה. ט) שלשה חברים על פי תור ישמרו בלילות בגן ונשק בידם. י) שם האגודה „החלוץ בקופיס, קואופרטיב חקלאי ראשון". יש לציין שעל דבר הארגון „החלוץ" שנוסד ברוסיה בשנת 1917, עדיין לא ידעתי מאומה.

לקחתי עלי את התפקיד להשיג מהסוביט את הרשיון ליסוד האגודה, ואת הנשק הדרוש לשמירה, וממחלקת החקלאות את האדמה הדרושה.

קודם כל פניתי למחלקת החקלאות. המנהל וחבר עזריו היו כולם „גויים" (חקלאים יהודים לא היו במקומותינו). הם קיבלו את תכניתי ברצון רב, והבטיחו לבוא לעזרתנו בכל יכולתם, הן ביחס להשגת הזרעים והן ביחס לכלי העבודה. בכלל שמחו שבמחלקתם יופיעו בפעם הראשונה חקלאים יהודים. הם רק ביקשו ממני שאסביר להם מה פירושה של המלה „החלוץ". אני הסברתי להם, שבאידיש (עברית כבר היתה „טרף־פסול") פירושה „פיונר". זה נתקבל על דעתם, ותיכף הקציבו לאגודה חלקת אדמה מן העידית במרכזה של העיר. מהסוביט המקומי קיבלתי בנקל את הרשיון ואת הנשק, שלשה רובים וכדורים, וגם איחולים להצלחת המפעל.

במשך זמן קצר קיבלנו את הכל, את האדמה, את הזרעים, את כלי העבודה, ואפילו חותמת עגולה עם כתובת ברוסית.

ובכן בהתחלת אפריל 1918 הפכנו מאנשי מסחר ותעשיה, מרופאים, בעלי מלאכה ומלמדים, לחלוצים בחקלאות ולשומרים.

מייסדי האגודה החקלאית היו חמשה חברי הועד של האגודה הציונית שהתקיימה עד המהפכה הקומוניסטית. היה צריך לבחור בחמש משפחות נוספות. גיליתי את הסוד שהיה כמוס אתי בזמן שהתחלתי לחשוב על דבר ייסוד אגודה חקלאית, שנוסף למטרה לייצר בכוחות עצמיים מזון, החסר לנו בזמן הזה (ומטרה זו אינה בודאי אלא לזמן קצר, שהרי במשך הזמן ישתנה המצב לטובה), יש לי המטרה, שבשבילי ובשביל כל ציוני היא צריכה להיות עיקרית, להכשיר בשביל ארץ ישראל צעירים וצעירות לעבודה גופנית בכלל, ולעבודה חקלאית בפרט. משום כך אמרתי שבבחירת חמש המשפחות יש לקחת בחשבון את מידת ציונותם של ראשי המשפחות, או של הצעירים והצעירות במשפחות, וקודם כל יש לבכר את אלה שהיו חברים טובים באגודה הציונית, בהתחשב עם כשרונם לעבודה בכלל ונטיתם לעבודה חקלאית בפרט, ובעיקר אם בדעתם לעלות לארץ ישראל.

כל הדרישות האלה שהצגנו לנו — הושגו. הצלחנו בבחירת העובדים והעובדות. כולם התמסרו בהתלהבות לעבודה ולשמירה. כל אחד היה מעונין בהצלחת המפעל, שהיה בלתי־שכיח אצל יהודים. המשמעת היתה למופת. בין המשפחות היתה אחת שבזמן הצאר גורשה מכפר שבו עסקה בחקלאות. לראש המשפחה הזאת מסרו את ההדרכה. הצלחנו גם בזה, ששמונה משפחות מהעשר עלו בהמשך הזמן לארץ ישראל. אני נבחרתי כמייצגו של המפעל כלפי פנים וכלפי חוץ.

בהתחלת אפריל, אחרי הפשרת השלגים, התחילה עבודתנו בסידור משתלה לירקות, כגון כרוב, כרובית, כרוב אדום, לפת הכרוב, סלק אדום למטבח, סלק לבן למספוא ולסוכר, בשביל ריבות. המשתלה הצליחה מאוד.

זבל אורגני מהרפתות והאורוות היה לנו די והותר. לפי עצת המדריך ערמנו ערימה גדולה וגבוהה, נתנו לזבל להתחמם ולהרקב היטב, פיזרנו אותו על פני כל השטח וכיסינו אותו בחרישה. סידרנו ערוגות ארוכות, ובחודש מאי התחלנו לזרוע את הירקות הגדלים בזריעה במקום, כמו צנון, צנונית, בצל, שום, מלפפונים, שעועית, אפונה ועוד.

הצעירות עסקו במרץ בעישוב ועידור ובמשך כל הקיץ והסתיו היה הגן נקי מעשבי בר ועדור למופת. הפרי הראשון, שהגן נתן לנו, היה הצנונית. אחרי חודש מזמן הזריעה היה כבר במה ללפת את הלחם. לשמחתם של הילדים לא היה גבול. את הצנונית זרענו במשך כל הקיץ. ביוני העברנו את השתילים מהמשתלה, והגן נתמלא ירק, ומראהו הרהיב את העין.

ברוב האזורים ברוסיה ההשקאה היא בידי שמים, על ידי הגשמים. אבל

ישנן שנים שחונות. על כן, על כל צרה שלא תבוא, סידרנו גם השקאה מלאכותית. על גבול השטח זרם נחל. ליד הנחל הזה העמדנו משאבות של מכבי־אש, שנמצאו לרוב בכל בתי החרושת, שהעבודה נפסקה בהם. כשהגשמים לא באו בעתם, השקינו את הגן בצנורות, במשפכים ודליים, והגן היה תמיד מושקה.

בהתחלה היו שואלים אותנו גם „גויים" וגם יהודים „מה העבודה הזאת לכם"? ובלעג היו מוסיפים, שלא ליהודים לעסוק בחקלאות. היהודים הם בעלי־מלאכה טובים, סוחרים חרוצים, רופאים, מהנדסים, אבל לא עובדי אדמה. מה גדולה היתה השתוממותם והתפעלותם, כאשר ראו אחר כך גן מלא וגדוש ירקות שונים.

הנסיון הראשון עבר עלינו בהצלחה רבה. במשך העונה של הבשלת הירקות, בערך מחודש אב עד הסוכות, נתמלאו המרתפים של חברינו ירקות, כבושי מלפפונים וכרוב כבוש למשך כל החורף והאביב. מלבד לחם ותפוחי־אדמה, היה מהכל די והותר.

היו יהודים רבים שהביטו עלינו בצרות עין ובזכרוני נשאר המקרה דלהלן: כאשר באתי בליל ראשון של ראש השנה לבית הכנסת, התנפלו עלי אחדים מהמתפללים בטענות על שסירבנו למכור בכל מחיר ירקות לנצרכים, בו בזמן שהכפריים חדלו להביא לשוק את המצרכים האלה. הם ראו בזה קלקול המידות, שיהודים יתנהגו באופן כזה כלפי אחיהם! הסברתי להם, שהסירוב למכור לא היה מצדנו, אלא מצד השלטון; קיבלנו מהסוביט את הרשיון למפעלנו, את האדמה ואת העזרה בזרעים ובכלי עבודה בתנאי מפורש, שאסור לנו לסחור ביבול. אם יהיה לנו עודף, התחייבנו למסור אותו, בלי שום תשלום, לקואופרטיב העומד תחת פיקוחו של הסוביט. למעשה מסרנו לקואופרטיב כעשרים אחוז מהיבול. חוץ מזה חילקנו, ברשיון הסוביט, כעשרים אחוז בין עניי העיר.

בהזדמנות זו ביקשתי רשות לדבר בענין זה לפני תפילת מוסף ביום המחרת. הצעתי נתקבלה, אלא שנתבקשתי לדחות את הרצאתי לבין מנחה למעריב ביום השני של החג. בהרצאתי שהיתה בנויה על פרשת השבוע (דברים, פרשת נצבים, פרק ל'), אשר בה הכתוב מדבר על הכשרת העם לקראת כניסתו לארץ־ישראל, הדגשתי את מטרתי העיקרית בייסוד הקואופרטיב החקלאי, והיא להכשיר צעירים וצעירות להתישבות בארץ־ישראל. אפשר שלולא המטרה הזאת, לא הייתי מתמסר בכל לבי ונפשי למפעל הזה, והייתי מוסר את הטיפול בו לאנשים אחרים, הרואים כתפקיד עיקרי להם את „עבודת ההווה" בגולה. רק בכוח האידיאל הציוני, הנשגב בעיני, עשיתי לילות כימים ועיבדתי תכנית לקואופרטיב חקלאי, שהוא כמדומני, לא רק הראשון אצל היהודים ברוסיה, אלא גם אצל הרוסים עצמם. אמנם עצם הרעיון של „קואופרטיב

חקלאי" אינו חדש, ולקחתיו אצל הפרופסור אופנהיימר, שעשה את נסיונו הראשון בארץ ישראל על אדמת "הקרן הקימת לישראל" במושבה "מרחביה"; אך אני התאמתי אותו לתנאי המקום והזמן שאנחנו נמצאים בהם עכשיו. את הצלחת הנסיון שלנו תליתי בצעירים ובצעירות, שהצטיינו בחריצותם בעבודה ובשמירה, ובעיקר מפני שהיו חדורים ברעיון הציוני.

הודעתי, שעיבדתי תכנית מורחבת העשויה לשתף משפחות מרובות ושלפיה אפשר יהיה גם לייצר את חמרי המזון העיקריים כגון שיפון, תפוחי־אדמה, שעורים וכוסמת, שבולת שועל וחצירים, ושהגשתי את התכנית החדשה למחלקת החקלאות, וכבר הובטחה לנו כל העזרה לכך. פניתי לקהל שירשמו כחברי האגודה שלנו, או שיארגנו אגודות מיוחדות, והבעתי את דעתי, שכל אגודה צריכה להיות מורכבת מלא יותר מעשרים וחמש משפחות.

סיימתי את הרצאתי בדברי מנהיגנו הגדול הד"ר הרצל ז"ל: "אם תרצו אין זו אגדה" ובדברי אוסישקין: "אין לך דבר העומד בפני הרצון".

בימי חול המועד של חג הסוכות, שהוא "חג האסיף", ערכנו חגיגה ממושכת. נתנו פרסום לחגיגה, לא רק בקופיס, אלא גם בכל הסביבה, כדי למשוך חוגים ציוניים למפעלים חקלאיים, כמפעלי הכשרה לקראת הימים הבאים, כשתגמר מלחמת העולם ויפתחו הגבולות ונתחיל מחדש בעליה לארץ־ישראל וביתר שאת, וביחוד לאחר שכבר הגיעו שמועות שבאוקראינה, שהיא בידי הגרמנים והאוסטרים ושבה נוסדה ממשלה אוקראינית בראשותו של ההטמן סקורו־פדסקי, התחילה כבר העליה.

בערב יום א' של חול המועד ערכנו בדירתו של הד"ר פולק נשף רשמי למחצה לחברי הסוביט ומחלקת החקלאות. נענו להזמנתנו שלשה חברים מן הסוביט וביניהם קורבליוב וכל חברי מחלקת החקלאות. מצדנו השתתפו כל ראשי עשר המשפחות והצעירים והצעירות שעבדו במפעל. השולחנות היו ערוכים במאכלים שהותקנו אך ורק מפרי גננו. אשתו של ד"ר פולק התקינה מירקות תחליפים כגון דגים מלוחים קצוצים, קציצות ועוד מאכלים, ואי אפשר היה להכיר שכל אלה עשויים ירקות. מפני האיסור ששרר אז לא הגשנו משקאות חריפים.

פתחתי את הנשף בנאום קצר. דיברתי על החג. תרגמתי לגויים את הפסוקים בתורה: "חג הסכת תעשה לך שבעת ימים, באספך מגרנך ומיקבך, ושמחת בחגך" (דברים ט"ז, פסוקים י"ג—י"ד). הודיתי לשלטון המקומי על יחסו הטוב למפעלנו ועל העזרה שנתן לנו. סיפרתי שבדעתנו להגדיל את המפעל, ושאני מנהל תעמולה בין היהודים בקופיס ובסביבה שילכו בדרכנו וייסדו קואופר־טיבים חקלאיים בכל הערים והעיירות, כי ע"י כך יספקו לעצמם את מצרכיהם, וגם יקלו על השלטון את דאגת ההספקה. הבעתי את תקותי, שהשלטון

הבולשביסטי יתן את עזרתו לא רק למפעלנו החקלאי במקום, אלא לכל אלה שיפנו אליו לבקש את עזרתו.

אחרי דיבר הד"ר פולק. כרופא הראה על התזונה הגרועה בכל רחבי רוסיה כמעט, הגורמת להתפשטות מחלות, דיבר על השוק השחור והספסרות המתפתחים ותמך בדעתי שהשלטון צריך לעורר ולעודד את האוכלוסיה לעזרה הדדית ולייסוד אגודות חקלאיות בכל המקומות שסובלים בהם ממחסור במזון. שנים מהעובדים, צעיר וצעירה, הביעו בשם כל העובדים את תודתם לסוביט על עזרתו המועילה.

מצד המוזמנים הרשמיים הודו קורבליוב מהסוביט ומנהל מחלקת החקלאות על קבלת הפנים היפה, והבטיחו שברצון רב יגישו את עזרתם לכל אלה שיפנו אליהם בתכניות רציניות, ובדברים חמים הרימו על נס את מפעלנו שהצליח כל כך, ועשוי לשמש דוגמה לאלה שירצו לחקותו. מנהל מחלקת החקלאות הוסיף בנאומו, שהוא פקפק מאוד בהצלחת המפעל. גרמה לכך הדעה הקדומה שיהודים אינם מוכשרים לעבודת אדמה, והוא שמח מאוד שהדעה הזאת הוכחשה. גם הוא הבטיח את עזרת מחלקתו. בילינו עד אחרי חצות ונפרדנו בלבביות. בזאת שילמנו את המס המגיע למוסדות הרשמיים בעד יחסם הנאה ועזרתם למפעלנו.

ביתר ימי חול המועד ערכנו חגיגות־ערב לשם תעמולה בין הקהל היהודי במקום ובסביבה. השתמשנו במנהג הקדום וערכנו בבית הכנסת „שמחת בית השואבה". קהל רב התאסף, אנשים ונשים. עשינו תעמולה והכרזנו על הרשמת חברים חדשים לאגודה שלנו ועל ייסודן של שתי אגודות חדשות, שכינינו אותן בשמות „מזרחי" ו„קדימה". קבענו שבכל אחת משלוש האגודות תהיינה עד עשרים וחמש משפחות. אם תהיינה עוד משפחות נוספות, נארגן אגודה רביעית בשם „השחר". בילינו את הערב בריקודים חסידיים, במאכל מפרי גננו ובמשקה. השמחה היתה במעוננו. כולם היו שבעי רצון וההרשמה התחילה.

בערב אחד ערכנו חגיגה למוזמנים מהסביבה. התאספו כחמשים איש מהעיירות הסמוכות. מובן שסיפרנו להם על נסיוננו ועל הסיכויים הטובים לפיתוח קואופרטיבים חקלאיים. בו במעמד קיבלתי הזמנות מהרבה מקומות שאבוא אליהם כדי לעזור להם לארגן את המפעל.

בערב אחר ערכנו בבית „הגביר דמתא" לשעבר, שהיה גם הוא שותף באגודתנו, חגיגה מצומצמת. בערב זה אספנו סכום כסף הגון לטובת „הקרן הקימת לישראל". את הכסף העברתי ל„מחתרת" של המרכז הציוני בפטרוגרד. גורל הכסף הזה לא ידוע לי עד עכשיו.

מספר הנרשמים בקופיס הספיק רק לשלש אגודות: „החלוץ", „מזרחי", ו„קדימה", בסך הכל עשרים וחמשה בכל אגודה. כל אגודה בחרה בועד שלה.

שתי האגודות החדשות הטילו עלי להיות המפקח עליהן, ונציגן כלפי השלטון. באגודת „החלוץ" נשארתי בתפקידי הקודם, כמנהל הקואופרטיב.

כל אגודה קיבלה לעיבוד חמשה עשר דונם לגן ירקות, שלשים וחמישה לתפוחי־אדמה, חמשים דונם חציר לקצירה, מאה וחמשים דונם לתבואות חורף ומאה וחמשים לתבואות קיץ.

פתאום הפתעה נעימה: מורי בתי הספר התיכוניים בקופיס, שהיו כולם נוצרים, פנו אלי בבקשה לארגן גם להם קואופרטיב חקלאי. קיבלתי ברצון גם את התפקיד הזה. נדבתי להם את השם „השחר" (ברוסית „זריה"), שנשאר פנוי אצלנו. גם הם קיבלו אותה כמות אדמה, וגם הם הטילו עלי את הפיקוח.

גם במקומות שבסביבת קופיס סידרתי את כל העניינים הפנימיים הנחוצים, ואת היחסים עם הסוביטים המקומיים. כלפי האחרונים עזרה לי בהרבה תעודת ההמלצה, שקיבלתי מהסוביט הקופיסאי. בכל הסוביטים בסביבה נפגשתי עם „חברים", שבעבר עבדו בבתי־החרושת בקופיס ובבית החרושת שלי. הם כולם ידעו והכירו אותי היטב וברצון נענו לדרישותי ומילאו אחרי כל מה שביקשתי מהם.

ובכן, מלבד המשרה האחראית כמנהל של מחלקת הבריאות באזור מסוים, הייתי באותו אזור גם מפקח על קואופרטיבים חקלאיים. ולמרות שעבדתי די קשה, לא פחות משמונה־עשרה שעה במעת־לעת, בכל זאת, לא זו בלבד שהייתי מרוצה, אלא גם היה לי סיפוק מלא בחיי. עבודתי למען בריאות הציבור היתה מענינת מאוד ובעבודתי החקלאית הציבורית ראיתי המשך לעבודתי הציונית. גן הירקות שימש לנו, הציונים, כ„מחתרת" בטוחה ומוגנה מכל עין הרע. בגן התאספנו, דנו והתווכחנו בכל השאלות שריחפו בעולם הציוני. את הידיעות עלה בידינו להשיג בדרכים בלתי ליגליות מרוסיה גופה ומחוץ לגבולותיה.

כמה הופתענו ושמחנו, כשנודע לנו, שעוד בשנה שלפני כן נוסדה בהרבה ארצות וברוסיה ההסתדרות העולמית „החלוץ", שמטרתה להכשיר עולים לארץ־ישראל לעבודה גופנית בכלל, ולעבודה חקלאית בפרט. ממש אותה המטרה בדיוק, שהצגתי גם אני.

באמצע שנת 1918 או בסופה התקשרתי עם המרכז של ההסתדרות „החלוץ" והכנסתי להסתדרות את כל הקואופרטיבים שלנו. בדצמבר אותה שנה קיבלתי הזמנה, חתומה בידי יוסף טרומפלדור ז"ל, להשתתף בועידת „החלוץ" שתתקיים בפטרוגרד, סמטת הקוזקים 13.

פרק עשרים ואחד

דלגט לועידת „החלוץ" בלנינגרד — טרומפלדור — בכיו של יהודה קופילוביץ — קומיסרים רוסים באים לקופיס להכיר את הקואופרטיב החקלאי — ביקור יבסקים ומלשינותם שלא הצליחה — ועידת „החלוץ" במוסקבה — „הבימה" ו„מכבי" — אסתר־רחל קמינסקה — חגיגת אישור „סן־רימו" בקופיס.

ינואר 1919. אני מתכונן לנסוע לועידת „החלוץ" בלנינגרד. בזמן ההוא נסיעה ברכבת ברוסיה לא היתה ענין פשוט וקל, וביחוד לשתי הערים לנינגרד ומוסקבה. לנסיעה אליהן ולשהייה בהן היו זקוקים לרשיונות מיוחדים מהשלטון הסוביטי המקומי מצד אחד, ומהשלטון הצבאי מצד שני. היו מקרים רבים ששלטון אחד אישר והשני אסר. הרבה גורמים הקשו את השגת הרשיונות. מלבד גורמים פוליטיים היו גורמים כלכליים. המחסור במזון בערים וגם המחסור במקומות לינה, הפקודות מהשלטונות של שתי הערים האלו דרשו בכל תוקף להקפיד, שרשיונות כניסה ינתנו רק במקרים הכרחיים.

גם לי, שהיו לי ידידים בכל המוסדות הסוביטים בעירנו, הציביליים והצבאיים, עלה רק בעמל רב להשיג את הרשיון. ועל סמך מה קיבלתיו? בעיקר על שום שהקואופרטיב החקלאי הראשון בקופיס „החלוץ" שולח אותי במיוחד ללנינגרד למוסד מסוים להשיג כלי עבודה חקלאיים, ושבהזדמנות זו, כדי לקמץ בשליחים, מייפים גם מוסדות אחרים את כוחי להשיג בשבילם מצרכים נחוצים, כגון צינורות בשביל מכבי־האש, מחרשות בשביל מחלקת החקלאות, נייר־כתיבה, מודדי־חום בשביל מחלקת הבריאות ועוד. על סמך התעודות האלה נתנו לי השלטונות רשיון לנסוע הלוך וחזור ברכבת ורשיון להכנס ללנינגרד ולשהות בה עשרה ימים ולא יותר.

במוסדות ידעו שהמצרכים הרשומים בתעודות אין להשיגם אפילו בלנינגרד, הם ידעו שאני מרמה אותם, ושהם מרמים את עצמם, בכל זאת הסכימו מתוך ידידות לרמאות זו, אילו נודע הדבר ל„ועדה המיוחדת" (או כמו שכינו אותה לשם קיצור „צ'קה") הייתי צפוי לעונש חמור, ואפילו לעונש מות. גם גורל המטיבים אתי, לא היה אז נעים ביותר.

התואר הרשמי שקיבלתי למשך זמן נסיעתי ושהותי בעיר הבירה, היה דלגט" של הקואופרטיב החקלאי הראשון בקופיס „החלוץ"! התואר הזה

נתן לי את האפשרות לנסוע הלוך ושוב בקרון המיוחד ל„דלגטים", אבל בכוונה תחילה לא השתמשתי בזכות הזאת. חששתי שמא אפגש בקרון הדלגטים עם „המהרסים והמחריבים שמאתנו יצאו", עם „היבסקים" היהודים, הרודפים עד צואר לא רק את הציונים אלא גם כל יהודי שרוח לאומית פועמת בו.

לפני נסיעתי לועידה התאסף הועד שלנו לדון על השאלות שעמדו על הפרק בועידה. לקבל החלטות לא יכולנו, מפני שמזמן המהפכה לא היינו בתוך העניינים הציוניים. אפילו ענין הסתדרות „החלוץ" היה בשבילנו דבר חדש. בכל זאת מצאנו לנכון להביא לפני הועידה את דעתנו על דרך התישבותם של החלוצים בארץ.

עיבדנו תכנית התישבות של חלוצים על אדמת הקרן הקימת לישראל. התכנית היתה בת חמשה עשר סעיפים והיתה מבוססת על רעיונות קומוניסטיים. קבוצות החלוצים שתוכשרנה על ידי הסתדרות „החלוץ" תקבלנה בעלותן ארצה שטח מסוים מאדמת הלאום בחכירה. הקבוצות המתישבות תחיינה חיי־שיתוף הן בעבודה והן בצריכה. חינוך הילדים יהיה על חשבון הכלל, וכן עניני הבריאות והתרבות. האסיפה הכללית של כל שלשת הקואופרטיבים קיבלה את התכנית פה אחד.

עוד פרט אחד כדאי לציין. מהועד המארגן של ועידת „החלוץ" קיבלנו הוראה, שכל ציר יבוא עם צרור מזון באמתחתו לשבוע ימים. על סמך הוראה זו ערכנו מגבית בין החברים, ושלחנו ברכבת מטען של חמשה שקים, אחד הכיל עשר ככרות לחם, שנים — תפוחי־אדמה ושנים ירקות. המטען הזה פתר בחלקו את שאלת הספקת המזון בשביל הצירים.

בהתאם להוראות ולפקודות הרבות של הזמן ההוא, פניתי למשרד האזור שבחרתי לגור בו, כדי לרשום את התעודות שעל פיהן קיבלתי את רשיון הכניסה לעיר הבירה. במשרד קיבלה אותי צעירה, שהכרת פניה ענתה בה שהיא בת עמנו. באותו רגע הייתי שבע רצון יותר אילו ישבה במקומה בת עם אחר... באין ברירה הגשתי לה את תעודותי, ביניהן גם את התעודה העיקרית, של הקואופרטיב „החלוץ" שלנו. ראיתי שהיא קוראת את התעודה הזאת פעם ועוד פעם, ובזמן הקריאה היא נועצת בי את עיניה היפות. אני כבר הייתי מוכן לכך, שעוד מעט תלחץ על הכפתור, יכנס קומיסר והיא תמסור אותי לידו.. אבל לשמחתי הגדולה טעיתי במחשבתי. בקול נמוך פנתה אלי בשאלה: אתה ציוני? השיבותי לה שהייתי ציוני פעיל עד למהפכה, ועכשו אני ציוני בלתי פעיל. טוב, אמרה, הנה כל הפקידים היהודים שאתה רואה פה, הם כולם „יבסקים", בחלקם יבסקים אמיתיים ובחלקם מדומים, ואני מן האחרונים. על כן ארשום ואתן לך רשיון על סמך יתר התעודות, ואת תעודת „החלוץ"

תחביא היטב היטב, שלא ישלטו בה עיני היבסקים... בזמן שנפרדתי ממנה, אמרה לי בלחש: להתראות! מה מאוד שמחתי, כשפגשתי אותה כאורחת בישיבת הפתיחה בועידת „החלוץ". תארו בנפשכם, מה היה בסופי, אילו גם הצעירה הזאת היתה יבסקית אמתית...

ומעשה שהיה בציר אחד, מהעיר ביחוב, שבתנאים דומים נאסר והובא ל„צ'קה" ורק בנסים ממש הצליח להתחמק מהמאסר. בעזרת חברים וידידים עלה בידו לשוב הביתה בקרון, כשהוא מכוסה כל הדרך בחבילות עתונים. אחרי כן הצליח לעזוב את רוסיה וכחצי יובל שנים הוא כבר בארץ.

בזמן פגישתי עם הצעירה הנחמדה, הורתה לי לבקר לפני עזבי את העיר בכל המוסדות בהתאם לתעודותי, ושם ירשמו על התעודות שביקרתי אצלם. אחרת לא ימכרו לי כרטיס נסיעה בחזרה, ומלבד זאת אהיה צפוי למאסר.

הועידה נפתחה באחד מערבי ינואר 1919 בסמטת הקוזקים 13, בדירת העסקן הציבורי הידוע מאיר קרינין (עם התחלת המהפכה עזב קרינין את המקום, ואת שארית ימיו, עד מותו, גמר בארצנו).

כמה הייתי מאושר כאשר ניגש אלי טרומפלדור לפני פתיחת הועידה ואמר לי שקיבל אינפורמציה מפורטת על פעולתי כמארגן קואופרטיבים חקלאיים לשם הכשרת צעירים וצעירות לעבודה גופנית־חקלאית בארץ־ישראל, והביע את צערו על שלא הספיק לראות את המפעל לפני הועידה. בשיחתנו השתתף צעיר אחד בשם יהודה קופילוביץ, שעד אז לא הכרתיו. יהודה זה היה העוזר הראשי של טרומפלדור בארגון „החלוץ" ברוסיה, ובעיקר בארגון העליה החלוצית לארץ־ישראל דרך קרים.

כבר ברגע הראשון לפגישתנו התרשמתי מאד מהפנים הנעימים והשקטים של איש שיחי, ולא יכולתי להבין, איך יכול היה האיש הזה, הנראה כל כך שקט ושלו, להראות גבורה ואומץ רוח יוצאים מן הכלל, ולהגיע במשך זמן קצר, לפי הערך, למעמד של אישיות אגדתית. במשך כל הועידה התענגתי מאופן הרצאתו את דבריו. הכל היה בנוי אצלו על יסודות מוצקים.

טרומפלדור פתח את הועידה בנאום יפה ומלהיב כאחד. הוא סקר את מצב העבודה בארץ־ישראל, הן במושבות הישנות והן בהתישבות החדשה על אדמת הלאום (קק"ל). הוא הצביע על הסכנה הגדולה למפעלנו בארץ, אם האכרים יהיו רק בעלי הקרקע והעובדים יהיו ערבים, והראה כדוגמה מה שהתרחש ברוסיה, בה חולקו הקרקעות של בעלי האחוזות לעובדיהן. הרי לא יתכן שהרוחות המנשבות עכשיו בכל העולם לא תגענה גם לארץ־ישראל, וכשנשיג את מטרתנו ויהיה לנו „בית לאומי" או „מדינה יהודית", יהיה צריך לחלק את האדמה לעובדיה, ומי יקבל אותה? אזי לא יעזרו לנו שום „קושנים". טרומפלדור דיבר על ההכרח לכבוש יחד עם הקרקע גם את

העבודה עליה, ושיש לכבוש את העבודה לא רק בחקלאות אלא בכל מקצועות החיים ב„מדינה היהודית" העתידה. ומכאן עבר לשאלה העיקרית, שיש להכשיר את הנוער עוד בהיותו בגולה לעבודה גופנית, כיוון שרובו הגדול הוא יסוד עירוני ולא יוכל למלא את התפקיד הקשה המוטל עליו בלי הכשרה מוקדמת, אשר לשם כך נוסדה ההסתדרות העולמית „החלוץ".

באותו ערב קידמו את הועידה בברכות אברהם אידלסון ז"ל, עורך ה„רזסבט", שבועון הציונים ברוסיה, ונחום־דוד צמח ז"ל, שיזם יחד עם מנחם גנסין ז"ל את התיאטרון העברי במוסקבה בשם „הבימה". נאומי שניהם היו רבי תוכן ועניין. זוכר אני, שהנאום של אידלסון עשה רושם חזק על הנאספים, ושצמח סיפר בנאומו על הקשיים ש„הבימה" נתקלה בהם בצעדיה הראשונים, בשנת 1917, עוד לפני המהפכה הבולשביסטית, ועל הרדיפות שה„יבסקים" רודפים את „הבימה", שבגללם נפסקה התמיכה הכספית, שהיו מקבלים מהשלטון הקומוניסטי, למרות השתדלותם של לונצ'רסקי הרוסי וקמניב היהודי לקיים את „הבימה" ומפעלים תרבותיים יהודיים אחרים.

הועידה נמשכה ימים אחדים. היו הרצאות וויכוחים על מהות „החלוץ" ועל מטרותיו בגולה, ועל תפקידי החלוצים בעלותם לארץ. ביום השני של הועידה הרצה טרומפלדור, והרצאתו זו היתה המענינת והעיקרית בועידה. הוא הכניס בהרצאתו דבר חדש: לפי דעתו, צריכים גדודי „החלוץ" להתישב על גבולות הארץ ולנהל חיים חקלאיים וצבאיים. החלוצים צריכים להיות גם שומרי הגבולות, ובזמן הצורך יצטרכו לאחוז את הנשק בידם ולהתגונן בפני התנפלויות מן הארצות השכנות. כדוגמה תיאר את חייהם ותפקידם של הקוזאקים בקווקז ובמקומות האחרים ברוסיה, שהם חקלאים טובים, ובאותו הזמן הם גם חיילים טובים, במשך כל חייהם, הבאים לעזרתו של השלטון בכל מקום ובכל זמן שהם נדרשים לכך. בזמן הרצאתו הרגשנו כולנו בטרומפלדור את איש הצבא, ועוד יותר את הקווקזי שמילדותו התרשם מהחיים הקוזאקיים.

הרצאתו של טרומפלדור עשתה רושם חזק על הצירים, שברובם היו צעירים. הם היו נלהבים. התרוממות הרוח הגיעה לשיאה. התפקיד הקוזאקי מצא חן בעיני רבים מהצעירים. רק אחד מהם, דוקא עוזרו של טרומפלדור יהודה קופילוביץ, התנגד בכל תוקף לרעיון הצבאי הזה. בין יתר המתווכחים דיבר גם הוא, ובעצם דבריו לא יכול להתאפק, והתחיל ממש לבכות ולהתחנן לפני טרומפלדור, שלא יכניס את הנוער למלחמות חדשות. דבריו נשארו חרותים בזכרוני: „האנושות רוויה דם. כבר ארבע שנים שדם נשפך כמים. צריך לעשות קץ למלחמות, ולא להלהיב את הנוער בקרבות בלתי פוסקים. אנחנו רוצים לחיות בארץ־ישראל חיים של שלום, חיים שקטים, חיים של עבודה ויצירה..."

הדברים נאמרו בקול בכייני ובדמעות בעינים. טרומפלדור חייך והרגיע את הבכיין באמרו, שיש הבדל גדול בין התקפה והגנה ושאין אנו חושבים להתקיף את מי שהוא בארץ ובארצות השכנות. רצוננו הוא אך ורק להגן על עצמנו בפני התקפותיהם של אחרים, וישנם הסימנים המראים שהם לא ימנעו מכך, ולזאת אנחנו צריכים להתכונן. ולבסוף פנה אל קופילוביץ ואמר: „אני מקווה שתזכה לעלות לארצנו ותווכח שהצדק אתי".

הצירים מסרו דין וחשבון על פעולות „החלוץ" באזוריהם, על ההישגים ועל המכשולים שנתקלו בהם בדרכם. גם אני סיפרתי על פעולות „החלוץ" באזורי, על הקואופרטיבים החקלאיים המרובים שאורגנו בקופיס ובסביבתה ברשיון הסובייט המקומי, ולראיה הראיתי לנאספים את המנדט עם החותמת הרשמית העגולה של המפעל, שנשא את השם „החלוץ" באותיות רוסיות. גם ציינתי שהמפעל הזה משמש גם כ„מחתרת", והוא מגן עלינו מ„עינא בישא". על כן הצעתי שבכל המקומות ישתדלו לפעול בכיוון זה, מפני שסידור כזה מקל על העבודה ועל התעמולה. מובן, שלא בכל מקום כדאי לגלות את השם האמיתי „החלוץ", אבל לא השם העיקר. החברים לא האמינו למראה עיניהם והיו שאמרו שזהו דבר מסוכן.

הגשתי לנשיאות גם את התכנית שעיבדנו בדבר תפקיד „החלוץ" בארץ, ובעיקר התעכבתי בסעיפים שקבעו את צורת החיים של החלוצים במקומות התישבותם. צירפתי גם העתקה מהרצאה על הנושא: „חיים חקלאיים קומוניסטיים בארץ־ישראל", עם רשיון הסובייט עליה, אשר בתוקף רשיון זה הרציתי אותה בעשרים נקודות, בקופיס ובסביבתה.

הסיפור שלי עורר בין הצירים תמיהה רבה. כיצד עלה בידי להוליך שולל את הסובייט? עיקר שאלתם היה, אם גם יהודים משתתפים בסובייט. יכולתי להשיב שלמזלנו היהודים החברים בסובייט אינם „יבסקים", אלא שבין חברי הסובייט יש אחד לא רוסי ולא יהודי, אלא פולני, ודווקא האיש הזה אינו סובל אותי, ורק הוא אינו יכול להבין, איך „בורגני" לשעבר מכהן במשרה אחראית בסובייט, והוא עוקב אחרי, ואני אחריו. הוא רוצה להפטר ממני ואני ממנו.

ביום האחרון של הועידה עיבדה הועדה המתמדת את החלטותיה וביניהן היתה הצעת החלטה זו: „הועידה מקבלת לתשומת לב את הדין וחשבון של הציר מקופיס, וכן את התכנית בדבר סידור של קבוצות החלוץ בארץ־ישראל, וגם את ההרצאה: „חיים קומוניסטיים חקלאיים בארץ־ישראל".

את ההד מפעולותי ב„החלוץ" ברוסיה שמעתי לפני כחמש־עשרה שנה בחדרה. כאשר הרצה יהודה קופילוביץ, „הבכיין", בבית הפועלים בחדרה על „החלוץ" ברוסיה, אמר בהמשך דבריו: „ביניינו יושב אחד הפעילים

בהסתדרות „החלוץ" ברוסיה בשנים הראשונות למהפכת נובמבר. הוא הגיש לועידת „החלוץ" בלנינגרד תכנית סוציאלית בשביל הקיבוצים בארץ. אחדות מהנחותיו נתקבלו ונתגשמו". בזמן שאמר את דבריו אלו נעץ בי את מבטו. שמחתי שלא הזכיר את שמי...

זמן קצר אחרי הועידה קיבלתי מטרומפלדור, כמדומני מעיר ויטבסק, שני מכתבים. בראשון כתב לי, שאם הזמן ירשה לו, יסור אלי לקופיס להתבונן למפעל החקלאי שלנו. במכתב השני הודיע לי, שלצערו אין ביכולתו לבוא לקופיס, כיוון שהוא עובר לקרים לנסות את מזלו להגיע למחוז חפצו... הוא הציע לי להלוות אליו. שני המכתבים האלה היו שמורים אתי בארכיון הציוני שלי, שאבד בזמן החיפושים בשנת 1920.

אחרי איזה זמן נודע לי, שמקרים עלה בידו לעבור את הים השחור בספינה, הגיע לקושטא, ומשם לארץ־ישראל.

באחד הימים, אחרי שובי מועידת „החלוץ", נכנסו למשרדי חמשה אנשים, כולם רוסים, לבושים בגדים טיפוסיים, שרק „קומיסרים" בזמן ההוא זכו להם. אחדים מהם היו מזויינים באקדוחים. לפי המצב ששרר אז ברוסיה, שאזרחים נאסרו על ימין ועל שמאל, חשבתי שבעוד רגע יוציא אחד מהם מהתיק שלו פקודת מאסר נגדי, אבל למזלי לא כך היה הדבר. אחד מהם, איש בגיל העמידה (יתרם היו צעירים), הציג את עצמו כאגרונום, מנהל מחלקת החקלאות במחוז הומל. את הארבעה הציג כפקידים באותה המחלקה. האגרונום הסביר לי שהם שליחים לעשות בקורת בכל מחלקות החקלאות במחוז. והיות שמהדינים והחשבונות של המחלקה בקופיס ידוע להם על דבר הקואופרטיבים החקלאיים העומדים תחת פיקוחי, והיות שנקטתי בדרך חדשה לגמרי, ולא רק במחוז הזה, יש ברצונם לחקור את הענין במקום, לקבל ממני ידיעות מפורטות על הנהלת המפעלים האלה, על התוצאות שהשגנו, ולדון אתי אם כדאי להנהיג את השיטה החדשה הזאת בכל המחוז בתוך האוכלוסיה העירונית.

נעניתי כמובן לבקשתם. סיפרתי להם מה שהיה לי לומר להם, פרשתי לפניהם את כל הרשימות והפנקסים, ונתתי להם הסברות מפורטות. גם נתתי להם העתק התקנות שעיבדנו בשנה שעברה, ומסרתי על השינויים שאנחנו חושבים להכניס בתקנות, על סמך נסיוננו בעבר. הזמנתי אותם לבקרנו בקיץ, כשהמפעל עצמו יהיה פרוש לפניהם.

אחד האורחים, ששימש כנראה כמזכיר, רשם את כל השיחה, את השאלות ואת התשובות. בין השאלות היו שהטרידו מאוד ברוסיה הסוביטית, כגון אם היו חיכוכים בזמן העבודה בין העובדים, אם נראו סימני רשלנות בעבודה, הסמכות של האחד על השני, אם היו מקרים של הוצאת חבר מהמפעל?

לשמחתי יכולתי לענות להם שאף אחד לא חטא נגד המשמעת, ושכולם כאיש אחד היו מסורים למפעל בלב ונפש והשתדלו שיצליח.

הישיבה נמשכה בהפסקה קטנה מהבוקר עד ארבע אחרי הצהרים. אחרי כן הצעתי להם, שיכירו גם את ראשי כל ארבעת הקואופרטיבים, והזמנתי אותם לשם כך למסיבת ערב על כוס תה בביתי. מתוך אהדה למפעל, קיבלו את הזמנתי, אולם התנו תנאי, שמלבד ראשי הקואופרטיבים ישתתפו במסיבה גם העובדים. אז יהיה להם מושג מלא גם מן החומר האנושי המשתתף במפעל.

לשעה שמונה בערב הזמנתי את ראש הסוביט, את ראש מחלקת החקלאות, שלשה שלשה מכל ארבעת הקואופרטיבים, ביניהם צעיר וצעירה מהפעילים בעבודה. ביחד עם האורחים היו כעשרים וחמשה איש. מלבד התה היו כמובן נאומים ועל אפי ועל חמתי נגעלה המסיבה בהימנון „אינטרנציונל". בלבביות ובידידות רבה נפרדו מאתנו האורחים והם הבטיחו, שבקיץ יבקרו אותנו שנית.

מענין שהאורחים לא התעניינו כלל בפירוש השמות „החלוץ", „המזרחי", „קדימה". ענין אותם בעיקר הצד הכלכלי ואם כדאי להנהיג את השיטה בערים, במחוז, או אפילו בארץ כולה. מי יודע אם לא גרמנו אנחנו במפעלנו להנהגת השיטה של ה„קולחוזים", שהונהגה אחרי שנים בכל רחבי רוסיה הבולשביסטית.

זה מול זה ברא ה'! מעשה שהיה, שנתגלגלו לקופיס שני קומוניסטים יהודים ובאו למשרדי, לבושים בגדי „קומיסרים", והציגו את עצמם כ„יבסקים". הכרת פניו של אחד מהם ענתה בו, שלא מזמן עזב את ספסל „הישיבה". גם הם באו אלי לקבל ביאורים והסברות על מהות הקואופרטיבים החקלאיים שלנו. אבל התעניינותם לא היתה ברעיון הכלכלי שבדבר, אלא אך ורק בצד הפוליטי. טענתם הראשונה היתה, למה קראנו את הקואופרטיבים בשמות ציוניים, כמו „החלוץ", ו„מזרחי"? עניתי, שכיהודי השתמשתי בשפת „אידיש", ובאידיש אין אומרים „פיונר" אלא „חלוץ", ובאידיש אומרים: „עס איז ווייט וויא מזרח פון מערב" (כרחוק מזרח ממערב). „און אזוי וויא אידען שטאמען פון אורינט", וכיון שמוצא היהודים הוא מן המזרח, „האב איך זיך דערמאנט אין נאַמען „מזרחי". הוספתי, ש„יכול להיות שלכם „אידיש" אחרת, אבל במקומותינו משתמשים באידיש זו, ולא רק הציונים, אלא גם סתם יהודים. אם תשאלו יהודי בשוק מה זה „פיונר", או „אורינטלי", לא ידע לענות, אבל „חלוץ" ו„מזרחי" כל יהודי יודע, ולאו דווקא ציוני". תשובתי לא הניחה את דעתם, ו„בחור הישיבה" המשיך: „אני רואה שמגמת המפעל ציונית, והראיה, שאתה עומד בראש המפעל, וידוע לנו עליך שעד המהפכה היית ציוני פעיל, ולא יתכן שהחלפת בזמן קצר את

האידיאל שלך!" "כן", עניתי, "אתה צודק. אני עוד לא החלפתי את האידיאל שלי. יתר על כן, אני שואף ומקווה עוד לעלות לארץ־ישראל. אבל אצלי נשאלת השאלה, איך החלפת אתה בזמן קצר את האידיאל שלך? פניך מעידים, שלא מזמן היית עוד "בחור ישיבה" ופתאום נעשית לקומוניסט, ולא קומוניסט סתם, אלא "קאתולי יותר מהאפיפיור", היינו ל"יבסקי", וידוע שהיבסקים רוצים לעקור מן השורש, לא רק את הציונים, אלא את היהדות כולה. אבל זאת אגיד לך, אם יעלה בידכם להרוס את היהדות ברוסיה תלכו גם אתם לאבדון. וכבר אמר מרדכי היהודי, ש"רווח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר". באו קומוניסטים רוסים לבדוק את המפעל, הם לא בדקו את הציציות שלי, אלא את המפעל כמפעל כלכלי, ולא יותר. זה מובן. אצלם הלא ראשים של "גויים"... ואצלכם, כיהודים, ראשים מחודדים ומוחות חריפים... לכם לא איכפת, יהודים יגוועו ברעב, העיקר שהאידיאל שלכם יתגשם!"

השיחה נסתיימה באיום, שמקופיס יסעו ישר להומל ושם ישתדלו לעשות קץ לדבר. על כך עניתי להם: "יתכן שתעשו קץ אתי, אבל את המפעל לא תחריבו". אך הייתי בטוח, שלא יעבור הרבה זמן, ויעלה הכורת עלי ועל המפעל ביחד; אבל עברו שבועות וחדשים ולא שמעתי דבר. הסקתי את המסקנה, שעמדתי כלפי הקומוניסטים היבסקים היתה נכונה. באין מפריע נשארתי במשרתי האחראית, והמשכתי לעבוד (ועבודה ממש) בקואופרטיב "החלוץ" שלנו ולפקח על יתר הקואופרטיבים בקופיס ובסביבתה.

באמצע הקיץ, בעונת קציר החציר, באה ועדה חקלאית בהרכב אחר לבקר אותנו שנית. שוב באו חמישה אנשים, שלשה מהם היו אגרונומים, ושנים פקידים צעירים. ביום הראשון לביקורם ביקרו בגני הירקות, בשדות התבואות ובמקומות החציר. התבוננו והתעניינו בכל. נוכחו לדעת שהכל עלה יפה, והביעו את שביעת רצונם מכל מה שמצאו אצלנו. בעיקר מצאה חן בעיניהם ההשקאה המלאכותית שסידרנו בגני הירקות. הם אמרו שהסידור שלנו ישמש להם לדוגמא במקומות אחרים.

למחרת באו למשרדי לשיחה. לפי בקשתם הזמנתי את המנהלים של יתר שלשת הקואופרטיבים והודעתי להם שיביאו את רשימותיהם ופנקסיהם. הועדה מצאה שהכל מתנהל בסדר גמור, הביעו את אהדתם למנהלים וביקשו למסור למדריכים ולחברים העובדים את רגשי הערצתם על פעולתם המועילה.

הם פנו אלי בהצעה שאעבור לעיר המחוז הומל ושאקבל עלי את התפקיד לארגן קואפרטיבים חקלאיים בכל המחוז, בעיקר בערים ובעיירות. לא קיבלתי את ההצעה ונימקתי את סירובי בשלושה נימוקים: ראשית, אינני אגרונום, ולא למדתי בשום בית ספר לחקלאות. חלקי במפעל הוא רק

הרעיון. שנית, עלי מוטל תפקיד אחראי לנהל את משק הבריאות הציבורית, ואם כי איני מומחה לדבר, ואם לא השגתי גדולות ונצורות, הרי לכל הפחות לא נכשלתי בעבודתי, ותפקיד זה, שהסוביט הטיל עלי הוא עיקר אצלי, אני מסור לו ולא אחליפנו בתפקיד אחר. ושלישית, כשהסכמתי להצעת הסוביט וקיבלתי את התפקיד לנהל את משק הבריאות הציבורית, מסרתי לסוביט הצהרה שאני ציוני מזה שנים רבות, ושכבר קניתי קרקע בארץ־ישראל, ושאני מחכה לאפשרות הראשונה לעלות לארץ־ישראל, ואז הבטיח לי הסוביט, שישחרר אותי מתפקידי, בזמן שאדרוש זאת ממנו. והואיל ומתקרבת האפשרות להגשים את רצוני, יש לי תקוה חזקה שההבטחה שניתנה לי תקוים, אולם במקום חדש ועם אנשים חדשים, שאינם מכירים אותי ולא אני אותם, חוששני שלא אוכל להגשים את רצוני ולשלם את חובי לציונות, ועל כן אין ברצוני לעזוב את המקום.

אחרי שגמרתי להרצות לפניהם את הנימוקים לסירובי, סיפרו לי האורחים, שלפני חדשים מספר באו למשרדם שני צעירים יהודים, שהציגו את עצמם כקומוניסטים ויבסקים, וטענו נגד המפעל החקלאי בקופיס, כי בראשו עומד איש ציוני מובהק, ומשום כך המפעל אינו אלא ציוני לאומי, ולפי דעתם כדאי היה לבטל את כל המפעל הריאקציוני השוביניסטי...

הם גם מסרו לי על התשובה שניתנה ליבסקים: כי מחלקת החקלאות המחוזית סומכת על דעתו של הסוביט המקומי, המכיר את האנשים, ונוסף לכך ביקרה ועדת בקורת את המפעל במקום ולא מצאה בו דברים פסולים. והראיה היא, שאותו האיש העומד בראש המפעל, אירגן גם קואופרטיב חקלאי, שכל חבריו הם רוסים. עובדה זו אינה לא ציונית־לאומית ולא ריאקציונית־שוביניסטית... מה שנוגע לעצם המפעל, הרי הוא בנוי על יסודות בריאים ונכונים, ואין שום נחיצות לבטלו ולהרוס אותו. אז הבנתי שניצחתי את המהרסים והמחריבים שמאתנו יצאו.

אני שמח לציין שעל אפם ועל חמתם של היבסקים התקיימו האגודה הציונית והקואופרטיבים החקלאיים, גם אחרי שעזבתי את קופיס. מעידה על כך תעודה שקיבלתי בהיותי כבר בארץ, כשנתים־וחצי אחרי שעזבתי את קופיס, ושנה וחצי אחרי שעזבתי את רוסיה.

התעודה שמורה אתי עד עכשיו וזה לשונה: „תעודה. אנחנו ח"מ הננו מעידים על ידידנו וחברנו מר יוסף ב"ר צבי עליאש נ"י, כי מיום שהחלה תנועת הציונות להתפשט בעירתנו קאפיס, היה הוא הראש וראשון לחברי האגודות, והוא המעשה בקבוץ הכספים לטובת ישוב א"י, הקרן הקימת ועוד, וכל ימי שבתו אתנו הי' רק הוא המשתדל לטובת קופת ישוב א"י. ובשנת תרע"ז, כאשר נתיסדו אגודות החלוץ במושבות אחב"י בערים ובכרכים,

יסד בעירנו אגודת צעירים וצעירות לעבוד את האדמה, ואגודת גננים יסד והיה הראש בהם, ובעצמו חרש וזרע עם יתר חבריו חלקת גנה גדולה והוציא פרי למכביר. את האגודה קרא בשם „החלוץ", ואחריו החרו־ החזיקו עוד אגודות גננים ועובדי אדמה „השחר" ו„מזרחי", ורק הוא יוסף עליאש בעצתו נהלם ויורם את הדרך ילכו בה, ואת המעשה אשר יעשו, והודות לעמלו הרב התכלכלו, ועדיין מתכלכלים, כחמשים משפחות מאנשי עירנו מעבודת האדמה. ברם זכור לטובה האיש הזה מר יוסף ב"ר צבי ומבורך שמו תמיד בפינו ובפי כל אנשי עירנו, ולראיה בעה"ח היום יום א' דר"ח תמוז תרפ"ד לפ"ק. פה קאפיס פלך מוהילב, היושב ראש של הסתדרות הציונית בקאפיס ד"ר ל. פולאק והמזכיר".

התעודה החתומה בחותמת שמסרתיה, לפני עזבי את קופיס, לד"ר פולק, החותמת היא עגולה: מסביב המלים „הסתדרות הציונית בקאפיס פלך מאהילב", באמצעה „מגן דוד", ובאמצעו המלה „ציון".

מהתעודה הזאת, שהעתקתיה ככתבה וכלשונה, על אף שגיאות מספר בעובדות, אנחנו למדים שהאגודה הציונית והאגודות החקלאיות בקופיס המשיכו להתקיים עוד שנים אחדות אחרי שעזבתי את רוסיה. עד היום אני מרגיש סיפוק על שלא עלה עד אז בידי ה„יבסקים" להרוס ולהחריב את המפעל שטיפלתי בו כשלש שנים. גם זאת אני צריך לציין, שאת התעודה מצאתי במקרה בין ניירותי, ואינני מבין את ההתעוררות של חברי האגודה הציונית בקופיס לשלוח לי לארץ תעודה כזאת. ובזה אני מביע להם מעומק לבי את תודתי.

גם באותה שנה חגגנו את „חג האסיף" ברוב פאר והדר. השמחה היתה גדולה. החגיגה הפכה ממש לחגיגה עממית. מתוצאות המפעל נהנו שבעים וחמש משפחות, ומאחר שהאוכלוסיה היהודית בקופיס הוקטנה, כי הרבה משפחות עזבו את המקום והתפזרו בכל רחבי רוסיה, היו שבעים וחמש המשפחות חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית. נוסף לירקות, קיבלו המשפחות גם תפוחי־אדמה, לחם וגריסים ומספוא לפרות ולסוסים, בכמות מספיקה לכל השנה. כל משפחה ראתה את עצמה מאושרת ממש.

בראשית שנת 1920 קיבלתי הזמנה לועידת „החלוץ" במוסקבה, שנעשתה בינתים לעיר הבירה במקום לנינגרד. לקבל רשיונות נסיעה וכניסה למוסקבה היה קשה יותר מאשר בשנה הקודמת ללנינגרד. בכל זאת התגברתי על כל המכשולים, וליום הקבוע הגעתי לועידה.

הועידה הזאת לא הלכה בגדולות. ראשית, חסרה אישיותו המקסימה של יוסף טרומפלדור, ושנית, נכחו צירים מעטים. יחד עם הצירים המוסקבאים לא היו יותר משנים עשר צירים. בישיבה הראשונה נתברר שאין סדר יום

מוכן מראש והועידה לא נקראה אלא משום שהגיע למוסקבה שליח מיוחד מארץ־ישראל, כפי שאני זוכר היה שמו לוינזון, ואתו הצעה בדבר עליה לארץ.

הצעתו היתה שהחלוצים יתאספו במועד מסוים בקוקז, באחד המקומות שבקרבת הגבול הפרסי. שם יוקם מעין „ועד עליה" והועד ישתדל להעביר באופן בלתי ליגלי את החלוצים אל מעבר לגבול לפרס. משם יעברו את הגבול ל„ארם־נהרים" (עכשו עיראק), משם לסוריה ומסוריה לארץ־ישראל. התכנית לא מצאה חן בעיני כלל וכלל. דעתי היתה, שאם ל„גנוב" גבולות, ישנם גבולות קרובים יותר, כגון גבול רומניה בשביל חלוצי דרום רוסיה, וגבול פולניה בשביל חלוצי רוסיה הלבנה וליטה. כפי שזוכר אני יצאנו מהועידה באותו המטען שנכנסנו אליה ואני סבור שחלוצים מעטים מאוד השתמשו בהצעה שהובאה ועלו דרך גבול קוקז—פרס.

אילו ידעתי מראש טיבה של ההצעה, לא הייתי מטריד את עצמי להטלטל באותם הזמנים ברוסיה בנסיעה קשה, שנמשכה ימים על ימים. בזמן הנסיעה להתם ולהכא, נעשו אצל הנוסעים לא פחות מעשרה חיפושים, ובכל פעם חקירה ודרישה למטרת הנסיעה, ובדיקה קפדנית של המזוודות והחבילות, הדרכיות והתעודות. ואם פניך לא מצאו חן בעיני המחפש, היית צפוי גם למאסר...

בכל זאת לא עברה עלי הנסיעה לשוא. הספקתי לבקר בהצגות „הבימה", ובפעם הראשונה בחיי האזנתי לצלצול היפה של שפתנו במבטא הספרדי, והייתי מלא הערצה למשחק המצוין והנהדר. ראיתי את „היהודי הנצחי" והצגות אחרות. בימי חיי ראיתי הצגות רבות והתענגתי מאמנותם המעודנת של משחקים ומשחקות מפורסמים רוסיים, אבל הרגשתי כי „הבימה" עלתה על כולם. אלמלא התביישתי, הייתי עולה על הבמה ומברך ברכת „שהחיינו".

זכורה לי המסיבה, שנערכה אחרי ההצגות באולם על יד התיאטרון. נכחתי בה ושוחחתי שיחה ממושכת עם יוזמו של התיאטרון העברי, עם נחום־דוד צמח ז"ל. הוא סיפר לי על הצרות שהיבסקים גורמים ל„הבימה". בעוד שהמשכילים בין הקומיסרים, לונצ'רסקי וקמניב, והסופר מקסים גורקי משתדלים לטובת „הבימה" בפני השלטון, היבסקים משתדלים לשלול מ„הבימה" את התמיכה הכספית שהיא מקבלת מקומיסריון ההשכלה, אשר בלעדיה אי אפשר לה ל„הבימה" להתקיים. ובסוד סיפר לי ש„הבימה" חותרת למצוא דרך כיצד לעזוב את רוסיה ולעבור לארץ־ישראל. מה הצטערתי כשנודע לי, בבואי ארצה, שהיוזם ו„החלוץ" של התיאטרון העברי, לא המשיך להיות „חלוץ" למען ארץ־ישראל, נפרד מהחלוצים האלה ונשאר באמריקה...

ועוד זכרון נעים ונוגה כאחד מהנסיעה הזאת: בהיותי במוסקבה קראתי בעתון, או במודעה על לוח ברחוב, על נשף התעמלות של... „המכבי" בתיאטרון

הגדול.. במוסקבה. מה זה? שאלתי את עצמי — „הבימה"! „מכבי"! הלא אלה מלים עבריות!!! ההקיץ הקץ על המהפכה הבולשביסטית?... בהרהורים כאלה ובתמהון הלכתי לתיאטרון. ישבתי על מקומי בהתאם לכרטיסי, שבו היה כתוב בפירוש: „נשף מכבי". בקוצר רוח ישבתי וחיכיתי. המסך התרומם, ולנגד עיני תהלוכה של מאתים נער ונערה בערך, צעירים ומבוגרים יותר, בבגדי ספורט כחולים־לבנים עם סמל „מכבי"... הפלא ופלא!!!

על הבמה היו מכשירי ספורט שונים. בניצוח של מדריכים, ובקצב יפה, התחילה ההתעמלות. ואף על פי שבמשך כל חיי, לא בלבד שלא התעסקתי בספורט, אלא אפילו לא התעניינתי בו, בכל זאת הבינותי שעל הבמה מתרחשת הצגה יוצאת מן הכלל. הנוער הראה ממש נפלאות. לולא ראיתי את כל זה בעיני, לא הייתי מאמין שנערות ונערים מישראל מסוגלים למעשי „קונדס" כאלה. נפלאות כאלה ראיתי רק בקרקסים.

קהל הצופים התלהב, ועל כל מעשה נועז ומוצלח הגיב בתשואות ובמחיאות כפים ממושכות. אף אני נמשכתי לתוך המערבולת של ההתלהבות הכללית. גם ידי לא מצאו מנוח במשך כל הערב. אבל... עוד הפעם ה„יבסקים"! גם פה מצאו לנחוץ לקלקל את מצב הרוח המרומם. כעוד המתעמלים על הבמה החלו מסתדרים כדי לעזוב בתהלוכה את הבמה, עלה עליה בחור יהודי והודיע לקהל שהנשף הזה הוא האחרון לנשפי „מכבי", כי הארגון הספורטיבי „מכבי" הוא שריד של הבורגנות היהודית מלפני המהפכה. והיות שהבורגנות היהודית, כמו כל הבורגנות העולמית, היא כולה ריאקציונית, ואין זכות קיום לארגונים שלה במשטר הקומוניסטי, על כן אנחנו היבסקים, המנהלים מלחמה מתמדת ונמרצת נגד ארגונים אלה, השפענו על הסוביט העליון של הקומיסרים, שיפזר את הארגון הזה. וכבר ניתנה פקודה שלא להרשות נשפים קונטר־רבולוציוניים כאלה.

כאות מחאה הגיב הקהל על ההודעה בשתיקה גמורה. הדממה נמשכה גם בזמן שהתזמורת ניגנה את ה„אינטרנציונל". אך התשואות הממושכות התחדשו כאשר הספורטאים עזבו בתהלוכה את הבמה.

באותם הימים שהייתי במוסקבה נודע לי, שעומדים לערוך נשף ספרותי־מוסיקאלי עברי, בחסותו של מקסים גורקי. הצטערתי מאד על שאני מוכרח לעזוב לפני זה את מוסקבה, ולא אוכל להיות נוכח בנשף. והנה בשובי הביתה נודע לי, כי בהשתדלותם של היבסקים ביטלו ברגע האחרון את הרשיון, והנשף לא התקיים.

בערך באותו הזמן שאני עומד בו, הוזמנתי שנית למוסקבה והפעם לכינוס ציוני חשאי. אולם לא יכולתי לנסוע לכינוס זה, כי לא הצלחתי להשיג את הרשיון הדרוש. אחר כך נודע לי שהבלשים היבסקים גילו את

המחתרת ואסרו את כל המשתתפים בכינוס, למעלה ממאה איש. סיפרו אז, שהאסורים, בעברם לבית האסורים, צעדו בחוצות מוסקבה כמו בהפגנה, בקומה זקופה, וההימנון הציוני בפיהם. הצטערתי מאוד שחלקי לא היה עמהם.

באביב 1920 הייתי זמן מה במוהילוב, ובאותו זמן הציגה השחקנית המפורסמת אסתר־רחל קמינסקה עם להקתה את הדרמות של יעקב גורדין באידיש. הספקתי לראות את „מירה אפרת". בשבתי בתיאטרון עלתה בדעתי המחשבה לנסות ולהזמין את קמינסקה לקופיס. בגן העיר בקופיס היה לנו תיאטרון קיץ, וחשבתי שלהצגות אחדות יהא קהל מסתכלים.

ביקרתי אצל אסתר־רחל והבאתי לפניה את הצעתי. היא התיעצה עם „המסדר" שלה, והסכימה בתנאי שהסוביט מקופיס יזמין אותה. היא סיפרה לי על מקרה בלתי נעים שקרה לה באחד המקומות. הסוביט שם לא הרשה לה להציג את הצגותיה. מאז אינה באה לשום מקום אם אין רשיון מוקדם מהסוביטים המקומיים.

פניתי לסוביט שלנו, שבראשו, דרך אגב, כבר לא עמד קורבליוב אלא מישהו אחר (אגב, יהודי) ודי נוח. והוא שלח על ידי מכתב הזמנה לקמינסקה. באמצע מאי הופיעה עם להקה שלה בקופיס.

היא הציגה בה בהצלחה עשרה מחזות, מהם שנים בבית־המרגוע (סנטוריום) לפועלים, שכמעט כולם היו יהודים ובית המרגוע היה תחת פיקוחי. אחרי ההצגות היתה מבלה על פי רוב שעה־שעתים בגן הירקות שלנו, בשיחות ובפזמונים מהרפרטואר שלה. בכל פעם הביעה את שביעת רצונה מהמפעל החקלאי שלנו.

לפני שעזבה את קופיס ערכנו לכבודה, בגן הירקות, בנקט פרידה לאור הירח. נכחו כל חברי הקואופרטיבים החקלאיים. נאמנו נאומים ושרנו שירים ציוניים בעברית ובאידיש. בנאומי השמעתי את דעתי בפני האמנית שעליה לעבור לארץ־ישראל, לארץ זו השבה לתחיה, שבה מתאספים ויתאספו כל הכוחות הגדולים בעמנו, וסיימתי במלים אלה: גם עליך, אסתר־רחל, מוטלת החובה להיות חלוצה ולהשתתף בהקמת התיאטרון הלאומי שלנו בארצנו. והנה בתשובתה גילתה, שכבר מזמן היא חושבת על כך. ביחוד עברה בה המחשבה הזאת מזמן היוסדה של „הבימה". אמנם אי־ידיעתה את הלשון העברית משמשת גורם מפריע ומעכב, אבל היא מקוה שסוף־סוף תעלה יחד עם העם כולו לארץ־ישראל, שם תלמד את הלשון העברית ותשתדל לשרת את העם בכל יכולתה. בקריאות „להתראות בקרוב בימינו בארץ־ישראל" נגמר הבנקט.

תקותה לא נתקיימה. בשנת 1924 מתה. תהי נפשה צרורה בצרור החיים של אמני עמנו.

באמצע הקיץ שנת 1920 הגיעה אלינו, קצת באיחור, הבשורה המשמחת שבעיר „סן־רימו" אישרו המדינות המנצחות במלחמת העולם את המנדט לאנגליה על ארץ־ישראל, ויחד עם המנדט, אושרה גם „הצהרת בלפור". אם כן ארץ־ישראל, כך חשבנו, היא מהיום והלאה „בית לאומי יהודי", או כפי שגרסנו אז בעקשנות, „מדינה יהודית". ועוד נודע לנו, שממשלת אנגליה מינתה את היהודי סיר הרברט סמואל כנציב עליון, או כפי שרצו רבים מאתנו לחשוב, כ„פרזידנט של הריפובליקה היהודית".

הועד שלנו התחיל לדון כיצד להגיב על המאורע המשמח הזה. הדעות נחלקו. היו שאמרו שאין לעשות פומבי לדבר, ואין לאסוף אסיפות, אלא למסור את הידיעה המשמחת מפה לאוזן. אחרים אמרו שיש לאסוף לכל הפחות את חברי הקואופרטיבים ולהסביר את המאורע החשוב, ולבלות ערב בשמחה. ואחרים תבעו גם אסיפה בגן וגם נאום בבית־הכנסת בשבת הקרובה. הסכמתי לדעה זו רק בתנאי שהסוביט לא יתנגד לכך.

התראיתי עם איש הסוביט. בראשונה שוחחתי אתו כמובן על ענינים שהיו קרובים ללבו הוא, ומשהסיבותי את השיחה למסלול הרצוי לי, שאלתי את שאלתי. לשמחתי ענה לי שאין הוא מתענין בנעשה בבתי־התפילה. הוא יעשה את עצמו כאילו איננו יודע דבר, בתנאי ששום איש לא ידע שפניתי אליו בשאלה בענין זה.

הנשים קישטו את קירות בית הכנסת בדגלים ציוניים קטנים, עשויים נייר כחול־לבן. על הבימה הונף דגל ציוני גדול.

בליל שבת באו לקרוא אותי לבית הכנסת, אולם סירבתי ללכת, ויעצתי שלא להתעכב בבית־הכנסת לאור המנורות, כדי שלא לעורר את תשומת לבם של העוברים והשבים.

למחרת, אחרי קריאה בתורה, עליתי על הבימה ודיברתי כחצי שעה, הסברתי מה שהיה לי להסביר והשתדלתי לא להלהיב את הקהל. את דברי גמרתי באיחולים לימים טובים הבאים לקראתנו, ושנזכה במהרה לעלות לארצנו לקחת חלק בבנין ביתנו הלאומי. סיימתי בקריאה המסורתית: „לשנה הבאה בירושלים!" וחשבתי, שבזאת תסתיים החגיגה.

והנה עם גמרי את דברי, עלה על הבימה אחד מנכבדי עדתנו, בר־אבהן וברי־אורין אבל לא בר־דעת. הוא דיבר ארוכות על חשבון הקץ שבפירוש ה„מלבי"ם" לפרק י"ב של ספר דניאל. לפי ה„מלבי"ם" תבוא „אתחלתא דגאולה", היינו „חבלי משיח", בשנת תרע"ג, והגאולה השלמה בשנת תרפ"ח. „חבלי המשיח" התחילו לדברי הנואם עם מלחמת הבאלקאן שהיתה בשנת תרע"ג, ונמשכו אחרי כן במלחמה העולמית. והנה התחיל כבר השלב השני בגאולה, ארץ־ישראל נשתחררה משעבוד תורכיה ועברה

לאנגליה, וזו הרי מסרה את הארץ ליהודים, ועל כן הוא, הנואם, בטוח שעד שנת תרפ"ח יתקבצו לארצנו כל הגלויות מארבע כנפות הארץ, ואז יופיע „משיח צדקנו".

אילו היה גומר בזאת, היה הדבר טוב ומועיל. אבל הוא התלהב מדבריו והלהיב את כל הקהל ועם סיימו את דבריו תפס את הדגל הציוני וקרא בקול: „אידען און אידענעס קומט נאך מיר!" (יהודים ויהודיות בואו אחרי). למרות מחאתי הנמרצת פרצו החוצה כל המתפללים, והגברים היו רובם עטופי טליתות, הסתדרו חמשה חמשה בשורה, ובניגונים חסידיים זזה התהלוכה ברחובות הראשיים של העיר. הרגשתי שנפלתי בפח ובכל זאת נספחתי לתהלוכה והלכתי בשורה הראשונה על יד הדגל. כנהוג במקרים כאלה התכנסו המון ילדים בראש התהלוכה ושרו יחד עם הגדולים, ומשני צדי הרחובות התעכבו אנשים והביטו על התהלוכה בתמהון.

אחר הסיבוב ברחובות באה התהלוכה חזרה לרחוב בית הכנסת. כאן שרו את „התקוה", נכנסו לבית הכנסת והמשיכו להתפלל תפילת מוסף. בגמר התפילה הכריז הנואם: „איצטער אידען קומט מאכען קידוש, און נעמען א גוטע ביסל בראנפן!" (עכשיו יהודים נלך לעשות קידוש, ולשתות מנה טובה יין שרף!).

חשבתי שבזמן התהלוכה יאסרו את כולנו. אולם הדבר לא קרה. רק בשעת תפילת המנחה נכנסו לבית הכנסת קומוניסטים, יהודים ורוסים, לקחו מהבימה את הדגל והלכו.

במוצאי שבת התאסף הועד שלנו בבית הד"ר פולק לדון על מאורע היום. כאן הודיעו לנו שבאולם המועצה העירונית התאסף המון גדול, וחבר הסוביט, „הפולני", נאם בפניו על ההרס שהציונים גורמים למהפכה ועיקר חציו מכוונים אלי. „הפולני" הזה, כפי שהזכרתי לעיל, חיפש כל הזמן אמתלאות לנגוע בי לרעה.

אולם אותו לילה עבר בשלום. ביום הראשון בבוקר בא מיליציונר ומסר לי הזמנה להתראות תיכף עם איש הסוביט. „כן, חשבתי — אני הולך ישר למאסר". איש הסוביט קיבל אותי בחדר עבודתו ואיש לא היה בחדר זולתנו, וזה הוא הדיאלוג שהיה בינינו: שאלה: במה תצדיק את התנהגותך שהביאה לשערוריה? הלא הסכמתי שרק אתה תדבר בבית הכנסת ותו לא, איך העזת לצאת בתהלוכה ציונית עם הדגל הציוני בפומבי? תשובה: אינני יכול להצדיק את עצמי. סיפרתי את השתלשלות הענין וסיימתי בזאת, שאני לוקח את האשמה עלי ועל צוארי. שאלה: „האם יודע מי־שהוא, שאני הסכמתי שאתה תדבר בבית הכנסת"? תשובה: „שום איש" (מפני דרכי שלום שיקרתי מעט; שלשה אנשים, חוץ ממני, ידעו). שאלה: „אם הדבר יגיע למאסר ולמשפט

האם תודיע על הסכמתי"? תשובה: „מה שלא יהיה ואיך שלא יהיה, בכל המצבים שאהיה נתון בהם, לא אזכיר את שמך ואפילו במלה אחת". „טוב — אמר — עצתי לך להסתלק מקופיס, לכל הפחות לחודש ימים, ונראה איך יפול הדבר. אשתדל לטשטש את הענין. אני מחכה לידיעה ממך מתי תסע".

הצלתי היתה איפוא בזאת שאיש הסוביט פחד לנפשו לא פחות ממה שדאגתי אני לנפשי. בו ביום קיבלתי משני רופאים (קונסיליום) תעודה, שאני זקוק לריפוי ממושך אצל מומחה למחלות אוזן. קיבלתי ממחלקת הבריאות שלי תעודת חופש לששה שבועות, השגתי רשיון נסיעה למוהילוב ושם קיבלתי, בעד תשלום, רשיון נסיעה לקיוב. נסיעתי נמשכה יממות אחדות, במקום שמונה עשרה שעות בזמנים כתיקונם. וביום הששי אחר הצהרים הגעתי בשלום לקיוב, להפתעתם הנעימה של בני משפחתי.

פרק עשרים ושנים

גבריל׳ויץ ניגן „עלינו לשבח" לפני טולסטוי — הצלה שלישית — שוב בקופיס — אבדן כתבי־יד וארכיון ציוני — פרידה מקופיס — המזוודה נפתחה וכל הצידה, לרבות ככר הלחם עם מטבעות הזהב, נזרקה על הפסים — ה„שלישיה" עם „החבר פויגין" — חייל אוהב ספרות מקבל לשמירה את מטבעות הזהב שנותרו — לפני „שלישיה" חדשה — החייל החשוד מתגלה כמושיע ומציל

הפתעה נעימה היתה לי, כשנפגשתי בקיוב עם משפחת ידידי הטוב וחברי לעבודה הציונית בקופיס במשך שבע־עשרה שנה, עם משפחת אברהם־משה שפירא. מזמן שנפרדנו נדד עם משפחתו ממקום למקום, סבל הרבה, עד שלבסוף נתגלגל לקיוב, מקום שאין מכירין אותו. פה התעסק בספסרות מסוכנת. את העבודה הציונית היה מוכרח להזניח.

התחלנו יחד לחפש דרכים איך לעזוב את הגלות ולעלות ארצה. החלטנו לגשת לגבולה החדש של רומניה, לסביבת הדניסטר, להכיר שם את האפשרויות ל„גנוב את הגבול".

לשפירא היו קשרים עם ה„פרודקום" (ועדה ממשלתית להספקה) בקיוב ועלה בידו להשיג לשנינו רשיונות נסיעה עד לגבול בסרביה, שעברה אז מרוסיה לרומניה. את רשיונות הנסיעה קיבלנו על סמך תעודות שה„פרודקום" שולח אותנו להשיג בשבילו באוקראינה ביצים להספקה. את התפקיד הזה מילאנו יפה. העברנו לקיוב שני קרונות ביצים. ביקרנו בקמניץ־פודולסק ובאילו עיירות על יד הגבול, על הדניסטר. בכל המקומות נפגשנו במכירים שלפני המלחמה עמדנו אתם בקשרי מסחר. הם סיפרו לנו שבכל לילה עוברים מאות אנשים את הנהר ומעבר לגבול הם מקבלים בעד תשלום רשיונות להגיע לנמל קונסטנצה.

הם סיפרו לנו גם על יריות מצד משמרות הגבול על הסירות שחצו את הנהר ועל שוד וגזל ע״י מורי הדרך. אולם בדרך כלל היו הכשלונות מועטים. חזרנו לקיוב בהחלטה שנשתדל לעלות יחד עם משפחותינו דרך הגבול הרומני. היה עלי קודם כל לחזור לקופיס, לסדר את עניני הפרטים ולהשיג שחרור ממשרתי בסוביט.

יצאתי מקיוב לפני הצהרים והגעתי לצומת הדרכים הראשונה, לתחנת

בחמץ, למחרת בבוקר. בזמן רגיל נמשכה הנסיעה מקיוב לבחמץ רק שעות אחדות. מפי מנהל התחנה נודע לי שלכיוון הדרוש לי אין רכבת, לעת עתה, וגם לא ידוע מתי תהיה. יש איפוא לחכות. רוב הנוסעים הסתדרו על רצפת התחנה ומחוצה לה. אני פניתי לבתים הסמוכים לתחנה, ובקושי השגתי לי פינה באחד הבתים, שהיה כבר מלא מפה אל פה יהודים. מובן שהמצב המשונה דיכא את האנשים. פתאום התחילו בוקעים צלילי מוסיקה נעימים מחדר סמוך. מי שהוא ניגן על ויולונצ'לו. התחלנו לחקור ונודע לנו שבין המחכים להמשך נסיעה נמצא הוויולונצ'ליסט המפורסם אז ברוסיה, היהודי גברילוביץ. הוא הואיל בטובו וניגן לפנינו רוב הלילה. בין יתר הדברים ניגן את „כל נדרי" ואת „עלינו לשבח", בניגון שבו היו היהודים בספרד הולכים ל„אוטו־די־פה". את היצירה הקלסית הזאת מצא במקרה בספריה הממלכתית בפטרוגרד. כפי שאני זוכר, סיפר לנו גברילוביץ, שפעם ניגן את „עלינו לשבח" לפני ל. נ. טולסטוי, באחוזתו „יסניה פוליאנה", ובזמן הנגינה היו עיני הסופר הגאוני מלאות דמעות. בכוח המוסיקה הנעימה חלף הדכאון, והיינו שרויים במצב־רוח מרומם.

עם־שחר יצאתי לתחנה ונודע לי שמתקרבת רכבת ההולכת למינסק. לא חשבתי הרבה והחלטתי לנסוע למינסק, ומשם לקופיס. אחרי טלטולים של יומים הגעתי למינסק.

במינסק, עיר מולדתי, נפגשתי עם קרובים מבני משפחתי, עם מכירים ועם חברי „החלוץ" במחתרתם. כאשר נפגשתי שם עם ראש הלשכה וסיפרתי לו שאני נוסע לקופיס, השתומם ופנה אלי בתמיהה: האינך יודע שאם תופיע בקופיס יאסרו אותך מיד? המעניין הוא שהחבר הזה ידע על פרשת עניני יותר ממני, מפני שלי לא הודיעו על כך ולא כלום במשך זמן היותי מחוץ לקופיס. הוא סיפר, שאיש הסוביט הקופיסאי ברפורט שלו לסוביט המחוזי בהומל השתדל להגן עלי, אולם באותו רפורט הוסיף חבר אחר של הסוביט את דעתו, שהיתה כולה לרעתי. מפני הניגוד בדעות החליטו בהומל לאסור אותי ולמסור את הענין למשפט „הועדה לשעת חירום". כל זה נודע להם במינסק ע"י החבר ג. (במקרה ידיד טוב שלי, שנתקבל בהשתדלותי כפקיד לסוביט המחוזי בהומל). והוא גם סיפר לי שחיפשו דרכים להזהירני, אבל לא ידעו לאן נעלמתי. מהסיפור הזה הבנתי, שיד „החבר הפולני" היתה לרעתי.

לא נשאר לי אלא לחזור לקיוב. נתתי לחבר שסיפר לי על עניני את כתובתי בקיוב, והוא הבטיח לי להודיעני אם יחול איזה שינוי לטובה במצבי. הוא ביקש ממני שאבקר בעיירה אחת שע"י צומת הדרכים ז'מרינקה, בה

נמצאת קבוצה אחת של „החלוץ", ואולי אוכל לעזרם לארגן קואופרטיב חקלאי.

אחרי טלטולים רבים עברתי במקלי ובתרמילי את הדניפר ובאתי לקיוב. אחרי ימים אחדים של מנוחה הודעתי, על פי הכתובת שקיבלתי מהחבר במינסק, לעיירה שבקרבת ז'מרינקה (שמה יצא מזכרוני), שבקרוב אבקר בה. גם הודעתי להם את כתובתי בקיוב.

לא עבר כשבוע ושני צעירים באו אלי והציגו את עצמם כתושבי העיירה שהתכוננתי לבקר בה. על שאלתי מדוע לא חיכו עד שאבוא אליהם? ענו לי שבאו לתהות על קנקני. ובדרך אגב סיפרו על מקרים של בלשות מצד קומוניסטים יהודים, ושעל ידי מכתבים נתפסו הרבה אנשים לרשות, ונענשו בגלות למזרח הרחוק. אם כן, אני שואל, איפה הבטחון, שאתם אינכם בלשים ואינכם טומנים פח לרגלי? כתשובה הראה לי אחד מהם את מכתבי ורשיון נסיעה על שמו, שאליו כתבתי את המכתב. אחרי זה התחילו לשאול אותי שאלות: מאין באתי? מה מטרת בואי לקיוב? ועוד. עוד אנחנו מדברים והנה נכנסו עוד שני אנשים, לא יהודים, ופנו אל הראשונים בשאלה, למה הם מתמהמהים? מיד הבנתי שיש לי עסק עם אנשי הצ'קה ונתברר לי שמכתבי נפתח בדואר. לא מצאתי לי מוצא אחר, אף כי הדבר היה מסוכן, ופרשתי לפניהם את תעודותי, את התעודה מהסוביט הקופיסאי, שאני פקיד ומנהל מחלקת „הבריאות הציבורית" במחוז קופיס, ותעודת הרופאים שאני זקוק לריפוי ממושך, ותעודת המחלקה הרפואית שלשם ריפוי ניתן לי חופש לששה שבועות, שעדיין לא נגמרו, ותעודות שונות ממחלקת החקלאות שאני מפקח על קואופרטיבים חקלאיים. על פי נס נמצאה אצלי גם תעודת המלצה מהסוביט הקופיסאי לסוביטים בכלל, שיבואו לעזרתי בכל מקום שאבוא ליסד קואופרטיבים חקלאיים.

הצ'קיסטים בדקו בקפדנות את כל הנייורות שהגשתי להם ומצאו שהכל בסדר, והחליטו אחרי התיעצות שהטרידו אותי חינם וביקשו ממני סליחה. רק עוד שאלה שאלו: אם אני מכיר את האיש שכתבתי לו את המכתב? בתשובתי לא היה לי להסתיר הרבה מהם, הרי את האיש שאליו כתבתי לא הכרתי, אלא שהוספתי שבמקרה נפגשתי עם אנשים מהסביבה ההיא, והאנשים ההם נתנו לי את הכתובת. גם תשובתי זאת הניחה את דעתם. מכיוון שנעשיתי נאמן עליהם, מצאתי לנחוץ להזמינם לכוס תה עם לחם, מרוחה ב„פובידלה" (מין ריבה זולה באוקראינה) ושוחחנו שיחת רעים. ביקשתי מהם לציין את המקומות בסביבתם, שבהם אפשר לארגן קואופרטיבים חקלאיים. הם נתנו לי כמה שמות של עיירות, גם כתבות של אנשים שאני יכול לפנות אליהם, ובאופן זה נודע לי איזה הם המקומות שעלי להמנע מלבוא אליהם... לבסוף נפרדנו, אם לא כידידים, אבל כ„חברים" למטרה משותפת, להגביר את כחה

של התנועה הקומוניסטית העולמית... שהייתי רחוק ממנה כרחוק מזרח ממערב.

נשמתי לרווחה כשמלאכי החבלה הסתלקו. ובכן זו הפעם השלישית נצלתי מן המאסר ומתוצאותיו.

המקרה הזה לא השפיע עלי, שאסתלק מלהמשיך בהכשרת חלוצים לעבודה חקלאית עד כמה שהיה באפשרותי.

מצאתי אנשים מהימנים מסביבות קיוב, פולטאבה, קרמנצ'וג ומקומות אחרים, והם ציינו לי את שמות העיירות המיושבות יהודים, וגם נתנו לי כתובות של ציונים לשעבר... ובינתים עלה בידי להצטייד בתעודה מרופאים שהיו מוכרים לי כציונים, ושעבדו במוסדות סוביטיים, שאני זקוק להמשכת הריפוי לעוד כמה שבועות.

מובן שלסביבת ז'מרינקה לא נסעתי. בחרתי לפעול בסביבות יליסבטגרד, אשר בה היה לי מכיר טוב שלפני המלחמה הייתי קשור אתו בעניני מסחר. הוא ובניו המבוגרים היו ציונים טובים. התארחתי אצלו כאשר נוכחתי, שהוא ובני משפחתו נשארו ציונים. גיליתי להם את מטרת ביקורי, ולשמחתי התנדב אחד הבנים להיות לי למורה־דרך ולעזור לי בעבודתי.

באנו, אני והמורה־דרך שלי, לעיירה שתושביה היו כמעט כולם יהודים. התקשרתי עם צעיר אחד, שעד למהפכה היה המזכיר של האגודה הציונית במקום. הצעיר היה פעיל מאוד. אני עמדתי מן הצד, נתתי לו רק את ההוראות הדרושות ובמשך חודש ימים אורגן קואופרטיב חקלאי, שהשתתפו בו שלושים משפחות. את האדמה ואת הציוד קיבלו מן הסוביט במקום.

במשך שלושה חדשים הספקתי לארגן בחמש עיירות שמונה קואופרטיבים חקלאיים, ושבתי לקיוב.

זמן מה אחרי שובי, קיבלתי מכתב מד"ר פולק מקופיס, בו הודיע בשפת רמזים, שרק אני יכולתי לפענח אותה, שבסוביטים בהומל ובקופיס התחוו חילופי גברא, ושענין „סן־רימו" טושטש ע"י אנשי שלומנו העובדים בסוביטים. מענין הוא שהמכתב עבר את הבקורת של הצנזורה והמבקרים לא מצאו בו שום דבר חשוד. אם כן יכולתי לנסוע לקופיס בלי מורא ופחד. הפעם נסעתי בספינת נוסעים בנהרות דניפר וסוז' עד הומל, ומשם ברכבת עד קופיס. הנסיעה היתה נוחה ונעימה, אבל נמשכה שבוע שלם.

הענינים הציבוריים, ובעיקר הקואופרטיבים החקלאיים, התנהלו גם בלעדי בסדר גמור, אבל בביתי מצאתי עולם הפוך. הרבה דברים חסרו וביניהם הארכיון הציוני שלי, בו היו הרבה דברי ערך, כמו דינים וחשבונות מועידות וכינוסים במשך עשרות שנים, שהיו יכולים לשמש עכשו חומר בשביל אנשי מחקר, מכתבים רבים מעסקנים ציונים, כגון אוסישקין, צ'לנוב, משה ליב לילנבלום, מרדכי בן הלל הכהן, שיינקין, ד"ר ברוק, רופין, הרב ריינס,

הרב ר׳ שמואל רבינוביץ מסופוצקין, ברוכוב, החוזרים של ברנשטין־כהן, שמעון רוזנבאום, ולבסוף יוסף טרומפלדור, הרצאותי באידיש וברוסית על נושאים ציוניים שהרציתי לפחות במאה מקומות, שלש מחברות, כל אחת באידיש וברוסית, שהיו מוכנות לדפוס וחייתי בתקוה לתרגמן לעברית ולהדפיסן בארץ־ישראל. שכני סיפרו לי שבזמן העדרי נערכו חיפושים מרובים אצלי.

כעבור ימים אחדים לבואי הודיעו לי מהסוביט שגויסתי לעבודה כמנהל פנקסים במועצת העיריה. כמה השתדלתי לבטל את המינוי הזה, אולם הדבר לא עלה בידי. באין ברירה התחלתי לעבוד, ואם כבר נשארתי בקופיס, נכנסתי שוב בעול הקואופרטיבים החקלאיים ונגד רצוני היו ידי שוב מלאות עבודה.

בינתים מתו עלי אבי וחותני ז״ל במשך חודש אחד. הם היו כל הזמן בקופיס. כריתי להם קבר אחד על יד רעהו, התאבלתי עליהם כדין וכדת, והעמדתי על קבריהם מצבת שיש משותפת לשניהם. אם הנאצים לא הרסו את בית־הקברות העתיק בקופיס, יש להניח שהמצבה מתנוססת שם גם היום.

לאט לאט סידרתי את עניני. מכרתי את המטלטלים שלי וקיבלתי תמורתם מספר עצום של מיליונים רובלים. להחזיק את השק עם שטרי הכסף ולהובילו ברכבת לקיוב היה מסוכן. במקרה של חיפוש היו לוקחים ממני את הכסף. על כן החלפתי אותו בשווה־כסף. קניתי יהלום טוב, מעיל נשים מעור קאראקול, ארבעים מטבעות זהב, עשרים בנות חמשה רובלים ועשרים של עשרה רובלים, וחלק מן המיליונים השארתי במזומנים, על כל צרה שלא תבוא.

באחד הימים נתפרסמה מודעה, שהפליטים מליטא אשר ברצונם לשוב למולדתם עליהם להרשם עד יום מסוים במשרד הפליטים הממשלתי באורשה. כמה טוב היה — הרהרתי — אילו הייתי עכשיו פליט מליטא! הבעתי את הרהורי בפני החברים, והנה אמר לי אחד מהם, שהוא מכיר בעיירה הסמוכה, יהודי פליט מליטא, שהסתדר בה כשוחט ואינו חושב לחזור הביתה, וכדאי איפוא להתראות אתו... כעבור יומים הביא לי את תעודותיו של הפליט בעד רבע מיליון רובל. מומחה לדבר הוציא מהתעודות באופן חימי את שם הפליט ומשפחתו, והכניס במקומם את שמי, שם אבי ומשפחתי. עם התעודה הזאת באתי למשרד הפליטים באורשה וקיבלתי שם תעודה נוספת, בה היה כתוב, שעל סמך התעודות שהגשתי, רשמו אותי ואת משפחתי כעומדים ל״ריאבקואציה״ לליטא.

התחלתי להשתדל לקבל שחרור ממשרתי בסוביט. בימים ההם לא היה קל להשיג את הדבר. עוד נמשכו מלחמות האזרחים. אחרי שנגמרו מלחמות דניקין וקולצ׳אק התחילו מלחמות וורנגל ויודיניץ׳. רוב הצעירים היו

מגויסים בחזיתות, המחסור בכח האדם היה גדול מאוד. חודש רדף חודש, וכבר התחילה שנת 1921, ואני עוד בקופיס, ואינני רואה את הסוף.

באחד הערבים ביקר אצלי אחד מחברי הסוביט, שהיה בעל השפעה, ושאל אותי, אם אוכל להלוות לו חצי מיליון רובל. הבטחתי לו שאשתדל להשיג לו את הכסף, ורצוני שיגמול לי טובה תחת טובה. סיפרתי לו מעשיה, שאשתי מסודרת בקיוב במשרה טובה ואין ברצונה לשוב לקופיס, והיא כתבה לי שהכינה גם לי משרה אחראית שם. ועל כן אני רוצה להשתחרר ממשרתי בקופיס ולעבור לקיוב.

תוך חודש ימים, בפברואר 1921, קיבלתי תיק מלא תעודות: תעודת־שחרור, תעודת העברה לקיוב, תעודת־המלצה ותעודה המעידה שהכסף הסוביטי הנמצא אצלי קיבלתי ממכירת חפצי בקופיס. נתתי לידידי מהסוביט חצי מיליון רובל ורמזתי לו שהוא מקבל את הכסף בהלואה לזמן בלתי מוגבל...

השלמתי את הכנותי לעקירה מקופיס. מאבי מורי ז״ל נשאר לי ארון גדול מלא ספרים יקרים, כמו ש״ס גדול בכריכת עור, משניות, הטורים, כל המדרשים, חומשים ותנ״כים וספרי דת ומוסר, שאבי ז״ל רכש אותם במשך כל חייו. את כל הספרים מסרתי לבית הכנסת. את הספריה שלי שהכילה מאות ספרים בארבע שפות, עברית, אידיש, רוסית וגרמנית, מסרתי לספריה הציבורית היהודית בקופיס. לי השארתי רק ספר אחד: תנ״ך־כיס, שקיבלתי פעם במתנה מגיסי ר׳ מיכאל בן שמואל רבינוביץ ז״ל (מבש״ר).

את שיירי המטלטלים, בגדים, לבנים, כלי־מיטה, כלי־כסף ועוד, ארזתי בשלש כפיפות (סלי נסיעה) גדולות מאוד ובמזוודה גדולה. את היהלום נתתי בצמר גפן והכנסתיו עמוק באוזן. את כסף הנייר בסכום חמישה מיליון רובל סוביטיים לקחתי אתי בחגורה על גופי. בלילה באין רואים, עשיתי בצק מקמח ושמרים, לשתי את עשרים המטבעות בנות עשרה הרובלים בבצק ואפיתי ככר לחם, ועשרים המטבעות בנות חמישה הרובלים תפרתי בשרוול מעילי.

בראשון למרץ הודעתי לחברים שאני מוכן לנסיעה, וחשבתי להזמין אותם אלי להפרד מכולם בבת אחת, אבל החברים קדמוני והזמינו אותי לנשף פרידה, בבית הד״ר פולק ז״ל. לא הייתי שבע רצון. רציתי למנוע פרסום מיותר... אבל החברים הבטיחו לי שהם נקטו בכל אמצעי הזהירות והסכמתי.

בימי המלחמה, משנאסר העסק במשקאות חריפים, השארתי לי שמורים אתי שני בקבוקי קוניאק ארץ־ישראלי, וכמו כן היו שמורים אתי שקדים מארץ־ישראל. את „השמורים״ האלה לקחתי אתי לנשף לכבד בהם את

החברים עם פרידתי מהם לשם עליה לארץ. עד אז חשבתי שאעלה לארץ ישר מקופיס.

הבית היה מלא מפה אל פה אנשים ונשים, חברים, ידידים וסתם יהודים. ברכות ואיחולים היו הרבה מאוד. כל אחד השתדל להביע בשם הקהל את ידידותו אלי, ואת צערו שאני עוזב אותם לאנחות... מצב־הרוח היה רחוק מהיות מרומם, המועקה היתה נסוכה על כל פנים, בעיני רבים הכרתי מבטי קנאה ובעיני נשים דמעות... בתשובתי הקצרה הבעתי את תקותי, שאפילו בתנאים הקיימים יתגברו רבים על כל המכשולים וכל השואפים לעלות לארץ יגשימו את רצונם. ונפרדנו בברכות ל„התראות בארצנו בזמן קרוב" ובקריאת „לשנה הבאה בירושלים", שיצאה מפי כולנו באותה כוונת הלב כמו בגמר תפילת „נעילה".

בשלישי במרץ שנת 1921 לפנות־ערב ואני בתחנת הרכבת בקופיס. כפי שנקבע מראש, באו ללוות אותי רק מתי מספר, רק המקורבים אלי ביותר. את המטען שלי מסרתי למחלקת המטענים. תעודותי וכרטיס הנסיעה עד קיוב היו בכיסי ובידי רק מזוודה קטנה ובה צידה לדרך. הרכבת התקרבה, הצפיפות היתה נוראה, ובקושי עליתי על המדרגות. לקרון פנימה אי אפשר היה להכנס. הרכבת זזה, נשארתי עומד על הכבש לפני הדלת, הפניתי את עיני בפעם האחרונה אל העיר שבה חייתי עשרים ואחת שנה... ופתאום נפתח המנעול של מזוודתי והמזוודה נהפכה על פיה וכל הצידה נזרקה על הפסים, וגם ככר הלחם עם... מטבעות הזהב...

רק בלילה הצלחתי להכנס לקרון, התישבתי בפינה על יד חלון ונרדמתי. בבוקר השכם העירו אותי. פקחתי את העינים והנה על ידי שני אנשים, אחד במדי חייל והשני ציבילי. האחרון מחזיק בידו את המזוודה הריקה שלי. נדרשתי להראות את תעודותי. נתתי להם והם לקחו אותן עם המזוודה והלכו. כעבור שעה לערך ניגש אלי חייל ופקד עלי ללכת אתו. הכניס אותי לקרון שחלונותיו מכוסים בשבכות ברזל. על ידי הדלתות ובאמצע הקרון עמדו זקיפים ורוביהם מכודנים. לא קשה היה להבין שאני נמצא בקרון אשר בו מובילים אסירים. על הספסלים ישבו ושכבו אנשים ונשים, יהודים ונוצרים. שכני ניסה לשמוע ממני מה פשעי ומה חטאי, אבל התחמקתי מלדבר אתו. מי יודע אם לא אסיר מדומה הוא...

הרעב התחיל להציק לי. פניתי לחייל. נתתי לו חמשה שטרי כסף, אלף רובל כל אחד, וביקשתי ממנו לקנות לי בתחנה הקרובה דבר מה לאכול. הביא לי תה וחתיכות סוכר אחדות ופרוסות לחם עם גבינה, ואמר לי שהוציא על זאת שלשת אלפים רובל. הצעתי לו שיקח את אלפיים הרובל בעד טרחתו, אולם הוא סרב והחזיר לי באדיבות את העודף.

בצהרים, לערך, נכנס חייל לקרון והכריז: רופא השינים, חבר יוסף אליאש, מתבקש להופיע בפני החבר מנהל הרכבת!

הוכנסתי לקרון שהיה ערוך כמשרד. אנשים ישבו ודפקו במכונות כתיבה, מהם במדים ומהם ציבילים. אל שולחן מיוחד ישבו שלשה חיילים. נאמר לי לשבת על ספסל מול „השלישיה". אגב, הבולשביקים השליטו „שלישיות" בכל המוסדות ותפקידן היה להשגיח על הסדר בכל מקצועות החיים.

החקירה התחילה. השאלה הראשונה: מדוע המזוודה שלך ריקה? סיפרתי להם את המקרה שקרני. הם התחילו להמטיר עלי שאלות משאלות שונות, כגון: מדוע עזבתי את עבודתי בקופיס? ולמה אני נוסע לקיוב? ומדוע נפרדה משפחתי ממני? כמה כסף שלמתי בעד השחרור ממשרתי? נתתי תשובות ברורות, אבל הן לא הניחו את דעת „השלישיה", ואחד הציע לחקור על הענין בקופיס. לבסוף באה השאלה העיקרית: כמה כסף יש לי? אם יש לי וואלוטה זרה, מטבעות זהב, אבנים טובות ומרגליות? עניתי שבחגורה על גופי נמצאים מיליון וחצי מיליון רובל סובייטי. פשטו אותי ערום לגמרי, ובדקו את הבגדים. למזלי לא הרגישו במטבעות הזהב התפורות בשרוולי.

את הכסף לקחו ממני ואמרו לי להתלבש וללכת לקרון, שבו ישבתי בראשונה. במעשה השתתף צעיר במדים ציביליים. „השלישיה" היתה פונה אליו בשם „חבר פויגין". מובן שהיה יהודי. בלוית חייל באתי לקרון. הוא פינה בשבילי את המקום, שבו נרדמתי בלילה והזהיר אותי שאסור לי לרדת מהרכבת, עד שאקבל את פסק הדין של „השלישיה".

כעבור שעתים, בקרבת תחנת בחמץ, בא אלי „החבר פויגין" והודיע לי בשם „השלישיה", ששאיר בידיה את הכסף „החשוד" שמצאו אצלי, ואמשיך את נסיעתי לקיוב. ואם אינני מסכים לכך, יחזירו אותי ואת הכסף להומל ומובן לבית אסורים, והסוביט בהומל יחקור על הענין בקופיס ויחליט עלי ועל הכסף. בחרתי כמובן בדרך הראשונה. רק ביקשתי מ„החבר פויגין" להציע ל„השלישיה" שיחזירו לי חצי מיליון רובל כדי שאוכל להגיע לקיוב ולבוא למשפחתי עם מעט כסף. כעבור זמן קצר הביא לי רבע מיליון רובל...

תארו בנפשכם כמה כסף ושוה כסף יקרי־ערך שדדו „השלישיות" האלה מהנוסעים ברכבות בכל רחבי רוסיה הסובייטית, הקומוניסטית, הבולשביסטית, האידיאליסטית... התבישתי רק בפני עצמי, שהסרסור לדבר עברה הוא תמיד יהודי. חייתי בתקוה שאפגש פעם עם „החבר פויגין" בארץ ישראל ואוכל לדבר אתו משפטים, אבל לצערי לא נתקיימה תקותי עד היום. בכל אופן שמחתי מאוד, שנפטרתי הפעם במאסר קצר של שמונה שעות, ובפעם הרביעית נצלתי ממאסר ארוך.

בבחמץ, כרגיל בימים ההם היה צריך לחכות לרכבת שתי יממות. הסתדרתי בבית על יד התחנה, בחדר קטן שבעל הבית קבע לי כמקום לינה. מצאתי „חבר לצרה", חייל רוסי שגם הוא היה צריך להגיע לקיוב. מדבריו נודע לי שהוא בן אכר, מאיזה כפר במרכז רוסיה. פניו היו סימפטיים, הליכותיו יפות ומנומסות, ואף על פי שגמר רק בית ספר כפרי ראיתיו קורא את דוסטויבסקי, ובאמתחתו היה גם חלק אחד של „אננה קרנינה" לטולסטוי. ניסיתי לדבר אתו על הספרים האלה ונוכחתי, שלא זו בלבד שהוא יודע את תוכן הספרים, אלא גם הבין את הרעיונות שבהם, ושל הרבה סופרים רוסיים אחרים, כגון טורגניב, צ׳חוב ועוד.

שמתי לב לעובדה, שהוא מקמץ באכילה ומסתפק בפרוסת לחם יבש. שאלתיו לפשר דבר והוא גילה לי שאזל הכסף מכיסו. הצעתי לו לאכול ולשתות יחד אתי. בהתחלה סירב, לבסוף הסכים.

כדי לקצר את הזמן, טיילנו הרבה בסביבה, שוחחנו על ספרים וסופרים, ודרך אגב נגענו גם בעניני המשטר הקיים ברוסיה ונוכחתי לדעת שהוא אינו נמנה עם המעריצים של המשטר הקומוניסטי. הוא הצטער מאוד על שקרנסקי לא הצליח להגשים את המשטר הדמוקרטי האמיתי לפי כל התכניות הנחוצות ליחיד, לחברה ולמדינה. לאט לאט התידדנו.

עשרים מטבעות הזהב בנות חמשה הרובלים, התפוררות בשרוולי, לא נתנו לי מנוח. מי יודע אם „השלישיה" הבאה לא תגלה את ה„אוצר"... באתי כמעט לכלל דעה, שמוטב להשליך את „עגל הזהב" החוצה ולא למתוח את העצבים. נמלכתי הרבה זמן בדעתי, ולבסוף באתי לידי החלטה נועזת. סיפרתי לידידי החדש את סודי, וביקשתי ממנו שיקבל עד קיוב את המטבעות לרשותו. בקיוב נסע יחד אלי הביתה ושם יחזיר לי אותן. בהתחלה אמרתי לו, שאם הוא מפחד מחיפושים, ואם גם הוא חושב את הדבר כמסוכן בשבילו, אשליך את המטבעות החוצה. הוא חשב איזה זמן, לבסוף אמר לי: „תן לי את המטבעות. אצלי לא יחפשו. אחזיר לך אותן בקיוב. אתה מוצא חן בעיני. אני רוצה שנשאר ידידים". מסרתי לו את המטבעות יחד עם התעודות המזויפות, המעידות שהנני פליט מליטא. נתתי לו גם את כתובתי בקיוב, ללא כוונה מיוחדת. הלא נדברנו שנלך יחד למקום מגורי בקיוב ובשביל מה הכתובת?

הפחד סר ממני, עצבי נרגעו. מעתה יכולים לחפש אצלי כמה שרוצים.

סוף כל סוף סודרה רכבת מיוחדת לקיוב. הקרונות היו קרונות משא עם ספסלים מסביב לקירות. בקושי נדחקנו לקרון אחד והצלחנו, אני וידידי החייל, לתפוס מקומות האחד על יד השני. רוב הנוסעים היו חיילים. אחרי שהייה ארוכה זזה לבסוף הרכבת, ושרכה את דרכה בעצלתים; בכל תחנה ותחנה התעכבה שעות ארוכות.

אני וידידי היינו עולם בפני עצמו; הוא לא התאחד עם החיילים, ואני לא עם הציבילים. כל הזמן שוחחנו על דברים העומדים ברומו של עולם. אכלנו ושתינו יחד. ניכר היה, שהתנהגותו של ידידי לא מצאה חן בעיני החיילים. הם התחילו להתל בו, להקניטו בדברים ובמבטים על שאינו מתחבר עמהם. פתאום קם הידיד שלי, נגש אל החיילים בקצה השני של הקרון ודיבר עמהם כרבע שעה. אחר כך חזר למקומו על ידי. אני לא שאלתי אותו על השיחה ביניהם, והוא לא סיפר לי מאומה.

נכנסו חיילים לבקר את תעודות הנוסעים, ואני הרגשתי וראיתי שהחיילים הנוסעים מראים ומרמזים למבקרים עלי. בבוא תורי בדקו את תעודותי, מצאו שהן בסדר והתרחקו בלי להגיד לי שום דבר.

הרגשתי שנתהווה מצב מתוח. לא שאלתי כלום, וידידי אף הוא לא אמר לי ולא כלום. יחס החיילים אל ידידי נשתנה לטובה ועלי התחילו להביט באלכסון. באתי לידי המסקנה, שידידי הכשילני ונפלתי בפח. אולם התממתי, כאילו לא הרגשתי דבר, והמשכנו לשבת האחד על יד השני, לשוחח ולהשתתף באכילה ושתיה.

הרכבת התעכבה בתחנה לפני הגשר הגדול שעל הדניפר, שארכו אלף ושלש מאות מטר (את שמה של התחנה שכחתי). שני חיילים, מאלה שבדקו את התעודות, נכנסו לקרון ופקדו עלי לרדת עם המזוודה. בזמן ירידתי מהקרון, שמעתי את צחוקם הסרקסטי של החיילים. הצדקתי עלי את הדין ואמרתי בלבי, שזה גמול על אי זהירות, על שהתידדתי עם איש שלא הכרתי אותו מתמול שלשום.

חוץ ממני הורידו עוד אנשים מקרונות הרכבת והכניסו אותנו לבית סמוך לתחנה, לחדר מיוחד, וליד הדלת הועמד זקיף. החדר היה די גדול, מרוהט בשולחנות וכסאות. כולנו התישבנו. דרך החלון ראיתי שהרכבת זזה ובמהירות התרחקה מהתחנה.

שמחתי, איפוא, ש„הידיד" נעלם עם הרכבת ולא ישמש עד נגדי. על אבדן מטבעות הזהב לא הצטערתי כלל וכלל, כי אם על התעודות הליטאיות המזויפות שהלכו לאיבוד, שהרי באמצעותן קויתי להגיע למחוז חפצי.

שעות רבות ישבנו ואין קול ואין קשב. הגיע הלילה והחדר הפך לחדר שינה. בחצות העירו אותי והודיעו לי שעלי להופיע עם חפצי בפני „השלישיה". עלינו לקומה השניה. נכנסנו לחדר מרווח. על יד הקירות עמדו שולחנות ועליהם מכונות כתיבה. למרות השעה המאוחרת, ישבו פקידים ועבדו, מי במכונות כתיבה, ומי בכתיבה בפנקסים. בקצה החדר מול הכניסה ישבה „השלישיה" ליד שולחן. הכרת פניהם ענתה בם שהם אנשים תרבותיים יותר מ„השלישיה" הקודמת.

ראש „השלישיה", שישב באמצע, היה בן חמישים לערך; בראשו כבר זרקה שיבה. הוא פנה אלי באדיבות: בבקשה לשבת „חבר אליאש". ראשית כל צויתי לפתוח את המזוודה. לתמהוני הגדול, לקחו את חצי ככר הלחם שהיה במזוודה וחתכוהו לפרוסות דקות. היו שם עוגה וחמאה וגבינה והם נעצו בהם את הסכין בכל הצדדים. פשטו ממני את בגדי ועשו בהם חיפוש קפדני. פרמו תפרים בצוארון, בשרוולים, בין האריג לבין הבטנה. מישוש בידים, חיפשו וחיפשו ולא מצאו שום דבר חשוד. שלחו שני חיילים לחפש בחדר שישבתי ומסביב לבית. החיילים חזרו וידיהם ריקות. על פניהם היתה ניכרת אכזבה, הם הביטו האחד על השני בתמהון ובסימני שאלה.

אחרי כן פקדו עלי שאתן להם את כל התעודות והניירות שברשותי. הם בדקו אותם באופן קפדני, ובעיקר את החתימות והחותמות. פקדו על „החבר המזכיר" והביא פנקס עבה. ראיתי שדפי הפנקס מלאים חתימות. חיפשו ומצאו דף מסוים, השוו את החתימות בתעודות עם החתימות בפנקס, מצאו שכל תעודותי הן כשרות והתחילו לחקור אותי.

אחת השאלות היתה: היכן ארבעת המיליונים רובלים, שלפי תעודה אחת, אני מוביל אתי? סיפרתי להם את האמת, ששמתי שני מיליון וחצי רובל במטען ברכבת שהוצאתי ממנה, ומיליון וחצי לקחה ממני „השלישיה" ברכבת לפני הגיעי לבחמץ. ואגב סיפרתי על התנהגותה של „השלישיה", ועל פסק דינה שנמסר לי על ידי „החבר פויגין". „מנולים, הכריז ראש „השלישיה", אין זאת הקובלנה הראשונה. צריך להתענין בדבר ולהעמיד את המנולים אל הקיר!" לבסוף שאלני שאלה אחרונה: מה נמצא בשלש הכפיפות הגדולות, שמסרתי למטען. לא חששתי לומר להם את כל האמת.

„השלישיה" יצאה עם „החבר המזכיר" לחדר הסמוך להתיעצות, שנמשכה לא יותר מרבע שעה. אחרי שחזרו הודיעו לי: „השלישיה" משוכנעת שכל הענין נגרם על ידי הלשנה בזויה. כל דבר חשוד לא נמצא אצלך ותשובותיך נראות כנכונות. על כן החליטה לשחרר אותך ולתת לך להמשיך את דרכך לקיוב באין מפריע".

הזמינו לשולחן אחד הפקידים ואמרו לו: „בחמש בבוקר השכם תעבור דרך התחנה רכבת צבאית. „החבר המזכיר" ימסור לך פקודה בכתב לסדר את החבר אליאש בקרון הדלגטים. אתה תלוה את החבר עד התחנה שמעבר לגשר, כדי שלא יעכבו את החבר בתחנת הבקורת שם".

בינתים הביא חייל כוסית תה עם חתיכות סוכר, שהיה אז יקר המציאות, וביסקויטים. הם כיבדו גם אותי. נאלצתי לשתות גם כוס שניה. אחרי זה הוכנסתי לחדר סמוך. שם עמדו מטות ואמרו לי לשכב לנוח עד בוא הרכבת.

בחמש העירוני ונהגו אתי בהתאם לפקודה. בתשע בבוקר הגעתי לקיוב, ובכרכרה שכורה הגעתי הביתה.

עוד אני עם בני ביתי על יד השולחן ומספר להם על הנסים שהתרחשו אתי ועל „הידיד המדומה"... והנה צלצול בפעמון. גיסתי, עליה השלום, נגשה לפתוח את הדלת וחזרה לחדר בלוית... החייל „הידיד". הוא חייך ואני השתוממתי. הוא הושיט לי את ידו לשלום. אני קיבלתיה לא ברצון, רק מפני הנימוס.

הוא ישב על יד השולחן, הוציא מכיסו את עשרים מטבעות הזהב, וגם את התעודות הליטאיות המזויפות. הניחן על השולחן. הבטתי עליו משתאה. לא הבנתי מה התרחש כאן. חשדתי ש„הידיד" אינו מסתפק בזה שהביא אותי למאסר, וכנראה הוא חושב להמשיך במזימותיו...

הוא הבין למבוכתי, פתח את פיו ואמר: „אנחנו התנהגנו באי זהירות. התישבנו בקרון אחד, האחד על יד השני. זאת היתה שגיאה גדולה. הרגשתי שסכנה מרחפת על שנינו. מיד החלטתי לפעול. מטרתי היתה שלא יחשדו בי שאנחנו שותפים לדבר עבירה. נגשתי אל החיילים. הסברתי להם שאני מנצל אותך, כבר שלשה ימים שאתה מאכיל אותי ושילמת בעדי בעד הלינה. כשהחיילים שאלוני אם אתה עשיר, עניתי שכנראה שכן. החיילים החליטו ביניהם שאתה „בורז'וי" וספסר, ואמרו לנקום בך, בטענה שהם שופכים את דמם בעד המולדת, והבורז'ואים מנצלים את המצב לטובתם והם חיים חיים טובים על חשבונם. ומכיוון שהייתי בטוח, שלא השארת אצלך דברים חשודים, עשיתי את עצמי שאני בדעה אחת אתם. כאשר נכנסו החיילים לעשות את הבקורת, הראו עליך ודרשו שיאסרו אותך. אני חושב שבצעד זה הצלתי את שנינו. השגתי את מטרתי והגעתי בשלום לקיוב, ואני רואה ושמח, שגם אתה יצאת בשלום והגעת למחוז חפצך. אלמלא מצאתיך בביתך הייתי מצטער מאוד. הייתי מוסר לבני ביתך את הכסף והניירות, וגם ידיעות על אודותיך".

נוכחנו שחשדנו בכשרים. לבקשתנו נשאר אתנו לארוחת צהרים. רצינו שישאר אצלנו ללון, אבל הוא אמר שהחופש שלו נגמר והוא מוכרח להגיע עוד בו ביום אל יחידתו, אי־שם באוקראינה. ממש נגד רצונו הענקנו לו כרבע מיליון רובל וצידה לדרך. נפרדנו כידידים נאמנים. הבטיח לבקר אותנו, מה שמילא אחר כך פעמיים.

ובכן הודות לידיד הנאמן נצלתי בפעם החמישית ממאסר ויתכן גם ממוות.

פרק עשרים ושלשה

כפליט ליטה מדומה — בבית האסורים של הצ׳קה — החקירה —
„אני מאמין" ציוני — חברים אסירים זיידמן וליפשיץ — נאסרו
מבריחי גבול — יוסף יקירי: סבלנות, מבשר — שוב כאזרח
ליטאי — הצלה ששית.

בין המכרים שלנו בקיוב היתה משפחה אחת מורשה בשם לובלין. בזמן המלחמה נתגלגלה לקיוב, ועתה חיכתה לריאבקואציה של פליטי פולין. כפליט היו לו לר׳ אברהם לובלין, ראש המשפחה, מהלכים במשרד הפליטים בקיוב והתידד עם אחד הפקידים הראשיים במשרד. מובן שהידידות היתה על רקע „הלוואות"...

באחד הימים ביקר אותנו לובלין ולפי תומו סיפר שידידו במשרד הפליטים הודיע, שבקרוב יעבור כנראה דרך קיוב אשלון (רכבת מיוחדת) עם פליטי ליטא; ועוד אמר לו, שאם הוא מכיר בין היהודים פליטים מליטא, הרוצים לשוב לשם, הוא מוכן לסדר אותם.

„ר׳ אברהם! — קראתי כמעט בצעקה — אני ואשתי הננו פליטים מליטא, ובקשתי מלפניך שתכנס מיד במשא ומתן עם ידידך שיסדר אותנו ברכבת המיוחדת לפליטי ליטא". מיד הוצאתי מתיקי את התעודות הליטאיות המזויפות עם התעודה ממשרד הפליטים באורשה, שאני עומד בתור לשם ריאבקואציה לליטא, ומסרתי אותן ללובלין, כדי שיראן לפקיד. ר׳ אברהם הביט עלי בתמהון. „אל תתפלא ר׳ אברהם — אמרתי לו — ואל תשאל שאלות. מהיום והלאה הנני, בהתאם לתעודות, פליט מליטא, ואני מקווה ובטוח שתעזור לי כפי יכולתך". והוא הבטיח לי לעשות ככל יכולתו.

לא עברו ימים מרובים ובדירתי הופיעו בהולים ודחופים ידידנו לובלין וסטודנט רוסי, ובשורה בפיהם: אתמול בשמונה בערב הגיעה לתחנת קיוב הרכבת המיוחדת עם פליטים מליטא ומחר בצהרים תמשיך דרכה לגבול ליטא. מכיוון שבין נוסעי הרכבת נתגלו חולים במחלות מידבקות, כמדומני מחלת טיפוס הבהרות, הוציאו את כל הנוסעים מהרכבת; את החולים סידרו בבתי חולים, ובשביל הבריאים יסדרו רכבת חדשה. ובכן

על הנוסעים לבוא היום בשתים אחרי הצהרים לחצר המשרד לפליטים להרשם מחדש לשם המשכת הנסיעה.

בשם הפקיד הגבוה במשרד, ידידו של לובלין, מסר לי הסטודנט סימנים שונים, כגון מתי יצאה הרכבת מתחנה מסוימת באוקראינה, מתי הגיעה הרכבת לקיוב, מקרים חשובים שאירעו בדרך לרכבת וברכבת, ועוד אם אענה לפקיד הממונה על ההרשמה תשובות נכונות, אזי יקבלו אותי ואשתי לרכבת ואוכל לעבור את הגבול.

משום מה הזהירני הסטודנט שלא אחזיק את התעודות אתי, אלא אתנן למישהו אחר שילווה אותי ואקבלן מידו רק בזמן שאכנס לקרון הרכבת. וכך עשיתי.

ההרשמה נדחתה משום מה למחר. בדיוק בשתים עשרה באתי לחצר המשרד ושני ידידים אתי, לובלין ועוד אחד בשם גרינהוט. המקום המה מרוב אנשים, נשים וילדים. ההרשמה היתה צריכה להתחיל בשתים אחרי הצהרים. בינתים הסתדר תור לפני דלת המשרד וגם אני תפסתי מקום בתור. חולקו מספרים. בחלקי נפל המספר שבעה־עשר. אחד מידידי העיר שהמספר הוא „טוב".

בשתים בדיוק נפתחה הדלת, והוכנסו עשרות עשרות. נכנסתי עם העשרת השניה. הייתי בטוח שעניני סודר, ובודאי גם אני נמצא ברשימת הפליטים היוצאים ברכבת.

והנה הגיע כבר תורי. הפקיד שאל אותי לשמי. משעניתי לו, עבר על הרשימה פעם, פעמיים, והודיע לי שלא מצא את שמי. התחלתי לטעון שבטעות לא הכניסו את שמי לרשימה. אז התחיל הפקיד להמטיר עלי שאלות, ועל רובן לא ידעתי מה להשיב. הוא שאל אותי, למשל, מה קרה על יד תחנת יקטרינוסלב? והאם לא ידוע לי ששם התנגשה הרכבת עם עגלה, שהיו בה שני אנשים ונהרגו במקום? „כן — אמרתי — שמעתי על זה". „אם כן, אתה שקרן! דבר כזה לא קרה! אתה אומר שאתה פליט פוניבז'? חבר גבריל׳א! לך והודיע בתור, שנחוצים לי שני פליטים יהודים מפוניבז' והבא אותם הנה". כעבור דקות מספר חזר החבר גבריל׳א עם שני יהודים מפוניבז'. „חברים מפוניבז'! — פנה אליהם הפקיד — אעמיד לחבר הזה שאלות ועליכם להעיד ולאשר אם תשובותיו נכונות או לא נכונות!". ופנה אלי: „הגד לי, חבר אליאש, את שמות הרחובות הראשיים בפוניבז'!" אין תשובה בפי. „כמה בתי כנסת היו שם לפני שעזבת את המקום?" שתקתי. „חברים מפוניבז'! — פונה הוא אל היהודים — תעמדו בתור במקומו של החבר אליאש", ובאותו רגע הכריז בקול רם: „ארסטובט!

(לאסור!)". בן רגע הופיעו שני חיילים מזוינים ברובים. הם נצטוו להוביל אותי "למחלקה המיוחדת", זהו בית־האסורים של הצ'קה.

במקום ל"רכבת מיוחדת" בשביל פליטי ליטא, הוכנסתי איפוא ל"מחלקה המיוחדת" של הצ'קה, שבדרך כלל כל באיה לא ישובון.

אחד מאנשי הצ'קה הכניס אותי לחדר מיוחד, די מרווח, ובו שולחן וכסאות, ובפנה דרגש ועליו שלוש שמיכות. לדלת אשנב ומאחוריו עומד זקיף ורואה מה שנעשה בחדר. בתקרה נורה חשמלית המאירה את החדר עד עשר בערב. החלונות לצד הרחוב, ורואים דרכם את כל העוברים ושבים על המדרכה מהעבר השני של הרחוב. החלונות הם ללא רשתות, אולם על המדרכה שלידם מתהלכים שני זקיפים מזוינים ברובים מכודנים.

הבית היה בן שתי קומות. בחצר ראיתי עוד בנינים גדולים. לפני המהפכה היה הבית שייך למשפחת ברודסקי, שנחשבה לעשירה ביותר בין יהודי רוסיה, והנה הבית תפוס על ידי "המחלקה המיוחדת" (אוסובי אוטדל).

לפנות ערב הגישו לי דרך האשנב לחם וקערה קטנה מרק וכף עץ. לפי בקשתי הביא לי הזקיף שני עתונים, "פרבדה" ברוסית ו"עמעס" באידיש. קראתי את העתונים עד שכיבו את החשמל. בשמיכות הצעתי לי על הדרגש מצע נוח. שכבתי ותיכף נרדמתי. ישנתי שינה עמוקה עד הבוקר.

בבוקר קיבלתי עוד פעם אוכל ועתונים ובתור הוספה גם את "טוביה החולב" של שלום עליכם באידיש. חשבתי שבאותו יום יחקרו אותי. התחלתי לערוך במוחי תשובות על שאלות שונות שהם עלולים לשאול אותי.

מאפס מעשה הסתכלתי דרך החלון והנה לשמחתי על המדרכה מהעבר השני של הרחוב עבר ידידי שפירא והסתכל בכיוון שלי. כעבור חצי שעה בערך עבר ר' אברהם לובלין, אחרי כן גיסי ר' מיכאל רבינוביץ ולאחרונה אשתי תמר. הם רצו לדעת אם עודני חי. מתוך זהירות עשו את עצמם כאילו אינם מתעניינים בי, ואף אני נמנעתי מלהראות להם איזה אות או תנועה.

עבר כל היום. ניתן לי אוכל שלוש פעמים במשך היום. בערב, אחרי עשר, שכבתי שוב לישון, אבל הפעם נדדה שנתי. לא מצאתי לי מרגוע. מדי פעם בפעם האיר הזקיף בפנס־כיס חשמלי דרך האשנב את החדר, לראות מה נעשה בו. איך שהוא עבר הלילה, "ויהי ערב ויהי בקר יום שלישי".

בדרך כלל לא נבדל היום השלישי מן היום השני. בכל זאת חלו שינויים. קיבלתי מהבית אוכל וכר קטן וגם פתקה מאשתי, בה הודיעה שבבית הכל בריאים ושלמים ומקווים לשובי בקרוב. מהפתקה הבנתי שנוקטים באמצעים לשחררני.

במשך היום הוכנסו לחדר "אסירים" מכל המינים: רוסים ויהודים, צעירים וזקנים, וגם אשה אחת. במשך היום הוכנסו כעשרה "אסירים". הם ניסו

להכנס אתי בשיחות, שאלו לסיבת מאסרי, אבל לצערם לא יכלו להוציא מפי דבר וחצי דבר. הבינותי שהאסירים הם מדומים. בין „האסירים" היה אחד בדמות מוז'יק (אכר) עליז. הוא סיפר לי מעשיות מחיי בשנים האחרונות. לפי דבריו היה מהמתנגדים למשטר הבולשביסטי. ברח מכפרו והתחבא בכפרים אחרים, עד שתפסו אותו, והנה עכשיו יוציאוהו להורג... על שאלתי: לשמחה מה זו עושה? ענה לי: „מוטב למות, מלסבול ולרקוד במשך כל החיים תחת צלילי החליל של המנוולים".. (והוסיף את המלים החריפות הידועות של הרוסים) „שהרגו את אבינו הצאר וכל משפחתו"... פתאום נכנס חייל והכריז: „אסיר פטרושנקו לחקירה!" בזאת נגמרו הביקורים אצלי. ובכן לא נתנו לי להשתעמם, שיחקו לפני קומדיה...

ביום הרביעי פקעה סבלנותי ופניתי דרך האשנב לזקיף בבקשה למסור למשרד, שרצוי לי שמי שהוא מהמשרד יכנס אלי. מיד בא „חבר" ושאל להצוני. אמרתי לו שאני מתפלא על שאין קוראים אותי זה היום הרביעי לחקירה? הוא ענה לי באדיבות, שרק הבוקר נתקבלו המסמכים ממשרד הפליטים. אחרי הצהרים יזמינו אותי לחקירה מוקדמת, ואחרי החקירה המוקדמת יתברר אם ישחררוני, או שיכניסוני לבית האסורים, הנמצא באחד הבנינים שבחצר, ובו יושבים עד לפסק דינה של „השלישיה" לשעת חירום (צ'רזוויצ'איניה קומיסיה, ברוסית).

אחרי הצהרים הוכנסתי לחדר סמוך. בחדר ליד שולחן ישב איש צעיר, ספק רוסי, ספק יהודי. הציג את עצמו לפני כחוקר והציע לי לשבת על כסא ממולו. מאחוריו עמד אחד „האסירים", יהודי שביקר אתמול אצלי בחדר, והוא פנה אלי באידיש במלים אלה: „דע, חבר אליאש, שדלת הכניסה אלינו היא רחבה, אבל דלת היציאה היא מעין סדק. על כן אם תספר את האמת יתכן שתדחק דרך הסדק". עניתי ברוסית, כדי שגם החוקר, ספק רוסי, יבין את תשובתי: „אתה, חבר, עודך איש צעיר לימים, ואני כבר קרוב לחמישים. אינני זקוק איפוא לעצות איך להגיד ומה להגיד. אתה יכול להיות בטוח שהאמת היא נר לרגלי, אלא הצרה היא שצודק הוא הפתגם הרוסי: „זא פרבדה ביוט" (על האמת מכים). שניהם צחקו והחקירה התחילה.

החוקר נתן לי גליון נייר ואמר לי, שאצלם נהוג שהאסיר עצמו כותב את עדותו בכל לשון שהוא שומע. הוא ישאל אותי שאלות אחדות ועלי לענות עליהן, או לכתוב מה שאני מוצא לנחוץ.

השאלות העיקריות שנשאלתי: מדוע אני רוצה לעזוב את רוסיה הסובייטית, עד שאינני נרתע אפילו מהשתמש באמצעי בלתי חוקי, ונדחק לרכבת המיוחדת לפליטים, ללא רשיון? והאם אני נמנה עם המתנגדים למשטר הקיים?

ראיתי שאין לפני דרך אחרת, אלא לכתוב את האמת. וזאת היתה תשובתי שרשמתי ברוסית: „מנערותי עד היום הזה, במשך שלושים שנה בערך, הייתי ציוני. שאיפתי היחידה בחיי היא לעלות לארץ ישראל ולהתישב בה על הקרקע, שקניתי עוד לפני המלחמה בשנת 1912. בשנת 1914 התכוננתי כבר לעזוב את רוסיה, אבל המלחמה ואחריה המהפכות הפריעו בעדי מלהגשים את רצוני. על כן התחלתי לחפש דרכים להגיע איך שהוא למטרתי. במקרה נודע לי, שדרך קיוב עוברת רכבת מיוחדת לפליטים מליטא, ובלי לחשוב הרבה החלטתי להשתמש בהזדמנות זו ולנסות את מזלי. החטא שלי, שהוא בעיני לא כל כך נורא, הוא שהרשיתי לי לשקר מעט. ובכן מי מאתנו יכול להתפאר שבמשך חייו לא שיקר אף פעם? אני רוצה לחשוב שאנחנו, כלומר שלשתנו הנמצאים עכשיו בחדר הזה, איננו נקיים מחטא זה. והראיה, רק אתמול שיקר בפני החבר המשתתף בחקירתי, ואמר שהוא „אסיר" כמוני בעד חטאים שלא חטא. ואני רוצה לקוות שהחבר החוקר יבין אותי ויאמר „סלחתי".

התנגדתי תמיד למשטר הצאריסטי ששרר ברוסיה, ולא התנגדתי לקרנסקי ואינני מתנגד ללנין. לו לא הייתי ציוני, לא הייתי חושב אף רגע לעזוב את רוסיה. אלא הרעיון הציוני הוא שהכניס אותי תחת דגלו של המנהיג הציוני הד"ר תיאודור הרצל, דגל שעליו חרותות לא שמונה שעות עבודה ביום, אלא שבע, ועוד רפורמות סוציאליות, שעמוד התווך ביניהן הוא הלאמת הקרקע לטובת העם ולטובת עובדיה."

החוקר קרא בפני שנינו מה שכתבתי ואמר לי לחתום על הכתוב. אחר כך אמר ליהודי להעיד בכתב, שאני כתבתי וחתמתי את הפרוטוקול ברצוני הטוב. אחרינו חתם גם החוקר ואמר לי שלעת עתה עלי לשוב לחדרי, ואת החלטת ועדת החוקרים יודיעו לי באותו ערב, או ביום הבא, ויתכן שישחררוני.

חזרתי לחדרי. על השולחן מצאתי מאכלים מהבית ומבעד לחלון ראיתי את אשתי וגיסתי מתהלכות על המדרכה ומציצות ממולי. לא התאפקתי וקיבלתי את פניהן בהרמת יד, אבל הן עשו את עצמן כלא רואות אותי והתרחקו מהמקום.

בבוקר בא חייל מזוין והודיע לי, שעלי לעבור לבית האסורים של „המחלקה המיוחדת". לקחתי את החפץ היחידי שהיה אתי, את הכר הקטן, ויחד עם החייל עברתי את החצר. לפני נפתח שער ברזל ובלע אותי, ומאחורי נסגר השער על בריחיו.

קודם כל הכניסו אותי למשרד בית הכלא. כאן ערכו חיפוש קפדני בבגדי ובכר ולקחו ממני שעון, אולר וכחמישים אלף רובל סוביטיים. דבר

החיפוש נרשם בפנקס מיוחד לכך, ואחרי שהפקיד ואני באנו על החתום באותו פנקס (מרוב התרגזות לא קראתי את הכתוב), הוכנסתי לאולם ארוך ורחב — כנראה חיברו את האולם מכמה חדרים באורך וברוחב. בפי האסירים היה מקובל, שהאולם הזה היה לפני המהפכה חדר עבודתו של בעל הפירמה ברודסקי.

התחלתי להתבונן סביבי וראיתי ליד הקירות הארוכים מקומות משכב עשויים קרשים, לשכיבה בלילה וישיבה ביום, ובאמצע לכל אורכו של האולם מעבר רחב. נכנסתי ונשארתי עומד. ראיתי שאין צפיפות באולם, אולם לא ידעתי באיזה מקום לבחור. עמדתי עד ששמעתי קול באידיש: „ר' יהודי, ביניבו יש מקום בשבילך". ניגשתי, התבוננתי וראיתי לפני שני יהודים, אחד כבן חמישים והשני כבן עשרים וחמש. ביניהם היה מקום פנוי, ארבעה לוחות עץ, כמטר אחד ברוחב. הנחתי על הלוחות את הכר הקטן שלי ובזאת רכשתי לי את המקום.

„שב ביניבו ויהיה לך יותר קל להסתגל למצבך החדש", פנה אלי האיש בן גילי. „אנחנו יושבים פה יותר מחודש ימים ולנו נהירים כל מנהגי הבית הזה. השטן אינו כל כך איום, כמו שמציירים אותו, אומר הפתגם הרוסי". קבלת הפנים הזאת עודדה מעט את רוחי.

התוודענו איש לרעהו. הקשיש ושמו זיידמן, היה בעל בית חרשת לפרקט וסוחר בחמרי בנין. השני ושמו ליפשיץ, היה מורה לעברית בעיירה קטנה באוקראינה. מזיידמן נודע לי, שהוא ידיד גיסי רבינוביץ. לפני המהפכה היו אפילו קשורים בעניני מסחר. שניהם סחרו בחמרי בנין. את שמו של זיידמן זה שמעתי כמה פעמים מפי גיסי.

התחלתי להתבונן בדיירים הממלאים את האולם וראיתי לפני קהל מגוון. ישבו שם שמונה אנשים, רוסים ואוקראינים, שלפי דברי זיידמן וליפשיץ, היו כולם אנשים אינטליגנטיים, בעלי השכלה: אחד קולונל (פולקובניק ברוסית) מזמן הצאר, אחד פרופיסור באוניברסיטה הקיובית, שני סופרים, שני מורים ושני בעלי תעשיה לשעבר. אשמתם היתה „קונטר־רבולוציה". אפילו פה בכלא לא הפסיקו לדבר נגד המשטר הקיים. אחדים מהם נראו כאנטישמיים מובהקים. בכל האשימו את היהודים, כי להם רוב בקומיסריאט העליון וכל המוסדות תפוסים בידי יהודים. בעיקר חרה להם, שהיהודים שהיוו רק שני אחוזים מהאוכלוסיה ברוסיה, השתלטו על רוסיה. הם לא נמנעו מלהביע את התמרמרותם בפני שני היהודים היחידים, שנמצאו בשכנותם באולם.

יתר היושבים באולם, כשמונים איש בערך, היו ברובם הגדול „באנדיטים". הם השתתפו בכנופיות הפרטיזניות, שהיו מתנפלות מן המארב על צבא

הבולשביקים. מלבדם היו „קולאקים", אכרים עשירים, שלא נכנעו לפקודות השלטון.

כפי שסיפרו חברי לצרה, התחלפו במשך זמן שבתם פה הרבה אנשים, מהם שהוצאו להורג, מהם שהועברו לבית הסוהר המרכזי בקיוב לרצות שם את עונותיהם, או כדי להשלח משם לסיביר ולמחנות ריכוז, ורק חלק קטן מהם שוחרר. המשפטים מתנהלים על ידי „שלישיה לשעת חירום", לא בפני הנאשמים, אלא רק על סמך החקירות, ופסקי הדין אינם נתונים לשום ערעור.

אשמתו של זיידמן היתה עסק בלתי חוקי בסמי רפואה. מצאו אצלו סחורה, שלפני המהפכה היתה שווה לא למעלה מחמישים רובל. ליפשיץ הואשם על ידי היבסקים ב„קונטר רבולוציה", על שלא הסכים לקבל משרה בבית ספר אידישיסטי והמשיך להפיץ את השפה העברית בין הנוער.

משלשתנו היה זיידמן חדור פסימיות. הוא היה אומר שלבו מנבא לו רעות. את סיפוקו מצא באמירת תהלים. ליפשיץ הצעיר עשה את רוב זמנו עם ה„באנדיטים" במשחקים משונים. אני אמנם לא הייתי מיואש אבל הרגשתי שהמצב רציני.

לאט לאט התרגלתי לחיי הכלא, כיוון שהמשטר לא הכביד כל כך על הכלואים. זיידמן ואני קיבלנו אוכל מהבית, שהספיק גם לליפשיץ. גם ספרים קיבלתי מהבית. את המנות שקיבלנו ממטבח הכלא, היינו מוסרים ל„באנדיטים". תמורת זה היו מקבלים עליהם את הטורח ומנקים את החדר, כשהגיע תורנו לעבודת הניקוי. פעמיים ביום היו מוציאים לשעה את האסירים לחצר, לנשום אויר צח. שלוש פעמים בשבוע היו לנו מים חמים לרחיצה. בכל יום ראשון היו עורכים באולם רחב ידים בקומה השניה הרצאות לאסירים על נושאים קומוניסטיים וגם קונצרטים של תקליטים בגרמופון. היו אסירים שנאמו. אולם היו דברים שהכבידו עלי עד מאוד. האחד, העדר כל ידיעה מהבית על הסיכויים להצלתי. חשבתי שאם אין ידיעות בודאי מצבי חמור. הדבר השני, שלא נתן מנוחה, היתה מכת הכנים. מלבושנו וכסותנו לגופנו נתכסו כנים ולא הועילו לנו המשחות שקיבלנו מן הבית למרוח בהן את גופנו ואת בגדינו.

הדבר המעיק ביותר היה, שבכל לילה, בלי יוצא מן הכלל, היו מוציאים אנשים מחדרי בית האסורים, ומיד אחרי זה היינו שומעים יריות. אלה היו האסירים ש„השלישיה" החליטה להוציאם להורג. עוד יותר נפלתי ברוחי, כשהוציאו להורג בלילה העשירי למאסרי את זיידמן, את הקולונל וכמה באנדיטים. המאורע הזה דיכא את רוחי. כל הלילה וכל היום למחרת בכינו אני וליפשיץ ולא יכולנו להרגע. כי על מה נפל זיידמן לקרבן? על כך

שלאחר שהחרימו את כל רכושו, חיפש דרכים איך לפרנס את משפחתו, וסחר במעט סמי רפואות.

כעבור עשרה ימים לערך, יצא גזר דינו של ליפשיץ לגלות לסיביר. ובבוקר אחד העבירו אותו עם הרבה אסירים אחרים לבית האסורים המרכזי בקיוב, שהיה מפורסם, כמדומני, בשם „דמייבקה", ואני לדאבוני ולצערי הגדול נשארתי יהודי יחידי בין מאה גויים בערך והרגשתי היתה, שגם גורלי יכול להיות כגורלם...

לא הרבה זמן נשארתי היהודי היחידי. יום אחד הכניסו אלינו עשרה אנשים, ביניהם ששה יהודים, מהם שנים בשנות העמידה וארבעה צעירים יותר. הפעם לקחתי עלי את תפקיד הסדרן וסידרתי ליהודים מקומות על ידי. הגויים התחברו עם הבנדיטים והקולקים.

בהתחלה התחמקו מלשוחח אתי. הם חשדו בי שאני „אסיר מדומה", אבל כעבור יום יומים, כשנתברר להם שהנני אסיר אמיתי, התחילו לשפוך לפני את מר נפשם ומצוקתם, ולשאול אותי על האפשרויות לצאת מן המיצר. בעיקר התעניינו בדבר „מתווכים". הם היו מוכנים להוציא כדמי „תיווך" סכומים גדולים של מטבעות זהב, כי מהנסיון היה ידוע להם שגם הקומוניסטים אינם בוחלים בהן. לפי דבריהם, „הכסף יענה את הכל" בהרבה מקרים. הם התפלאו שאמרתי להם, שגם אני הייתי נוהג כמוהם אילו מצאתי את „המתווך"...

הם גם סיפרו לי את סיבת מאסרם. הם עסקו בהברחת אנשים מרוסיה לרומניה. הם, ששת היהודים וארבעת הגויים, עמדו בראש ארגון מבריחי גבול. הם גרו בעיירות שונות על גדות הדניסטר, והיה קשר ביניהם. הם עצמם לא היו המבריחים, אלא רק המנצחים על המלאכה. תחת ידם עבדו הרבה מבריחים, יהודים ורוסים. היו להם קשרים עם שומרי הגבול, ודווקא קומוניסטים. כפי שסיפרו, עברו באמצעותם רבבות אנשים את הגבול. לבסוף נודע הדבר לצ'קה בקיוב, ואחרי שעקבו אחריהם במשך שנה שלמה גילו את כל הארגון, על המבריחים ועל השומרים.

מלבדם אסרו את כל שומרי הגבול הקומוניסטים, והם נמצאים באותו בית כלא בחדר אחר. ואת המבריחים עצמם, כחמישים איש, כלאו בבית הסוהר בקמנץ־פודולסק.

מהם נודע לי, איפוא, שאת הגבול הרומני כמעט שאי אפשר לעבור באופן בלתי ליגלי. האנשים התחלפו, ההשגחה היא קפדנית יותר, השמירה מוגברת. גם בזמנם היו מקרי שוד וגזל. עכשיו הורע המצב לגמרי וכמעט כל אלה שניסו ל„גנוב" את הגבול נפלו לידי שודדים ומהם שנרצחו.

הידיעות האלה עניינו אותי מאוד. דאגתי מאוד למשפחת שפירא, שרצתה

ללכת בדרך הזאת, וכמה הצטערתי שאין באפשרותי להזהירם בעוד מועד.

בכל פעם שקיבלתי מזון מהבית הייתי בודק היטב את נייר האריזה, בתקוה שאמצא בו איזה רמז, אבל לשוא, שום דבר לא מצאתי. ופתאום הפתעה! בין הספרים שקיבלתי היה גם תנ"ך־כיס קטן וכאשר פתחתיו ראיתי בעמוד הראשון כתובה באותיות זעירות המלה „יוסף". הבנתי מיד שיש כאן משהו מיוחד. התחלתי לדפדף דף אחרי דף ומצאתי בעמוד 575 את המלה „יקירי", דפדפתי הלאה ומצאתי בעמוד 1075 את המלה „סבלנות", ולבסוף בדף 1275 — „מבשר". המלה האחרונה היא ראשי תיבות של שם גיסי: „מיכאל בן שמואל רבינוביץ". התנ"ך שמור אתי עד היום.

הרמז הזה עודד את רוחי. הבנתי שאינם יושבים בחיבוק ידים והם מחפשים דרכים לבוא לעזרתי. מזמן קבלת התנ"ך נתמלאה נפשי תקוות, שאצא בשלום גם מהצרה הזאת.

במשך שלשת השבועות שנמצאתי בבית האסורים הזה חקרו אותי רק פעם אחת. החוקר היה לא צעיר ונראה רציני מאוד. בעיקר התענין בעברי הפוליטי, לפני המהפכה ואחריה. החקירה נמשכה כשעה שלמה, ואחרי שהוא רשם על גליון את כל מהלך החקירה, נתן גם לי גליון והציע לי להעלות על הנייר מה שיש לי להודיע. השתדלתי להחזיק את עצמי במסגרת החקירה הראשונה וחזרתי על כל מה שכתבתי בחקירה המוקדמת, מלה במלה בלי שום שינויים, בחשבי שאסור לי לשנות את הנוסח, שלא ליפול בפח. כאשר גמר החוקר הזה לקרוא מה שכתבתי, אמר לי בחיוך: „חבר אליאש, יש לך זכרון טוב". על כך עניתי: „לא, חבר חוקר, לא הזכרון שולט בי, אלא האמת".

עברו עוד ימים מספר אחרי החקירה. התכוננתי לצאת לטיול הרגיל לפני הצהרים, והנה נכנס המשגיח הראשי והכריז: „חבר אליאש! ללכת אחרי". מה! — חשבתי — הלא להורג מוציאים אחרי חצות ליל... אולם פקודה היא פקודה. המשגיח הוביל אותי לחצר מיוחדת, לא גדולה, וראיתי שבאמצע החצר עומדת... אשתי תמר, ועל ידה חייל מזוין. הפתאומיות הזאת החרידה אותי. הרגשתי שעוד מעט ואתעלף. באותו רגע חשבתי שגם היא אסורה. היא הבינה את מצב רוחי, ובקול רם פנתה אלי בקריאה ברוסית: „יוסף! הרגע, שום דבר לא קרה". המשגיח פקד על החייל לתת לנו לדבר חצי שעה, השיחה היתה צריכה להיות רק ברוסית.

החייל עמד על ידנו, עשה את אזנו כאפרכסת והאזין לשיחתנו. מובן שהשיחה נסבה על דברים של מה בכך, על דרישות שלום מאנשי הבית, ממשפחת שפירא, מידידים ומכרים. הרגשתי שיש לה מה למסור לי, אלא החייל מפריע. חצי השעה התקרבה לקצה וניכר היה שסבלנותה של אשתי עוד מעט ותתפקע. אבל גם החייל לא הצטיין בסבלנות רבה; הוא שמע שאנחנו

מדברים כל הזמן על עניינים שאינם מעניינים אותו והתרחק מאתנו כמה צעדים. במהירות, בנשימה אחת, במשך רגע, פלטה אשתי בעברית את המלים: „הכל הולך כשורה, בעוד ימים מספר תשתחרר". חזרנו לשיחה הקודמת. מחצית השעה נגמרה. המשגיח בא והפריד ביניגו. אשתי התרחקה בלוית החייל, ואותי הכניסו לחצר הגדולה אשר בה המשיכו עוד האסירים בטיולם.

צירפתי את מה שמצאתי כתוב בתנ"ך עם בשורתה של אשתי יחד לשמונה מלים: „סבלנות, הכל הולך כשורה, בעוד ימים מספר תשתחרר". כל הפסוק נעשה לי יקר. איזה צלצול יפה לכל מלה ומלה! חזרתי עליהן כעל „שיר מזמור לשחרור" ואפילו ניגון מיוחד המצאתי להן. פה בארץ אפשר היה לרקוד בניגון זה גם „הורה"... המלים והניגון מילאו את כל חדרי לבי. השכנים היהודים הרגישו במצב רוחי המרומם ושאלו אותי לשמחה מה זו עושה? עניתי להם, שבלילה בחלומי ראיתי את אשתי, והיא אמרה לי: „סבלנות, הכל הולך כשורה, בעוד ימים מספר תשתחרר"...

אולם עברו עוד ימים ארוכים, והשחרור לא בא. השמחה הנפשית שהרגשתי אחרי הראיון עם אשתי התחילה לפוג לאט לאט. יתכן שלולא הבשורה, היה לי קל יותר לסבול את סבל המאסר. מחשבות שונות התחילו להטריד את מוחי, כגון שהיו תקוות להציל אותי ולא נתאמתו. עצבי התמתחו; לשמוח כבר לא יכולתי. את האוכל שקיבלתי מהבית חילקתי לחברים. לי השארתי מעט מאוד. לא היה תאבון לאכילה. בלילות נדדה שנתי, וביחוד כששמעתי את היריות המחרידות בחצר ההריגה...

ככה עברו עלי עוד עשרה ימים ולילות. ביום העשירי, לפני הצהרים, הביאו אותי לחקירה לאותו החוקר ששיבח את זכרוני. ישבתי ממולו וחשבתי, מה ידרוש ממני עוד ומה אני יכול להוסיף? הוא פתח את התיק ופתאום הפתעה, בתיק מונחות... התעודות הליטאיות המזויפות... חרדה עברה בכל גופי. הייתי בטוח שעשו חיפוש בבית ומצאו את התעודות, שעכשיו תעידנה נגדי כמאה עדים, היות שהסתרתי אותן ולא הגשתי אותן כל הזמן, והרי עובדה זו עלולה לשמש סימן מובהק שהתעודות אינן כשרות... החוקר הרגיש במבוכתי. בוודאי חוורו פני. לתמהוני הגדול הראה החוקר באצבע על התעודות, הוא רק הספיק להגיד לי, שהוא בעצמו יכתוב את התאריך, ובקול רם התחיל לצעוק עלי שאכתוב את האמת ורק את האמת, איך העזתי להוליך שולל את השלטון ולהדחק במרמה לרכבת המיוחדת ועוד דברים כדרבונות... ישבתי, שתקתי וחשבתי את חשבוני. מה לכתוב ואיך לפתוב? אבל לא הרבה חשבתי...

כל הענין נתברר לי, והתחלתי את הפרוטוקול לבר בפסוק אחר: אני

אזרח ליטאי. בזמן האבקואציה עברתי מליטא לרוסיה הלבנה. בשנים האחרונות, עד שבאתי לקיוב, גרתי בעיירה על יד אורשה (בכוונה לא הזכרתי את השם קופיס). אחרי ההקדמה הזאת חזרתי בפעם השלישית מלה במלה על כל מה שכתבתי בפרוטוקולים הקודמים. החוקר, בגמרו לקרוא מה שכתבתי, אמר רק שתי מלים: „אוצ'ן חורושה" (טוב מאוד). הוא הוציא מהתיק את הפרוטוקול הקודם, קרע אותו לגזרים קטנים והשליך לסל תחת השולחן, ובמקומו הכניס את החדש.

בחזרה, אם לא רקדתי בפועל, הרי רקדתי בדמיוני וחזרתי לעצמי: „טוב מאוד! סבלנות! הכל הולך כשורה ובעוד ימים מספר תשתחרר"...

וכך היה. כעבור ימים אחדים בא חייל והכריז: „חבר אליאש! לך אחרי עם החפצים!" הלכתי אחריו. באנו למשרד. שם חיכיתי זמן מה, עד שהופיע פקיד במדים והודיע לי את פסק הדין של „השלישיה לשעת חירום", שלפיו אני בן חורין...

החזירו לי את השעון ואת האולר ואמרו לי לחתום שקיבלתי את כל מה שלקחו ממני בזמן החיפוש. על שאלתי מדוע אין מחזירים לי את חמישים אלף הרובלים, הראו לי שבספר לא רשום שלקחו ממני כסף. ברצון רב מחלתי וסלחתי להם שהעלימו את כספי, ובלויית החייל עברתי את החצר והשער שנפתח לכבודי לרווחה.

אין באפשרותי לתאר עכשיו את מצב רוחי המרומם, את הרושם שעשה עלי הרגע הראשון מאחורי השער ברחוב, יחידי, חפשי ללכת לאן שאני רוצה. מרוב התרגשות לא יכולתי ללכת על המדרכה, ובמלוא ריאותי שאפתי את האויר הצח, החפשי, בלי ריח נוסף של בית אסורים. התחבורה העירונית היתה לקויה בזמן ההוא. החשמלית לא עבדה, כרכרות היו בצמצום. במקרה עברה עגלה פשוטה של אכר. הוא הביא אותי הביתה.

בבית חיכו לי, ידעו שהיום אשתחרר, אבל לפי עצת יודעי דבר החליטו לא לפגוש אותי על יד בית הסוהר. בבית הכינו שני דברים: דוד כביסה רותח ואמבטיה חמה. לפני שנכנסתי הביתה הורדתי מעלי את הבגדים והלבנים, את כל זה השליכו לדוד, ובעצמי נכנסתי לאמבטיה. התרחצתי, הסתפרתי והתגלחתי, לבשתי בגדים ולבנים נקיים ונכנסתי לחדר האוכל. שם חיכו לי משפחתי, משפחת שפירא והידידים דורשי טובתי, אשר לא באשמתם גרמו למאסרי.

וזה מה שנודע לי על הדרך אשר בה נצלתי מידי הצ'קה הנוראה והאיומה הזאת. בימים הראשונים למאסרי היו כולם אובדי עצות. בעיקר לא מצא לו מנוח ידידנו אברהם לובלין, שחשב את עצמו כגורם למאסרי.

ההצלה באה מצד אחר לגמרי, מצד חברי שפירא. לרגל עסקיו „במחלקת

האספקה" היו לו קשרים ידידותיים עם פקידים אחדים באותה המחלקה. מובן שכולם היו קומוניסטים טהורים. אחד מהם, פקיד די גבוה, רוסי, היה ביחסים טובים מיוחדים לא רק עם שפירא אלא עם כל משפחתו, והיה מבאי ביתו. שפירא ידע שלפקיד הזה ישנה השפעה בחוגי הקומוניסטים והחליט לפנות אליו בענין ביש זה, במחשבה, שאם הוא עצמו לא יעזור, ייתכן שיראה את הדרך אשר ילכו בה. במקרה הכיר הפקיד גם אותי. נפגשתי אתו אצל שפירא, ופעם שוחחנו ארוכות על כוס תה.

שפירא נגש לענין בהיסוס ובזהירות רבה. במשך שבוע ימים הזמין את הפקיד שלוש פעמים לארוחת ערב. בפעם השלישית הזכיר דרך אגב שאני אסור, ובקצרה סיפר לו שאסרו אותי כמעט על לא דבר, על כך שכפליט מליטא רציתי לנסוע ברכבת המיוחדת, המעבירה פליטים מרוסיה לליטא.

שאלתו הראשונה של הפקיד היתה, אם ישנה איזו תעודה שאני פליט מליטא? שפירא אמנם ידע על מציאותן של התעודות הליטאיות, אולם מצא לנחוץ לענות שישאל את בני משפחתי ואם ישנן הוא יביא אותן בערב הבא, והזמין את הפקיד גם לארוחת ערב רביעית. ובכן הפקיד הזה לקח את התעודות באמרו שעל סמך התעודות האלו הוא מקווה לסדר את הענין על הצד הטוב ביותר.

בהפגשי אחרי שחרורי עם הפקיד אצל שפירא, שאלתי אותו במה אני יכול להודות לו על הטרחה שגרמתי לו? תשובתו היתה „רק בזאת שנשתה הערב יחד עם שפירא.

בזמן ארוחת הערב שתינו לחיי לנין, לחיי טרוצקי, לחיי המפלגה הקומוניסטית, לחיי הידיד, לחיי שפירא ולחיי המשוחרר...

ובכן הודות לתעודות הליטאיות המזויפות, נצלתי בפעם הששית, והפעם מגלות סיביר לשלוש שנים.

פרק עשרים וארבעה

תקוה לעבור את הגבול החדש בין רוסיה לפולין — „דלפונובקה!" — „לשכת עליה" כמחתרת במינסק — אשה נכבדה עוסקת בהברחת הגבול — פרידה מקבר אמא — נסיעה משונה אל הגבול — ה„קונטר־הברחה" עובדת בהצלחה — הפולנים המדומים מתגלים כרוסים — נפלנו בפח — הפח נשבר ואנחנו נמלטנו — „שבע יפול צדיק וקם".

אחרי הסבל והתלאות שעברו עלי בשבועות האחרונים, היה בדעתי לנוח לכל הפחות חודש ימים, ולהשתדל לא להטריד את מוחי במחשבות ובתכניות חדשות להגיע למטרה הנכספת. ייתכן שאחר במקומי היה משלים עם הרעיון שבכלל לא כדאי להסתכן ושיש לחכות עד שיהיה אפשר לעזוב את רוסיה באופן ליגלי, אולם אני לא מצאתי לי מנוחה והגורל הכין למעני עינויים חדשים.

עברו כשבועיים אחרי שחרורי מבית האסורים, וחברי שפירא בא וסיפר שאחד המכרים שלנו חזר מפלך מינסק ולפי דבריו עברו הרבה אנשים בנקל את הגבול החדש בין רוסיה ופולניה, העובר לא הרחק ממינסק. בין השאר סיפר שחברנו מקופיס, מר אליעזר שבתין, עבר כבר את הגבול יחד עם אשתו וילדו, ושגם נחמה, בתו של חברנו ד"ר פולק, מתכוננת ללכת בעקבות שבתין.

שפירא החליט לנסוע למינסק, לעת עתה לבדו, בלי משפחתו. הוא הגיש כבר בקשה לרשיון נסיעה לשם והציע לי שגם אני אעשה כמוהו ונסע יחד.

הנסיון המר לימד אותי שאסור להחליט על רגל אחת ודחיתי את תשובתי ליומים. שפירא הודיע לי שלמחרת קבלו את רשיון הנסיעה יסע למינסק. לא ידוע מה ילד יום, והוא אינו רוצה להחמיץ את ההזדמנות.

אחרי התיעצות בבית באנו לידי החלטה, שאני עם אשתי נסע למינסק אחרי שתתקבל ידיעה משפירא, שתאשר את נכונותן של הידיעות שמסר מכרנו.

שפירא נסע עם מכרנו המשותף על מנת לחזור לקיוב כעבור שבועים. עברו השבועים. מכירנו הביא פתקה חתומה בידי שפירא, בה היה כתוב: „הכל בסדר גמור. מסודר גם בשבילך. אני הולך. להתראות בורשה". בעל

פה סיפר, ששפירא החליט לעבור את הגבול יחידי, מפני שאין הוא רוצה לסכן את חיי משפחתו, וכי השאיר למשפחתו די כסף לפרנסתה, עד שיוכל להעבירה באופן ליגלי. כמו־כן סיפר שמשפחת שבתין ונחמה, בת הד״ר פולק, עברו את הגבול בשלום, והד״ר פולק ואשתו יחכו עד שיקבלו דרישה ליגלית מבתם.

למחרת הלכתי והגשתי בקשה לרשיון נסיעה למינסק בשבילי ובשביל אשתי. היא לא הסכימה בשום פנים לתת לי לנסוע בלעדיה. מכיוון שמינסק היא קרובה לגבול לא קל היה להשיג רשיון נסיעה אליה, אולם בעזרתו של ידידנו הקומוניסטי עלה בידי להשיג את מבוקשי. גם הפעם לא היתה הנסיעה סוגה בשושנים, אלא שהנסיון לימד אותי להרחיק כל מכשול על ידי „מתן בסתר״... והגענו בשלום למינסק עיר מולדתי, בה עברו ילדותי ובחרותי, מיטב השנים בחיי אנוש. התאכסנו אצל דודי, שהיה כבן שבעים ושמח מאוד לבואנו. לפני המהפכה היה איש עשיר. היו לו בתים גדולים ברחוב הראשי. מכל רכושו השאירו לו הבולשביקים דירה מרווחת. כמנהל הבתים קיבל מהשלטון משכורת ומנת מזון.

ביקרנו אצל קרובי המרובים. עד למהפכה חיו כולם חיים טובים; כולם עסקו במסחר ובתעשיה. עכשיו כל אחד וצרותיו הוא. כמעט מכל משפחה הוגלה אחד — או ראש המשפחה, או בן, או בת — למזרח הרחוק והקרוב, מי בגלל „בורגנותו״ הקודמת, מי על „מסחר לא חוקי״ ומי בעד „אידיאליזם לא חוקי״, כמו ציונות, מנשביזם וסתם דמוקרטיזם, שאינו עולה בד בבד עם הבולשביזם, הקומוניזם והיבסקיזם...

מאושרים היו אלה המעטים, שבניהם או בנותיהם הספיקו לעלות כחלוצים, ותקותם היחידה היתה להבנות על ידם בעתיד הקרוב. שפירא כבר לא היה במינסק, והייתי צריך לגשש בעצמי את הדרך ל„מחתרת״, ולא קל היה למצוא אותה. הזהירות היתה כה רבה. האנשים שבאו בחשבון פחדו מפני הבלשות והמלשינות שהשתלטו בכל פנות החיים. במקרים לא נדירים נזהרו האבות מפני הבנים...

במקרה נפגשתי אצל אחד מקרובי עם אחד, שיעץ לי לפנות למנהל בית הספר העברי לשעבר, לחבר תנעזר ז״ל, והוא, אם יסכים, ידריך אותי.

ביקרתי אצל תנעזר. הוא קיבל אותי בסבר פנים יפות, אך אף על פי שאת שמעי שמע וגם ידע על עבודתי הציונית בקופיס, ואפילו זכר אותי מהכינוס הציוני במינסק אצל העורך דין שמעון רוזנבאום, בכל זאת דרש ממני, מסיבות שהזמן גרמן, להראות לו מכתבי המלצה ממוסדות ציוניים הקיימים עוד. בלי תעודות כאלה אין הוא יכול לבוא בשום מגע עם באי חוץ, יהיו מי שיהיו. לאשרי היו לי מכתבי המלצה מארבעה מקומות, מקופיס,

מלנינגרד, ממוסקבה ומקיוב. כולם היו התומים בידי אנשים ידועים ובתוספת חותמות. התעודות האלה שמורות אתי גם היום. תנעזר בדק את התעודות, נתן לי את הכתובת של „המחתרת", ואמר לי לבוא לשם בשעה ארבע אחרי הצהרים.

שלא כנהוג, נמצאה „המחתרת" דוקא במרכז העיר, ברחוב ההומה מעוברים ושבים, ברחוב שבו היה מרוכז המסחר הסיטוני, בקומה השלישית של בית גדול. היה זה בדירתו של פליט מעיירה שמעבר לגבול הפולני החדש, שנקרא אותה כאן בשם „דלפונובקה". בעל הדירה היה מורה לעברית לשעבר, ושמו מנדלבלט. הוא נמצא עם משפחתו במינסק מזמן האבקואציה, ועכשיו הוא מחכה לריאבקואציה ליגלית.

במקרה באתי למחתרת לפני הזמן. מנדלבלט פגש אותי. הוא ידע כבר שאני צריך לבוא. הוא סיפר לי בין השאר, שבדלפונובקה היתה פעם משפחה בשם אליאש. על זה עניתי לו ש„שלום עליכם", עליו השלום, תיאר בסיפוריו יהודי שנולד בעיירה פלונית, נרשם בעיירה אלמונית, התגייס לצבא בעיירה שלישית, וגר בעיירה רביעית. כך גם אני. נולדתי במינסק. במקרה היה לאבי ז"ל בית מסחר גדול של תבואות בדלפונובקה והוא שילם אז מס עסקים כסוחר „ממדרגה ראשונה". כאשר הפסיק כעבור זמן מלעסוק באותו עסק, עבר, בהתאם לחוקים של אז, באופן אוטומטי עם כל משפחתו למעמד אזרחי העיירה דלפונובקה. לפיכך אני רשום בדלפונובקה, ומשום כך קיימתי את חובת הגיוס לצבא בעיירה א. כבר יותר מעשרים שנה אני גר בעיירה קופיס, אך לגמור את חיי אני רוצה בארץ־ישראל. בכל תעודותי הרשמיות אני רשום כ„אזרח העיירה דלפונובקה", גם בדיפלומה שלי מהאוניברסיטה. אמנם בדלפונובקה הייתי רק פעם אחת בחיי, בהיותי בן חמש עשרה, כשהייתי זקוק לדרכיה.

בשעה הקבועה נתאספו חברי „המחתרת", שנקראה בשם „לשכת עליה". באו תנעזר ז"ל, מיכל רבינוביץ הידוע, שהיה בעל בית מסחר לספרים בירושלים, יצחק ברגר ז"ל, שעלה גם כן ארצה, צעיר אחד ושמו ש., שכיהן כמזכיר המחתרת, הד"ר שפירא ז"ל מסראטוב, שהיה ידוע לי כעסקן ציוני — דרך אגב, הוא ומשפחתו גרו גם הם באותה דירה — ועוד שני חברים ששמותיהם נשכחו מזכרוני.

אחרי ההתודעות ביניינו התישבנו למסיבה, שהיתה מוקדשת לכבודי. הנוכחים קידמו את פני בשמחה והציעו לי להיות חבר ב„לשכת העליה" מפני שחוץ מד"ר שפירא הם כולם עסוקים ואינם יכולים להתמסר כראוי לעבודה. מעכשיו תסתדר „שלישיה" תמידית (המונח הזה נתקבל, איפוא, לא רק אצל הבולשביקים והיבסקים): ד"ר שפירא, המזכיר ש.

ואנכי. יתר החברים יתאספו לפי הצורך, אך לא פחות משלוש פעמים בשבוע, מארבע עד שש אחרי הצהרים. ברצון רב קיבלתי עלי את התפקיד הזה והייתי פעיל בלשכה כחדשים, עד שעזבתי את מינסק לשם עליה לארץ־ישראל.

במסיבה נודעו לי עניינים אחדים. הלשכה היתה בקשרים עם חבר מבריחים שעבדו בהצלחה רבה. הלשכה לבדה הספיקה ל„הבריח" מאות אנשים, ונוסף על אלה נעזרו על ידי המבריחים עוד אלפים אחדים. במחצית השנה האחרונה עברו את הגבול אליעזר שבתין ומשפחתו, אלא שמורי־הדרך, אכרים רוסים, שדדו מהם את כספם ואת מטענם והשאירו אותם רק במלבושיהם שעל גופם. כבר נתקבלה מהם ידיעה מארץ־ישראל. כמו כן עברו בהצלחה את הגבול נחמה בת הד"ר פולק, היא נמצאה אז בוינה וחיכתה להתחדשותה של העליה שנפסקה בינתים, ואברהם משה שפירא, שנמצא בורשה. אולם היתה ידיעה אחת שעכרה את הרוחות. זמן קצר אחרי ששפירא עבר את הגבול אסרו את המבריחים היהודים, והם עומדים לפני משפט חמור מאוד וההברחה נפסקה לגמרי. אני קשרתי את מאסר המבריחים במינסק עם מאסרי המבריחים על גבול רומניה.

מצאתי לי סיפוק מה בעבודתי ב„לשכת העליה", ששימשה גם מרכז ל„החלוץ". נוכחתי לדעת, שלמרות הרדיפות האיומות מצד היבסקים על הציונים והציונות, ממשיכים החברים הצעירים את פעולתם הציונית. אמנם רבים מהם נתפסו והוגלו למזרח הרחוק והקרוב, אולם במקומם באים אחרים להמשיך את השרשרת ופני כולם מועדות לארץ־ישראל. הצעירים והצעירות האלה היוו אז חלק הגון מ„העליה השלישית". מכל קצוי רוסיה היו נוהרים למינסק עיר הגבול, שרק שלושים וחמשה קילומטר דרך הפרידו בינה לבין הגבול הרוסי־פולני החדש.

עבר חודש ימים ויותר ועדיין לא מצאתי איך לעבור את המרחק הקטן ממינסק אל מעבר לגבול. מאות אנשים כמוני הסתובבו ורקמו תכניות. היו שחשבו, שמינסק אינה המקום הנכון בשביל המטרה, כי השלטון יודע שפה מתרכזים כל אלה שבדעתם „לגנוב" את הגבול, ולכן השמירה פה מעולה. ויתכן שאילו פנו ימינה או שמאלה, היו מוצאים נקודה מתאימה יותר.

באחד הערבים באה אלינו אחת מבנות דודי ובשורה בפיה. נודע לה על אשה אחת, המוכרה לה היטב כאשה נכבדה — לפני המהפכה היו לה עסקים גדולים, כמדומני בפרוות, ובכל שנה היתה נוסעת למזרח רוסיה לירידים לקנות סחורה, ולליפציג בגרמניה למכרה — שעתה היא עוסקת בהברחת אנשים אל מעבר הגבול. בת דודי הזמינה את האשה לביתה וסיפרה לה על אודותי. אחרי שהאשה נוכחה שאין חשש של מלשינות, אמרה שהיא מקבלת על עצמה להעבירני את הגבול בבטחה גמורה, כי עד אז לא היו לה

שום כשלונות, ואף פעם לא קרה אצלה שום מקרה בלתי נעים, והיא מוכנה להוכיח את אמיתות דבריה במסמכים מהימנים.

נפגשתי עם האשה הזאת וראיתי שאפשר לסמוך על דבריה. ליתר בטחון הוציאה מארנקה שפע פתקאות בנוסח אחד: „עברתי (או עברנו) את הגבול בשלום. על ידי העגלון אני שולח את יתר הכסף". מתחת למלים אלה אות מיוחד בצורת „()", ואחרי האות חתימת העובר (או העוברים).

אותי עניינו בעיקר שלוש הפתקאות האחרונות, שנתקבלו מן האנשים שעברו את הגבול בימים האחרונים, באותם הימים שלפי ידיעתי היה בהם הגבול סגור ומסוגר והמבריחים נתפסו ונאסרו ב„מחלקה המיוחדת" במינסק. כל אחת מהן היתה חתומה בידי שנים או שלשה אנשים, ומהם שנים שגימנו עם נכבדי מינסק, שהיו ידועים לבת דודי, וגם אני שמעתי את שמעם. רק התפלאתי על שהלשכה שלנו לא ידעה על מציאותה של האשה הנפלאה הזאת.

האשה נענתה לבקשתי ונתנה לי למשך יומיים את הפתקאות של שני נכבדי העיר. משפחתו של אחד, שהפתקה שלו נמצאה בידי, היתה בידידות עם בת דודי. ובכן הלכנו אני ובת דודי לשמוע מה בפי אשתו, והיא הודיעה לנו בשמחה, שהפתקה חתומה בידי בעלה ושהיא מאושרת שבעלה נמצא כבר מעבר לגבול, ומעתה היא מקווה שלא יעבור זמן רב והיא תלך יחד עם כל בני ביתה בעקבות בעלה. בינתים סיפרה לנו על הסכנות שריחפו על ראש בעלה, ורק הודות ל„הלוואות" שפיזר לבעלי־הדעה ניצל ממאסרים.

הבאתי את הענין לפני הלשכה שלנו וכולם החליטו פה אחד שאני צריך לנצל את המקרה שאונה לידי. כמו כן הוחלט שאם אצליח כמו קודמי, אז תתקשר הלשכה עם אותה האשה. וגם נתקבלה החלטה להודיע לאנשים מספר, שיתכוננו לדרך.

ובכן סידרתי את כל הענינים עם האשה. וכעבור חמשה ימים, ביום השלישי של השבוע הבא, נשב אני ואשתי יחד עם איזה ד"ר צעיר באותה העגלה ונסע...

היה יסוד איתן לתקוה, שהפעם מצאנו את הדרך הנכונה, שתוביל אותי למטרה. גם אשתי היתה שבעת רצון מהשתלשלות הענין, וגם היא היתה מלאה תקוה שהכל יעבור בשלום. חמשת הימים עד לנסיעה עברו עלי בקוצר רוח ובאי־סבלנות.

באותם ימי הצפיה ליום השלישי המקווה, הופיעה במוחי המחשבה, שאילו הצלחתי בקיוב להכנס לרכבת המיוחדת לפליטי ליטא, והייתי עובר את הגבול, הייתי עובר על הבטחתי שנתתי לאמי, עליה השלום, לפני מותה, ולא הייתי מקיים את הסעיף השלישי של צוואתה: „לבקר על קברה לפני

עזבי את רוסיה על מנת לעלות לארץ־ישראל". בניגוד להכרתי הפנימית התחלתי לקשור קשרים בין כשלוני בקיוב לבין אי־מילויה של צוואת אמי, עליה השלום. וכמה שהשתדלתי לטשטש את הקשר הזה, לא יכולתי לו. הרעיון לא נתן לי מנוחה, רדף אחרי ביום ובלילה, והגעתי למחשבה, שאילו הצלחתי בקיוב, היתה העבירה הזאת דולקת אחרי במשך כל ימי חיי, וממש שמחתי על המסיבות שהשתלשלו כך ולא אחרת.

ביום השלישי בבוקר הלכתי לבית הקברות ואחרי שהפקיד המשגיח על בית הקברות סייע לי באמצעות פנקסו למצוא את קברה של אמי, נגשתי אליו בלוית השמש והחזן ומנין קבצנים. החזן אמר את „צידוק הדין" ופרק בתהילים, השמש סלסל בגרונו „אל מלא רחמים", ואני גמרתי את הטקס ב„קדיש". בשובי מבית הקברות הרגשתי שנשתחררתי ממעמסה כבדה, שהעיקה על כל גופי ועל מוחי... בחזרי הביתה, סיפרתי את כל הענין לאשתי ולדודי (עד הרגע הזה היה הדבר כמוס אתי). כולנו היינו שבעי רצון מזאת, ודודי אף אמר, שזהו „סימן טוב ומזל טוב".

באותו יום לפנות ערב נפרדנו מדודי והלכנו למקום המיועד, בו נפגשנו עם האשה, שחיכתה לנו בלוית צעיר, הדוקטור (את שמו שכחתי). בחורשה, מחוץ לעיר כמעט, עמדה הכן עגלה, רתומה לשני סוסים אמיצים. על מושב הרכב ישב צעיר רוסי ואחז במושכות. כל המטען היה מונח בשלמות, הכל בסדר גמור. נפרדנו מהאשה, ישבנו בעגלה, הסוסים זזו, ואנחנו נסענו.

העגלון הסיע אותנו בדרך המלך. חשבתי שאחרי כן יטה בודאי לדרך צדדית או לשביל, הרי לא יתכן להתקרב לגבול לעיני העוברים והשבים המרובים, ושעל פי רוב היו אנשי שלטון במדים. עברנו כרבע מהדרך, והעגלון המשיך בדרכו באין מחריד. לא התאפקתי ושאלתי אותו עד מתי ימשיך לנסוע בדרך הזאת. על כך קיבלתי את התשובה, שהוא עובר את הגבול שלוש פעמים בשבוע, והוא עצמו בן כפר על יד הגבול, וכל הדרכים ידועות לו, ואם הוא נוסע בדרך הזאת, הרי אפשר לסמוך עליו. אשתי והדוקטור הרגיעו אותי בהעירם, שלא עלינו להתערב במעשהו של העגלון.

מתחת לרגלי, בתחתית העגלה, חשתי מעין מוטות. התחלתי להסתכל וראיתי שני רובים מונחים שם. גם זאת לא הבנתי. בשביל מי ובשביל מה הרובים הללו? הרי במקרה של סכנה טוב יותר להשתמש באקדוחים. העירותי על זאת לחברי בעגלה, אבל הם צחקו לי. הרובים, אמרו, מוכנים לי ולדוקטור. יתכן שעל שנינו יפול הגורל להרוג את שומרי הגבול...

עברנו כחצי הדרך. עוד מעט והשמש תסתתר מתחת לאופק, והלילה של ימי סוף החודש יחשיך עלינו. אני זוכר שעלו אז במוחי דברי ר' יהודה הלוי: „אתמה מאד לאור היום המאיר אל כל, אבל יחשיך אלי ואליך". קינאתי אז

באלה שאור היום מאיר להם ואינם צריכים לעשות את מעשיהם בחשכת הליל...

והנה התקרבה ממולנו כרכרה הדורה. הנוסעים היו לבושי מדים ואותתו לנו מהכרכרה. העגלון עיכב את הסוסים, מסר את המושכות לדוקטור, ירד מהעגלה ונגש לכרכרה. דיבר אתם זמן ממושך, לא פחות מרבע שעה. אהה! — עברה מחשבה במוחי — עוד מעט יגשו בעלי המדים אלינו, יערכו חיפוש בעגלה וימצאו את הרובים. העגלון יטיל בודאי את האשמה עלינו, יאסרו את כולנו, יחזירונו העירה ל„מחלקה המיוחדת", והתוצאות ידועות...

התפלאתי ושמחתי שלא כך היה הדבר. הכרכרה המשיכה את דרכה, והעגלון חזר והמשכנו את דרכנו. שאלתי את העגלון: „מה רצו ממך לבושי המדים?" „פשוט! — ענה לי — האנשים האלה הם המשגיחים על הדרך בין העיר והגבול. הם דרשו ממני רשיון נסיעה לצד הגבול והראיתי להם את הרשיון. אמנם יש להם הרשות לערוך חיפושים, וגם לאסור חשודים, אלא הם כולם מכירים אותי, ונענו לבקשתי לא להפריע לנו בדרכנו. הרי רואה אתה, שאפילו לא נגשו אלינו. אני הזמנתי אותם לביתי לכוס יין שרף וקינוח כפרי..."

לי היה הדבר מוקשה כולו מאחר שלא ראיתי שהעגלון יראה להם ניירות, ואני הסתכלתי היטב היטב לצד הכרכרה במשך כל השיחה שהתנהלה בין העגלון לבין לבושי המדים.

לבי התחיל לנבא, לא ידעתי מה, בכל אופן לא טובות. התפלאתי שאשתי והדוקטור התיחסו לספקות שלי בשויון נפש. דעתם היתה, שאם עד עכשיו הולך הכל כשורה, יש לקוות שגם הלאה יהיה כך. אשתי העירה לי, שבזמן שהעגלון נגש לכרכרה החוירו פני. גם אני הרגשתי שהדופק שלי דפק מאה ועשרים דפיקות או יותר.

הלילה החשיך מזמן. את הדרך ראו העגלון והסוסים. והנסיעה עוד נמשכת. אבל העגלה האיטה את מהלכה. כנראה הסוסים התעיפו. פתאום פרררו!!!! העגלה עמדה. אנחנו בחורשה. העגלון ירד מהעגלה וציווה עלינו להשאר בתוכה. נתן צפצוף בצפצפה, ענו לו בצפצוף ואיש אחד ניגש. העגלון הוציא מהעגלה את הרובים, ושניהם הזדיינו בהם. העגלון אמר לנו, שהאיש ישאר אתנו לשמור עלינו והוא, העגלון, ילך לנהל את המשא והמתן עם שומרי הגבול. פקד עלינו לא לעשן, לא להדליק גפרורים, והלך.

כמה זמן נעדר העגלון לא ידענו. כל רגע נראה לנו כשעה. לבסוף חזר, התישב יחד עם האיש שעמד על ידינו והמשכנו את דרכנו. כעבור רבע שעה הודיע לנו העגלון בחגיגיות, שכבר עברנו את הגבול הרוסי, ואנחנו נמצאים באזור הניטרלי, בין שני הגבולות, ומתקרבים לגבול הפולני. שאלתי את

העגלון מדוע לא פגשנו שומרים על יד הגבול הרוסי. תשובתו היתה: „זאת סידרתי בזמן שנעדרתי מהעגלה והשארתי את השני במקומי".

„נו, פחדן! מה תגיד עכשו?" — פנתה אלי אשתי והדוקטור עשה את עצמו כגבור, ואמר שממש התפלא לפחדנותי ולחשדנותי. העגלון צפצף בצפצפה. אנשים נגשו. האירו בפנסים חשמליים. ראינו שהם לבושים מדים צבאיים פולניים, והם פנו אלינו בשפה הפולנית: „לילה טוב, אדונים. עוד חתיכה ותגיעו לפולניה". בשם שלשתנו עניתי להם במלים הפולניות שידעתי: „דז'נקוייה פנובייה!" (תודה אדונים).

העגלה נסעה לאט. הפולנים סובבו אותנו. כעבור רבע שעה לערך הודיעו לנו הפולנים שעברנו את הגבול ואנו נמצאים כבר על אדמת פולניה. מרוב שמחה לחצנו איש את ידי רעהו בברכת „מזל טוב" והתנשקנו. מרוב התרוממות הרוח התנשקה אשתי גם עם הדוקטור! התביישתי שגיליתי פחדנות כל כך מכוערת... הרגשתי, או חשדתי, שבזים לי...

העגלה עמדה על יד בית בן שתי קומות. החלונות בקומה התחתונה היו כולם מוארים. הפולנים עזרו לנו באדיבות לרדת מהעגלה. הם הורידו גם את המטען שלנו. נכנסנו לחדר מרווח. קציני וחיילים במדים פולניים קיבלו את פנינו. כולם דיברו ביניהם פולנית. פנו גם אלינו בשפה הזאת, שלא היתה מובנה לנו.

המלה „פשפרשים" (סליחה) חזרה ונשנתה הרבה פעמים. היות שלא הבנו את שאלותיהם בשפה הפולנית פקדו על צעיר אחד, צהוב־שער, שהיה שם, להיות מתורגמן, והוא מילא את תפקידו בדייקנות רבה.

בהמשך השיחה הבעתי את המשאלה, שהיה רצוי לנו לנסוע מיד לברנוביץ הסמוכה. על שאלתם: „למה אתם ממהרים? הרי מוטב שתלונו פה במקום ותסעו לאור היום?" עניתי שבברנוביץ יש לנו קרובים ומכירים וחפצנו עז להגיע אליהם עוד הלילה. „כמה תשלמו בעד זה?" — „כמה שתטילו עלינו". „חמשת אלפים מרקים (עד אז התהלך בפולניה ה„מרק") תתנו?" — „בחפץ לב".

עוד אנחנו מדברים והעגלון נכנס וברוסית הודיע לנו שהוא מוכרח לשוב מיד לעבר הגבול הרוסי ועל כן הוא מבקש שנשלם לו את הרובלים שעיכבנו בידינו ונכתוב פתקאות לאשה, להודיע לה שעברנו בשלום את הגבול. נתנו לו את המגיע מאתנו, כתבנו את הפתקאות ומסרנו לו.

באותו רגע שהעגלון נעלם עם הכסף והפתקאות, פרץ צחוק אדיר מפיות „הפולנים"... מיד פשטו את המעילים הפולניים, לבשו מדים רוסיים, והתנפלו עלינו בחירופים ובגידופים רוסיים חריפים. הקציו צעק: „הא! אתם רוצים לברוח מרוסיה הבולשביסטית? בורז'ואים ארורים! אתם הנכם באמת עכברים,

אבל רוסיה הקומוניסטית איננה אניה טובעת. היא תופסת ומשמידה את העכברים הבורחים". כל המונולוגים היו מלווים בצחוק סרקסטי...

עכשיו הייתי אני הגבור. התיחסתי לכל זה כדבר המובן מאליו. ראיתי את הנולד במשך כל הנסיעה... אבל אשתי קיבלה התקפת עצבים חזקה. בין החיילים היה אחד „פלדשר" (עוזר לרופא). הוא נתן לה איזה שיקוי והיא נרגעה. הדוקטור החויר כסיד, הלך בחדר הנה והנה, ולא הפסיק לפרק את אצבעות הידים...

וכמובן שנערך חיפוש ואחריו פרוטוקול. עם גמר החלק הרשמי, הוליכו אותנו עד שהגענו לבית ובו חדר אחד גדול. כאשר הואר בפנסים חשמליים, ראינו שהחדר אינו מרוהט, ועל הרצפה ליד קיר שוכבים חמשה אנשים, וליד הקיר השני אשה אחת. הם קיבלו אותנו ב„שלום עליכם" רחב והציעו לנו לתפוס מקום על הרצפה כמוהם. אנחנו שלשתנו לא יכולנו לישון, יצאנו החוצה, וישבנו עד הבוקר במצב רוח מדוכא.

לא התפלאתי כשנודע לי בבוקר שבין חמשת הגברים, שגים הם הנכבדים ממינסק, שעל סמך פתקאותיהם, „שעברו בשלום את הגבול", החלטתי גם אני לעשות כמוהם. מלבדם היו שני מהנדסים צעירים, אחד ממוסקבה והשני מאנגליה, שנתגלגל בזמן המלחמה לרוסיה, ועוד זוג, שלא פסקו לשפוך את חמתם על „האשה".

האסירים חיו חיי קומונה, וגם אנחנו הצטרפנו אליהם והכנסנו לקופה הכללית את חלקנו בכסף. מהמשרד העמידו לרשות הקומונה מיחם, סירים וכלים. אנשי הכפר הביאו מצרכי מזון, אפילו סוכר דק. הנשים הכינו ארוחת בוקר כיד המלך.

על ההרפתקה התמוהה שעברה עלינו סיפרו לנו אנשי המשרד כדברים האלה: המבריחה ממינסק היו לה קשרים עם רוסי אחד. אחרי מלחמת רוסיה־פולניה נתמנה אותו רוסי, שבינתים הפך לקומוניסט, כמנהל המשרד שעל הגבול החדש והוא התחיל לעסוק בהעברת אנשים. הסוכנת שלו בעיר היתה אותה „אשה". במשך כל הזמן הצליח העסק ומאות אנשים עברו בשלום את הגבול. והנה קרה המקרה ואחד מחשובי הקונטר־רבולוציונרים, שאנשי השלטון עקבו אחריו, עבר את הגבול ונודע שמנהל המשרד, הקומוניסט, הוא הוא שהבריח אותו.

מה עשתה „המחלקה המיוחדת" במינסק? היא הכריחה את „החבר", מנהל המשרד, שהודה באשמתו, להודיע במכתב ל„אשה", שהוא מצא לנחוץ להחליף את העגלון באחר. „האשה" לא חשדה בשום דבר והמשיכה במעשיה בבטחון גמור.

מובן שהעגלון החדש עבד מטעם „המחלקה המיוחדת". אנשי המשרד

הראו לנו את „החבר" מנהל המשרד, שגם הוא הלך חפשי, אבל קדורנית, והם צחקו והתפארו שיעבירו הנה באופן זה לא פחות ממחצית תושבי מינסק ויהיה שמח...

הפתקאות שלי ושל הדוקטור פעלו את פעולתם: כעבור יומים נתווסף אלינו זוג, צעיר וצעירה, חתן וכלה. נסינו להתלוצץ, כי בודאי בעוד יומים יביאו עוד שני גברים, יהיה מנין, נעמיד חופה כדת משה וישראל, נערוך נשף... אבל הצעירה כלל לא צחקה. עצביה היו מתוחים, קיבלה התקפה חזקה, התעלפה, ולדוקטור שלנו היתה פרקטיקה...

אחרי הזוג הצעיר לא הובאו אלינו אורחים חדשים. נשארנו אחד־עשר, שמונה גברים ושלוש נשים. ביום אחד ראינו שהושיבו בעגלה את החבר הקומוניסט כבול ידים והובילו אותו ל„מחלקה המיוחדת" במינסק. אנשי המשרד מסרו לנו שבעיר אסרו גם את „האשה". גם היא נמצאת באותה „המחלקה".

אי אפשר להגיד שסבלנו משעמום. להיפך, כל אחד מאתנו השתדל לעודד את האחרים. בעיקר גברה תקוותנו אחרי שעלה בידי אחד מנכבדי מינסק להתקשר, באמצעות יהודי שנזדמן למקום, עם משפחתו בעיר, וקיבל תשובה מעודדת, שכבר התחילו לטפל בענין ושיש תקווה שכולנו נצא מהסבך הזה.

המהנדס המוסקבאי היה איש עליז, וסיפר בכשרון סיפורים הומוריסטיים מחיי היהודים בעיירות הקטנות שבליטא, שהביאו את כולנו לידי צחוק. אשתי ידעה פרק בשיר ושרה שירים עממיים באידיש, עברית ורוסית. בכל ערב ערכנו קונצרטים מוסיקליים. נצטרפו אלינו כל אנשי המשרד וכלי נגינה בידם, בלליקות ומנדלינות, וביחד ביללינו בנעימים את הערבים הקיציים.

יום אחד לפנות ערב הופיעו שלוש עגלות להעבירנו למינסק ל„מחלקה המיוחדת". מטענו הוטען עליהן וסודרו הנשים. הגברים הלכו ברגל בלויית שנים מהמשרד ושני חיילים מזוינים ברובים. הלכנו כל הלילה. בבוקר הגענו למינסק לרחוב הראשי „זכרייבסקיה", והמלווים שלנו מסרו אותנו לרשות „המחלקה המיוחדת".

בבית האסורים מצאנו את „האשה" ואת שותפה הקומוניסט, שלא בכוונה רעה גרמו למאסרנו.

משפחתו של הנכבד המינסקאי, חיפשה ומצאה את הדרכים לאלה שגורלנו היה בידיהם, והיא השתדלה בעד כל „הקומונה". ויותר מזה: היא השתדלה להציל גם את „האשה" ואת שותפה. אשר לאלה לא הועילה כל השתדלות. הם הועברו לסמולנסק, מקום שכל באיו לא ישובו. אחרי כן נודע לנו, שהוצאו להורג, כולנו הצטערנו מאוד על שלא עלה להציל את האשה, תנצב"ה.

במשך זמן מאסרנו נחקרנו פעמים. החקירה הראשונה היתה קשה מאוד. איימו עלינו באיומים שונים ואפילו בשילוח לסמולנסק. אני טענתי את טענתי, שכציוני אני משתדל בכל האמצעים, חוקיים ובלתי חוקיים, להגיע לארץ־ישראל. בחקירה השניה היתה ניכרת הפורמליות שבדבר: החוקר התייחס אלינו באדיבות ושאל שאלות של מה בכך. הוא בעצמו כתב פרוטוקול ארוך מאוד, ואנחנו חתמנו עליו בלי לקרוא אותו.

ביום הששי לשבוע, השלישי למאסרנו, הוזמנו כל האחד־עשר איש למשרד, והודיעו לנו ש„השלישיה" החליטה למסור אותנו ועניננו ל„בית המשפט העממי", וביום המחרת בבוקר יחזירו לכל אחד מאתנו את מטענו וישחררונו, עד למשפט. כל אחד נדרש לחתום על הצהרה שלא יעזוב את מינסק עד למשפט. למחרת אכלנו כולנו את ארוחת הצהרים בבית התושב הנכבד, ובחגיגיות סיימנו את ה„קומונה" שלנו. רק המשפט החזיק אותנו עוד כשותפים לצרה אחת.

התלבטנו כשבועים בערך, כיצד למצוא שבילים ללבות השופטים. ומענין, שאת הדרך הנכונה מצאה „לשכת העליה". היא סידרה את הענין על הצד הטוב ביותר. כשופטים השתתפו במשפטנו אחד כבא כח השלטון ושנים מן „העם". כל אחד מאתנו קיבל הזמנה להופיע ביום שבת בתשע בבוקר לבית המשפט העממי. במועד התאספנו כולנו. מלבדנו נכח במשפט עוד אחד, כנראה שלוח מאיזה עתון.

בעשר נכנסו לאולם המשפט השופטים והמזכיר. המזכיר קרא לפנינו את כתב האשמה ופנה לכל אחד מאתנו בשאלה, אם מודה הוא באשמתו. „מודים" — ענינו כולנו. השופטים קמו ויצאו להתיעצות בחדר סמוך.

כעבור חצי שעה, לערך, חזרו השופטים, ישבו שוב על יד השולחן ואחד מהם הודיע לנו את פסק הדין: „היות והנאשמים הודו שרצו לעבור את הגבול בלי רשיון, בניגוד לחוק, על כן החלטנו לתת להם „נזיפה". אם הם מסכימים לפסק־דין הזה יקבלוהו מיד. אם לאו, יש להם הרשות לערער בפני בית המשפט העליון". מובן שכולנו הסכמנו לקבל את ה„נזיפה". אז עמד השופט על רגליו וקרא את פסק הדין: „היות והנאשמים הודו באשמתם, אני, בפני „קהל עם ועדה" נוזף בהם בכל חומר הדין".

בפעם השביעית נצלתי מתוצאותיו של משפט חמור, והפעם ביחד עם אשתי תמר, עליה השלום.

פרק עשרים וחמשה

„נעם" — לנין מתיר מכירת רכוש — שוב בקופיס וחזרה למינסק — „דלפונובקה" כעוגן הצלה: כאזרח שלה וכפליט פולני — שוב יבסק מדומה — ושוב יהודי המקורב ל„מלכות" — פיזור כל שטרות הכסף הסובייטיים — תודה לחבר לנין שאיפשר לצאת מרוסיה — ציוני ברנוביצ'י עורכים קבלת פנים.

ובכן שוב נעשיתי בן־חורין. מאפס מעשה התהלכתי ברחובות מינסק וביקרתי קרובים. אולם מצבי החמיר. קופתי נתרוקנה בינתים. ההרפתקה האחרונה אכלה את כל הכסף המזומן שהיה אתי.

בינתים נודע דבר מאסרי בקיוב. משפחת אשתי החלה להמטיר עלי מכתבים וטלגרמות שאשוב לקיוב וגם שלחו אלי איש מיוחד להשפיע עלי שאעזוב לעת עתה את רעיון העליה. ואני עמדתי על דעתי, שלא ארפה מהמטרה שהצגתי לי בחיים. נסיתי רק להציע לאשתי שתשוב אל משפחתה בקיוב ואני לבדי אתלבט עד שאגשים את שאיפתי. אבל לשמחתי גם היא לא שינתה את דעתה...

בינתים יום רדף יום, בלי שאדע מאין עזרתי תבוא. הרגשתי שהדכאון משתלט עלי לאט לאט, אם כי היאוש היה רחוק ממני, כי לא היה בטבעי להתיאש.

בבוקר אחד ראיתי שבפנת הרחוב, על יד הלוח שעליו מדביקים את העתון היומי, מתרוצצים אנשים יותר מהרגיל. נדחקתי גם אני בין הקהל והנה לנגד עיני מאמר ארוך, פרי עטו של לנין בכבודו ובעצמו. חשבתי שבודאי יש כאן הודעות על גזירות חדשות, על הגבלות וצמצומים נוספים בחיי הכלל והפרט. לתמהוני הרב היה ההיפך ממה שחשבתי. המאמר הכיל את הוידוי המפורסם של לנין, בו הודה לנין שהתקוות למהפכה עולמית, כתוצאה מן המהפכה הרוסית, לא נתאמתו. במדינות שמחוץ לרוסיה נשאר המשטר הקודם. נסיונות המהפכה בהונגריה ובבוואריה חוסלו. רוסיה נשארה, איפוא, בודדה בשאיפותיה הנעלות. בדידות זו היא המעכבת את התפתחותה הכלכלית, התעשיתית והמסחרית של רוסיה הסובייטית. על כן אי אפשר להמשיך בפוליטיקה הכלכלית שנקטו בה, ולפי הצעתו הוחלט בסובייט העליון לשנותה ולהתאימה לצרכי המדינה. (את הפוליטיקה הכלכלית

החדשה כינו במרוצת הזמן בשם „ענפ", ראשי תיבות של המלים „נוביה עקונומיצ'סקיה פוליטיקה", פוליטיקה כלכלית חדשה). הפוליטיקה הכלכלית החדשה תנהיג הקלות בתעשיה ובמסחר הפנימי הפרטי, כגון מתן זכיונות ותמיכות לחברות ולאנשים פרטיים, ו„דקרטים" (פקודות) מיוחדים יתפרסמו בכיוון זה.

זהו תוכן הוידוי הארוך בקיצור נמרץ. אחרי קריאת המאמר, העפתי עין לחלק הדקרטים בעתון והנה דקרט חדש מטעם הסוביט העליון: „ניתנת רשות לכל בעלי הרכוש בערים ובעיירות, שרכושם הוחרם בזמן המהפכה, כגון בעלי בתים ובעלי בתי חרושת, למכור חלק אחד מהרכוש, אם הרכוש נחלק לחלקים, ואת כל הרכוש אם הוא יחידה אחת".

קראתי את הדקרט פעם ופעמים ולא האמנתי לעיני. מה, האומנם מחזירים את הרכוש לבעלי הרכוש? אולם כך כתוב בדקרט, ולראיה באה חתימת ראש הסוביט העליון החבר קלינין...

הדקרט הזה נגע בי במישרין. הרי עזבתי בקופיס את בניני בית החרושת שלי ובתים וחלקות אדמה על יד בית החרושת. וחלקה אחת מחוץ לעיר היתה רשומה על שם חותנתי, ואשתי הרי היא יורשתה. מיד נגשתי לבית הדפוס שבו נדפס העתון ובמאות רובלים השגתי אכסמפלאר של העתון עם „הדקרט".

לא עברו ימים מרובים והשגתי רשיון־נסיעה, הלוך וחזור, לי ולאשתי ובאנו לקופיס. מכרתי בית ומגרש ואת חלקת האדמה שהיתה רשומה על שם חותנתי. בעד הרכוש הזה קיבלתי ארבעה טונות תבואה. את התבואה מכרתי לסוחר תבואות בשוק השחור בעד סכום גדול של מיליוני רובלים סוביטיים. מפני ריבוי הנייר אי אפשר היה להוביל את הכסף הזה אתנו, על כן החלפנו בשוק השחור את הנייר הסוביטי בדולרים אמריקאיים, בלירות אנגליות, בשטרי כסף מזמן הצאר ובמטבעות זהב. את כל האוצר הזה החבאתי במזוודה בעלת קרקעית כפולה ועם המטען הזה הגענו בשלום חזרה למינסק. ואגב, היה לי סיפוק־נפש מביקורי זה, כשנוכחתי לדעת שהקואופרטיבים החקלאיים שיסדתי עודם קיימים, ולא עוד אלא שנתהוותה שכבה של יהודים שקיומם מבוסס אך ורק על החקלאות. ועוד יותר שמחתי לדעת, שכמעט מכל משפחה חקלאית עבר מישהו את הגבול, כדי לעלות ארצה.

נצלתי מדאגת הכסף. ארבעה טונות התבואה, שבשנים כתיקונן היה מחירם כמאה רובלים, עשו אותי „למיליארדר אינפלאציוני".

פרובלמה אחת נפתרה, אבל מה הלאה? אם אין כסף — אין גבול. אבל אם אין גבול — מה מועיל הכסף? יום רדף יום, שבוע רדף שבוע והגבול היה

סגור ומסוגר, ופעולת ההברחה בטלה לגמרי. אלא שגברו השמועות, שבקרוב יתחילו להעביר את פליטי פולניה אל מעבר לגבול הפולני החדש.

שוב נצנצה במוחי המחשבה, שאולי אפשר יהיה למצוא בין הפליטים היהודים הפולנים פליט אחד, שהיה מסכים למכור לי את תעודותיו בדומה לאותו פליט ליטאי... אולם לדאבוני הגדול, לא הועילו לי חיפושי ולא מצאתי את האיש המבוקש.

ובנפשי החלה האבקות פנימית. קול אחד לחש לי מצד אחד: „עזוב את כל הענין. זהו עסק ביש. חזור לעבודה פרודוקטיבית בגלות. שדה הפעולה הוא די רחב. כציוני תמצא גם פה את מקומך". ומצד שני לחש לי בכל תוקף קול אחר: „לסיכויים אין סוף ואין גבול. מה שנראה בלתי אפשרי היום, יתאפשר מחר, מחרתים. החזק בדעתך. הנה העיקה עליך דאגת הכסף והיא נפתרה. וגם את הגבול תעבור".

ויהי ערב ואני בא כדרכי ל„מחתרת" שלנו, ולבי מר עלי, והנה ברגע שפתחתי את הדלת פגש אותי בעל הדירה, המורה מנדלבלט, ובפנים מאירים הכריז: „איש בשורה אנוכי היום! אל תדאג. הכל יסודר. אני מקווה שנעבור את הגבול ביחד"... חשבתי שהוא לועג לי והתרעמתי עליו על שהוא זורה מלח על פצעי, אך מנדלבלט השמיע באזני דברים אלה: „הנה שמעתי מפיך, מר אליאש, שהנך אזרח „דלפונובקה". כידוע לך גם אני אחד מאזרחיה, ויש לי תעודות שאני פליט מזמן המלחמה. הסכת, איפוא, ושמע: יחד אתי עזב את דלפונובקה גם זקן האזרחים (מוכתר בלע"ז). על פי פקודת השלטונות לקח אתו את הפנקסים, הרשימות, החותמות הממשלתיות, גם בלנקים מודפסים, את כל החומר הנוגע לאזרחי דלפונובקה. זקן זה הלך לעולמו. החומר שמור אצל בנו, ולפי דבריו מצא בין החומר מספר בלנקים חתומים בידי אביו. והנה לרגל השמועות על דבר החזרת הפליטים הפולנים למולדתם, היתי אצלו ודרך אגב סיפרתי לו על אודותיך. והוא מצא בספר הרשומים ממשפחת אביך וגם את שמך. בפנקסים אחרים מצא רשום על קשריך לדלפונובקה. קיבלת שם פספורט ההתגיסות לצבא, כתושב דלפונובקה. גם רשומה העתקה מתעודה שנתנו לך לרב, שאתה רווק ויש לך הרשות להתחתן, ועוד דברים כגון אלו. והוא אמר לי בזה הלשון: מסור לחברך שיש באפשרותי לעזור לו. יסור נא יחד אתך לביתי ואתה תעיד על זהותו, שהאיש הוא באמת יוסף בן צבי אליאש".

מובן שלא החמצתי את ההזדמנות והלכנו אני ומנדלבלט, אל בנו של זקן האזרחים בדלפונובקה. נתברר שהוא מוכן לתת לי שתי תעודות, האחת שתעיד שבחודש מאי שנת 1914 שילמתי בדלפונובקה את המסים בעד אותה שנה, כלומר, הוא יתן לי קבלה על סכום המסים ששילמתי,

והתעודה השניה תעיד שעזבתי את דלפונובקה בזמן האבקואציה הכללית בשנת 1915. אגב סיפר לי, שבין אבי לבין אביו היו קשרי מסחר וידידות. כשניהל אבי בדלפונובקה את בית המסחר ליצוא תבואות לגרמניה, היה אביו סוכנו הראשי לקניית התבואה אצל בעלי האחוזות בסביבה. הוא הסביר לי שעיקר העבודה היא לעשות את התעודות כך שלא יוכר שנכתבו זה עתה, אולם העיר, שהוא מומחה לדבר וכבר הוציא בהצלחה תעודות כאלה.

כדי שלא לקלקל את היחסים הטובים ביני לבין ידיד אבי השארתי לחברי מנדלבלט את המשא והמתן בשאלת התשלום בעד התעודות.

אחרי יומים, בזמן פגישתנו, הודיע לי מנדלבלט שראה כבר את התעודות והן עשויות באמנות ממש, אבל האיש דורש חצי מיליון רובל בשביל כל תעודה. הוצאתי את הסכום הנדרש ומסרתיו למנדלבלט. לשם זהירות אמרתי לו שיתן לבן המוכתר רק חלק מהכסף, ואת השאר יתן לו אחרי שיראה את התעודות ואסכים לקבלן, שמא אצטרך לדרוש שישנה את הנוסח.

ומה גדולה היתה שמחתי, כאשר קיבלתי את התעודות מקומטות, קרועות ובלויות, וקפליהן מודבקים בפיסות נייר, ומראה הדיו כדיו ישנה נושנה, והחתימות נראות כאילו נעשו ביד איש זקן רוטטת, ועל התעודות גם חותמת ממשלתית. בקיצור — כפתור ופרח! אלא כבכל דבר היה גם פה משום „אליה וקוץ בה". החתימות לא היו של המוכתר הזקן, אלא הבן חיקה את חתימתו של אביו. אמנם קשה היה להכיר שום הבדל בין חתימת האב לבין זיופו של הבן, ובכל זאת קליגרף מומחה היה מכיר בין חתימה לחתימה. הדבר הפחיד אותי מעט. והנה אחד מחברי המחתרת, כמדומני ר' יצחק ברגר, יעץ לי עצה טובה: לעשות אצל נוטריון ממשלתי העתקות מכל התעודות ולהשתמש רק בהעתקות. עשיתי כמובן כעצתו. עכשו היה עלי רק לחכות שהממשלה הסובייטית תודיע על העברת פליטים לפולניה.

ולא הייתי צריך לחכות הרבה. כעבור זמן לא רב נתפרסם ה„דקרט" שציפיתי לו. הדקרט חילק את הנתינים לשני סוגים: פליטים ואופטנטים (סתם נתינים, לא פליטים). קודם יוחזרו הפליטים וכעבור שנה לערך תידון שאלת גורלם של האופטנטים. על הפליטים להוכיח בתעודות, שעזבו את מקום מגוריהם בזמן המלחמה מפחד התקדמותו של האויב. ומי שיש לו תעודות כאלה ורוצה לחזור למולדתו, עליו להרשם במשרד הפליטים אצל פקיד הממונה על ההרשמה. הרכבות המיוחדות תצאנה ממינסק פעם בשבוע, בכל יום שבת בשעה שש לפנות ערב. בו ביום לפני הצהרים יוכרז בחצר המשרד מי ומי העומדים לצאת באותו היום. היו עוד הוראות, כגון שכסף מזומן אפשר להוציא לא יותר מעשרים אלף רובל רוסיים — לאו דוקא סוביטיים; אפשר גם שטרות כסף מתקופת הצאר — וכלי כסף במשקל

קילוגרם אחד. ספרים, כתבי יד, שטרות, תעודות וכדומה, יש להגיש בעוד מועד לצנזור, ומה שניתן להעברה, יחתום הצנזור בחותמת ובידו. הניירות שלא יחתמו יוחרמו.

מה מאושר הייתי אז. הנה באחת השבתות הבאות עלינו לטובה, יכריז השלטון הסוביטי בכבודו ובעצמו: יעמדו ר' יוסף ב"ר צבי ואשתו תמר ויעברו את הגבול!!!

לקחתי אתי ניירותי שרציתי להעבירם אתי. בין הניירות שהיו חשובים בשבילי ביותר היו החשבונות של „חברת הכשרת הישוב" על האדמה והמגרשים שקניתי במרחביה ובהדר הכרמל. במקרה היו כל החשבונות של ארבעת הקונים מקופיס על שמי ויצא שקניתי קרוב לשש מאות דונם במרחביה ושמונה מגרשים בהדר הכרמל, בסכום של ארבעים אלף פרנק זהב ומעלה. כשהגיע תורי ונכנסתי לצנזור, ראיתי שיש לי עסק עם יהודי, ומיד עברה מחשבה במוחי: המצב אינו מזהיר, בודאי זהו יבסק ושוב יבואו עלי עינויים חדשים. הרי זוהי מכה שאינה כתובה בתורה, שדוקא יהודים ועל פי רוב יבסקים תופסים משרות כאלה, שהם שולטים נוסף על הלשונות הזרות גם באידיש.

הגשתי לו את החשבונות האלה ולבי דפק. הוא קרא אותם פעם, פעמים, ואני עומד ורוטט. הוא גמר לעיין בחשבונות, הביט עלי ושאל: „מתי, חבר, קנית את כל זה?" קרא חבר, עניתי, את התאריכים ותראה שרכשתי את כל זה עוד לפני המלחמה, בשנת 1912". הוא הוסיף לשאול: „מפולניה תסע לארץ ישראל?" „מובן, השבתי, לולא חשבתי על זאת, לא הייתי עוזב את רוסיה הברוכה". בלי להוסיף דבר חתם, לא רק על החשבונות, אלא על כל הניירות והתעודות שהגשתי לו, ועל תעודה אחת, שהיא שמורה אתי עד היום הזה, הוא הוסיף: ברכת דרך צלחה. אז הבנתי שזה לי המקרה השני להפגש עם „יבסק מדומה". המקרה הראשון היה, כפי שסיפרתי, בלנינגרד.

אחרי שגמרתי את ענין הצנזורה, לקחתי את כל התעודות שהיו בידי, והלכתי בצעדים בטוחים ובמצב רוח מרומם למשרד הפליטים.

באתי לחצר המשרד בשעה מוקדמת בבוקר. כשפתחו את הדלת לא היה עדיין תור. הפליטים האמיתיים לא מיהרו, כי נשארו להם עוד ימים מספר עד ליום השבת. נכנסתי למשרד, ופניתי לפקיד שעל ידו תלוי שלט: „הרשמת הפליטים". הגשתי לו את ההעתקות של התעודות, והוא החזירן לי באמרו, שרק על פי תעודות אוריגינליות אפשר להרשם. ניסיתי למחות נגד הדרישה הזאת והעירותי שבזאת הוא מביע אי אמון בנוטריון הסוביטי, אבל הוא עמד על דעתו, ואני הוכרחתי לתת גם את האוריגינלים. הוא התבונן בתעודות, ובו בזמן גם בי. ראיתי שעשה סימנים בשולי

התעודות. לבסוף החזירן לי ופנה אלי בדברים אלה: „אם אתה, חבר, אינך רוצה שאאסור אותך, תסתלק תיכף ומיד מפה". אספתי מהר את התעודות ו...הסתלקתי, כלומר עשיתי „ויברח", והסתכלתי כל הזמן אחורנית לראות אם אין רודפים אחרי...

נכנסתי הביתה, ועוד לא הספקתי לסגור את הדלת, והנה בא יהודי גוץ, קצת שמן ובעל זקן מחודד. בו ברגע נזכרתי שאת הפרצוף הזה ראיתי בחדר המשרד, בזמן שהתווכחתי עם הפקיד.

היהודי אמר לי „שלום עליכם" בלחיצת יד. „עליכם שלום", עניתי לו, „במה אני יכול לשרת אותו?" הוא הציג את עצמו (את שמו שכחתי) ואמר: „במקרה נכחתי בזמן שאדוני ניהל משא ומתן עם הפקיד הרושם את הפליטים, והתפלאתי שאדוני נגש אל הענין בלי להכשיר קודם את הקרקע". „מתפלא אני," עניתי, „שר' יהודי מתערב בענין לא לו, וביחוד שאינני מכיר אותו, והוא אינו מכיר אותי. אלא מה, אני ממשיך, יהודים צריכים פרנסה!" „כן, כן ידידי, הפסיק אותי, היטבת לנחש! יהודים צריכים פרנסה. אי פרנסה! בפרט בזמן הזה, שבעד חתיכת לחם לפי הטף צריך לשלם רבבות רובלים. גם בעל „הרחמים והסליחות" הבין מה היא פרנסה, והוא מתאונן: מרובים צרכי עמך ודעתם קצרה". כך פה, וכך בפולניה, ברומניה ובכל העולם. „סדנא דארעא חד הוא". כך היה וכך יהיה, עד ימות המשיח, עד שנשב איש תחת גפנו ותחת תאנתו"...

„ובכן ר' יהודי, כפי שאני רואה, אתה מוכן לעזור לי, אבל מאין לי לדעת במה כוחך, גדול? ואם אפשר לסמוך עליך ועל דבריך? אילו עסקים למשל, סידרת?" „לא חיכיתי שתעמיד לי שאלה כזאת. מה שייך איזה עסקים? בזמן הצאר הייתי משחרר בכל שנה ושנה עשרות צעירים מחובת הצבא. להרבה יהודים בעלי משרפות של יין שרוף השגתי את האפשרות למכור מהיין, בלי לשלם „אקציז" (בלו) לממשלה. למאות יהודים השגתי רשיונות לשבת „ישיבת ארעי" בכפרים וביערות, ודבר זה היה אסור בהחלט. מה שייך? כמה אנשים הצלתי ממאסר בעד חטאים, עוונות ופשעים המיוחדים אך ורק ליהודים? ברוך השם, עבודה אינה חסרה"...

„בכל זאת מי מכיר אותך? הוא מפסיק אותי באמצע דיבורי ואומר: „אל תדבר הרבה! קח עפרון ונייר ואכתיב לך מאות שמות של אנשים המכירים אותי היטב, שימליצו עלי, ואני בטוח שאף אחד מהם לא יחווה דעתו לרעתי". „טוב, אמרתי, אסתפק באחדים". הוא קרא לי עשרה שמות ושנים מהשמות היו קרובי. ביקשתי שיבקר אצלי כעבור יומים והבטחתיו, שאם ימליצו עליו, אשתמש בשרותו.

לפני הפרדו ממני, מצא לנחוץ לתת לי הוראות ואזהרות: „בודאי שמעת

בבית הכנסת, איך השמש על הבימה מכה ומכריז: „שתיקה יפה בשעת התפילה". אצלנו זוהי גם כן תפילה. אנחנו מתפללים שנצליח בדרך שאנו הולכים בה. על כן אסור לך לדבר עם אנשים על הענין הזה, מחשש קלקול במזיד, או בשוגג. הרי אפילו חתול יכול לקלקל"...

בין השמות שהיהודי נתן לי, היה שמה של אחת מקרובותי, אשה אלמנה, שגרה בפרבר, כמעט מחוץ לעיר. הלכתי אליה לשאול על היהודי, והיא אמרה לי שהיא מכירה אותו היטב. בעלה המנוח היו לו אתו ענינים, וכפי שהיא יודעת היה בעלה שבע רצון תמיד מפעולותיו. היא אישרה שכל מה שהיהודי סיפר הוא נכון, גם המליצה עליו שהוא איש ישר, ואפשר לסמוך עליו. הוסיפה, שליתר בטחון היא תזמין אותו אליה, ובנוכחותה יסודרו הענינים, וזאת גם בשביל זהירות. לא כדאי שהיהודי הזה, שהכל מכירים אותו ואת מעשיו, יבקר אצלי ברחוב הראשי. מוטב להפגש אתו בביתה, הרחק מעיני אנשים...

למחרת נפגשתי עם היהודי אצל קרובתי. הראיתי לו את התעודות. חשבתי שאפתיע אותו בהן, והוא אך לקח את התעודות בידו, מיד אמר לי שתעודות כאלה מוכרות לו; כבר סידר ענינים שונים בתעודות חתומות בידי איש מדלפונובקה; וגם הפקידים מכירים כבר את התעודות.

בשתים עשרה בדיוק באתי אל הפקיד, ועל ידי עמד היהודי. פתאום פנה הפקיד אליו בכעס מעושה: „מה אתה בולט פה כעמוד טלגרפי? מה לך פה? האם אתה פליט? לך מפה!" היהודי התרחק איזה צעדים ונשאר עומד ליד הדלת. הפקיד לא הסתפק בכך ופקד על השמש להוציא את היהודי מהחדר, אבל כלפי נהג הפעם באופן רשמי. הוא קיבל ממני את התעודות, רשם אותן בסדר, ולי הגיש לחתימה טופס של הצהרה מודפסת, שאני נתין פולני ופליט משנת 1915 וברצוני לשוב לפולניה. אחרי שקיבל ממני את ההצהרה, נתן לי תמורתה תעודה מודפסת, המעידה שאני פליט פולני, רשום בתור לחזור למולדתו. התעודה הזאת תשמש כרשיון נסיעה ברכבת המיוחדת לגבול הפולני.

קרובתי ואשתי הכינו לכבוד היהודי ארוחת ערב שמנה עם יין שרף ויין גפנים. כשהופיע בערב, היה השולחן הערוך כהפתעה נעימה בשבילו. הזמנתי לסעודה הזאת גם שנים מהדודים שלי, את ר' דוד, אחי אמי, ואת ר' אברהם, אחיו של סבא, כולם זכרונם לברכה.

מובן שראש המדברים בזמן הסעודה היה היהודי. כטוב לבו במאכלים ובמשקאות פנה אלי בשאלות: „נו? מה תגיד עכשיו? כבר ידוע לך במה כוחי גדול? לא ידעתי שהיהודים הנכבדים האלה הם הדודים שלך. הדוד ר' אברהם יעיד שלפני חמש עשרה שנה הצלתי את בית־הרחיים שלו מידי

פקידים, שרצו לעורר נגדו משפט על חטא שלא חטא, שטחנת הקמח שלו נבנתה על שטח אדמה הנמצאת מחוץ ל„תחום המושב"; ואני ב„כוחי הגדול" עשיתי את המשפט יחד עם הפקידים כעפרא דארעא, ואת האפר הכנסתי לפיהם, שיהיו בבחינת „לא יחרץ כלב לשונו", ופקיד אחד שהתעקש, הורדתיו מכהונתו". הדוד ר' אברהם אישר את דברי היהודי, ועכשיו, כעבור חמש־עשרה שנה, שתו לחיים לזכרון המאורע ההוא.

כתוספת לסעודה שילמתי ליהודי בעד טרחתו סכום הגון של מיליוני רובלים סובטיים.

אף על פי שהיה ברור לי שבשבת הקרובה לא יגיע תורי, בכל זאת הלכתי לשמוע את ההכרזה ומה הופתעתי לשמוע את שמי ושם אשתי בין הראשונים בתור. לא אני ולא היהודי ביקשנו את הפקיד להקדים את תורנו. בין השמות שהכריזו שמעתי גם את שם מנדלבלט, את שם המורה פוגצ'וב ושמות אחרים מבאי ה„מחתרת".

רצתי מיד הביתה. בחפזון ארזנו את המטען, ובלי להפרד מהקרובים המרובים שלנו ומהחברים ב„מחתרת", יצאנו בשעה ארבע מהבית ובכרכרה הראשונה שנזדמנה לנו נסענו לתחנת הרכבת.

בתחנה, במשרד המיוחד לפליטים, הגשתי את רשיון הנסיעה, ותמורתו קיבלנו רשיון כניסה לרכבת ותעודה שאנחנו פליטים מעיר דלפונובקה בפולניה. ברוח מרוממת נכנסנו, אני ואשתי, לקרון משא (קרונות נוסעים לא היו). תפסנו מקום על הרצפה וישבנו.

חשבנו שבעוד שעה־שעתים נגיע לגבול, אבל לא כן היה הדבר. ראשית במקום לצאת בשעה שש, יצאה הרכבת בשעה שמונה, ושנית היא שרכה את דרכה לאט לאט ובכל חצי שעה נתעכבה ועמדה הרבה זמן. הרושם שלי היה, שלא אני „גונב" את הגבול, אלא הרכבת...

בכל קרון משא הושיבו ארבעים איש. אני ואשתי היינו היהודים היחידים בכל הקרון. כולם דיברו רוסית. כנראה היו כולם מאותו חלק של רוסיה הלבנה שעבר לפולניה בשנת 1920, אחרי המלחמה בין פולניה ורוסיה.

באמצע הלילה התעכבה הרכבת. לקרון נכנסו חיילים רוסיים וביקרו בקפדנות את הרשיונות. מהקרון שלנו הוציאו שני צעירים, וראיתי שמכל הרכבת, שהיתה ארוכה למדי, הוצאו עשרות אחדות של אנשים.

התעוררנו בבוקר. הרכבת עמדה בשדה, ללא תחנה וללא סימן של בית בסביבה. כאשר זזה לבסוף נזכרתי שיש להפטר מהכסף הסוביטי, שהרי מעבר לגבול אין לו שום ערך, והוא עלול עוד להזיק לי, אם ימצאוהו אצלי. מה עשיתי? ישבתי על יד הדלת הפתוחה, ובזמן הילוכה של הרכבת פיזרתי בשדה את כל שטרות הכסף הסוביטיים, והשארתי לי רק את שטרות

הכסף הצאריסטיים בסכום עשרים אלף רובל, שעל פי הדקרט מותר היה להעביר אל מעבר לגבול.

הרכבת התעכבה שוב. הנוסעים נצטוו לצאת מהקרונות ולהתיצב בשורה ארוכה. חיילים נגשו וביקשו מכל אחד להראות את הכספים הנמצאים אצלו, ונוסף לזאת ערכו חיפוש בבגדים ובמטען. אני יצאתי בשלום מהחיפוש הזה, אבל הרבה אנשים, שכנראה לא ידעו, או לא הבינו, את הדקרט, השאירו אצלם את שני מיני הכספים. המבקרים לקחו את שטרות הכסף הצאריסטיים והשאירו להם את הסוביטיים בסכום עשרים אלף רובל, שערכם היה פחות משוה פרוטה. התחילו הגברים לצעוק והנשים לבכות, אבל ללא הועיל. המסכנים נשארו מחוסרי אמצעים ובמצב טרגי מאוד. ביזמתו של אחד הנוסעים נערכה במקום התיעצות והוחלט שכל אחד שבידו כסף צאריסטי יתרום חמשה אחוזים לטובת האומללים. הכנסתי לקופה אלף רובל.

אחרי נסיעה של שש־עשרה שעות, עמדה הרכבת בתחנת הגבול. לפני המלחמה שבין רוסיה ופולניה לא זכתה התחנה הזאת לשום פרסום. עכשיו שנעשתה לתחנת הגבול, היתה ידועה ומפורסמת בפי כל. רבבות אנשים חלמו ושאפו לעבור איך שהוא את התחנה הנקראת בשם „סטולבצי". בפי היהודים קראו לה „סטויפץ".

ב„סטולבצי" נעשתה עוד פעם בקורת, ועוד פעם נערכו חיפושים במטען ובבגדים. בקרון שלנו עשו את החיפוש שני חיילים, אחד מהם יהודי. אצלי מצא את הצרור עם כלי הכסף. הוא הוציא את הצרור ופנה בשאלה אל הנוסעים: „מה דעתכם? היש בצרור הזה יותר מקילוגרם כלי כסף?" כולם שתקו. רק זוג צעיר שישבו על ידי ושהיתה להם טינא עלי, על שלא נכנסתי בשיחה עמהם, הביעו את דעתם שבצרור יותר מקילוגרם. אז הוזמנתי למשרד המכס. בדרך למשרד אמר לי היהודי, שלולא הזוג היה בדעתו להשאיר לי את כל הצרור. במשרד המכס שקלו לי קילוגרם והשאר, כשני קילוגרם בערך, החרימו.

בחזרי שאלתי את הצעיר מדוע התערב בענין לא לו? על זה נעניתי: „מפני שאתה „בורז'ואי". ואם אתה רוצה לדעת, היה בדעתי לספר לחיילים את שראיתי, שפיזרת בשדה את שטרות הכסף הסוביטיים, אבל משום מה הפריעה לי אשתי ושתקתי". מהתשובה הבנתי שיש לי עסק לא רק עם קומוניסט, אלא גם עם שונא ישראל.

בשלש אחרי הצהרים זזה הרכבת. עברנו את הגבול. התעכבנו בתחנה בעלת אותו השם, אבל כבר בעבר הפולני. שם קידמו את פני הפליטים בלחם ובארוחה. המשמר הרוסי התחלף במשמר פולני וזזנו הלאה. בערך בארבע אחר הצהרים הגענו למחנה הסגר על יד „ברנוביצ'י".

הזהרתי את אשתי שלא תראה שום סימני שמחה ולא תדבר עם מישהו על רוסיה והבולשביקים. חשדתי שבין הנוסעים ישנם בלשים משני הצדדים. על אף כל מה שעבר עלי עזבתי את הרכבת ברגשי תודה לחבר לנין ולחבריו, שאפשרו לי לצאת מרוסיה, על מנת להתקדם ולהתקרב למטרתי הסופית, לארץ־ישראל.

סודרנו באוהלים אוהל, אוהל לשלשה מבוגרים. כשלישי התחבר אלינו המורה פוגצ׳וב. שלשה ימים שהינו כאן ובמשך הימים האלה קיבלנו זריקות נגד המחלות השונות, שרוסיה היתה ברוכה בהן. חיטאנו את המטען ואת הבגדים שהיו על גופנו. את הלבנים החליפו לנו בחדשים שלא על מנת להחזיר. בכל יום עשינו לנו מקלחות חמות. גם קיבלנו אוכל טוב ומזין ותה חם במשך כל היום. הכל היה מסודר ויפה.

ביום השלישי בבוקר הכריזו שחלק מן המחנה, אשר בו נמצאנו גם אנו, צריך להופיע עם התעודות על יד המשרד לשם הרשמה. תפסתי מקום בתור והתחלתי להתענין בסדר ההרשמה. וזהו מה שראיתי: כשהפליטים מגישים את התעודות מיד מתחילים הפקידים לדפדף בפנקסים שונים. לרובם הגדול של הפליטים שעמדו לפני בתור נתנו כרטיסי נסיעה ברכבת למקומות שיצאו משם בזמן האבקואציה, לאחדים מהם הודיעו שיחכו עד שיבוא תורם להופיע בפני ועדת חקירה, ולאחדים הודיעו שיחזירום ברכבת הראשונה לרוסיה ועד אז ימצאו במשמר. בין האחרונים היה גם הזוג הצעיר, „שונאי הבורז׳ואים", שישבו לידי בקרון. לא אכחד! באותו רגע התעורר בי רגש של נקמה. כבר מקודם נתעורר בלבי החשד שהם מרגלים ורק לא ידעתי לטובת איזה צד הם מרגלים. עכשיו התברר לי הדבר.

גם את שמי חיפשו בפנקסים, אולם כנראה שלא מצאוהו. בכל אופן שמי לא נמצא בין החשודים, אבל הרושם פנה אל יתר הפקידים ודיבר אתם ארוכות. לבסוף אמר לי שאחכה בתור להתיצבות בפני ועדת החקירה. הרגשתי שלבי התחיל לדפוק במהירות רבה. הבנתי שבמצב כזה אי אפשר להופיע בפני הועדה, והשתדלתי להרגע. בועדה השתתפו שלשה פקידים בבגדי שרד, אנשים בגיל העמידה ואיש צעיר מזכיר. אמרו לי לשבת ושאלוני אם אני מדבר פולנית. אחרי תשובתי השלילית עברו לשפה הרוסית.

היושב ראש הציע לי לספר לפני הועדה על חיי מיום הולדי ועד הזמן האחרון. התחלתי מיום הולדי, קפצתי מתקופה לתקופה, והכל בקצרה, ושיקרתי לפי הצורך. את כל סיפורי, יחד עם השקרים, רשם המזכיר בפרוטוקול. על שאלתו של היושב ראש: „איפה אתה חושב עכשיו להתישב?" עניתי בהתרוממות רוח: „בהקדם האפשרי בארץ־ישראל!" התשובה הזאת מצאה חן בעיניהם, כנראה, ומיד שלחו את המזכיר, והביא לי שני כרטיסי־

נסיעה לדלפונובקה ורשיונות לצאת ממחנה ההסגר. כאשר מסרו לי את הכרטיסים אמרתי להם, שאילו נתנו לי במקום כרטיסי־נסיעה לדלפונובקה שתי דרכיות לחוץ לארץ, הייתי שם פעמי ישר לארץ הקדושה לי ולהם. נפרדנו בלבביות, בלחיצת ידים ובאחולים ויצאתי החוצה שמח. יצאתי איפוא בשלום גם מלפני הועדה הפולנית.

באוהל מצאתי את אשתי בחברת צעירה, שנשלחה מטעם האגודה הציונית בברנוביצ'י, ותפקידה למצוא את הציונים בין הפליטים ולעזור להם במקרה שהם זקוקים לעזרה. „במקרה — אמרה — מצאתי אתכם, שהורי מחכים לכם כבר מזמן. כי ידידנו המשותף, ר' אברהם־משה שפירא, כשעבר את הגבול והתארח אצלנו, אמר לנו שלפני עזבו את קיוב מסר לכם את כתבתנו. מאז חיכינו לבואכם, ואני שמחה שמצאתי אתכם פה". אישרתי שהכתבת של משפחתה נמצאת אצלי, ואכן חשבתי לבקר אצלם, אחרי שיעלה בידי לעבור את הגבול.

במחנה הסתובבו כרכרות. שכרתי שתים, באחת הושבתי את שתי הנשים ובשניה הטענתי את המטען, ואמרתי לעגלון להוביל אותי לבית מלון, אבל הצעירה מחתה נגד זה, באמרה שהוריה ציוו עליה שתביאנו לביתם אם תמצא אותנו. הייתי מוכרח לקבל את הזמנת הצעירה.

בני המשפחה, שהיו אנשים סימפטיים מאוד, קיבלו אותנו בשמחה. בילינו בביתם בנעימים כשבוע ימים. נחנו היטב מעמל הנסיעה וממחנה ההסגר. הוזמנתי לאסיפה באגודה הציונית במקום, ובה נפגשתי עם מכרים ציונים מלפני המהפכה. במוצאי שבת ערכו חברי האגודה כעין בנקט לכבודי, והרציתי לפניהם על מצב היהודים והיהדות ברוסיה הסובייטית, ובפרט התעכבתי על מצב הציונות שם.

סוף־סוף הייתי שוב לאיש חפשי. שוב ניתנו לי חופש המחשבה והדיבור וחופש התנועה. אין עוד לפחד מפני מוות או מאסר על כל דבר, שבכל העולם, מלבד ברוסיה, לא נחשב לעוון ופשע.

פרק עשרים וששה

עוזר ראשון בפולין, מר ריקאנטי — עוזר שני, שוטר בלש — אברהם־משה שפירא נוסע „לפי שעה" לאמריקה — ויכוח חריף — מה בין אמריקה לארץ־ישראל — סופו של ר׳ אברהם־משה — המחבר נעשה מרצה לגיאוגרפיה של ארץ־ישראל — משיג ויזות לעצמו ולעוד שמונה עולים.

„כל מנזר ותקנותיו", אומר הפתגם הרוסי, וכל ארץ וחוקיה המיוחדים. כאשר עלה בידי סוף סוף לעבור את הגבול, חשבתי שבעוד ימים מספר אגיע לאיזה נמל ואקנה שביתה באניה שתוביל אותי ישר למחוז חפצי, אבל היתה זאת תקות שוא. המציאות היתה אחרת לגמרי. עוד בהיותי בברנוביצ׳י, נודע לי, שקודם כל עלי להוכיח שאני נתין פולני, מפולניה שמלפני מלחמת שנת 1920, או מהשטח שנכבש אחרי המלחמה. התחילה פרשה חדשה של התדפקות על דלתות של מוסדות ממשלתיים, ציבוריים וציוניים. שיערתי שבמוסדות הממשלתיים אפשר בעד בצע כסף להשיג את המבוקש, אבל כדי לפתוח דלת נעולה יש צורך במפתח, וכאיש חדש לא היה ידוע לי איפה נמצא המפתח.

היות שדלפונובקה שלי היתה שייכת, לפי חלוקת המחוזות בפולניה החדשה, למחוז סטולבצי, היינו, אני ואשתי, מוכרחים לנסוע מברנוביצ׳י לסטולבצי להרשם שם במוסדות, וזה אפשרי היה רק אחרי שאוכיח את נתינותי הפולנית. התעודות שהיו בידי, כמו הדיפלומה מהאוניברסיטה הקאזאנית, המתחילה במלים: „התעודה הזאת ניתנת לאזרח דלפונובקה", והתעודה שקיימתי בזמנו את חובת הגיוס לצבא במחוז סטולבצי, עוד לא הוכיחו שאני אזרח פולני, לפי דרישת המשטרה. הייתי צריך להשיג איזה מוסד מוסמך, או שני אזרחים מקומיים מן הנכבדים, שיעידו עלי שלפני המלחמה העולמית נמצאתי בתמידות בפולניה החדשה.

ניסיתי לפנות לועד הקהילה במקום ולא נעניתי. אין מכירים אותי והפנקסים מדלפונובקה נמצאים עוד במינסק, וכאשר יוחזרו, אז..., אבל לי היה מובן, שעלי לסדר את עניני עוד לפני שיחזירו את הפנקסים, שלא תתעורר השאלה על איזה סמך קיבלתי את תעודת הפליטים. דפקתי על דלתות של מוסדות ציבוריים אחרים, פניתי לאנשים פרטיים ולשוא. בפי כולם תירוץ אחד: אין מכירים אותך.

רווח והצלה עמדו לי ממקום אחר. בסטולבצי לא היו בתי מלון והתאכסנתי בחדר אצל אשה אלמנה שהשכירה חדרים. בחדר הסמוך לחדרי גרו שני צעירים. מהם נודע לי שבערב הבא תתקיים אסיפה כללית של האגודה הציונית המקומית. הלכנו, אני ואשתי, לאסיפה הזאת, לשמוע ולדעת מה נשמע בעולם הציוני ומה חדשות מארץ־ישראל.

בין הראשונים שבאו לאסיפה הכרתי אחד, שנפגשתי אתו כמה פעמים בפגישות ציוניות במינסק ובמקומות אחרים, ונודע לי גם שהוא ראש האגודה הציונית במקום ואחד מטובי העיר, ציוני טוב ועסקן ציבורי, איש המקבל אנשים בסבר פנים יפות ומוכן לעזור לזקוקים לעזרתו. שמו משה ריקאנטי ולו בית חרושת במקום.

נגשתי אליו ועוד אני מתכונן להציג את עצמי לפניו, הכירני גם הוא, ואפילו זכר את שם משפחתי. העלינו בזכרוננו את כל הפגישות שנפגשנו ובאילו מסיבות. הצגתי לפניו את אשתי ובקצרה סיפרתי לו ש„פליטים" אנחנו מרוסיה. וזקוק אני לעצה. על כן אני מבקש ממנו לקבוע לי זמן לבוא אליו לשם התיעצות. מיד הזמין אותנו למחר לארוחת הצהרים.

למועד באנו לביתו של ריקאנטי והיינו אורחיו שתים עשרה שעות רצופות, משעה אחת אחרי הצהרים עד שעה אחת אחרי חצות הליל. מלבדנו היו עוד אורחים שלא מבני המקום ובילינו את הזמן בנעימים.

סיפרתי כמובן על כל מה שעבר עלי במשך השנה האחרונה ועל הקושי החדש שנתקלתי בו על אדמת פולניה. ריקאנטי הרגיעני, בהעירו שאינני הראשון במצב זה. כבר פנו אליו עשרות אנשים בענינים דומים, והם סודרו באופן רצוי. הוא הזמין אותנו למחר בשש בערב לכוס תה.

בערב הבא מסר לי ריקאנטי, כי מחר בעשר בבוקר עלי להופיע לפני הפקיד. ריקאנטי ועוד אחד מידידיו הציונים יהיו שם כעדים, ועל סמך התעודה שאקבל אוכל ללכת למשטרה לדרוש ולקבל פספורטים פולניים.

ובכן, העדים העידו ואישרו בחתימת ידיהם שאני נתין פולני מבטן ומלידה. הפקיד שאל לשמי ולשם אבי, אני עונה בהתאם לרשום בתעודות הרוסיות שלי: יוסיף בן גירש (באלף־בית הרוסי אין אות „ה", אלא את האות „ג" מבטאים לפעמים כאות „ה"). „לא — אמר הפקיד — מהיום והלאה שמך: יוזף בן הרש". „טוב, אמרתי, כפטריוט פולני אני מוכן להסכים לשינוי השם", ובלבי הרהרתי שבעוד איזה ימים אמחה מזכרוני את השמות הרוסיים והפולניים, ושמי יהיה לא יוסיף בן גירש, ולא יוזף בן הרש, אלא יוסף בן צבי.

יחד עם ריקאנטי הלכנו למשטרה, למחלקת הפספורטים, והוא רמז לפקיד [illegible]

אחרי כן הלכתי למשרד מושל המחוז (סטהוסטה בפולנית) לקבל דרכיה לנסיעה לחוץ־לארץ.

הגשתי לפקיד הממונה על מתן דרכיות חוץ את הפספורטים שלי וביקשתי ממנו את הדרכיה הדרושה לי כדי לעלות לארץ־ישראל. הפקיד, שהתקרב לזקנה והכרת פניו העידה על אצילות ואינטלגנטיות, התבונן בפספורטים שהגשתי לו, ובחיוך על פניו פנה אלי בערך בזו הלשון: „חביבי! למה אתה ממהר כל כך? כפי שאני מבין, אתה מהפליטים שלא מזמן באו אלינו, רק אתמול קיבלת את הפספורטים, וכבר אתה רוצה לעזוב אותנו. אין זה הוגן מצדך. ומה שנוגע לעצם הענין, עלי להודיע לך שממשלתנו פרסמה חוק, שעל הפליטים אסור לעזוב את הארץ לפני ששהו בפולניה ששה חדשים. אם כן קח בחזרה את הפספורטים ותבוא אלינו כשיעבור המועד שממשלתנו קבעה. בינתים תחיה אצלנו, תסתדר במקצוע שלך, ויכול להיות שבמשך הזמן תחליף רצונך לעזוב אותנו ותחליט להשאר בארצנו היפה, וביחד נבנה את מולדתנו המשוחררה משעבוד רוסיה".

הרגשתי כאילו שפכו על ראשי קיתון של מים רותחים. בכל זאת השתדלתי להשתלט על רוחי ופניתי אל הפקיד ושאלתיו לנימוק לחוק כה אכזרי, המגביל את חופש התנועה של הפליטים? על כך ענה לי בערך במלים אלו: „לאחר לא הייתי עונה על השאלה שהעמדת לי, אבל לך, שאתה נראה בעיני כאיש תרבותי, בעל דיפלומה אוניברסיטאית, אני מוכן להסביר את הענין. דע לך שבין הפליטים הסתננו לארצנו אנשים שעל גבם תלוי צרור פלילי או פוליטי, ולא רצוי לנו שיתאזרחו אצלנו; מהם שנעשו „פליטים" באמצעות תעודות מזויפות, מהם שעברו את הגבול בלי כל תעודות, וישנם כאלה שהממשלה הרוסית העבירה אלינו בכוונה תחילה לשם ריגול, או לנהל תעמולה קומוניסטית. מן „הפליטים המדומים" יש כבר שנאסרו, מהם שנמסרו לחקירה ולמשפט, ומהם שהוחזרו לרוסיה. על כן לקחה לה הממשלה זמן של ששה חדשים לחקור ולהתחקות אחרי כל פליט ופליט, ועד כמה שאפשר לנפות את הפסולת מהסולת. עכשיו אני מקווה שתבין שחוק הוא חוק, ואם הוצא החוק, בודאי נמצא נחוץ, ולא עלינו להרהר אחריו".

הרצאתו השניה של הפקיד הפחידה אותי יותר מהראשונה. הלא גם אני מן „הבלתי רצויים", ומה יהיה אם יתגלה שגם אני „פליט מדומה"? ניסיתי להשפיע על הפקיד בדרכים אחרות: הוצאתי מתיקי את החשבונות של „הכשרת הישוב" על האדמות שרכשתי, והשתדלתי להסביר לו שאני מוכרח למהר לארץ־ישראל, כי על פי החוק השורר בארץ ישראל, אם אין מעבדים אדמה במשך מספר שנים, עוברת האדמה באופן אוטומטי

לממשלה. אולם הוא היה פיקח למדי וענה לי: „הרי מהחשבונות רואים שקנית את האדמה לפני תשע־עשר שנים בערך, ואם האדמה חיכתה לך תשע שנים, תחכה לך עוד חצי שנה". המשכתי: „הלא ברצוני לעזוב מיד את פולניה ולמה לכם לחקור אחרי? ליתר בטחון אני מוכן לתת התחייבות שלעולם לא אשוב לפולניה". על טענתי זו ענה לי: „בפולניה אין חוק המאפשר לקבל התחייבויות כאלה. כל נתין שלנו יכול לשוב מתי שירצה, ואכ ישוב אנחנו צריכים להיות בטוחים שהוא רצוי לנו".

יצאתי מהמשרד בלב נשבר, אבל בהחלטה להתחיל לפעול כדי לעזוב מהר את פולניה. הלא ממש סכנה מרחפת מעל לראשי.

והנה באה הישועה ממקום שלא ציפיתי לו כלל. באחד הערבים, אחרי ששבתי לחדרי במצב רוח לא מרומם, סיפרה לי אשתי, שבעלת הבית אמרה לה שאיזה שוטר בא פעמיים להתחקות על קנקני. הוא שאל למעשי, מדוע אינני מסתדר באיזו עבודה ואם אני חושב להשאר במקום, ואמר כי ישוב להתראות אתי. כנהוג, הכינותי על שולחני „בקבוק" עם קינוח. הוא בא וכטוב לבו בשתיה סיפרתי לו שאניה מפליגה בקרוב מטריסט לארץ־ישראל, ולא ידוע מתי תפליג אניה אחרת, ומשום כך אני מעונין לקבל את הדרכיות בהקדם.

כעבור שוב יומיים בא אלי שנית והודיע לי, כי קודם כל עלי להשיג תעודה מרופא, ורצוי מרופא לא יהודי, וטוב ביותר מרופא פולני, שאני זקוק לריפוי בחוץ־לארץ, ועל סמך תעודת רופא יסודר הענין.

התראיתי עם ריקאנטי וסיפרתי לו על המשא ומתן עם השוטר, ושאלתי אם יש לו בין מכריו רופא פולני, שיסכים לתת את התעודה הנחוצה לי? הוא ענה, כי ישנו רופא פולני בעיירה סמוכה, במרחק שלוש שעות נסיעה ברכבת, והוא מכרו הטוב, ובודאי יתן את ההמלצה.

נסענו יחד לרופא הפולני. הרופא קיבל את ריקאנטי בשמחה רבה. אותי הציג ריקאנטי לפניו כבן דוד ויספר לו על מטרת בואנו אליו, וביקש ממנו למלא את חפצי. הרופא השהה אותנו לאכול אתו ארוחת ערב והבטיח שבשעת הארוחה ידבר אתי על מצב בריאותי, ואז יחליט אם יוכל לתת את התעודה.

בשעת הארוחה שאל אותי, דרך אגב, אם חליתי פעם באיזו מחלה רצינית, או אם נעשה לי ניתוח. אז נזכרתי, שבשנת 1906 נעשה לי ניתוח רדיקלי באזני הימנית, על ידי פרופיסור פאסוב בברלין. אחרי ארוחת הערב בדק את אזני וכשמצא את סימני הניתוח נתן לי את כתב־ההמלצה הדרוש לי, שלריפוי אזני אני זקוק לפרופיסור בברלין שעשה לי את הניתוח.

על סמך תעודת הרופא הגשתי את הבקשה לדרכיות למשטרה, וקצין

המשטרה נתן לי פקודה בכתב ל„בית האוצר" שיקבלו ממני את המס בעד שתי דרכיות. על סמך הקבלות מבית האוצר נתן לי הקצין המלצה למשרד מושל המחוז לתת לי את הדרכיות.

ובכן הדרכיות בידי ועתה יש לגשת לורשה לקבל מהקונסול הבריטי את הויזות.

מיהרתי אל לשכת העליה ומה נתאכזבתי כשהודיעו לי, שמסיבת המהומות בארץ־ישראל, הפסיקה הממשלה הארץ־ישראלית את העליה עד להודעה חדשה. נשאר לי להתנחם בהבטחה שבקרוב תפתח שוב.

והנה נודע לי לתמהוני הרב שחברי אברהם־משה שפירא עודנו בורשה, בעוד שרבים מחברי ומכרי שיצאו את רוסיה אחריו כבר עלו ארצה. בידי היתה כתבתו שקיבלתיה בברנוביצ'י, והלכתי לראותו. אחרי שמחת הפגישה אני מביע לו את תמהוני על שהוא נמצא עוד בפולניה ולא בארץ־ישראל. תבעתי ממנו תשובה ברורה. הוא ניסה בראשונה להתחמק ולדחות את בירור הענין לזמן מאוחר יותר. משלא נתתי לו את מבוקשו, גילה לי שפניו מועדות לא לארץ־ישראל, אלא לאמריקה הצפונית, לשיקאגו. לא האמנתי לאזני. „מה! — שאלתי — אתה צוחק לי? ולמה תהתל בי?" על זה קיבלתי תשובה: „אינני צוחק ואינני מהתל. הענין הוא כך: אחרי שעברתי את הגבול טלגרפתי וכתבתי לגיסי העשירים בשיקאגו שיבואו לעזרתי בסכום כסף, בסכום של חמשת אלפים דולרים, כדי שאוכל להסתדר בארץ־ישראל. הייתי בטוח שימלאו את בקשתי, אבל לצערי קיבלתי מהם תשובה, שהם מוכנים לעזור לי במיטב יכלתם, בתנאי שאחליף את ארץ־ישראל „השוממה" בארץ אמריקה „הברוכה". ניסיתי על ידי מכתבים להשפיע עליהם שישנו את דעתם, אבל ללא הועיל. הם באחת: אמריקה, ורק אמריקה. ומכיון שבלי אמצעים כספיים אינני מוכן לנסוע לארץ־ישראל, נשארה לי רק ברירה אחת: להסכים לנסוע לעת עתה לאמריקה אשר בה אני מקווה „לעשות קפיטאל", ועם „הקפיטאל" אבוא מאמריקה לארץ־ישראל"...

להתרגזותי לא היה גבול, ואמרתי לו: „אוי לאזנים שכך שומעות! ההחלטה שלך בדבר „החליפין" אינה מענינת אותי כלל וכלל; אבל מענין אותי דבר אחר: איך יכולת להסוות את מחשבותיך במשך עשרות בשנים? איך העזת להשתתף בקונגרסים הציוניים? באיזה מצח נחושה ניהלת תעמולה, שאנשים ישליכו אחרי גוום את הגלות ויעלו לארץ ישראל? אני זוכר היטב, ואני חושב, שגם אתה לא שכחת, שבבנקטים שערכנו לכבוד אורחים מארץ־ישראל, כגון מנחם שיינקין וד"ר ארתור רופין ועוד, לא מנעת את עצמך מלנאום, ומתוך התלהבות דפקת בחזקה באגרופך על השולחן, עד שהכוסות רגזו תחתן, והכרזת: „מוטב להיות שומר בפרדס בארץ־ישראל, מהיות קפיטליסט

בארצות הגלות". הכרזות כאלה וכיוצא בהן שמעתי מפיך במשך עשרות השנים שעבדנו יחד. אמנם חברנו הפיקח, מר השל שליט, לחש לי כמה פעמים שתוכך לא כברך, ואף פעם לא האמנתי לו, אבל עכשיו ברור לי שטעיתי. הלא יש לך נסיון מר בדבר "הקפיטאל". הלא במשך עשרות השנים שעבדנו יחד בקופיס היית קפיטאליסט, בעל בית חרושת גדול, ומה היה הסוף? בן־לילה ירד הקפיטאל לטמיון"... בכל יכולתי השתדלתי להשפיע עליו שישנה את החלטתו, הבאתי אותו ממש לדמעות, אבל לצערי ולדאבון לבי דרכינו נפרדו, אני חכיתי לויזה לארץ־ישראל והוא לדרישה לאמריקה.

וכאן אני מרשה לעצמי לעשות סטיה ולא להקפיד על סדר הזמנים.

הוא באמריקה, ואני בארץ־ישראל. החלפנו ביניני מכתבים. הוא כתב לי שהתחיל בעסקים והוא מצליח בהם והוא מקווה, שאם הצלחתו תמשך ויאסוף קפיטאל הגון, בוא יבוא לארץ־ישראל. בתשובתי כתבתי לו שאני עובד כפועל פשוט, עוסק בערבוב מלט וזיפזיף לביטון, ואני יוצק לקפיטאליסטים אמיתיים ומדומים יסודות לבתיהם, עושה מן הביטון בלוקים ולבנים לבנית קירות, ואני יוצק גגות מעל לקירות. הוא המשיך להודיע לי על עסקיו הטובים, תיאר לי את דירתו הנוחה ואת רהיטיו היפים, וגמר בתקוה לעלות לארץ־ישראל. בתשובתי תיארתי לפניו את שמונה הפרות שחלבתי פעמיים בכל יום, את הרפת שניקיתי ואת החדר האחד, שגרתי בו עם עוד שני חברים, ואת רהיטי הפשוטים עד מאוד. בינתים עברתי לחדרה. חליפת המכתבים נמשכה. במכתביו התחיל כרגיל בעסקיו הטובים וסיים בתקותו לעלות לארצנו, ואני עניתי שאני מתעסק בהובלת זבל מהכפרים לפרדסי חדרה, ושחרשתי וזרעתי יחד עם חבר (במקרה שמו היה "יחד", עליו השלום) כברת אדמה והצלחתי, שתלתי טבק ולא הצלחתי. כך נמשכה חליפת המכתבים עד אמצע שנת תרפ"ז.

באוגוסט אותה שנה קיבלתי ממנו מכתב ותכנו שונה לגמרי. על אמריקה עבר משבר וגם הוא בין השבורים. בן לילה הפסיד את כל רכושו ויצא נקי מנכסיו. הוא מוכרח להתחיל הכל מחדש ומובן שעליתו נדחתה לזמן בלתי מוגבל, כלומר עד שיאסוף "קפיטאל" חדש. הביע את צערו על שלא שמע בקולי בפגישתנו בורשה, והחליף את חוף ארץ־ישראל בחוף אמריקה, וסיים את מכתבו במלים אלה: "לא כתבתי לך חביבי עד עכשיו, כי בושתי ונכלמתי, וגם הכאב גדול מאוד. הנכס היחידי שנשאר לי הוא שנהייתי בינתים לאזרח אמריקאי".

תחילה חשבתי לא לענות לו על מכתבו זה. אולם איזה כח נסתר דחף אותי לענות לו. עם זאת חשבתי להשפיע עליו שיעזוב את אמריקה, יעלה לארצנו ויעשה בה את ההתחלה לחיים חדשים. מכתבי היה ארוך מאוד.

חזרתי בו על ה„אמת הציונית" שהיתה היסוד לכל השקפת עולמנו. גיניתי אותו על שהחליף את „האם" ב„אם חורגת". הבאתי לפניו דוגמאות מחברינו שעל אף זקנתם עלו ארצה והסתדרו, ובעיקר הצבתי לו לדוגמה את חברנו הד"ר פולאק, שעל אף היותו זקן הסתדר בכל זאת במקצועו. השויתי את „העולם הבא" שלי ושל כל העולים הבונים את הארץ עם „העולם הבא" שלו באמריקה. תיארתי לפניו את המפעלים הגדולים המוקמים בארץ. וכתבתי לו שמובטחני שהוא כבעל־יזמה יסתדר בנקל, ובפרט שיש לו קרקע במרחביה ובהרצליה, ושני מגרשים בהדר־הכרמל.

על מכתבי הארוך קיבלתי תשובה קצרה: „בלי ‚קפיטאל' קבורתי תהיה באמריקה". על זה עניתי לו במכתב קצר, שהכיל רק שתי שורות: „בתשובה לתשובתך, שבלי ‚קאפיטאל' קבורתך תהיה באמריקה, יש לי רק לאחל לך, שתאסוף כסף רב שיאפשר לך שקבורתך תהיה בארץ־ישראל". אחרי זה המשכנו בחליפת מכתבים, אבל בשאלת העליה לא נגענו עוד.

בשנת 1930 קיבלתי ידיעה מאשת אברהם־משה שפירא, שהוא מת פתאום משבץ הלב. למכתב היה מצורף קטע מעתון אמריקאי באידיש ובו נקרולוג לזכרו וכתוב בו: „ביום זה וזה הלך מאתנו ציוני ותיק, ר' אברהם־משה שפירא ז"ל. הוא היה ציוני עוד מתקופת חובבי־ציון. בתקופת מנהיגנו הרצל ואחרי מותו השתתף בקונגרסים הציוניים בבאזל, ובקונגרס האחרון לפני המלחמה העולמית בוינה. במשך כל ימי חייו שאף לעלות לארץ־ישראל. הוא לא זכה להגשים את שאיפתו הנעלה, כי המוות הכריעהו. חבל על דאבדין ולא משתכחין. יהי זכרו ברוך". אני הייתי גומר את ההספד במלים: „הוא לא זכה לעלות לארץ ישראל, מפני ש„הקפיטאל" סינוור את עיניו"...

נחזור לענייננו. מפני הפסקת העליה נשארנו בורשה שבועות מספר. בכליון עינים חיכינו ליום בו יודיע הקונסול הבריטי על חידושה של העליה. בכל יום ביקרתי במשרדי לשכת העליה.

במשרד נפגשתי עם הרבה מכרים. מאפס מעשה ביקרנו אחד אצל השני והעלינו זכרונות מהימים ההם. היו ביניהם שאולה הפרוטה מכיסם והיו זקוקים לעזרה. ערכנו לטובתם מגביות בין החברים, השתדלנו בעדם בחברת „היאס" האמריקאית ולא בלי הצלחה.

בין הממתינים לויזה היה אחד ממכרי הטובים מזמן „ועידת מינסק". בין השאר סיפר לי שהתארגנה קבוצה לדיבור בהברה הספרדית וקבוצה זו מחפשת מרצה לגיאוגרפיה של ארץ־ישראל והארצות הסמוכות לה. כשהייתי תלמיד בית הספר הריאלי, הצטיינתי במקצוע זה. ובכן קיבלתי עלי למלא את התפקיד הזה. אחרי הכנה מוקדמת, בעזרת ספרים שקניתי, הרציתי בפני הנוער, כחמשים איש בערך, בעברית, פעמים בשבוע, הרצאות בידיעת הארץ

והארצות השכנות. אם הרצאותי הביאו תועלת למאזינים איני יודע, אולם בילוי הזמן בזה הקל עלי את ההמתנה לויזה הנכספת.

הידד! יום אחד עבר קול במחנה: הקונסול הבריטי קיבל פקודה לחדש את מתן הויזות. מיהרתי ללשכת העליה וכבר ברחוב שעל יד המשרד הבחנתי בתנועה בלתי רגילה. התקהל המון יהודים. המשרד היה מלא מפה אל פה. הפקידים עומדים הכן לענות למעוניינים הרבים. גם אני קיבלתי תשובה חיובית, שהשמועה היא נכונה אלא שעדיין לא ידוע מתי יבוא היום המקווה. לעת עתה ניתנו הוראות לפנות לפקיד הממונה על הרשמת העולים. הפקיד קבע יום לבדיקה הרפואית, שבלי תעודה על זו אין לבוא אל הקונסול.

נרשמתי ומילאתי שאלון. לשאלה אם יש לי רכוש בארץ, עניתי בהתאם לחשבונות שהיו בידי, שיש לי קרוב לשש מאות דונם במושבה „מרחביה" ושמונה מגרשים ב„הדר־הכרמל". ובכן אני בורז'ואי והויזה שלי מובטחת.

למשרד גיליתי את הסוד שמן הרכוש הזה שייך לי רק הרבע, אבל מנהלי המשרד החליטו לנסות, על סמך החשבונות, לספח אלי עוד שנים־עשר עולים, שבשבילם קשה לקבל ויזות. במשרד נערך חוזה ביני ובין הקבוצה, שהיא תעבוד אצלי „במרחביה" וב„הדר הכרמל" במחיר ובתנאי העבודה השוררים בארץ־ישראל. וכאשר אהיה אצל הקונסול, עלי לבקש ממנו על סמך החוזה, שיתן ויזות גם לשנים־עשר הבחורים והבחורות (בחורות היו שלש). במשרד אמרו לי, שכבר עלה בידם באופן כזה לקבל ויזות בשביל אנשים, שבלי התחבולה הזאת אי אפשר היה לקבלן. ברצון רב הסכמתי לנסות את מזלם של האנשים האלה.

לבסוף בא היום הגדול והנורא, יום הרת־עולם, יום בו עמדנו לפני „כס המשפט" של הקונסול הכל־יכול, יום בו יעברון לפניו כבני מרון כל העולים, והוא יחתוך בקור רוח לכל אחד את גורלו, „מי ינוח, ומי ינוע, מי ישלו, ומי יתיסר"...

כאשר הגיע תורי, הגשתי לקונסול את החשבונות של חברת „הכשרת הישוב", שהיו כתובים בשפה הגרמנית, בצירוף תרגום אנגלי מאושר על ידי המשרד. את התרגום האנגלי השאיר אצלו ואת המקור החזיר לי בלי שום שאלות נוספות, החתים את הדרכיות שלי בחותמת מיוחדת, הכניס בהן את השמות והתאריך וחתם בחתימת ידו. ובאחולים, על ידי תורגמן, שאצליח בדרכי ובמעשי ידי בארץ הקדושה, החזיר לי את הדרכיות.

כשהיו הויזות בכיסי, פניתי אליו שוב, בהראותי על שנים־עשר „העובדים" שלי. נתתי לו את החוזה שנעשה בינינו, וביקשתי שיתן גם להם את הויזות, למען יוכלו לנסוע יחד אתי. בראשונה ענה לי, שעד עכשיו הוא נתן ויזות לפועלים מומחים בתעשיה לפי בקשתם של בעלי בתי חרושת, אבל

פועלים חקלאיים יש בארץ די והותר, ואין צורך להזמין פועלים מפולניה ומרוסיה. אולם אני עמדתי בשלי וטענתי שאינני יכול להפקיד רכוש גדול כזה שברשותי בידי פועלים בלתי ידועים לי, ועל כן רצוני להעלות אתי פועלים מנוסים ומומחים בחקלאות, ובשום אופן אינני יכול לוותר עליהם.

בגמרי את נאומי הארוך, ענה הקונסול שהנימוקים שלי נראים כצודקים; „לכן יתן ויזות" אך ורק למחצית, היינו לשלשה בחורים ולשלש הבחורות. אני לא הסכמתי להצעתו והרבה דיברתי על לבו, ולבסוף מוכרח הייתי להסכים להצעתו השניה והמוחלטת: הוא יספח שמונה פועלים, חמישה בחורים ושלש הבחורות. באותו מעמד הפיל גורל בתשע פתקאות חלקות. לאלה שמזלם נתמזל להם ולשלש הבנות נתן מיד את הויזות.

בארץ פגשתי פעם אחד מהשמונה, והוא סיפר שכל השמונה נמצאים מאז בקבוצות ובקיבוצים שונים בארץ, אחדים התחתנו והעמידו כבר דור שני, ואף אחד מהם לא עזב את הארץ.

פרק עשרים ושבעה

התגברות האנטישמיות בפולין — הפרידה מורשה — „התקוה" וריקוד הורה — היחס בצ'כוסלובקיה — בוינה — נוכח התגברות האנטישמיות באוסטריה — פרידה מקבר הרצל — שבת בטריאסט — בקורפו — על אדמת יפו — הפתעה אחרונה: נמצאו עשרים מטבעות הזהב שהוטמנו בככר שנפלה בקופיס מתוך המזוודה — אל הכותל המערבי!

בניגוד לסדר הישן, שכל מי שהיתה לו דרכית־חוץ היה יכול לעבור בה את כל גבולות העולם ללא רשיונות מיוחדים, הונהג עכשיו, אחרי המלחמה העולמית הראשונה, שיש הכרח לקבל רשיונות־מעבר גם לארצות שבין מקום־היציאה לבין מקום־הכניסה. ואנו, מפולניה לארץ־ישראל היינו צריכים לעבור דרך צ'כוסלובקיה, אוסטריה, יוגוסלביה ואיטליה.

למחרת קבלת הויזה הלכתי למשרד העליה, ושם נתבקשתי למסור להם את הדרכיות בצירוף שתי תמונות לכל דרכיה, והסבירו לי שעל־סמך הויזות הבריטיות ידרוש המשרד את רשיונות המעבר דרך צ'כוסלובקיה ואוסטריה וכאשר יתקבלו הרשיונות האלה, רק אז אפשר יהיה לנסוע עד וינה. לקבלת יתר הרשיונות ידאג משרד העליה בוינה. נאלצתי, איפוא, לחכות עוד כשלשה שבועות.

במשך שהותי בורשה שמעתי על התגברותה של האנטישמיות בפולניה. שמועות התהלכו שבאוניברסיטאות התחילו הסטודנטים ה„אנדקים" לדחוק את רגלי הסטודנטים היהודים. האמתלה היתה שהיהודים אינם מספקים לתיאטרון האנטומי גופות מתים ללימוד ולמחקר, ובאמתלה זו לא היו הסטודנטים הנוצרים נותנים לסטודנטים היהודים להכנס לתיאטרון. מפה לאוזן מסרו שגם בזה אינם מסתפקים אלא הם מאלצים את הסטודנטים היהודים לשבת על ספסלים מיוחדים. הם סידרו, איפוא, מין „תחום מושב" בשביל היהודים באוניברסיטאות. היו מקרים שהאנטישמים הרימו גם יד נגד היהודים, והיו נסיונות לגרש את הסטודנטים היהודים לגמרי מהאוניברסיטאות.

גם בחיים הציבוריים התחיל לנדוף ריח שנאה ליהודים. אף־על־פי שהקונס־טיטוציה הפולנית החדשה קבעה שכל נתיני פולניה הם שוי־זכויות, ללא הבדל דת וגזע, בכל־זאת היו שמועות, שתחת לחץ ה„אנדקים" עומד הפרלמנט

להוציא חוקי־הגבלה מיוחדים ליהודים. יהודים בעלי־מקצועות חפשיים החלו להרגיש שהם בלתי רצויים באגודות המשותפות לנוצרים ויהודים. על בתי המסחר והתעשיה של היהודים הוטלו מסים כבדים מנשוא. היו הרבה מקרים שהיהודים נשדדו ונרצחו בכפרים. סיפרו על השלכת יהודים מקרונות הרכבת בזמן הילוכה. כל זה נעשה בפולניה, שזה עתה נשתחררה משעבוד רוסיה הצאריסטית, ואחרי סכנת השעבוד לרוסיה הבולשביסטית בשנת 1920; ומה שמרגיז ביותר: שכל זה נעשה לעיני משחררים, אנגליה וצרפת, שדגלו בדגל הדמוקרטיה.

על המצב הפרוע הזה קראתי ושמעתי, אבל בשבועות הנוספים שנשארתי בורשה, נזדמן לי פעמיים להרגיש על גבי את האנטישמיות הפראית.

יצאתי ממשרד העליה ונלוה אלי אחד העולים. באנו לשדרות ירושלים ודיברנו בינינו עברית. והנה הרגשנו שמישהו הולך בעקבותינו. כעבור דקות מספר נגש אלינו האיש שעקב אחרינו, בלווית שוטר. האחרון שאל אותנו מאיזה גזע אנחנו. בן לוויתי, שידע לדבר פולנית, ענה שיהודים אנחנו. השוטר המשיך לשאול: „אם יהודים אתם, למה אתם מדברים ביניכם לא פולנית ולא אידיש, אלא בשפה לא מובנת לנו?" משניתנה לו התשובה שדיברנו עברית, הוטל בנו החשד שדיברנו „שפת גנבים", והשוטר פקד עלינו ללכת אחריו למשטרה.

במשטרה הוכנסנו לחדר־מעצר ומצאנו בו יושבים על הרצפה פולנים אחדים ושני יהודים. האחרונים פגשו אותנו ב„שלום עליכם" רחב, קיבלו אותנו לחברתם, ומיד סידרו גם בשבילנו מקום על הרצפה. ניכר היה שכולם, גם הפולנים וגם היהודים, הם מ„העולם התחתון".

קודם כל מוכרחים היינו לחלק ביניהם את הסיגריות שהיו אתנו ובן רגע נתמלא החדר עשן ענן הקטורת. הם ניסו גם לדרוש מאתנו כסף, וכאשר התנגדנו לדרישה הזאת, התחילו לאיים עלינו שיגרמו לנו צרות, אם נשאר פה הלילה. במצב משונה כזה ובהרגשה בלתי נעימה הסתדרנו על הרצפה במקום שהוקצה לנו.

רק כעבור שעות אחדות הוזמנו למשרד והועמדנו בפני קצין לא צעיר ולא זקן. פניו היו זועפים, הטילו אימה. ברוגזה פנה אלינו בשאלה מי אנחנו? יהודים אנחנו. ומדוע דיברנו ברחוב „בוורובסקי יענזיק" (בשפת גנבים)? החבר ביאר לקצין שדיברנו בשפת התנ"ך, שבה משתמשים יהודים כשרים, ושרוב הגנבים היהודים אינם יודעים את השפה התנכ"ית הקדושה שלנו. „לא! — אמר הקצין — היהודים שלנו מדברים או פולנית או יהודית, ואתם כנראה מוצאכם מארץ הבולשביקים". בגערה המשיך: „איפה

הפספורטים שלכם?" החבר ענה שדרכיות החוץ שלנו נמצאות במשרד העליה הציוני.

כאשר שמע את התשובה החל לחרף ולגדף אותנו ואת כל היהודים „שמילאו את פולניה עד אפס מקום", ודוחקים את הפולנים על כל מדרך כף רגל, במלאכה, במסחר, בתעשיה ובמקצועות החפשיים, ומנצלים את בעלי־האחוזות הפולנים, משלמים בעד התבואות פרוטות ומתעשרים על חשבונם, ובעד הכסף הזה רוכשים את הבתים היפים ביותר בורשה, והאכרים הפולנים המסכנים צריכים לעבוד עבודה מפרכת כדי להאכיל את „היהודים הארורים", שמילאו את הערים הגדולות והקטנות. החבר שלי ניסה להפסיק את שטף דיבורו ולהעמיד אותו על כך, שכל זה אינו שייך למעצרנו, אבל ללא הועיל: הוא בשלו.

לאשרנו נכנס לחדר איש צעיר, והכרת פניו ענתה בו שהוא יהודי. פנינו אליו וביקשנו ממנו שיעזור לנו ויטלפן למשרד העליה, שיבוא מישהו מהפקידים להגן עלינו, להוציא אותנו מצפרני שומר החוק האנטישמי, ששפת התנ"ך היא בעיניו „שפת גנבים".

הצעיר הרגיע אותנו והבטיח שישתדל למענו. לעת עתה הוחזרנו ל„חדר ההמתנה". כעבור שעתים בערך הוזמנו שוב למשרד, וכבר היה שם פקיד ממשרד העליה. על השולחן ראיתי את הדרכיות שלנו, פתוחות בדף שהתמונות שלנו מודבקות עליו. הקצין התבונן בתמונות ובפנינו, החזיר את הדרכיות לפקיד, ולנו אמר שאנחנו חפשיים ויכולים ללכת.

כאשר קיבלתי אחרי ימים אחדים את הדרכיה בצירוף רשיונות־המעבר הצ'כוסלובקי והאוסטרי, היה עלי לשלם, חוץ מההוצאות על הרשיונות, גם מאה מרקים „פדיון שבויים"...

המקרה השני אירע לי כשטיילתי פעם על יד האנדרטה של המשורר הלאומי הפולני, אדם מיצקביץ. במרחק של מאתים מטר ממני ראיתי פתאום קהל עצום ממלא את הרחוב הסמוך ומתקרב לרחבה של האנדרטה. התעכבתי על המדרכה לראות במחזה. לתומי לא הבנתי שזאת היא תהלוכה אנטישמית. פתאום אחזה בי יד ומשכה אותי לחנות שעמדתי על ידה. בעל החנות, שהיה יהודי, סגר את דלת החנות, הגיף את התריסים, ובדלת אחורית יצאנו לחצר, ומשם עלינו לקומה השניה, לדירתו של החנוני. הוא הסביר לי שזאת היא תהלוכה מטעם המפלגה האנטישמית ה„אנדקית", וסכנה היא ליהודי להמצא בתוך הקהל הפרוע הזה. קרו מקרים רבים, שאחרי תהלוכות כאלה נשארו ברחוב יהודים הרוגים.

מבעד לחלון ראיתי שאיש אחד יושב נשען על כתפו של מישהו אחר ונואם בשפה הפולנית, שלא הבנתיה. החנוני, שהבין היטב את השפה, אמר לי

שהנואם מגדף ומחרף את היהודים ודורש מן הממשלה לגרש את כל היהודים מפולניה לארץ־ישראל, להחרים את רכושם, להשאיר להם רק סכום מצומצם להוצאות הדרך. כאשר עברה התהלוכה הודיתי כמובן לחנוני על שהציל אותי מסכנה ועזבתי את דירתו.

עברו ימי ההמתנה, שנמשכו כאמור קרוב לשלשה שבועות. משרד העליה נתמלא שוב אנשים ונשים שבאו לקבל את הדרכיות בצירוף הרשיונות. השמחה היתה גדולה מאוד.

לשיירה הראשונה נרשמו כמאתים איש, כמעט כולם צעירים וצעירות. אני, אשתי ועוד אחדים בגילי, נחשבנו בעיני הצעירים כזקנים. כינו אותנו בשמות אבא, אמא, סבא וסבתא. אחד ביניהם היה בגיל למעלה משבעים. הוא נסע אל אביו שחי בירושלים.

הנהלת הרכבת הקציבה קרונות מיוחדים לעולים. כשעתים לפני המועד באנו לתחנת הרכבת. עמדו שם ארבעה קרונות וצעירים מתעסקים על הגגות. כעבור שעה קלה התנוססו על גגות הקרונות דגלים ציוניים גדולים בצבע כחול־לבן ומגן־דוד באמצעם, ומהחלונות משני הצדדים רפרפו עם הרוח דגלים קטנים יותר.

ובערב, לפני צאת הרכבת מורשה, התאסף על הרחבה ליד הקרונות המדוגלים המון רב, אנשים ונשים, זקנים וצעירים, שבאו ללוות עולים ולהפרד מהם. גם אתי באו ידידים שרכשתי בורשה. בא גם אברהם־משה שפירא, שנהפך מ„עולה" לארץ־ישראל, ל„יורד" לאמריקה. התיפחויות ובכיות ההורים התערבבו עם הצחוק, השמחה והגיל של הבנים.

נהדר ביותר היה הרגע כשנשמע מהקרונות אחרי הצלצול השלישי, לפני שהרכבת זזה, ההמנון הציוני „התקוה". כל הקהל על הרחבה עמד דום ונצטרף לשירה. עם צלילי „התקוה" זזה הרכבת ועברה עם דגליה המתנופפים על פני קהל המלוים. התמונה הנהדרה הזאת עומדת תמיד לנגד עיני. נדמה לי שראיתיה, לא לפני חצי יובל שנים, אלא אתמול שלשום.

הנסיעה בכללה עברה מתוך שמחה והיתה נעימה מאוד. כל הנוסעים בלי יוצא מן הכלל היו במצב רוח מרומם. במשך כל הנסיעה לא פסקה השירה. שרו בעברית ובאידיש שירים ארץ־ישראליים וגלותיים. בתחנות, שהרכבת עמדה בהן זמן ארוך יותר, יצא הנוער על הרחבה ורקד בהתלהבות הורה ארץ־ישראלית.

למחרת לפני הצהרים הגענו לגבול הצ'כוסלובקי. הפקידות על הגבול קיבלה אותנו בסבר פנים יפות. התיחסו אלינו באדיבות יוצאת מן הכלל. הם כינו אותנו בשם „פלשתינה־וואנדרר" (מהגרים לארץ־ישראל). הם השתדלו להקל עלינו בכל. בדיקת המטען היתה רק פורמלית. גם הם סידרו בשבילנו

קרונות מיוחדים. גם את אלה קישטנו בדגלינו. אוכל קיבלנו מהמזון בתחנה בהנחה גדולה, ובכלל הראו לנו ידידות רבה. היחס הזה שרר בכל התחנות בצ'כוסלובקיה.

המעבר מן הגבול הפולני לצ'כוסלובקיה גרם לי שמחה נוספת. סר מעלי החשש, שמא יוודע שאני פליט ונתין לא כשר, שרימיתי את השלטון הפולני מתחילה ועד הסוף. עכשיו, אחרי כל הסבל והצרות שעברו עלי ברוסיה ובפולניה, זכיתי סוף־סוף להיות „פלשתינה־וואנדרר" כשר בתכלית הכשרות. שמחתי היתה כל כך גדולה, שבלי שים לב לגילי השתתפתי זו הפעם היחידה בחיי בריקוד ההורה בתחנה אחת בצ'כוסלובקיה.

בלילה אחרי חצות הגענו לגבול אוסטריה. כאן היה יחס הפקידות לעולים פתוח אדיב אבל בדרך כלל לא רע. כל העולים הוכנסו לאולם מיוחד. לקחו לבדיקה את הדרכיות ואת רשיונות המעבר דרך אוסטריה. והנה צרה חדשה. אבדו לי רשיונות המעבר, או אולי השארתי אותם בורשה. הפקיד הממונה על הדבר אמר לי, שבמקרים כאלה אין נותנים על פי רוב לעבור את הגבול, ומחזירים בלווית משמר למקום שמשם באו, במקרה שלי — לפולניה. הפקיד הלך אתי לקרון שנסעתי בו. חיפשנו בכל הקרון אך לשוא. הרשיונות לא נמצאו. היינו במבוכה נוראה. כל קהל העולים השתתפו בצערי אבל אף אחד לא ידע כיצד לעזור לי. היה מובן מאליו, שאם יחזירו אותנו לפולניה, תתחיל פרשה חדשה של סבל וצרות. הדרכיות יפקע זמנן, ומי יודע אם לא תתעורר שאלת „נתינותי". אשתי הותקפה התקפה היסטרית. מהנהלת הגבול נשלח רופא להרגיע אותה. ואני? האופטימיות הטבעית שלי באה גם הפעם לעזרתי.

ביקשתי ראיון עם מנהל הגבול. לא עברה חצי שעה ונתבקשתי להכנס אל משרדו. בתחילת דבריו נזף בי על אי זהירותי. מובן שהצדקתי עלי את הדין, אבל הסברתי לו שמקרה כזה עלול לקרות לכל אחד, והתחננתי לפניו שינהג בי לפנים משורת הדין. הוספתי נימוקים שונים, כגון חסרון כיס, איבוד זמן, איחור לאניה שצריכה להפליג ביום מסוים, מצב בריאותה של אשתי ועוד.

אחרי ששמע את דברי אמר לי שיתיעץ עם עוזריו בהנהלה ויודיע לי את ההחלטה והוסיף שהוא ישתדל להקל על מצבי ככל האפשר.

כעבור שעה, לערך, נתבקשתי שוב להכנס למשרד ופקיד, כנראה סגן המנהל, הודיע לי שההנהלה החליטה לתת לנו להמשיך את דרכנו לוינה, כיוון שברשימות שקיבלו מוינה נמצאו שמי ושם אשתי, וכיוון שבדרכיות רשום אישור כניסתנו לאוסטריה. אבל תנאי מפורש הותנה אתי, שבמשך יומים מבואי לוינה, עלי להשיג מ„מחלקת הזרים" רשיון חדש. בלי זה לא נוכל לעזוב את אוסטריה, ויחזירו אותנו לפולניה.

כאשר חזרתי לאולם ומסרתי את התוצאות, שמחו כל הצעירים שמחה גדולה. לקחו את אשתי במעגל ויצאו בריקוד לכבוד גאולתנו ופדות נפשנו. העצבות והמבוכה הפכו לשמחה וגיל כללי.

בעשר בערב הגענו לוינה. בהתאם להוראות נסענו בלווית שני פקידים בחשמליות ישר מהרכבת לבתי ההסגר, שנמצאו בפרבר בקצה העיר. שם נבדקנו על־ידי רופאים, הזריקו לנו זריקות שונות, התרחצנו באמבטיות חמות, מסרנו את המטען לחיטוי ונשארנו ללון.

למחרת בבוקר פניתי למשרד העליה בוינה בענין הרשיונות שאבדו לי. פקידי המשרד הרגיעו אותי ולקחו על עצמם את הטורח להשיג רשיונות חדשים. וכך הוה: קיבלתי על ידי המשרד את הרשיונות, וכל הענין נגמר בכי טוב.

חז"ל אמרו: „אין ארץ־ישראל נקנית אלא ביסורין". ומה מאוד התאים המאמר הזה לנו ולעלייתנו. כולנו חשבנו שבוינה נשאר זמן קצר, שבועים או שלשה שבועות, עד שיתקבלו רשיונות המעבר דרך יוגוסלביה ואיטליה. והנה הודיעו לנו שהעליה נפסקה שוב עד להודעה חדשה, ושהאניות בטריאסט אינן מקבלות יהודים הנוסעים לארץ־ישראל.

נשים ועל ידיהן ילדים התחילו לבכות ולשפוך את מר שיחן על הממשלה הארץ־ישראלית, על הנציב העליון הראשון, הרברט סמואל היהודי, על האקזקוטיבה הציונית, ואפילו על הפקידים במשרד העליה בוינה. בין העולים היה מספר לא קטן שאמצעיהם הכספיים היו מצומצמים מאוד. בעיקר קשה היה מצבם של בעלי המשפחות. החיים בוינה היו אז יקרים מאוד. דירה היה קשה להשיג, בתי המלון היו תפוסים עד אפס מקום, בית החלוצים ב„טירקנ־שטרסה" מלא מפה אל פה, ופתאום הודיעו שצריך לחכות, וכמה לחכות איש לא ידע.

חלק מן העולים שהיו בעלי מקצוע, פועלי בנין, חייטים, מצאו להם עבודה זמנית. ההנהלה הציונית באה לעזרתם של הזקוקים ביותר. נערכו לטובתם מגביות בין החברים. סוף סוף הסתדרו הענינים. הרבה מהעולים התפזרו בפרברי העיר, אפילו בכפרים הסמוכים, וחיכו בסבלנות להודעה הנכספת.

אני, אשתי ועוד שלש משפחות נשארנו מאונס בבתי־ההסגר עד שנמצא מקום אחר. התבוננתי וראיתי שבבתי־ההסגר יש אולמים גדולים ובהם עשרות מטות, הרבה יותר מכפי הצורך. פניתי להנהלה וביקשתי ממנה שתרשה למספר מסוים של עולים להשאר בבתי־ההסגר עד שתתחדש העליה. המנהל נאות לי תמורת תשלום קטן בעד השימוש במיטות. וכך מצאו עשרות אחדות של עולים דירה עראית נוחה מאוד. הרשו לנו להשתמש במטבח, וכל מי שרצה יכול היה לבשל לו באין מפריע.

בוינה שהינו כמעט חדשיים. מאפס מעשה טיילתי הרבה בעיר ומחוצה לה. ביקרתי בבתי נכאת, שוינה עשירה בהם, בתיאטראות ובקונצרטים. השתתפתי באסיפות ציוניות. באסיפה ציונית אחת הרציתי על המצב של היהדות ברוסיה הסוביטית ועל המצב בציונות שם. הרצאתי גרמה לוויכוחים סוערים. המתווכחים מהשמאל (אמרו לי שבאסיפה השתתפו גם קומוניסטים) האשימו אותי בהעדר אובייקטיביות. אמרו שבכל הרצאתי הראיתי רק על השלילה ולא דיברתי על החיוב, כגון על עקירת האנטישמיות, על הלאמת הקרקע, המסחר והתעשיה ועוד. בתשובתי דיברתי בשאלת האנטישמיות. הראיתי שהתפקידים כלפי היהודים ברוסיה הסוביטית התחלפו. הבולשביקים הרוסים האמיתיים עוקרים את האנטישמיות, אלא ש„היבסקים" ממלא־ם עתה את התפקיד, שמילא לפני המהפכה ההמון הרוסי בראשות המנהיגים של „המאה השחורה". היהודים הללו עוקרים מהשורש לא רק את הרוח הציונית ואת הרוח הלאומית אלא את רוחה של היהדות כולה. הם משתדלים להוציא את הנשמה מהגוף היהודי. רובם הגדול של יהודי רוסיה סובלים מפעולות ה„יבסקים" יותר ממה שסבלו מהפוגרומים שהיו בזמן המשטר הצאריסטי. אז נפגעו הגוף והרכוש היהודי, אבל הנשמה נשארה בשלמותה. עכשיו נשתנה המצב. פוגעים בנשמה, מדכאים אותה, וממילא נשאר הגוף רצוץ ושבור. הצרה היא בכך, שהגוף מוכרח להראות פנים צוחקות, ואם לאו, אחת דתו „אל הקיר"... למצב הזה קולע הפתגם הרוסי הידוע: „מכים ואין נותנים לבכות"...

לפני מלחמת העולם הראשונה, בזמן מלכותו של פראנץ־יוסף, ביקרתי כמה פעמים באוסטריה ובוינה. לא פעם שמעתי מפי יהודי אוסטריה, כשהיו מזכירים את שמו של הקיסר, את ברכת־הלווי: „זאָל ער לאנג לעבען" (שיאריך ימים) ודודתי פרויצ'ה ז"ל היתה אומרת בפירוש: „ער זאָל לעבען ביז הונדערט און צוואנציג יאָהר" (שיחיה עד מאה ועשרים שנה). הרושם שלי היה תמיד, שאנשי וינה הנוצרים הם נוחים בהרבה מאנשי ברלין הנוצרים. בוינה לא שמעתי אף פעם קריאות גנאי בפומבי כלפי היהודים, ובברלין נתקלתי בעובדה פעמים רבות.

בברלין הייתי עד ראיה ושמיעה לתופעה פרועה זאת: הדבר היה בבית קפה. ישבו בו יהודים ונוצרים בשקט ובשלוה, כנהוג בבתי קפה בגרמניה, ונהנו מזיו הקפה הריחני, מהעוגות הטעימות, שקראו להן „אֶפל־קוכן", מברק היהלומים של נשי היהודים, מהקישוטים הזולים של נשי הנוצרים. פתאום התפרצה כנופיה של סטודנטים ופרופיסור בראשה וזה התחיל לנאום נאום אנטישמי ארוך. כנופיות כאלה היו הולכות מבית־קפה לבית־קפה וחוזרות על

הנאומים האנטישמיים האלה. כך אמרו לי אלה שישבו על ידי. ולא פעם שמעתי כשעברתי בקרבת בית־מרזח („ביר־הללה" בגרמנית) שירים אנטי־יהודיים מפי חבורות של פועלים.

בוינה, לפני המלחמה, לא נתקלתי במקרים כאלה. אבל עכשיו, אחרי המלחמה, בזמן שהותי בוינה, היתה השנאה ליהודים מורגשת מאוד. על שני מקרים אופיניים שנחרתו בזכרוני אספר פה. הם ישמשו דוגמה להרבה מקרים אחרים שאדלג עליהם.

פעם, ביום שבת לפני הצהרים, טיילנו חבורת עולים ב„פראטר" וממולנו הלכה חבורת צעירים וצעירות נוצרים. כשעברנו על ידם התחילו לצעוק כלפינו: „מה מעשיכם פה, יהודים ארורים? לכו לפלשתינה שלכם!". המשכנו את דרכנו בלי לענות דבר, אבל הם לא הרפו מאתנו והמשיכו לעקוב אחרינו בקריאות „הפ! הפ!". אחד מאתנו חזר על עקבותיו וסטר לאחד הצעירים שתי סטירות לחי. בינתים התקהלו עוברים ושבים סביבנו לראות ב„מחזה", ובאותו רגע הופיע שוטר (שוטץ־מאן בגרמנית). מיד התחיל בחקירה. סיפרנו לו על המקרה והשתלשלותו. הצד־שכנגד ניסה להכחיש את דברינו, אבל השוטר הבין היטב שהצדק אתנו. הוא רשם הכל בפנקסו. רשם גם את שמו של הבחור שלנו ואת שמותיהם של יריבינו והכתובות שלהם. הציע שיבחרו שני עדים מכל צד, רשם את שמותיהם ופקד על קהל הנאספים להתפזר מיד. חיכינו למשפט, אבל לא הגענו לכך, אם מפני שעזבנו את וינה כעבור זמן קצר, ואם מפני שאותם הצעירים והצעירות השתדלו לטשטש את הענין.

מקרה שני: הייתי צריך ללכת לאיזה רחוב. נגשתי לשוטר המכוון את התנועה לשאול אותו לכיוון שעלי ללכת בו. השוטר לא היה צעיר. היו לו שלשה סרטים על שרוולו. זה אות שהיה כבר זמן רב בשרות המשטרה. בהרמת יד למגבעתי ברכתיו לשלום (גוט־מורגען בגרמנית) ופניתי אליו במלים אלה: „יסלח לי אדוני השוטר ויואיל בטובו להראות לי את הכיוון לבירנען־שטרססה". על זה קיבלתי תשובה בדיוק במלים דלקמן: „פנית אלי באופן בלתי מנומס, ולא אמלא את בקשתך". מיד הבנתי שיש לי עסק עם שונא ישראל מובהק. הספקתי לרשום בזכרוני את מספרו, והסתלקתי ממנו בלי אומר ודברים. מאחורי שמעתי את צחוקו הסרקאסטי בצירוף המלים: „אך! פערפלוכטטער שמוציגער יודע!" (אך! יהודי ארור ומלוכלך!). היו שיעצו לי להגיש קובלנה עליו, אבל לא עשיתי זאת. לא רציתי להסתבך במשפטים בנכר לפני צאתי משם.

שתי העובדות האלה הראו לי בעליל עד כמה חדרה הרוח האנטישמית לתוך ההמון אחרי המלחמה. אך המצב הזה לא הפריע את היהודים למלא את בתי

הקפה, את התיאטראות ויתר בתי השעשועים, ולהופיע בתלבושות תכשיטים צעקניים, מה שהוסיף שמן למדורה.

בפגישותי בוינה עם יהודים ממעמדות שונים, העמדתי לפניהם את השאלה: כיצד יכולים אתם להשלים עם המצב הזה? איך יכולים אתם להיות שלוים ושאננים בין המון שונאים? תמיד קיבלתי את התשובה הסטראוטיפית: „מיר זיינען דאך אין גלות" (הלא בגלות אנחנו). ועל שאלתי: מדוע אין אתם משתדלים להחלץ מן הגלות? היתה התשובה: איך אפשר הדבר? הלא אנחנו נמצאים לא רק פה באוסטריה, אלא בכל ארצות אירופה המרכזית, המערבית והמזרחית, מעורים ומושרשים בהן במשך כל כך הרבה דורות. בכל מקצועות החיים השפעתנו היא ניכרת. המסחר הגדול, התעשיה הכבדה והקלה בידינו הם. רוב הבנקים הגדולים והקטנים שייכים ליהודים. במקצועות החפשיים הרוב הם יהודים. גם במדע ובאמנות ידם של היהודים על העליונה. והחיים בכללם, אם אינם חיים מאושרים בכל מאה אחוז, הם טובים ונוחים. אין אנחנו רואים נחיצות להחליף אותם בחיים אחרים, על אחת כמה וכמה עם החיים בארץ־ישראל השוממה והחרבה. שם יושבים יהודים על הכבישים ומנפצים אבנים; פה עושים זאת רק ה„גויים"...

המשכתי לשאול: האם לא חשבתם על כך שביום מן הימים עשויים „הגויים" להתמרד ולהגיד לכם שמכיון שאתם לא לקחתם חלק בגופכם ביצירת הכבישים, לא יתנו לכם לדרוך עליהם? והאם לא חשבתם על כך, שבן־לילה עלול לרדת לטמיון כל רכושכם, על מסחרכם ובתי התעשיה שלכם, על הבנקים שלכם ועל בתיכם וחוילותיכם היפות, כמו שקרה רק לפני ארבע־חמש שנים ברוסיה? שם נאלצו אנשי המסחר והתעשיה ובעלי הבנקים, הם ונשיהם, בניהם ובנותיהם, „לשבת על הכבישים ולנפץ אבנים". זאת ועוד אחת: ברוסיה יש לפחות הסיפוק שהיהודים לא סבלו כיהודים, אלא כרכושנים, והיהודים שהיו „מנפצי האבנים על הכבישים" מאז ומתמיד, לא סבלו כלל באופן חמרי. באילו פרטים אפילו נשתפרו חייהם. ופה ישנה הסכנה שאתם תסבלו אך ורק כיהודים ותסבלו לא רק מבחינה חמרית, אלא גם מבחינה מוסרית, ולא יהיה לכם למי לפנות לעזרה? על כך קיבלתי גם כן את התשובה הסטראוטיפית: „דיה לצרה בשעתה"...

הסוף המר והנמהר ידוע: הנבואה של „ביל"ו", פינסקר והרצל לא איחרה לבוא. היא נתקיימה בכל פרטיה ודקדוקיה; אפשר להגיד, עוד יותר משמנהיגינו ראו מראש, מפני שגם הם לא תארו בדמיונם סוף כזה.

אחרי ששהינו בוינה כששה שבועות נתבשרנו לבטוף שהעליה חודשה ובתשעה־עשר בפברואר תפליג מטריאסט ליפו ולחיפה אנית־משא בשם „בוקובינה". האניה תשוט חמשה־עשר יום ותעגון בנמלים שונים. כל הרוצה

לנסוע באותה אניה, עליו להרשם ולהמציא את הדרכיות וסכום כסף מסוים לקניית כרטיסי אניה. בלי מילוי התנאי האחרון אין ממשלת איטליה נותנת רשיון מעבר. כאשר יתקבלו רשיונות המעבר מיוגוסלביה ואיטליה, תסתדר השיירה ותצא בצוותא לטריאסט, בקרונות מיוחדים. האניות העושות את דרכן לארץ־ישראל ישר תפלגנה בתאריכים מאוחרים יותר.

נרשמנו כשלש מאות נפש, בתוכם גם אני ואשתי. רבים יותר נשארו לחכות לאניות המהירות. הנימוק העיקרי לדחית הנסיעה היה, שבאניות המהירות סובלים פחות מ„מחלת הים", וגם הנסיעה היא נוחה יותר.

נרשמנו, אני ואשתי, לנסיעה באנית המשא הזאת מפני שני טעמים: א) השתוקקתי להרגיש את עצמי יושב סוף סוף באניה המובילה אותי למחוז חפצי. יתכן שהתשוקה הזאת היתה תוצאה של הסבל והצרות שעברו עלי במשך שנה, מיום שעזבתי את קופיס בשלשה למרץ 1921. ב) הייתי דוקא שבע רצון מזה, שהאניה תתעכב בנמלי איטליה ויוגוסלביה, ותנתן לי האפשרות לבקר, לפני השתקעי בארץ, בערים שעד עכשו לא עלה בידי לראותן. בעיקר רציתי לראות את ונציה באיטליה ואת הפירמידות במצרים.

מפה לאוזן נמסר, שכל מי שיש לו היכולת רצוי שירכוש בוינה אקדח וכדורים, ושיחביא את הנשק היטב היטב במטענו למען לא ימצא עם בדיקת המטען בנמלי ארץ־ישראל. „הירא ורך הלבב" ימנע מלעשות זאת.

סמוך לעזיבתנו את וינה תליתי בבית־החלוצים מודעה, ובה הזמנתי את עולי „בוקובינה" להתאסף בבית־החלוצים בשעה מסוימת, כדי ללכת בצוותא אל קבר מנהיגנו הד"ר הרצל. התאספו כמאה איש. על יד הכניסה לקבר מצאנו קבוצות אנשים שבאו כמונו לביקור. והסדר היה שכל קבוצה וקבוצה נכנסה בתור, התעכבה על יד הקבר שעה קלה, ופנתה את מקומה לקבוצה הבאה אחריה. בהגיע תורנו נאם אחד מאתנו נאום קצר ונלהב, התפללנו „אל מלא רחמים", אחד אמר „קדיש", ושנים שנים בשורה עברנו על יד הקבר.

כמו בורשה ניתנו גם פה לשיירה שלנו קרונות מיוחדים, גם הפעם קושטו הקרונות בדגלים ציוניים, גם הפעם עברה הנסיעה בשמחה, בשירה ובריקודים. וגם על גבולות יוגוסלביה ואיטליה התיחטו אלינו באדיבות יוצאת מן הכלל. את המטען כמעט שלא בדקו. הכל עבר בטוב, בלי שום מקרים.

לפני שהגענו לטריאסט, הודיעו לנו, שמהרכבת אסור לנו להתפזר. כל קרון יהווה פלוגה, וכל פלוגה תבחר בראש, שהוא יהיה האחראי לכל הפלוגה. מהרכבת תלך הפלוגה בסדר צבאי, ארבעה בשורה, עד בית־ההסגר. את המטען יובילו בעגלות, וכל אחד יקבל את מטענו אחרי שיעבור את החיטוי. בי בחרו לראש פלוגתנו.

לטריאסט הגענו בחמשה־עשר בפברואר, ארבעה ימים לפני הפלגת האניה. את הימים האלה בילינו בהסגר תחת פיקוח קפדני של ממונים. אסור היה לעזוב את חצר בית־ההסגר בלי רשיון מיוחד. אם צריך היה לצאת העירה לקנות צרכי מזון, או מצרכים אחרים, ליוה אותנו אחד הממונים. כל חדר בבית־ההסגר בחר באחד שהיה אחראי לנקיון. והוא היה הנציג לפני הממונים ועל ידו קיבלו את הרשיונות לעזוב את ההסגר. מזלי גרם שגם חדרי בחר בי כנציג. ודאי גרם לכך גילי. בבית־ההסגר מצאנו עוד קבוצות עולים, שבאו דרך גרמניה מליטא, לטביה וממקומות אחרים באירופה.

בזכרוני נשאר איך עברה עלינו השבת שעשינו בטריאסט. ביום ששי הלכנו לקבל את השבת בבית הכנסת. הסתדרנו בחצר ההסגר ארבעה ארבעה בשורה. בשורה הראשונה צעדו שלשה גברים גבוהים וחזקים, והאמצעי ביניהם נשא ברמה את הדגל הציוני.

התהלוכה עברה עד בית־הכנסת ברחובות העיר בסדר צבאי ובשיר לכת: „שאו ציונה נס ודגל". על המדרכות התקהלו המון אנשים לראות במחזה הנדיר. הקהל פגש אותנו במחיאות כפים ובתשואות. לפני הכניסה לבית־הכנסת עמדנו ושרנו את ההימנון הציוני „התקוה". גבאי בית־הכנסת קיבלו את פנינו והושיבו אותנו על הספסלים הראשונים.

לפני התחלת התפילה פנה אלינו הגבאי הראשי בנאום קצר והביע את שמחתו שעלה בגורלו לקבל פני יהודים העולים לארץ־ישראל לבנות ולהחיות את המולדת בשביל עם ישראל. והוסיף כי אחרי המלחמה עברו דרך בית־הכנסת הזה הרבה שיירות עולים והוא תקוה שהשיירות לא תפסקנה עד שכל בית־ישראל יתאסף בארץ־ישראל.

אחרי התפילה חשבנו לשוב לבית ההסגר, אולם נתבקשנו ללכת למסעדה יהודית גדולה וכשרה ואשר בה היו שולחנות ערוכים למאה וחמשים איש. הסעודה היתה מסורתית כנהוג אצל יהודים חרדים.

עשרות צעירים וצעירות מבני טריאסט באו ויחד בילינו עד חצות הליל בנאומים, בשירה ובריקודים.

בשבת בבוקר נצטרפו לתהלוכה כמאה איש נוספים, ביניהם כחמשים נשים וילדים. עברנו ברחובות העיר באותו הסדר, עם אותו דגל ציוני בראש ובאותה השירה. על יד בית־הכנסת קיבלו נשי טריאסט את פני הנשים, והכניסו אותן לעזרת נשים, ואת הגברים — הגבאים עם הרב בראש. בזמן הקריאה בתורה חילקו את פרשת השבוע, זאת היתה פרשת „תרומה", לפיסקאות, פיסקאות, וכיבדו בעליות לתורה כעשרים איש מהעולים. בחלקי נפל „המפטיר".

לפני תפילת מוסף דרש הרב לכבודנו. בדרשתו הסתמך על הרבה מאמרי

חז"ל בדבר יישוב ארץ־ישראל. בעיקר ביסס הרב את דרשתו על ההפטרה השבועית: „וה' נתן חכמה לשלמה" (מלכים א', פרק ה'). ציין שתקופה חדשה מתחוללת בדברי ימי ישראל. העם היהודי הולך לבנות את ביתו הלאומי בשלישית. תקופה דומה לתקופת עזרא—נחמיה, שחלוצים לאלפים ולרבבות עולים לפני המחנה.

את יום השבת, עד לפנות ערב, בילינו שוב באולמי המסעדה היהודית ובסדר אשר בו באנו חזרנו לבית־ההסגר.

במוצאי שבת הגיעתנו ידיעה לא נעימה. שני הפקידים מלשכת העליה שליוו אותנו מוינה, הודיעו לנו שנתקבלה ידיעה דחופה מארץ ישראל, שהתחילו שם לבדוק בקפדנות את המטען של העולים, ומחפשים בעיקר אחרי הנשק שהעולים מביאים אתם. ובזאת צפונות שתי סכנות. ראשית, לכל פרט שימצא אצלו נשק לא יתנו להכנס לארץ. ושנית, הדבר עלול לגרום להפסקת העליה. על כן באו בהצעה שנשאיר את הנשק בלשכת העליה בטריאסט. ואם תהיה אפשרות להעביר את הנשק, יקבל כל אחד את נשקו בארץ.

מיד ערכנו התיעצות של כל נציגי החדרים יחד עם הפקידים והוחלט למסור את הנשק ללשכה המקומית. הרוב המכריע קיבל וקיים את ההחלטה רק אחדים, כפי שנודע לי אחר כך, הפרו את המשמעת. הם לא רצו להפרד מנשקם והשאירו אותו אצלם. כנראה החביאו אותו במקומות בטוחים ובבואנו ארצה לא נמצא כל נשק אצלנו, למרות הבדיקה הקפדנית. גורל הנשק שהשארנו בטריאסט לא ידוע לי. בכל אופן את האקדח שלי לא קיבלתי עד היום הזה.

על פי יזמת אחדים מהעולים, הוחלט לסדר בערב לפני הפלגתנו נשף פרידה מיבשת אירופה, שמחר בבוקר נעזוב אותה, לבלי שוב אליה עוד. אם כולם קיימו את אשר קיבלו עליהם, אני מסופק, אבל באותו ערב הביעו כולם את הרצון הזה.

לנשף הוזמנו גבאי בית הכנסת ומשפחותיהם, הנשים ששרתו אותנו במשך השבת, בעל המסעדה, המנהל והפקידים של בית־ההסגר. כולם נענו להזמנתנו.

נאם המנהל של בית־ההסגר איטלקית, ואחד מהמוזמנים תרגם את נאומו לאידיש, ונאמו עוד גבאי בית הכנסת ואחדים ואחדות מהמוזמנים האחרים. הנאומים היו ברכות ואיחולי כל טוב לעולים, לכלל ישראל ולארץ־ישראל. אחדים גמרו את נאומיהם בהכרזה המסורתית: „לשנה הבאה בירושלים". בתשובה לברכותיהם ואיחוליהם הזמנו אותם: „להתראות בקרוב בארץ־ישראל". בילינו את הערב בשירה, זמרה וריקודי „הורה", וגמרנו ב„התקוה". עבר הלילה ובבקרו של היום, בתשעה עשר בפברואר שנת 1922, הפלגנו

מחוף טריאסט. אין ברצוני וביכולתי לתאר את הנסיעה על הים. רובו המכריע של הישוב בארץ עשה את המסע הזה, בצורה זו או אחרת. השמחה ליוותנו כל הדרך.

ביקרנו בונציה, בבארי, בברינדיזי, והגענו לבסוף לאי קורפו. מקורפו חצתה אניתנו את רחבו של הים התיכון ללא הפסקה עד לאלכסנדריה.

בהיותנו בקורפו התאוננו בפנינו היהודים, שהציונים שללו מהם את פרנסתם. אז נזכרתי שבשנת 1891, אחרי הפרעות ביהודי קורפו, ניהלנו תעמולת־חרם על אתרוגי קורפו. השתדלתי להסביר ליהודי קורפו, ש„חובבי־ציון" עשו זאת כתגמול לבעלי הפרדסים הנוצרים על הפרעות שפרעו ביהודים, אבל היהודים האלה טענו, שפצעי הפוגרום נגלדו כבר מזמן, והפצע של חוסר פרנסה במקומו עומד. תשובתי היתה: הלואי ויכולנו להנקם מכל פורעי פרעות ביהודים בכל העולם. אלא מה? פרנסתכם מקופחת בחלקה? איעץ אתכם עצה נאמנה: עזבו את ארץ הפרעות ועלו לארץ־ישראל. שם תוושעו. שם לא תקופח פרנסתכם.

במצרים עלה בידינו לנסוע למדבר „גיזה" ולראות את הפירמידות ואת הספינקס.

בחמישה במרץ שנת 1922, כ' אדר שנת התרפ"ב, בדיוק ביום הולדתי הארבעים ושמונה, ירדתי מהאניה „בוקובינה" לחוף יפו. הרגע הזה היה ונשאר המאושר ביותר במשך כל ימי חיי, עד היום הזה.

אך דרכו רגלי על אדמת ארץ־ישראל השתחויתי אפים ארצה. נצמדתי אליה, בדמעות בעינים נשקתי אותה. עמדתי שוב על רגלי ובקול רם, בפני אלה שהתאספו סביבי, בירכתי את ברכת „שהחיינו" בשם ומלכות, והעולים שירדו מהסירות וסבבו אותי ענו „אמן"!!

ידידי וחברי הטוב מר אליעזר שבתין, עליו השלום, פגש אותי בנמל. הוא הקדימני לבוא ארצה במחצית שנה. ובאו רבים אחרים מידידי ומכרי מקופיס. לצערנו לא ניתן להם להכנס למחנה ההסגר ושוחחנו משני עברי גדרות התיל שחצצו בינינו, ושני זקיפים ערבים מזוינים ברובים מכודנים מתהלכים בינות לגדרות.

באתי ארצה וכספי אזל כמעט, והחשבון הראה שכדי לצאת ממחנה ההסגר תחסר לי לירה אחת. הבעתי את דאגתי לחברי שבתין. על זה ענה לי: אל תדאג. מגיעות לך ממני עשר לירות. והוא סיפר לי שמצא בין פסי הרכבת בקופיס את ככר הלחם אשר נפלה מתוך המלתחה שלי ולקח את הלחם הביתה, כדבר יקר המציאות באותו הזמן. וכאשר התחיל לפרוס מהלחם, נתקלה הסכין בדבר קשה. וכאשר פרס את הפרוסה ראה דבר מה מבריק. ובכן מצא

את עשרים מטבעות הזהב, שהטמנתי בככר, וערכן עשר לירות מצריות. הוא נתן לי לעת עתה שלש לירות.

בצאתי מן ההסגר נסעתי בו ביום ברכבת לירושלים לקיים את הסעיף הרביעי של צוואת אמי, עליה השלום. הלכתי לכותל המערבי, הדלקתי נר־נשמה לזכרה של אמי האהובה, התפללתי בציבור תפילת שחרית ואמרתי „קדיש" לעלית נשמתה, וב„אל מלא רחמים" גמרתי.

— סוף —

תוכן הפרקים

מבוא, ר' בנימין 5

הקדמה קטנה 9

נעורים וחיבת-ציון

פרק ראשון 11

ב„חדרים" ראשונים — „הם ואנחנו" — בעולם הילדים — כומר ושוטר ב„חדר" — בר מצוה — סבא דורש השכלה.

פרק שני 18

גימנסיסטים — במקום „וולוזין" : בריחה לקניגסברג — סטודנטים „חובבי ציון".

פרק שלישי 23

התחכמויות של התבוללות — „הודעתי לדודי שאני חושב לברוח מביתי" — בבית הוזנצווייג בדירשאו — תעמולן ל„חיבת ציון".

פרק רביעי 28

„מחתרת" בזעיר אנפין — קערה „למען ישוב ארץ ישראל" — אהבה ראשונה — שיעור בתורת גניבת הגבול.

פרק חמישי 33

נאום ציוני חרדי — ההורים — קלמן שולמן — אמא נעשית ציונית נלהבת — בירינסון — דרישות הצוואה של אמא.

פרק ששי 40

המפנה של הצאר אלכסנדר השלישי — מחתרת ופרובוקאטורים — נאום ציוני במחתרת מהפכנית — בחדר הז'נדרמריה — בלי תעודת־גמר.

פרק שביעי 47

משפט דרייפוס — הרצאה ציונית מוצלחת בין הסטודנטים — ארגון חוגים ציוניים של נוער — דרכי ההשתמטות מעבודת הצבא — אהבה שניה וסופה הטראגי.

פרק שמיני 58

„עז" בידו בלי „גבורה" בימינו — אחד העם — המצב ערב הופעת הרצל — „חזון הנביא האחרון" — הצבעה בחוג — הרצאה ציונית ראשונה — אגודת „ציון".

מחיבת ציון לציונות

פרק תשיעי 69

ברוך שאמר והיה „העולם" — כולנו חיים עם הקונגרס — חתונה כמנהג הזמן ההוא — „הנה יהודי גרמניה חייהם טובים מאוד".

פרק עשירי 76

תעמולה בחוץ וויכוחים מבפנים — „החצי לעסקי והחצי לציון" — השוני של יהדות פולין — ברגים קטנים — הקונגרס השני.

פרק אחד עשר 82

פגישות הרצל והקיסר וילהלם — ברוסיה המרכזית — חייל פשוט בגדוד גדול" — הקונגרס השלישי — נשואין.

פרק שנים עשר 86

„חיים טובים כמו בקופיס" — הרבי מקאפוסט מתנגד לציונות — משיכת יהודים לעבודה בתעשיה — הנער משה־דוד (דרבקין) נואם — „מנין ציבורי" ומועדון ציוני — הקונגרס הרביעי — חשבון תמים של גאולת אדמת הארץ.

פרק שלשה עשר 96

באוניברסיטה בקאזאן — הרוסי ואסילוב זכרו לברכה — מכתב הרצל למאנדלשטאם — הקונגרס החמישי ו„הקולטורה" — ייסוד הקרן הקימת — „ספר הזהב" — 10 שנים רופא ליהודים ולגויים ולטובת הקה"ק — ועידת מינסק.

פרק ארבעה עשר 108

ברוכוב — „מחתרת" בקופיס — בברלין — דוד טריטש — „קומרש" בקורפורציה ציונית — קוזאקים יהודים — שמותיהם, מנהגיהם וחינוכם הדתי — האח יעקב — ברייגין על סיפוריו — חסל „אל־עריש" — הפוגרום בקישינוב — הרצל ברוסיה.

פרק חמשה עשר 123

קופיס זוכה בציר לקונגרס — אפריקה המזרחית מופיעה באופק — נגד ובעד הרצל — סירוב להבחר כציר הקונגרס הששי — המתיחות בבאזל — אוסישקין וחרקוב — קופיס רושמת את הרצל בספר הזהב — ופתאום פטירת הרצל — אבל כבד וכללי — הספדו של משה־דוד.

פרק ששה עשר 134

העליה השניה — „הדוד פיני והדודה רויזה" — משה־דוד פותח מיטינג גדול תחת כיפת השמים — הוא נעלם מהאופק ונתגלה אחר־כך כדוד רמז — „חדר" מתוקן — האינספקטור הגון ובכל זאת המלשינות הצליחה — לקראת הקונגרס השביעי.

פרק שבעה עשר 143
קופיס משתתפת בעליה השניה — נשרף מכתב התודה של הרצל — בבחירות לדומה הראשונה והשניה — ז׳בוטינסקי כובש את הציבור — בועידת הלסינגפורס — קיצוניות הפוכה מצד „המעשיים" — למאסר בעוון ציונות — גרוזנברג משחרר.

פרק שמונה עשר 151
שיינקין מבקר בקופיס ומשפיע על כל הסביבה — רופין קונה אדמות מרחביה והדר־הכרמל, וקופיס משתתפת — בקונגרס בוינה — ורבורג מוסר בשיחה מסורת־נבואה מדינית מאת הרצל — עלית משפחות גדולות מקופיס — האידיאליסטים הטהורים המגשימים את שאיפתם — רופין בקופיס — אסיפת עשירים במוהילוב — מעשה ביפים יפרמוביץ.

במלחמת העולם ובמהפכה הרוסית

פרק תשעה עשר 164
עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה — „מנין" במחתרת — מתפללים למפלת רוסיה ומתגייסים לצבאה — פתאום מהפכה: ממשטר צאריסטי לריפובליקה — חופש לכלל ולפרט במשטר קרנסקי — הועידה השביעית של ציוני רוסיה — „שקל הגאולה" — בחירות מבחירות שונות — הרב ד״ר מוא״ה נבחר לאסיפת היסוד הכל־רוסית — המפנה שמאלה — נובמבר 1917: בשני הצהרת בלפור בשביעי פורצת המהפכה הקומוניסטית.

פרק עשרים 178
תריסר חרשתנים מסתלקים מקופיס — ל„שלשה" שנשארו זכויות גדולות בין הפועלים — חיסול המועצה המקומית וועד הקהילה — „קופיס התעשיתית היתה כיהלום בנזר הפלך — „ברוך שפטרני" מרכושי — המחבר מתמנה ע״י הסוביט מנהל משק הבריאות באזור — ייסוד „החלוץ בקופיס, קואופרטיב חקלאי ראשון" — הצלחה מלאה — הקואופרטיבים „מזרחי" ו„קדימה" והקואופרטיב „השחר" לנוצרים.

פרק עשרים ואחד 194
דלגט לועידת „החלוץ" בלנינגרד — טרומפלדור — בכיו של יהודה קופילוביץ — קומיסרים רוסים באים לקופיס להכיר את הקואופרטיב החקלאי — ביקור יבסקים ומלשינותם שלא הצליחה — ועידת „החלוץ" במוסקבה — „הבימה" ו„מכבי" — אסתר־רחל קמינסקה — חגיגת אישור „סן־רימו" בקופיס.

פרק עשרים ושנים 210
גבריל־וביץ ניגן „עלינו לשבח" לפני טולסטוי — הצלה שלישית — שוב בקופיס — אבדן כתבי־יד וארכיון ציוני — פרידה

מקופיס — המזוודה נפתחה וכל הצידה, לרבות ככר הלחם עם מטבעות הזהב, נזרקה על הפסים — ה„שלישיה" עם „החבר פויגין" — חייל אוהב ספרות מקבל לשמירה את מטבעות הזהב שנותרו — לפני „שלישיה" חדשה — החייל החשוד מתגלה כמושיע ומציל.

פרק עשרים ושלשה 222

כפליט ליטה מדומה — בבית האסורים של הצ'קה — החקירה — „אני מאמין" ציוני — חברים אסירים זיידמן וליפשיץ — נאסרו מבריחי גבול — יוסף יקירי: סבלנות, מבשר — שוב כאזרח ליטאי — הצלה ששית.

פרק עשרים וארבעה 234

תקוה לעבור את הגבול החדש בין רוסיה לפולין — „דלפונובקה!" — „לשכת עליה" כמחתרת במינסק — אשה נכבדה עוסקת בהברחת הגבול — פרידה מקבר אמא — נסיעה משונה אל הגבול — ה„קונטר־הברחה" עובדת בהצלחה — הפולנים המדומים מתגלים כרוסים — נפלנו בפח — הפח נשבר ואנחנו נמלטנו — „שבע יפול צדיק וקם".

פרק עשרים וחמשה 245

„נעפ" — לנין מתיר מכירת רכוש — שוב בקופיס וחזרה למינסק — „דלפונובקה" כעוגן הצלה: כאזרח שלה וכפליט פולני — שוב יבסק מדומה — ושוב יהודי המקורב ל„מלכות" — פיזור כל שטרות הכסף הסובייטיים — תודה לחבר לנין שאיפשר לצאת מרוסיה — ציוני ברנוביצ'י עורכים קבלת פנים.

פרק עשרים ושש 256

עוזר ראשון בפולין, מר ריקאנטי — עוזר שני, שוטר בלש — אברהם־משה שפירא נוסע „לפי שעה" לאמריקה — ויכוח חריף — מה בין אמריקה לארץ־ישראל — סופו של ר' אברהם־משה — המחבר נעשה מרצה לגיאוגרפיה של ארץ־ישראל — משיג ויזות לעצמו ולעוד שמונה עולים.

פרק עשרים ושבעה 265

התגברות האנטישמיות בפולין — הפרידה מורשה — „התקוה" וריקוד הורה — היחס בצ'כוסלובקיה — בוינה — נוכח התגברות האנטישמיות באוסטריה — פרידה מקבר הרצל — שבת בטריאסט — בקורפו — על אדמת יפו — הפתעה אחרונה: נמצאו עשרים מטבעות הזהב שהוטמנו בככר שנפלה בקופיס מתוך המזוודה — אל הכותל המערבי!

זכרונות ציוני מרוסיה

מאת

יוסף אליאש

הספר „זכרונות ציוני מרוסיה" הוא השני בסדרת „זכרונות ראשונים" שיוזמה הוא דוד רמז ז"ל.

אוצר הזכרונות האלה הוא בעיקרו וביסודו פנורמה של ששים שנות חיבת־ציון וציונות על כל הופעותיהן, מנקודת מבט של איש השורה. כל קונגרס ציוני למשל, מלפני מלחמת העולם הראשונה עמד במרכז עניניו והוא מקבל את מקומו ואת הערכתו בעלים האלה, אך כמו כן גם כמה וכמה מאורעות מקומיים ואפילו עניינים מן הספירות הגבוהות בתחום התנועה. אך מלבד המסגרת הציונית מלא וגדוש הספר הזה רשמים חיים מן ההוי היהודי מימי ילדותו ונעוריו של המחבר ועד ימי זקנה ושיבה וגם כאן כמו בשטח הציונות, יש שמתגלים לנו דברים אשר אולי אין להם מקור אחר זולתו. כן נאצרו בספר המון עובדות ופתגמים ותיאורים מן החיים הקבועים והשוטפים של ישראל וביחוד מחיי התנועה הציונית ובנין הארץ, שהם עכשיו אבני חפץ בבנין קורות הימים ההם, שכבר צללו לעולמים לים הנשיה באותן המדינות, ואין להם זכר עוד.

מחבר הספר הזה, מונה את שנות פעולתו הציונית החל משנת תר"ן, שנה לפני בקורו הראשון של אחד־העם בארץ ופרסומו את ה„אמת מארץ־ישראל" הראשונה שלו. שבע שנים לפני הקונגרס הציוני הראשון. הוא היה מיד לחייל אנונימי נאמן של התנועה החדשה, הוא שמר לה אמונים בכל תחנות חייו. הוא ליוה אותה בכל שלביה ותחנותיה היא. הוא לא הלך בגדולות ולא בז לקטנות. כל חובה וכל משימה היתה חשובה בעיניו, כגדולה כקטנה. הוא לא נדחק לשורה הראשונה, אך מכיון שבעל שכל ישר ובעל מרץ רב הוא מתמיד ושקדן, לפיכך יש שממילא הגיע לעתים אליה.

(מתוך המבוא של ר' בנימין)

בסדרה זו כבר הופיע הספר „שאר ישוב" — זכרונות ציוני מגרמניה — מאת ריכרד ליכטהיים ועומד להופיע ספר זכרונותיו של י. ראב איש פתח־תקוה.

הוצאת ספרים מ. ניומן בע"מ